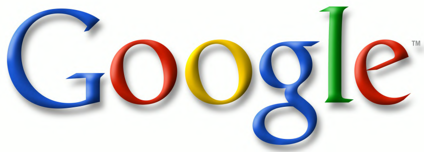
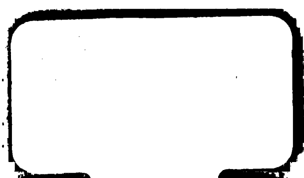

NEDL TRANSFER
HN 4X5Z V

JOHANNES BRUGMAN

EN HET

GODSDIENSTIG LEVEN ONZER VADEREN

IN DE VIJFTIENDE EEUW,

GROOTENDEELS

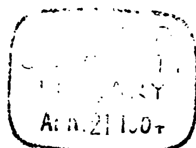
VOLGENS HANDSCHRIFTEN GESCHETST

DOOR

W. MOLL,
Hoogleeraar te Amsterdam.

TWEEDE DEEL.

AMSTERDAM,
G. PORTIELJE & ZOON.
1854.

DERDE AFDEELING.

Brugmans schriften.

EERSTE HOOFDSTUK.

HET LEVEN VAN JEZUS.

I.

De stichtelijke literatuur onzer vaderen in de vijftiende eeuw. Hare historische waarde. Verdeeling der oude Levens van Jezus in twee klassen.

Bezaten onze voorvaderen reeds sinds de dagen van Jakob van Maerlant († 1300) eene zoogenaamde stichtelijke literatuur in de moedertaal, rijm- en prozabijbels, legenden der heiligen, gebedenboeken, geestelijke gedichten, liedekens enz., waardoor godsdienstige kennis en vroom leven naar de behoefte dier tijden en de vatbaarheid der toenmalige geslachten bevorderd werden, in het laatste gedeelte der veertiende en gedurende den loop der vijftiende eeuw nam het getal van diergelijke schriften op eene merkwaardige en ligt verklaarbare wijze zeer toe. Bij het ontwaken van den eigenaardigen godsdienstzin, welken wij door vroegere mededeelingen leerden kennen, en de aanvankelijke ontwikkeling eener hoogere beschaving, waarmede bedoeld tijdperk gezegend werd, moesten er straks velen gevonden worden, die de pen

opnamen, òf om vreemde lettervruchten, welke zij bewonderden en als nuttig ter stichting beschouwden, in het Nederduitsch over te brengen, òf om in meer of min oorspronkelijke werken neder te leggen, wat zij uit den waren of vermeenden schat hunner christelijke wetenschap en levenservaring tot heil der broederen en zusteren wenschten openbaar te maken. Zoo is het dan ook geschied. Nadat Ruysbroeck [1], Geert Groote [2], Wermbold [3] en anderen het voorbeeld hadden gegeven, hoe „devote en innige menschen" den naaste ook met de schrijfstift de schoonste diensten konden betoonen, trad een aanzienlijk getal mannen in hun voetspoor, die op verschillende wijze hetzelfde wit beoogden. Nog voordat men het laatste vierde-deel der vijftiende eeuw was ingegaan, was de menigte der godsdienstige, vooral mystiek-godsdienstige boeken en boekskens in onze moedertaal zoo zeer aangewassen, dat de handschriften, waarin zij vervat zijn, voor zooverre deze gedurende vierhonderd en meer jaren niet verloren gingen, eene vrij uitgebreide bibliotheek zouden vormen, wanneer zij uit de openbare en bijzondere verzamelingen, waarin zij tot heden berusten, werden bijeen gebragt [4].

---

1) Zie boven, D. I. bl. 40.

2) Groote heeft wel meerendeels in het Latijn geschreven, maar toch ook een en ander in onze moedertaal overgebragt. Zie Thom. à Kemp. *Vita Ger. Mag.* c. XIII, en vooral Dumbar, *Anal.* T. I. p. 6.

3) Zie boven, D. I. bl. 152.

4) Hoe algemeen het gebruik der „suverlike boexkens" in het Nederduitsch gedurende het midden der 15e eeuw bij menschen van alle standen in ons vaderland was, en hoe er ook toen nog bekrompenen van geest werden gevonden, die zich hiertegen te vergeefs verzetten, blijkt uit eene merkwaardige mededeeling van Joh. Busch, den schrijver van het *Chron. Windes.*, in zijn werk *de Reformatione monaster.* L. III. c. 7 (Leibnitii *Script. Brunsv.* T. II. p. 926). Toen Busch op een tijd te Zutphen vertoefde, preekte aldaar zekere Dominikaner, dat leeken geen boeken in de landtaal mogten lezen. Busch hoorde dit met verontwaardiging en wendde zich tot den Prior des kloosters, waartoe deze

Gelijk onze gansche inwendige kerkgeschiedenis vóór het tijdperk der Hervorming een nog bijna onbearbeid veld van wetenschap moet heeten (want hoe menigvuldig zijn niet de gapingen in onze kennis aangaande haar, niettegenstaande roemwaardige ondernemingen van sommige geleerden van vroeger en vooral van onze tijden?) zoo is ook de stichtelijke literatuur, waarmede onze voorouders zich den geest voedden, tot heden grootendeels onopgemerkt gebleven. Dat zulk eene literatuur bestond en bestaat, zouden velen misschien naauwelijks vermoeden, zoo niet eenige godgeleerden, en vooral de beoefenaren der oud-nederlandsche letterkunde, den vinger van tijd tot tijd hadden opgeheven om ons aan te wijzen, wat reeds te lang vergeten en veronachtzaamd werd. Hoe zeer dit verschijnsel op zich zelf om vele redenen betreurd

---

prediker behoorde, met aanmaning, dat hij hem zoude noodzaken de dwaze stelling te herroepen. Het gesprek, tusschen Busch en den Prior bij deze gelegenheid gevoerd, was als volgt: *Oportet quod illud revocet! Principes enim terrae, communis populus, viri et foeminae per totum mundum nostrum libros multos habent in Teutonico conscriptos, legentes in eis et studentes. Vos et fratres vestri saepe populo in vulgari praedicatis. Velletis etiam ut sermones vestros memoriter retinerent? Respondit: etiam. Tunc dixi: si in scriptis eos haberent, tunc utique melius retinerent; quare ergo habere non debent libros Teutonicales? Respondit: laici quidam altos habent in Teutonico libros, videlicet Sententiarum et similes, quos quidam ordinis nostri transtulit in Teutonicum ex Latino, valens doctor; alii Missale etiam cum Canone habent in Teutonico; ergo non valet, quod laici libros legant in Teutonico. Cui dixi: hoc non approbo, quod simplices laici, viri vel foeminae, tam altos et divinos libros habent Teutonicales; imo et Canonem, in Teutonico apud moniales inventum, ego combussi. Veruntamen libros morales de vitiis et virtutibus, de incarnatione, vita et passione Christi, de vita et sancta conversatione et martyrio Sanctorum, Apostolorum, Martyrum, Confessorum et Virginum, homilias quoque et sermones Sanctorum, ad emendationem vitae, morum disciplinam, inferni timorem patriaeque coelestis amorem provocantes, habere et quotidie legere cunctis doctis et indoctis utilissimum est*, etc. Toen Busch later nogmaals naar Zutphen kwam, vernam hij dat de Dominikaner werkelijk herroepen had. Vgl. Hoffmann v. Fallersl., *Gesch. des Deutschen kirchenliedes bis auf Luthers Zeit*, s. 183. f. (Hann. 1854).

moet worden, is het niet te ontkennen dat het oorzaken heeft, welke hun, die hier van verzuim mogten aangeklaagd worden, tot verontschuldiging kunnen strekken. De studie, welke middeleeuwsche schriften in het algemeen, en die der mystieken in het bijzonder, tot voorwerp van nasporing stelt, wordt gedrukt door eigenaardige bezwaren. De handschriften en oude uitgaven liggen verstrooid aan velerlei oorden, zijn zeldzaam en somtijds onverkrijgbaar; de middelen zelfs, om van hun bestaan anders dan door persoonlijke aanschouwing kennis in te winnen, zijn onvolledig en gedeeltelijk geheel ontbrekende; wanneer zij door den onderzoeker ter hand genomen worden, maken zij, ook bij den geoefende, door taal en inhoud en lettervorm aanspraak op eene ongewone aandacht en inspanning; en als zij gelezen zijn, — de meest vooringenomene met de voortbrengselen des geestes van het merkwaardige tijdperk zal het gaarne belijden, — dan staat de vrucht van den arbeid dikwerf in zeer ongunstige verhouding tot de vermoeijende uren, welke zij kostte. Men weet zóó veel van de devote schrijvers der vijftiende eeuw, dat men zich, en niet zonder grond, overtuigd houdt, dat mannen als Ruysbroeck, Thomas à Kempis, Dionysius de Karthuiser en eenige andere uitmuntenden slechts zelden onder hen werden gevonden. Men ziet daarenboven, dat ook zelfs de drie genoemden tot heden zoo weinig algemeene belangstelling mogten genieten, dat de boeken van Ruysbroeck in hunne oorspronkelijke gedaante nog nimmer werden ter perse gelegd [1], terwijl die van Thomas [2] en Diony-

---

1) Ruysbroecks schriften zijn tot heden nog slechts naar de Latijnsche vertaling van Surius uitgegeven. In een half Duitschen tongval verschenen vier zijner schriften (*de cierheit der geestelijke bruiloft*, *het blinkend steentje*, *van vier bekoringen* en *de spiegel der zaligheid*) door de zorg van A. von Arnswaldt. Zie boven, D. I. bl. 262.

2) Ik denk hier natuurlijk aan de *Opera omnia* van Thomas. Exemplaren van de eenige goede uitgaven (die van Henr. Sommalius, 1601,

sius [1] bijna niet dan in enkele groote bibliotheken, en ook dan slechts in gebrekkige uitgaven, voorhanden zijn. Hoe zouden wij er ons derhalve over kunnen verwonderen, dat zij, die zich tot de lezing en bearbeiding der schriften van de onbekende of minder beroemde auteuren begeven, slechts weinigen zijn? En toch, zullen wij voor de toekomst mogen hopen op eene meer dan oppervlakkige kennis onzer oude kerkgeschiedenis, — zullen wij eenmaal met naauwkeurigheid weten, hoedanig de innerlijke natuur onzer voorgeslachten, welke de godsdienstige en zedekundige beginselen waren, waarvan hun bestaan, hun christelijk en maatschappelijk leven met alle levensvormen, hun eigen wezen en daarom ook dat der nakomelingschap afhingen, zoo moet het tot heden verzuimde met kracht en beleid worden opgevat. De beoefenaar onzer kerkhistorie trede nader tot de menigvuldige gedenkstukken van het gemoedsleven onzer devote voorvaderen! Wat door hen, die zich op een algemeen wetenschappelijk standpunt plaatsen, of slechts met een æsthetischen blik weten te zien, wordt klein geacht en versmaad, zal als geschiedkundig document gewigtig wezen in zijn oog. Ook de sermoenen en traktaten, de legenden en biographiën, de gebedenboeken, geestelijke oefeningen en liedekens, — hoedanig zij zijn en hoe onwaardig zij schijnen, — moeten aandachtig gelezen en aangewend worden tot het groote doel, of de uitbreiding van het schoonste en belangrijkste deel van alle geschiedkunde, de kennis namelijk van het in- en uitwendig leven der voorgeslachten, zal het voorwerp van een nimmer vervulden wensch moeten blijven.

Met het oog op de hierboven uitgedrukte waarheid begroeten wij ook onzen Brugman met blijdschap onder het

---

1615, 1625, 1635, in 8°) komen uiterst zelden voor en missen daarenboven het *Chronicon Mont. S. Agnetis*, dat men doorgaans achter het *Chron. Windes.* van J. Busch aantreft.

1) Vgl. D. I. bl. 72.

getal der vele schrijvers zijner eeuw, die hunne pen dienstbaar stelden aan de stichting hunner tijdgenooten. Schonken onze vroegere beschouwingen van zijne persoonlijkheid en zijnen tweevoudigen werkkring ons reeds veelvuldige gelegenheid, om den geest en het leven dergenen, in wier midden hij omwandelde en arbeidde, van nabij te leeren kennen, bij onze tegenwoordige mededeelingen zullen wij die gelegenheid zich zien vernieuwen.

Brugmans weinige schriften behooren geenszins tot de voortreffelijkste zijner dagen. Mannen van zijne soort immers hebben niet zelden grooter geschiktheid om wèl te handelen en wèl te spreken, dan om wèl te schrijven. Wat echter van de voortbrengselen zijner pen tot ons kwam, hoe gering het bij eene oppervlakkige inzage moge schijnen, wordt ten hoogste gewigtig, wanneer wij hetgeen hij in schrift naliet, en de stoffen, welke hij behandelde, slechts opvatten gelijk zij opgevat moeten worden, niet als geïsoleerde verschijnselen op het gebied der stichtelijke literatuur en des geestelijken levens van de vijftiende eeuw, maar als voorwerpen, die naauw zamenhingen met gelijksoortige, en die elk voor zich slechts dan verstaan en naar behooren gewaardeerd kunnen worden, wanneer de verwante verschijnselen, waardoor zij omringd waren, voor ons in het regte licht worden geplaatst. Brugmans hoofdwerk is zijn Leven van Jezus, dat, tot heden in handschrift verscholen, eerst nu door ons bekend wordt gemaakt. Mogt iemand het boekske lezen, terwijl hij op geenerlei wijze tot die lezing werd voorbereid, hij zal zich welligt verwonderen, dat wij het niet in de verborgenheid lieten, waarin het sedert vier eeuwen rustte, en het naauwelijks meer dan eene letterkundige curiositeit achten. Maar leert men vóór de lezing de geheele soort kennen, waartoe dit geschrift behoort, de vele Levens van Jezus, die iets vroeger en later of gelijktijdig met Brugmans opstel door onze vaderen gebruikt werden, — heeft men

eerst opgemerkt, wat de beteekenis van diergelijke schriften voor het godsdienstig bestaan der voorgeslachten was, hoe, waartoe en met welke gevolgen zij gebezigd werden, dan wordt Brugmans werk, ofschoon het, gelijk hij zelf gezegd heeft, slechts „ten behoeve van simpele, eenvoudige menschen” geschreven werd, en als biographie van den Heiland op zich zelf voor ons geenerlei waarde heeft, een belangrijk monument des voortijds, een der middelen, waardoor wij indringen in de wereld des gemoeds en der gedachten van duizenden en honderdduizenden dergenen, die vóór ons waren, en wier godsdienstig wezen ons noch als christenen, noch als vrienden van de geschiedenis onzer kerk, een voorwerp van onverschilligheid kan zijn.

De menigvuldige Levens van Jezus, welke vóór het einde der vijftiende eeuw door onze vaderen geschreven en gelezen werden, laten zich, voor zoo verre zij in handschrift of gedrukt ter onzer kennisse kwamen, in twee klassen onderscheiden. Tot de eene behooren dezulke, wier stof uitsluitend aan de H. Schrift werd ontleend. Deze maken, gelijk men ligt vermoeden zal, in getal de minderheid uit. Tot de andere klasse brengen wij die, waarvan de schrijvers niet alleen uit de Evangeliën, maar ook uit de Apocryphe boeken des N. Testaments, uit de overlevering en andere bronnen putten. Tot de laatst vermelde, — zij zijn de meerdere in getal — behoort het werk van Brugman, dat wij dan eerst nader in oogenschouw zullen nemen, wanneer wij van anderer arbeid zoo veel kennis hebben ingewonnen, als ons tot regt verstand van zijn geschrift noodig is.

II.

Een Leven van Jezus als Evangeliën-harmonie. Een Leven van Jezus als Evangeliën-synopsis. Een Leven van Jezus in toespraken. Een typologisch Leven van Jezus.

Het oudste Leven van Jezus, dat ooit, voor zoo ver wij weten, in onze moedertaal geschreven werd, is in onzen leeftijd boven vele latere algemeen bekend geworden, sinds het als proeve van oud-nederduitsch proza door een beoefenaar onzer voorvaderlijke letterkunde in het licht werd gezonden. Wij bedoelen „het Leven van Jezus, naar een handschrift uit de dertiende eeuw, met taalkundige aanteekeningen uitgegeven door den Hoogleeraar G. J. Meijer" [1]. De geschiedenis van dit merkwaardige boek ligt tot heden grootendeels in het duister. Het eenige handschrift, waarin het tot ons kwam, is afkomstig uit de abdij van St. Truije, op de grenzen van Braband en Luikerland. Schrift en taal beide wijzen met genoegzame zekerheid terug naar het tijdvak van van Maerlant, den morgenstond der Nederlandsche letteren; maar wie de man was, aan wiens geest en pen het werk zijnen oorsprong dankt, welken naam hij droeg en waar hij leefde, is geheel onbekend. Dat hij een geestelijke of monnik was, laat zich vermoeden; dat hij een geleerd en voor zijnen tijd beschaafd en verlicht mensch was, bewijst de vrucht van zijnen arbeid.

Het geschrift wordt geopend met eene voorrede, waarin de auteur handelt over de aanleidende oorzaak tot zijne onderneming en de moeijelijkheden, bij de uitvoering door hem

---

1) Groningen, 1835.

ondervonden. „Een lieve vriend” had hem gebeden, dat hij de vier Evangeliën uit het Latijn „in Dietsche tale” zou overzetten, en wel zóó, dat de tekst der Evangelisten zamengesteld werd „tot eene schoone historie van het wezen en leven onzes Heeren, dat hij op aarde leed, van den tijd zijner ontvangenis en geboorte tot de zending van den H. Geest aan zijne jongeren.” De ernst, waarmede die vriend bij hem aanzocht, en het nut, dat hij van zulk werk hoopte voor allen, die „het lezen en hooren zouden”, en de gedachte aan de gebeden, welke die toekomstige lezers voor den auteur zouden opzenden, dit alles deed hem gereedelijk tot de taak overgaan. Maar nu zij voltooid was, „maakte hij kond, dat hiertoe groote pijne had behoord,” omdat de vier Evangelisten hem „niet aan alle plaatsen concordérende schenen.” Hij had in de verhalen kleine afwijkingen gevonden; niet alle vier leverden dezelfde stoffen; de orde der mededeelingen vooral liep naar zijn oordeel dikwerf uiteen. Hierom had het hem zwaar gevallen zijn boek zóó zamen te stellen, dat niets werd overgeslagen en alles bijeengevoegd, wat „het proces” van 's Heeren leven kennen doet. Zoo moest hij „dikwerf voorop zetten, dat beter scheen te volgen, en somtijds later plaatsen, dat beter scheen voorop te staan.” Doch hij had nog andere moeijelijkheid ervaren. Hij bevond „den tekst der Evangeliën in vele steden zóó donker, dat men den zin der woorden niet kon begrijpen zonder glosen en expositiën.” Dit hadden Augustinus, Hieronymus, Gregorius, Beda, en „vele andere goede lieden” reeds lang te voren opgemerkt, die „om de Evangeliën klaar te maken, groote boeken schreven, grooter geschriften dan de tekst der Evangeliën zelf is.” Hun voorbeeld had hij eenigermate nagevolgd. Ook hij had op zware plaatsen beproefd „de donkerheid te verklaren, zoo goed en kort als hij het vermogt.” Had hij dit niet gedaan, dan ware zijn werk duister gebleven, ja, sommige zijner woorden konden in dit ge-

val „tegen rede en tegen het geloof schijnen, als op de plaats, waar de Heer zegt: zoo uw oog u ergert," enz. Maar de arbeid was nu volbragt, en hij liet het boek van zich gaan met dringende bede aan den lezer, dat hij het met „reverentie" zou bezigen, gelijk het „woorden der heilige Evangeliën" toekomt. „Hij, die alle goed werk volbrengt, mogt ook dit tot zijnen lof volbrengen, zoodat allen er door gebeterd werden, die het met goedwilligheid en goeden ernst zouden ontvangen."

De aanleg en natuur van het geschrift wordt uit het medegedeelde reeds gekend. Wij vinden hier in twee-honderd-vijf-en-veertig korte hoofdstukken eene Evangeliën-harmonie, die voor het grootste deel uit woorden der Schrift is zamengesteld. Waar het Schriftwoord niet gebruikt wordt en de auteur zelf verhaalt, blijft hij zoo na mogelijk aan den tekst. Als hij eenige „discordantie" opmerkt, b. v. in de mededeelingen der geslachtsregisters van Jezus bij Mattheus en Lukas, of in het verband waarin en de wijze waarop zij de Bergrede in hun verhaal inlaschten, en bij diergelijke verscheidenheden, dan maakt hij eene kortere of langere, maar nooit zeer uitvoerige aanmerking, om het bezwaar, dat de naauwlettende lezer daarin zien kon, zoo goed mogelijk uit den weg te ruimen. Zoodanige aanmerkingen of expositiën worden door hem in zijnen tekst geplaatst. Kleinere, glosen, welke de opheldering van een enkel woord of zinsnede bedoelen of een of anderen praktischen wenk bevatten, schrijft hij op den rand, in den vorm onzer kantteekeningen. De geest, die èn in deze expositiën èn in de glosen heerscht, is over het geheel sober en bedachtzaam, vol van dien eerbied voor de Evangelie-woorden, welken de schrijver met nadruk van zijne lezers eischte. Veeltijds vergenoegt hij zich met de woord- en zaakverklaring. Eene enkele maal waagt hij zich op het terrein der mystieke uitlegging, doch met eene bezadigdheid, den redelijken man, gelijk hij zich overal

kennen doet, niet onwaardig [1]. Hier en daar ziet men natuurlijk sporen van de godsdienstige wanbegrippen zijner eeuw [2]; maar meermalen treft men verblijdende bewijzen aan, dat hij een helderen blik wist te slaan in teksten, die somtijds door geleerderen dan hij op de deerlijkste wijs werden misverstaan [3].

Of diergelijke verdienstelijke ondernemingen als die van dezen ongenoemden schrijver gedurende het verloop der dertiende en volgende eeuw werden herhaald, is ons onbekend. Eerst uit het jaar 1473 vonden wij in een uitvoerig handschrift eene andere Nederduitsche bearbeiding, welke eenigermate met de zijne kan vergeleken worden, onder den titel van „het leven en de leer en het werken onzes lieven Heeren Jezus Christus, en zijn lijden, alzoo als het de vier Evangelisten beschreven hebben.” Dit boek bevat in tweehonderd-een-en-veertig kapittels zonder opschriften geene harmoni-

1) Zie b. v. bl. 36, waar op het woord van Jezus: „weest haastelijk welgezind tegen uwe wederpartij,” deze expositie volgt: „dese adversaris dats de Heileghe Scrifture, die adverseert allen denghenen die qualec willen. De weghe daer wi in moten gaen dat sijn de ghebode Gods. Met desen adversaris mote wi overeen draghen ende gehinklec wandelen in den weghen der ghebode Gods, ochte [of] ons moet geschin dat dar na volgt, dats dat wi moten ghelevert sijn ter pinen van den helschen kerkre.”

2) Zie b. v. bl. 20, waar aan het verhaal hoe Maria den twaalfjarigen Jezus in den tempel vond, nadat zij hem te vergeefs in het reisgezelschap der bloedverwanten gezocht had, dese glose wordt toegevoegd: „die Jhesum ghewareglec suken wilt, hine salne nit suken onder de maghe.” Dat de schrijver de heilbegeerigen hier naar het klooster wijst, is duidelijk.

3) Zie b. v. bl. 37, waar op Jezus' vermaning: „zoo u uw oog ergert” enz., deze expositie gelezen wordt: „dese wart [woorden] sijn also te verstane, dat die ghenugten van den sunden, die toecomen overmids den leden des lichamen van buten, ende die bose begherten sijn af te snidene, dats vromelec te wederstane. Nit dat imen sinen lichame si schuldech te minkene; want dat ieghen redene ware ende ieghen dat verbot van den Scrifturen.

sche bewerking van de vier Evangelie-verhalen, maar eene volledige synopsis, waarin de bij elkander behoorende berigten op eene kunstelooze wijs zijn aaneengevoegd. Het karakter des geheels is hoogst eenvoudig, zoodat de schrijver of compilator zich volkomen van alle expositiën en glosen onthouden heeft, de uitlegging, toepassing en vereffening van discordantiën overlatende aan de gebruikers van zijn boek [1].

Reeds lang vóór den tijd, waartoe het manuscript der vermelde synopsis behoort, bestond in ons vaderland een kort Leven van Jezus, dat naar den vorm van de twee boven vermelde merkelijk onderscheiden is, ofschoon ook hier de inhoud aan geene andere bron ontleend werd, dan de Evangeliën leveren. Dit werkje wordt gevonden in een handschrift van het jaar 1405 onder den titel: „van het leven en de passiën onzes lieven Heeren.” Het bevat des Heilands geschiedenis, voor zooverre zij ons uit het N. Testament bekend is, en wel in eene reeks van toespraken, die òf aan den Hemelschen Vader òf aan Christus òf somtijds aan Maria en den lezer zijn gerigt. De verhaaltrant der Evangelisten is daarbij natuurlijk voor een gedeelte achterwege gelaten, maar hunne woorden worden echter met naauwkeurigheid inachtgenomen en veeltijds letterlijk wedergegeven, en zoo zij al voor een oogenblik worden afgebroken, om plaats te maken voor eene korte uitweiding of overdenking, dan blijft toch inhoud en toon geheel op bijbelsch terrein en de vorm der toespraak steeds bewaard. Deze laatste eigenaardigheid geeft aan het gansche boekske een zeer levendig karakter, een dramatisch voorkomen, zoodat het bij de reinheid der bijbelsche stof, welke het bevat, ongetwijfeld voor een der lofwaardigste werken moet gehouden worden,

---

1) Beschrijving van het H. S. en een enkel kapittel tot proeve vindt men in Bijlage I.

welke onzen vaderen op het gebied der stichtelijke literatuur ten dienste stonden [1].

Een vierde Leven van Jezus van gansch andere natuur, dan die wij tot heden leerden kennen, treffen wij aan in een fraai handschrift, dat naar het ons toeschijnt tot het midden der vijftiende eeuw behoort. Het bevat, behalve een uitvoerigen prologus, honderd-negen-en-zeventig meestal niet zeer lange hoofdstukken, waarin des Heilands geschiedenis voorkomt van zijne ontvangenis in de Moedermaagd tot aan de uitstorting des H. Geestes, terwijl de drie laatste kapittelen nog van des Heeren wederkomst ten gerichte spreken, van de zaligheid der uitverkorenen en de eeuwige pijnen der verdoemden. De prologus is eene compilatie, waarvan het beste gedeelte, zonder dat de auteur desaangaande aanwijzing deed, ontleend is aan het werk van Ludolph van Saxen, waarover wij later zullen handelen. Bijna al de hoofdstukken zijn, onder aanwending van dezelfde wijze van behandeling, in één vorm gehouden. In den aanvang namelijk vindt men een gedeelte der Evangeliën, doorgaans woordelijk afgeschreven. Daarna volgen twee plaatsen uit het O. Testament, die volgens den auteur figuren bevatten, waarin het uit de Evangeliën verhaalde wordt afgeschaduwd. Na deze typologische mededeelingen worden nog twee verzen uit het O. Testament bijgebragt, wier inhoud eenigermate met het voorafgaande analoog is. Aan het slot van het hoofdstuk eindelijk vindt men een, meestal kort, gebed, dat als eene stichtelijke nabetrachting op het geheel kan worden beschouwd. Gelijk de vorm van het gansche werk, bij het onophoudelijk wederkeeren van dezelfde wijze van behandeling, uitermate eentoonig en strak is, zoo is ook de inhoud droog en slechts zelden aangenaam, en het minst daar, waar de schrijver bot-

---

1) Wij geven nadere mededeelingen aangaande dit H. S. en een paar proeven in Bijlage II.

viert aan zijne liefde voor typologische bewijsvoering, waardoor de meest vreemdsoortige stoffen van het O. Testament, dikwerf op de zonderlingste wijze, met de Evangeliegeschiedenissen worden zamengebragt. Intusschen bevat het boek een aanzienlijk deel van den Bijbel, en daar de auteur slechts zelden iets aan de Apocryphe Evangeliën en de traditie ontleende, achtten wij ons verpligt ook zijn werk bij de Levens van Jezus te stellen, die, volgens onze vroeger gemaakte onderscheiding, de eerste klasse der verschillende bearbeidingen van 's Heeren geschiedenis vormen [1].

III.

Leven van Jezus in verzen van Jan Boendale, en een soortgelijk van een onbekende.

Aan het hoofd der tweede klasse van de Levens van Jezus, welke ter onzer kennisse kwamen, plaatsen wij twee geschriften, die wel even als de andere, waarover wij thans spreken moeten, niet slechts uit de vier Evangeliën, maar ook uit de Apocryphen des N. Testaments en de traditie zijn geput, doch voor het overige naar vorm en inhoud zeer van hen onderscheiden zijn, daar zij in verzen werden geschreven en geenerlei mystieke bestanddeelen bevatten. Het eene maakt een aanzienlijk deel uit van een groot rijmwerk van Jan Boendale, gezegd Jan de Clerc; het ander is van een onbekende en vormt een op zich zelf staand gedicht.

Jan Boendale, een geestelijke, die in de eerste helft der veertiende eeuw te Antwerpen het ambt van stadsschrijver bekleedde en door meerdere dichtwerken een beroemd man werd, schreef tusschen de jaren 1325 en 1330 een uitge-

1) Over het vermelde H. S. spreken wij nader in Bijlage IV, waar ook eene proeve wordt geleverd.

JOHANNES BRUGMAN.

I N H O U D.

D E R D E   A F D E E L I N G.

Brugmans schriften.

EERSTE HOOFDSTUK.

Het Leven van Jezus.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het Leven der Heilige Lidwina van Schiedam.

DERDE HOOFDSTUK.

De geestelijke liedekens.

VIERDE AFDEELING.

Brugmans laatste levensjaren en nagedachtenis bij de nakomelingschap.

BIJLAGEN.

JOHANNES BRUGMAN.

breid rijmwerk, dat eerst in onze dagen, ten gevolge der bemoeijingen van een voortreffelijk geleerde, in het licht werd gegeven onder den titel van „der Leken Spieghel" [1]. Dit merkwaardige boek, grootendeels een oorspronkelijke arbeid, werd door den voor zijnen tijd geleerden en verlichten auteur geschreven met het edele oogmerk om den leeken, die eenige leergierigheid bezaten, een middel te leveren, waardoor zij zich zouden kunnen onderrigten aangaande alles, wat tot des menschen hoogste belangen behoort. Als in een spiegel wilde hij hun de gewigtigste stoffen laten aanschouwen: het ontstaan van het menschelijk geslacht, en hoe het door God werd voorbereid tot de komst van den Zaligmaker, de grondvesting der kerk, hare geschiedenis in betrekking tot die der wereldlijke magten, de instellingen dér kerk, hare geheimenissen en zedeleer, en eindelijk de heerlijke toekomst van het Godsrijk, als het volkomen zal zegepralen. Hij verdeelde zijn uitvoerig gedicht in vier zamenhangende deelen, waarvan het tweede aan het verhaal van de wording des christendoms is toegewijd. Dat hij in dit tweede Boek het leven van Christus opnemen zoude, was te verwachten. Hij kon deze stof niet met stilzwijgen voorbijgaan, zonder zijn wèl zamengesteld plan te breken. Echter schijnt de dichter moeite gehad te hebben met de beantwoording der vraag, hoe hij het moest opnemen? Het natuurlijkst was, dat hij eene bewerking van den inhoud der vier Evangeliën leverde, gelijk hij in het eerste Boek een gedeelte van den inhoud des O. Testaments berijmd had. Maar er was wat hem van dit plan, het beste dat hij volgen kon, terughield. Jacob van Maerlant, ook door hem, even als door zijne tijdgenooten, „het hoofd aller Dietsche poëten" geacht, had in zijn beroemden Rijmbijbel, die naar de „Historia scholastica" van Petrus Comestor

1) Uitgegeven door Dr. M. de Vries in de *Werken der Vereeniging ter bevordering der Nederl. Letterk.*, 1844, 1845, 1848.

bewerkt werd, de stoffe der Kanonieke Evangeliën in haar geheel opgenomen [1]. Het voorbeeld van dezen gevierden man na te volgen achtte hij voor zich zelven gewaagd en voor zijne lezers onnuttig. Zoo besloot hij dan tot iets anders [2]. Hij wilde de stof der Kanonieke Evangeliën grootendeels voorbijgaan, om des te overvloediger uit de Apocryphen te putten. Vandaar kon hij velerlei belangrijks tot de kennis zijner lezeren brengen en aanvullen, wat in de berigten der Kanonieke schrijvers scheen te ontbreken; en ofschoon hij zeer wel wist, dat het gezag der Apocryphen geenszins boven bedenking verheven was en volstrekt niet gelijk stond met dat der boeken van het N. Testament, hij gebruikte de minder geachte bron met een gerust geweten, gelijk zijne tijdgenooten plagten. Wat hij mededeelde, meende hij, mogt men toch veilig voor waar houden, „daar het niet tegen het

---

1) Zie proeven uit van Maerlants berijming bij Le Long, *Boekz. der Ned. Bijbel,* D. I. bl. 155 vv., Buddingh, *Geschied. van opvoed. en onderw.*, 2e St. 1e Ged. bl. 24—41, en anderen.

2) Zie *der Lek. Spieg.* B. II. C. 35, 1—18.

Nu was Jhesus Cristus, twaren,
Ghecomen te sinen twalef jaren,
Daer die Ewangelisten,
Die die waerheit best wisten,
Op begonsten te scriven
Jhesus leven ende sijn bedriven;
Twelke leven Jacob van Maerlant
Transfereerde alte hand
Uten boeken, alsic versta,
Diemen heet Scolastica,
Daer hijt sette in Dietscher tale,
Herde scone ende herde wale.
Daer so vindi Cristus leven
In Dietsche herde scone bescreven;
Daeromme en willic die saken
Die hi maecte niet vermaken,
Want hi thooft is, wildijt weten,
Van alle Dietsche poëten.

geloof ging" [1] en, door de meest geachte mannen van vroeger tijden in hunne schriften opgenomen, reeds lang een bestanddeel der kerkelijke traditie was geworden [2]. Uit de meerdere Apocryphen nu, welke hij tot leiddraad kon nemen, koos hij voornamelijk „het Evangelie der geboorte van Maria", het daarmede verwante Evangelie van Pseudo-Mattheus „over de afkomst van Maria en des Zaligmakers kindsheid", dat door Mattheus, gelijk voorgegeven werd, in het Hebreeuwsch geschreven en door Hieronymus in het Latijn was overgebragt, en het zoogenaamde „Evangelie van Nicodemus" [3].

Zoo toegerust toog Boendale aan den arbeid en zijn Leven van Jezus werd, wat het naar zulk een plan en met zulke hulpmiddelen slechts worden kon: een berijmd verhaal

---

1) B. II. c. 10, v. 25—38.

Die heilighe kerke heeft zulken staet,
Datsi ghene hystorie en ontfaet,
Men weet seker, zonder lette,
Wiese eerst in scrifte zette.
Ist dat die scrivere dan
Is een gheautorizeert man,
So ghelooftmen te bat des;
Ist ooc dat des niet en es,
Of datmen den scriver niet en kint,
So en darf mens gheloven twint,
En si datmens ghelooft, lude of stille,
Men doeter aen gheen quaet,
Op dat jeghen tghelove niet en gaet.

2) Vele elementen der Apocryphe Evangeliën hadden reeds eene plaats gevonden in de alom gelezen *Legenda aurea* van Jac. de Voragine (zie b. v. *Cap.* VI, LIII, CXXXI en and. der 2e uitg. van Graesse, Lips. 1850), in de werken van Bernardus, Bonaventura en anderen.

3) Het *Evangelium de nativitate Mariae,* door Fabricius en Thilo uitgegeven, is genoëg bekend. Het *Liber de ortu Mariae et infantia Salvatoris* is eerst onlangs geheel aan het licht gebragt in Tischendorfs *Evangelia Apocrypha*, Lips. 1853, waar men ook het *Evangelium Nicodemi* in zijne verschillende gedaanten aantreft.

van des Zaligmakers werken en lotgevallen, waarin het wezenlijke in 's Heeren verschijning, het hoogste en voornaamste, daartoe behoorende, plaats had gemaakt voor de menigvuldige wondergeschiedenissen der Apocryphen, wier karakter zoo hemelsbreed onderscheiden is van de wonderverhalen der vier Evangelisten. Van de negen-en-dertig kapittelen, waarin hij 's Heeren leven behandelde, wijdde hij de eerste vijf-en-dertig aan de geschiedenis van Marias afkomst en opvoeding, Jezus' geboorte, jeugd en levensloop tot aan zijn twaalfde jaar. Hier brak hij den draad des verhaals af met eene verwijzing naar de vier Kanonieke Evangeliën [1], om in het uitvoerige zes-en-dertigste kapittel terstond de lijdensgeschiedenissen volgens Nicodemus aan te vangen. In het zeven-en-dertigste berijmde hij den bekenden brief van Pilatus aan Claudius [2], en in het acht-en-dertigste, bij wijze van aanvulling van Nicodemus' boek, het verhaal der instelling van het avondmaal volgens de Evangelisten, terwijl hij in het laatste 's Heeren verrijzenis beschreef, zijne opvaart en de zending van den H. Geest. Het geheele werk was meer geschikt om het hoofd der leeken met ongerijmde mirakelhistoriën te vullen, dan tot eene trouwe bekendmaking van de heerlijkheid des Heilands. Toch komen hier en daar tusschen het verhaal gezonde opmerkingen en moralizatiën van

---

1) B. II. c. 35, v. 109—115.

Ende want ghi al den dach
Uut den Ewangelien horst doen ghewach,
Die die Ewangelisten scriven,
So laet ic u die achter bliven,
Ende sal u maken memorie
Van Nichodemus hystorie,
Die hi bescrijft herde scone
Van Cristum, den Gods Zone.

2) Zie Fabricius, *Cod. Apocr. N. T.* T. I. p. 298, en Tischendorf, l. l. p. 392.

den dichter voor, die voor den lezer haar nut kunnen gehad hebben.

In hetzelfde tijdvak ongeveer, waarin Jan Boendale schreef, of welligt iets later, ontstond een ander berijmd Leven van Jezus, dat even als het werk van den Antwerpschen secretaris eerst in onze dagen in het licht werd gegeven [1]. Het eenige handschrift, waarin het tot ons kwam, werd geschreven of voltooid te Oetingen, waarschijnlijk het thans nog zoo genaamde dorp in Zuid-Braband, waar welligt ook de dichter, die zich zelven „een klerk" noemde [2], te huis behoorde. Wie hij was, weten wij niet; doch het doel, dat hij zich bij zijne letterkundige onderneming voorstelde, blijkt uit zijn geschrift: hij wilde leeken, die geen Latijn verstonden, met de geschiedenissen van Jezus' geboorte en passie bekend maken [3]. Of hij werkelijk, gelijk de geleerde uitgever meent [4], een Latijnsch Leven van Jezus voor zich had, dat hij in verzen vertaalde, schijnt ons betwijfeld te kunnen worden. De bewijzen althans, welke men er voor bijbragt, zijn onvoldoende [5], en in het

---

1) *Vanden Levene ons Heren, een rijmwerk uit de middeleeuwen, uitgeg. door* P. J. Vermeulen, Utrecht, 1843.

2) Vs. 115, 116, 4926.

3) Vs. 39—45.

Al lesen papen in Latine
Sine gheborte ende de passie sine,
Nochtan leec volc ne can niet wale
Verstaen wel die Latijnsche tale.
Bedie willicse in Diesche leeren
Den volke dat wel sal eeren
Onsen Here van hemelrike.

4) Inleid. bl. XVII.

5) De Heer Vermeulen beroept zich eerstelijk op de verzen, die wij boven (noot 3) hebben afgeschreven. Zij leeren ons, dunkt mij, alleen dat de dichter voor de leeken, die geen Latijnsche Levens van Jezus lezen konden, een Dietsch wilde maken. Van eene vertaling wordt hier niet gewaagd, evenmin als vs. 115, 116 en 4926, welke de uitgever mede heeft aangehaald.

gansche gedicht komt niets voor, waarom men het, zoolang het tegendeel niet van elders verzekerd kan worden, niet voor een oorspronkelijk werk zou mogen houden. De dichter was blijkbaar een man, die in geleerdheid niet met Boendale mogt vergeleken worden; maar hij had eene zeer levendige phantasie en geoefendheid genoeg om de gedachten en beelden, welke hem voor den geest stonden, met vaardigheid in verzen uit te drukken. Hij ontleende de hoofdstoffen voor zijn werk vooral aan de vier Evangeliën, beginnende met de boodschap van den engel Gabriël, en eindigende met de hemelvaart, aan wier beschrijving hij ten slotte eene schildering van het jongste gerigt en de vreugde der uitverkorenen toevoegde [1]. Maar ofschoon hij den draad des Evangelie-verhaals in het oog hield, en daarom ook van Jezus'

---

1) De laatste 35 verzen schijnen mij niet van den dichter, maar van den afschrijver te wezen. Zij zijn zoo karakteristiek, dat zij gedeeltelijk verdienen medegedeeld te worden:

Ic wille u segghen over waer
Sekerlike ende oppenbaer,
Soe waer vrouwe in arbeite geet,
Ende sie desen boec int huus weet,
Heefsijs geloeve sonder waen,
Si sal sachte hebben saen,
Ende die vrucht, die si bringen sal,
Sal sijn rechtinge hebben al;
Soe wie oec gelove heeft des,
Soe wat huse, daer dese boec in es,
Daer en mach tempeest no plage
Slaen, no bi nachte, no bi daghe;
Oec es dit waer, God weit,
Int huus, daer dese boec in leit,
Soe wie daer binnen es,
Sijt dies seker ende ghewes,
Dat nemmer en versterft
Haestelinghe enz.

Immers zulk eene aanprijzing van het boek laat zich minder van een auteur dan van een verkooplustigen afschrijver verwachten.

openbaar leven vrij wat in verzen stelde, hij had te weinig ernst om zich door de mededeelingen der heilige boeken in het minst te laten binden. Hij vermengde haar met kleine bijzonderheden, die aan de traditie toebehoorden, en tegen het einde van het dichtstuk, waar de nederdaling ter helle wordt geschilderd, dacht hij waarschijnlijk aan het boek van Nicodemus. Doch ook deze stoffe, even als die hij uit de Evangeliën putte, werd met de grootste vrijheid en willekeur door hem behandeld. Het onderscheid van tijden en plaatsen, zeden en gewoonten van 's Heeren dagen met die der zijne werd in de verte zelfs niet door hem inachtgenomen [1], en hij was hierin volkomen gelijk aan de dichters, die reeds toen en eene eeuw later enkele gebeurtenissen van 's Heilands leven, zijne geboorte, de vlugt naar Egypte enz. ten onderwerp hunner geestelijke liedekens stelden, gelijk hij werkelijk ook in andere opzigten veelzins op dezelfde wijze als deze arbeidde. Even als in hun werk is ook in het zijne somtijds eene groote mate van frischheid en aanschouwelijkheid, en niet zelden een levendig gevoel, zeker pathos, onder welks invloed ook de vorm van zijn gedicht de gedaante van een liedeken aanneemt. Tot eene proeve diene de toespraak, waarmede de zondares, volgens den dichter, den Heer naderde, toen hij in Simons huis maaltijd hield:

Ghenade, ghenade, geweldich Here,
Mine sonden rouwen mi sere.
Ic was behaghel [2], ongemate [3], fier,
In mi was prijs, roem ende dangier [4].

---

1) Om een enkel voorbeeld bij te brengen, wijzen wij op vs. 912 en 913, waar van Jezus als knaap gezegd wordt:

Hi conste Fransoeys, Dietsch ende Latijn,
Ende alle talen, die nu sijn.

2) Vermetel.

3) Onbescheiden.

4) Preutschheid, *dédain*.

Ic hadde onwert[1] oemoedicheden;
In mi was alle ledichede[2].
Genade, genade, geweldich Here,
Mine sonden rouwen mi sere.
Inne horde misse no getide[3];
Ic was in ledicheden blide.
Ic hadde onwert dijn gebot
Ende dijn gewerke, al waerstu God.
Genade, genade, geweldich Here,
Mine sonden rouwen mi sere,
Here, mine sonden rouwen mi;
Ic wilre afstaen, dat seggic di.
Inne mochte di geseggen niet
Algader dat mi de werelt riet.
Genade, genade, geweldich Here,
Mine sonden rouwen mi sere.
Du seits het en es niemen in die mesdaet,
Maer staet hijs af ende suect raet,
Hine si quite, comt hi te di.
Of dit waer es, ghehoren mi![4].

IV.

Leven van Jezus van Bonaventura. Des schrijvers bronnen. Overzigt van het werk en proeven. Gebruik van het boek in ons vaderland.

Sinds den aanvang der vijftiende eeuw kwam in ons vaderland een nieuw Leven van Jezus in omloop, dat zoowel

1) Ik hield in onwaarde, achtte niet.

2) Onaangenaamheid, tergende handelwijs.

3) Ik en hoorde misse noch getijden.

4) Gij zegt, dat niemand zóó in zonde is, of, zoo hij er van afstaat en raad zoekt, heeft hij vergiffenis, wanneer hij tot u komt. Indien dit waar is, verhoor mij!

naar den inhoud als naar den vorm van alle vroeger gebruikte zeer onderscheiden was en blijkens de vele handschriften, die er van bewaard zijn, een der meest gelezene boeken is geweest, welke op het uitgebreide veld der stichtelijke literatuur onzer voorvaderen voorkwamen. Het karakter van dit merkwaardige geschrift kan echter niet wél door ons verstaan worden, tenzij wij ons eerst bekend gemaakt hebben met twee bearbeidingen van 's Heeren geschiedenis in het Latijn, die uit den vreemde oorspronkelijk waren, namelijk het Leven van Jezus van Bonaventura en dat van Ludolph van Saxen, beiden mystieke schrijvers, wier voortbrengselen èn met elkander èn met het bedoelde werk èn met dat van Brugman en lateren ten naauwste verwant zijn.

Johannes van Fidanza, uit Bagnarea in Toscane geboortig, een Minderbroeder, die gedurende eenigen tijd te Parijs met den hoogsten lof een theologischen leerstoel innam, en later, onder den naam van Bonaventura tot den rang van Generaal der Franciskaner-orde opgeklommen, Kardinaal werd, in welke waardigheid hij in 1274 stierf, was een der uitstekendsten van zijne eeuw. Een man van veelzijdige ontwikkeling, die naar de rigting zijns gemoeds een mysticus was, maar de studie der geleerde en dialectische scholastiek met zijne mystieke oefeningen vereenigde, behoorde hij, door zijne veelvuldige schriften evenzeer als door de „engelreine" vroomheid van zijn leven, tot die edelen, welke men met vreugde onderscheidt als vertegenwoordigers eener waarachtig religieuse godgeleerdheid. Terwijl hij aan de wetenschap van zijnen tijd, welke hij hartelijk lief had en met al zijne krachten bevorderde, goede diensten deed, wijdde hij met dezelfde belangstelling zijne schrijfstift aan ondernemingen, die geen ander doel hadden dan de stichting zijner broeders en zusters, de vermeerdering hunner christelijke kennis en de heiliging van hun leven. Werd hij om zijnen wetenschappelijken arbeid beroemd, om zijne populaire schriften werd hij

gezegend, en niet het minst om zijne „Overdenkingen des levens van Christus" [1], een boek dat, al spoedig na de voltooijing door alle deelen der Europesche christenheid bekend geworden, bestemd was om gedurende eenige eeuwen het voorbeeld te wezen voor allen, die de bewerking der gewigtigste stof ten nutte hunner medemenschen ondernamen. Het is het oudste in de rij der mystieke Levens van Jezus, waarvan de latere dezer soort alle in meerdere of mindere mate afhankelijk waren.

Bonaventuras werk werd geschreven ten behoeve eener geestelijke zuster van de orde der Clarissen, opdat zij eene handleiding mogt hebben tot de kennis van Christus en een middel tot besturing harer overdenkingen van 's Heeren levensgeschiedenis. De bronnen, waaruit hij putte, waren benevens de gewone — de vier Evangeliën en de boeken van Pseudo-Mattheus en Nicodemus [2] — mededeelingen van vrome broeders en zusters, schouwers en schouwsters, die in oogenblikken van mystieke ecstase bijzondere openbaringen aangaande de lotgevallen en werken van Maria en Jezus meenden gehad te hebben [3], en berigten van godvruchtige bedevaartgangers, die het Heilige Land bezocht en vandaar overleveringen tot den schrijver hadden gebragt [4]. Behalve deze echter had hij nog eene andere en wel zeer rijke bron, namelijk zijne eigen, dichterlijke verbeelding, waarvan hij het gebruik, zoowel in den aanvang als aan het slot van zijn boek, met vrijmoedigheid bekend maakte. Zijne geestelijke dochter, de vermelde Clarisse, zeide hij, moest niet meenen, dat alles,

---

1) Over de verschillende uitgaven der *Meditationes vitae Christi* zie men Wadding, *Scriptores ordin. Minor.* p. 74, en Fabricius, l. l. T. I. p. 691. De uitgave, welke ik gebruikte, is die der *Opera omnia* (T. IV. p. 349—419) Rom. 1596.

2) Zie *Cap* 3, 85 en 97.

3) Zie *Cap.* 3, 7 en eld.

4) Zie *Cap.* 8.

wat zij hier lezen zou, letterlijk zóó geschied was. „Om des te meer indruk te maken, zou hij verhalen zooals de zaken konden gebeurd zijn, en zooals men haar naar zekere voorstellingen der verbeelding geschied mogt denken. Want ook de stof der Heilige Schrift liet zich op velerlei wijze overpeinzen, uitleggen en verstaan, en men had slechts toe te zien, dat men het niet deed tegen de waarheid des levens, der geregtigheid en der leer, en tegen het geloof en de goede zeden.” Mogt hij derhalve dikwerf zeggen: „de Heer sprak of deed zóó of zóó,” terwijl het uit de Schrift niet bevestigd kon worden, dan moest men dit opvatten, „zooals de vrome overdenking het eischte,” en het zou slechts aangemerkt mogen worden als eene opwekking, aan de lezers gerigt, om zelven zich het verhaalde levendig voor den geest te roepen [1]. Voor het praktische gedeelte van zijn boek, de menigvuldige lessen en vermaningen, welke Bonaventura met milde hand aanbragt, waar het slechts eenigermate gepast kon plaats hebben, gebruikte hij vooral de werken van Bernardus. Uit de schriften van dezen, ook bij hem grenzeloos vereerden, man schreef hij ontelbare plaatsen af, waardoor hij òf zijne historische mededeelingen trachtte te bevestigen, òf aan zijne moralizatiën kracht bij te zetten. Dat zijn boek daardoor aan oorspronkelijkheid en zijn naam aan roem zou kunnen verliezen, was eene gedachte, welke van hem evenzeer verwijderd bleef als van al zijne toenmalige en latere geestverwanten. De devote schrijvers der middeleeuwen — het is misschien een der edelste trekken in hun algemeen karakter — zochten toch niets minder dan nieuwheid en eere, opdat zij te meer het beste mogten leveren, of wat zij het beste achtten.

Bonaventuras „Overdenkingen”, die gezamenlijk in honderd hoofdstukken opgenomen zijn, laten zich gevoegelijk onder-

1) Zie den *Prologus* en vgl. *Cap.* 97.

scheiden in vijf deelen. Het eerste dezer deelen omvat de zes eerste hoofdstukken, waarin een verhaal voorkomt van „hetgeen geschiedde, voordat de Heer geboren werd”. De schrijver heeft bij den aanvang het oog op eene dichterlijke plaats uit een sermoen van Bernardus [1], en het voorbeeld van dezen leeraar volgende, verplaatst hij zijne lezers in den hemel. Hij meldt hun hoe de engelen, nadat de menschen reeds meer dan vijf-duizend jaren in zonde verslagen hadden gelegen, krachtig en krachtiger tot den Allerhoogste begonnen te bidden om der gevallenen verlossing. God hoorde hen en — er ontstond strijd tusschen de goddelijke deugden! De Barmhartigheid trad op met den Vrede aan hare zijde. Tegenover haar stond de Waarheid met de Regtvaardigheid. Toen riep de Barmhartigheid: „verwerpt gij tot in eeuwigheid, o Heer, en vergeet gij u te ontfermen?” en de Heer antwoordde: „wij willen ook uwe zusters hooren, die gij gereed ziet om te spreken!” Toen hernam de Barmhartigheid: „het redelijke schepsel is zeer ellendig geworden en het behoeft uwe ontferming, en reeds is de tijd dier ontferming gekomen, ja bijna voorbijgegaan.” Maar de Waarheid verhief zich, zeggende: „het betaamt u, o Heer! het woord te vervullen, dat gij gesproken hebt: de gansche Adam sterve met allen, die in hem zijn, omdat hij gegeten heeft van de vrucht des booms!” Dit hoorde de Barmhartigheid en klagende riep zij: „Heer, wat wilt gij mij doen? De Waarheid weet dat ik te gronde ga, zoo gij u nimmer ontfermt!” En nadat de strijd aldus lange was voortgezet, reikte de Hemelsche Vader den Vrede een geschrift toe, waarop de regterlijke uitspraak stond geschreven, en de

1) *Sermo I de Annunciatione*, p. 27 en 28 der uitgave van Parijs, 1566. Het laatste gedeelte van dit sermoen, waarin de scène in den hemel geschilderd wordt, welke wij in den tekst opnamen, laat zich, wat het karakter en de verhevenheid der voorstellingen betreft, vergelijken met Miltons *Paradise lost*. B. III, vooral v. 213 en volg.

Vrede las: „de Waarheid zegt: ik ben verloren, zoo Adam niet sterft; en de Barmhartigheid zegt: ik ben verloren, zoo Adam geene ontferminge geschiedt. Dat de dood [den menschen] goed worde, en beiden hebben wat zij begeeren!" Toen riepen de Regtvaardigheid en Barmhartigheid gezamenlijk: „hoe kan de dood goed worden, wiens naam zelfs verschrikkelijk is?" En de Koning antwoordde: „de dood der zondaren is zeer kwaad, maar de dood der heiligen is kostelijk en eene poorte des levens. Men zoeke een, die uit liefde sterven wil, ofschoon hij den dood niet onderworpen zij, zoo zal de dood den onschuldige niet kunnen houden, en er zal eene deur geopend zijn, waardoor de bevrijden mogen ingaan!" Nu snelde de Waarheid naar de aarde en zij toog de wereld door om een onschuldige te zoeken; maar zij vond niet! En de Barmhartigheid doorzocht den hemel, opdat zij aantrof die hier genoegzaam was; maar zij vond niet! En zij beiden, als zij niet gevonden hadden, dien zij tot het groote werk der verzoening behoefden, keerden weder tot den Allerhoogste. Toen hoorde de Koning op nieuw naar hare stemmen, en zijn antwoord was: „ik zelf moet dan boete doen voor den mensch, dien ik geschapen heb!" En hij riep den engel Gabriël en zeide: „ga en zeg der dochter Sions: zie uw Koning komt!" Van nu af waren Gods deugden met elkander bevredigd, en de tweede persoon der Triniteit, „de persoon des Zoons, werd het middel dier bevrediging."

Na de beschrijving van dit phantastiesch tooneel uit het rijk der hoogere wereld, dat wij met eenige uitvoerigheid mededeelden, omdat het oorsprong heeft gegeven aan voorstellingen, die tot op dezen dag in den boezem onzer gemeente leven [1], ging

1) Zie b. v. het 125e onzer *Evangel. Gez.* v. 5.

Regtvaardigheid hield aan om straf,
Genade dong om vrij geleide.
Hier trad Gods wijsheid tusschen beide,
Die z' alle bei' voldoening gaf, enz.

Bonaventura over tot het verhaal der geschiedenis van Marias jeugd, hare vroege deugden en godsdienstige oefeningen, waarbij hij gebruik maakte van de bijzondere openbaringen, die desaangaande aan zekere heilige vrouw waren te beurt gevallen, en van het boek van Pseudo–Mattheus, waarover wij vroeger spraken [1]. Daarop beschouwde hij de incarnatie des Woords, welke hij als een werk der drie personen voorstelde, om eindelijk met de schildering van Marias bezoek bij Elizabeth en de bevrediging van den over Marias zwangerschap verontrusten Jozef, door tusschenkomst van den engel, het eerste deel te besluiten.

Het tweede deel van Bonaventuras werk loopt van het zevende tot het vijftiende hoofdstuk en bevat de geschiedenis van 's Heeren jeugd en verborgen leven tot aan zijnen doop in den Jordaan. Hier is de poëtische verbeelding van den schrijver op haar ruimste veld, en zij gevoelt zich vrijer, naarmate de berigten der Kanonieke Evangeliën onvollediger zijn. Wel versmaadt hij de menigvuldige wondergeschiedenissen, welke hem in het boek van Pseudo-Mattheus worden aangeboden, en houdt hij zich vast aan de bijzonderheden, welke de vier Evangelisten verhalen, maar, vervoerd door de ingevingen zijner phantasie, spint hij den gegeven draad uit, zich verdiepende in de aanschouwing der wonderbare Moeder met haren Zoon, hunne onderlinge liefde en vreugde en lotgevallen, de omstandigheden van Jezus' geboorte, de besnijdenis, de verschijning der drie Wijzen uit het Oosten, Marias ontmoeting met Simeon en Anna in den tempel, de vlugt naar Egypte, de wederkomst te Nazareth, enz. Wat Bonaventura hier schrijft, is als het verhaal van een, die met eigen oogen ziet wat hij meldt, en als met den vinger aanwijst wat hij zich met reine blijdschap en in kinderlijke eenvoudigheid des harten tegenwoor-

1) *Cap.* 3. Vgl. Pseudo-Mattheus bij Tischendorf, l. l. p. 62.

dig denkt. Men hoore slechts, hoe hij van den terugtogt der heilige familie uit de ballingschap spreekt:

„Ga nu naar Egypte, opdat gij het kind Jezus moogt bezoeken, en als gij hem vindt in het midden der knapen, hij zal u te gemoet treden, wanneer hij u ziet; want hij is goedertieren en vriendelijk en beleefd[1]. Maar gij, buig uwe knieën en kus zijne voeten, en neem hem in uwe armen, en rust met hem voor een poos. Straks roept hij u misschien toe: wij mogen wederkeeren naar ons land en morgen aanvaarden wij den togt, en gij zijt ter goeder ure gekomen, want gij zult met ons gaan! En gij moogt hem antwoorden, dat het u zeer verblijdt, en dat gij hem wenscht te volgen, waarheen hij gaan moge; en in zoete zamensprekinge met hem zult gij u verheugen. Dan voert hij u tot zijne Moeder en zal u eere aandoen. Maar gij, buig wederom uwe knieën en doe Maria uwe onderdanigheid, en Jozef den ouden man, en rust met hen. En morgen vroeg ziet gij eenige goede vrouwen en mannen komen om hen te verzellen tot buiten de poorten der stad, omdat zij hun vreedzaam en heilig verkeer lief hebben. Zij mogen niet onverwachts en in het verborgen weggaan, ofschoon zij gansch anders kwamen, toen zij den dood vreesden voor het kind. En zie, daar treden zij heen, en Jozef gaat voorop met de mannen, en onze Heerinne volgt van verre met de vrouwen. Neem gij het kind bij de hand, en treed in het midden vóór de Moeder; want zij zal niet gedoogen, dat het achter haar gaat. En als zij buiten de poort komen, wil Jozef niet langer lijden, dat zij hem verzellen. Nu is er een rijke, die medelijden heeft met hunne armoede, en hij roept het kind om hem eenige denariën voor de reiskosten te geven. Het kind schaamt zich wel de aalmoes aan te nemen, maar uit liefde voor de [heilige] armoede strekt hij de hand uit en zegt

---

1) *Curialis*, het oud-hollandsche „hovisch."

zijnen dank. Hij wordt ook door de vrouwen geroepen, en zij geven hem desgelijks. Ook de moeder bloost niet minder dan het kind, maar ook zij spreekt nederig het woord harer dankbaarheid. Maar hoe zal hij, die nog een teeder kindeke is, den weg maken?.... Ach, de terugreis schijnt mij bezwaarlijker dan de komst? Want toen hij naar Egypte kwam, was hij nog zoo klein, dat men hem dragen kon! Maar misschien geeft een van die goede mannen een ezel, waarop hij rijden mag!... O zoet en teeder kind, Koning des hemels en der aarde, hoe zwaar hebt gij voor ons gearbeid en hoe vroeg zijt gij begonnen!" [1]

Het derde deel vangt aan met de beschrijving van 's Heeren doop en eindigt met het laatste paaschmaal en de instelling des avondmaals. Het gaat van het zestiende hoofdstuk tot het drie-en-zeventigste en bevat het grootste gedeelte des werks, eene verhouding, waardoor het van de meeste middeleeuwsche Levens van Jezus, die over de geschiedenis van 's Heeren werkzaamheden in het openbaar doorgaans zeer beknopt handelen, merkelijk onderscheiden is. Toch stond de schrijver hier niet naar volkomene volledigheid, opdat hij de grenzen van een handboek niet te buiten ging. Hij bepaalde zich tot de mededeeling van 's Heilands voornaamste ervaringen en werken, beteugelde zijne phantasie meer dan vroeger, en onthield zich van breedere uitwijdingen en praktische opmerkingen. Hier, zeide hij met regt, moest het den lezer genoeg zijn, 's Heeren daad en woord slechts te vernemen, daar deze van zichzelve krachtig spreken en overvloedig te denken en te leeren geven [2]. Toen hij echter in het vijf-en-veertigste hoofdstuk over Jezus' vriendinnen te Bethanië, Martha en Maria, begon te schrijven, kon hij zich niet bedwingen, van deze gelegenheid gebruik te maken tot eene breede uiteenzetting zijner gansche theorie

1) *Cap.* 13.
2) *Cap.* 18.

aangaande het werkende en schouwende leven, waarvan hij, gelijk Bernardus vóór hem, in deze beide zusters duidelijke typen meende te zien. Aan die, in historischen zin merkwaardige, uiteenzetting wijdde hij dertien hoofdstukken, waarvan sommiger inhoud ons later dienen zal, als wij spreken zullen van de beteekenis, welke het overdenken van 's Heeren leven, ook naar de overtuiging van Brugman en zijne tijdgenooten hier te lande, voor het bestaan en de geestelijke werkzaamheden der mystieken had.

Het vierde deel, dat het vier-en-zeventigste en de volgende hoofdstukken tot het vier-en-tachtigste inhoudt, is eene uitvoerige overdenking van Jezus' lijden, sterven en begrafenis, die geopend wordt met eene krachtige aanmaning aan den lezer om, zoo hij het vroeger medegedeelde aandachtig ontving, zijne aandacht en zijnen ernst thans te verdubbelen, „daar hier des Heeren liefde volkomen geopenbaard wordt, eene liefde, die onze harten geheel en al ontvlammen moet." De meditatiën zijn nu met het oog op de kanonieke uren des daags, mette-, priemtijd, enz., in kleine deelen gesplitst, gelijk het in middeleeuwsche passieboeken pleegt [1]. Zij geven schilderingen van 's Heilands smartelijke ervaringen en diepe vernedering, verklaren kortelijk de zeven kruiswoorden en worden gevolgd door eenige kleine tafereelen van den rouw

---

1) Gelijk de Roomsch-katholieke geestelijke nog heden zeven tijden des daags heeft, waarop hij zijn brevier gebruikt, zoo hield men oudtijds in kloosters en vergaderingen, en zeker ook in het privaat-leven der devoten, de zeven zoogenaamde *horae canonicae* voor het lezen van formulier-gebeden enz. Zij waren *mette* (*matutinum*, vroeg, vóór zonsopgang), *prime* (de eerste ure des daags, na zonsopgang), *tertie* (de derde ure, na zonsopgang), *sext* (de zesde ure, na zonsopgang), *noene* (*nona* de negende ure, na zonsopgang), *vesper* (de twaalfde ure, na zonsopgang, wanneer de avond valt) en *complete* (*completorium*, het aanvulsel van de zeven kanonieke uren des daags, dat vroeger door de kloosterlingen in de slaapzaal plagt gehouden te worden). Zie Aschbach, *Kirchen-Lexic.* Art. *Brevier.*

der Moeder en van Jezus' vrienden en vriendinnen bij de afneming van het kruis en bij de balseming, waarin de schrijver zijne verbeelding wederom los laat en in zoete taal voorstellingen uitdrukt, die eeuwen daarna misschien eenen Zeitblom, Hemling en anderen kunstenaren eigenaardige inspiratiën aandroegen. Wij kunnen ons niet wederhouden ook hier nog eene enkele proef te leveren en kiezen daartoe het hoofdstuk, waarin de toebereiding van 's Heeren lijk tot de begrafenis wordt gemaald.

„Toen begonnen Johannes en Nicodemus en anderen het ligchaam in linnen doeken te wikkelen, zooals den Joden gebruikelijk is. Onze Vrouwe hield het hoofd steeds in haren schoot, omdat zij zelve dit wilde bewinden, en Magdalena hield de voeten. En als zij aan de voeten kwamen, riep Magdalena: ik bidde u, laat mij de voeten inwikkelen, de voeten, waaraan ik barmhartigheid vond! En zij scheen weg te zinken in haren weedom, en de voeten, welke zij vroeger met tranen van boetvaardigheid besproeide, wiesch zij nu overvloedig met stroomen van tranen des rouws en des mededoogens. Zij nam die voeten, zoo doornageld, zoo verstijfd, zoo bebloed, en weende bitterlijk en zeer; want zij heeft veel liefgehad en veel getreurd en meest bij deze laatste dienst aan haren Meester en Heer, thans geslagen, gegeeseld, verwond en vernietigd. Haar harte kon naauwelijks toeven in hare borst; zij wenschte te sterven aan de voeten haars Heeren! En als zij zoo het ligchaam hebben bereid, daar zien zij op onze Vrouwe, dat zij hare taak mede zal vervullen, en allen vernieuwen de klagte. Nu ziet Maria dat zij het werk niet langer mag uitstellen, en zij buigt haar aangezigt op het aangezigt van haren Zoon en zegt: mijn Zoon, dood houde ik u in mijnen schoot!... Hoe zoet en liefelijk was ons verkeer, en zonder eenig geschil leefden wij, ofschoon gij, liefste kind, als een schuldige werdt vermoord. Trouw heb ik u gediend en gij mij; maar in dezen smartelijken

strijd heeft uw Vader u niet willen bijstaan en ik kon het niet. Gij hebt u zelven overgegeven uit liefde voor het menschelijk geslacht, dat gij wildet loskoopen. Duur was die losprijs, waarover ik mij verblijde wegens der menschen behoud. Maar door uwe smarten en uwen dood word ik hevig getroffen! Onze omgang is afgebroken, en ik moet van u scheiden. Ik, uwe moeder, zal u dan begraven; maar waarheen zal ik mij wenden? Mijn Zoon, waar zal ik blijven? Hoe kan ik leven zonder u? Mogt ik met u begraven worden en wezen, waar gij zijt! Ach, kan ik niet met het ligchaam, met de ziel worde ik begraven! Mijne ziel zal ik met uw ligchaam nederleggen in de groeve; haar lever ik u over; haar beveel ik u aan. O mijn Zoon, mijn Zoon, hoe droef is deze scheiding!... En zij streelt zijn gelaat en kust zijnen mond en zijne oogen en windt het hoofd in een zweetdoek. Nog eenmaal heeft zij hem gezegend. Toen namen zij hem knielende op en kusten zijne voeten en droegen hem naar het graf[1]".

Het laatste deel des boeks beschrijft, in het vijf-en-tachtigste hoofdstuk en de volgende tot het acht-en-negentigste, de nederdaling ter helle, de opstanding, de verschillende verschijningen van den verrezen Heer, de hemelvaart en uitstorting des H. Geestes. Het karakter des werks is ook hier hetzelfde als vroeger. De bijbelsche stof wordt aangevuld met die der Apocryphen en met de voorstellingen van des schrijvers verbeelding. Op het einde, in de twee laatste hoofdstukken, vindt men nog eenige merkwaardige wenken aangaande de wijze waarop, en het doel waarmede de schrijver zijn Leven van Jezus wenschte gebruikt te zien, wenken die ons later wel te stade zullen komen, wanneer wij onderzoeken moeten, welke plaats de lezing van 's Heeren geschiedenissen innam in de leer der christelijke volkomenheid en in de vrome oefeningen onzer devote en mystieke voorvaderen.

1) *Cap.* 82.

Ofschoon Bonaventuras geschrift, voor zoo ver ons bekend is, nimmer geheel in het Nederduitsch werd overgezet [1], valt het toch niet te betwijfelen, of het heeft ook in ons vaderland, niet slechts bij Latijn lezende priesters en monniken, maar ook bij eenvoudige leeken, die der geleerden taal niet verstonden, zijne werking gedaan, en wel door tusschenkomst van een nieuw Leven van Jezus, waarin het boek van den vromen Kardinaal gedeeltelijk werd opgenomen. Ik bedoel het geschrift van Ludolph van Saxen, met wiens arbeid wij ons thans nader bekend willen maken.

V.

Leven van Jezus van Ludolph van Saxen. Veelvuldig gebruik en beroemdheid van het geschrift. Overzigt. Verhouding van Ludolphs arbeid tot dien van Bonaventura.

Ludolph van Saxen, gelijk zijn naam aanduidt, een Duitscher van geboorte, bragt, nadat hij in 1326 van de orde der Dominikanen tot die der Karthuisers overgegaan, was, eenige jaren in een Keulsch convent door, totdat hij in 1340 naar Straatsburg werd geroepen, om als Prior aan het hoofd van een Karthuiser-klooster te staan, dat in de nabijheid van genoemde stad weinig tijds te voren door drie rijke burgers gesticht was geworden. Een vriend van Tauler en

1) In een H. S. van de eerste helft der 15e eeuw, dat voormaals „den susteren van St. Agnieten bynnen Gorinchem" toebehoorde en nu in mijn bezit is, komt, benevens „die heymelike passie" en vele andere stukken betrekkelijk 's Heeren lijden, ook een gedeelte van Bonaventuras Leven van Jezus (*Cap.* 80—83) voor. Zoo het gansche werk al ooit overgezet werd, is het waarschijnlijk spoedig uit het gebruik verdrongen door het algemeen aangenomen en bewonderd Leven, dat, gelijk wij zien zullen, hoofdzakelijk naar het boek van Ludolph van Saxen werd bewerkt.

Thomas van Straatsburg [1], met welke mannen hij zich trouw vereenigde, waar het er op aan kwam de geestelijke belangen van het, ook in die streken maar al te zeer verwaarloosde, volk voor te staan [2], won hij zich door de vroomheid zijns levens de achting en liefde zijner tijdgenooten, en door zijne geschriften, vooral zijn „Leven van Jezus," dat reeds kort na zijnen dood (1377) een der meest gelezen boeken van de wereld was, de bewondering en vereering der nageslachten. Van alle bewerkingen van 's Heeren geschiedenis, die tot in onze tijden geschreven zijn, werd geene enkele zoo algemeen door alle landen van Europa verspreid en zoovele eeuwen aaneen telkens op nieuw herdrukt, als deze. Van 1474 af, toen het boek te Straatsburg voor het eerst met opgave des jaartals van de pers kwam, tot in 1729, wanneer te Augsburg de laatste druk, naar wij meenen, werd uitgegeven, verschenen in Duitschland, Italië, Frankrijk en de Nederlanden meer dan dertig uitgaven van dit werk in het oorspronkelijk Latijn [3], terwijl er intusschen tegen het slot

1) Thomas van Straatsburg was een Augustijner monnik, die zich in velerlei opzigten verdienstelijk heeft gemaakt voor de stad, wier naam hij droeg. Hij stierf in 1357 te Weenen en liet eenige schriften na, waarvan zijne *Commentarii in IV Libros Sententiarum* de voornaamste zijn. Zij werden in 1490 te Straatsburg gedrukt. Zie C. Schmidt, *Joh. Tauler*, Hamb. 1841, s. 51.

2) Zie C. Schmidt, a. w. s. 51, 52.

3) Bij Fabricius (*Bibl. med. et inf. Lat.* T. IV. p. 847, 848) worden 31 verschillende uitgaven vermeld. De Augsburgsche, welke wij in den tekst noemden, schijnt hem niet bekend te zijn geweest, evenmin als eene andere van Parijs, waarvan ik den titel hier volledig opgeef, omdat ik, van deze editie een exemplaar bezittende, dit (echter niet zonder vergelijking met een paar andere uitgaven) tot mijne tegenwoordige mededeelingen gebruikt heb: *Vita Christi ex Evangeliis et scriptoribus orthodoxis per Ludolphum Saxonem, professione Carthusianum, excerpta, ad vetustorum exemplarium fidem recognita.* MDXXXIX. *Parisiis, apud viduam Thielmanni Kerver.* Het boek bevat 574 bladen (1148 bladzijden) in Octavo, in twee kolommen met kleine maar duidelijke Gothische letters met vele verkortingen zeer digt gedrukt.

der vijftiende en in het begin der zestiende eeuw nog eene Fransche en eene Italiaansche vertaling van werd bezorgd, die reeds lang te voren door eene Hoog- en eene Nederduitsche bewerking waren voorafgegaan. De onderscheiding, welke dit boek genoot, was zoo groot, dat men het de vrucht achtte van eene geheel volledige kennis van Christus, een werk, dat „veeleer door den invloed eener goddelijke openbaring dan door menschelijke studie" tot stand was gebragt [1].

Ludolphs geschrift is gesplitst in twee deelen, waarvan het eerste, behalve den prologus, twee-en-negentig, het laatste negen-en-tachtig grootendeels zeer uitvoerige hoofdstukken bevat, die alle aan het slot een klein gebed hebben, waardoor den lezer gelegenheid wordt geschonken het gelezene, als voor het aangezigte Gods, nader op zich zelven toe te passen. Het eerste deel vangt aan met eene beschouwing van de eeuwige generatie des Zoons vóór de grondlegging der wereld, en doorloopt vervolgens de geschiedenis van Marias jeugd, de geboorte van Johannes den Dooper, de geboorte en jeugd van Jezus, zijn verborgen en openbaar leven, tot aan het verhaal der genezing van den blinde te Bethsaïda [2]. Het tweede begint met de behandeling der belijdenis van Petrus, waarmede hij den Heer den Christus, den Zoon des levendigen Gods noemde [3], en eindigt, na uit-

1) *Ludolphus Alemanus ordinis Carthusiani, Prior Argentinensis, vir doctrina et morum sanctitate conspicuus, hac ipsa tempestate per optime vitam Domini nostri Jesu Christi egregio volumine et quodam celesti artificio, imo pocius divina revelatione quam studio fabricavit, in quo certe se ostendit venerabilem virum et omnium rerum, tam divinarum quam humanarum et potissimum ipsius Christi vitae, prout potuit homini esse possibile, plenissimam habuisse notitiam.* Zoo wordt over den auteur en zijn werk gesproken in het beroemde *Chronicon Kobergense,* Nuremb. 1493, Fol. ccxxviij. Het exemplaar van dit zeldzame werk, dat mij diende, wordt gevonden in de Bibliotheek van den Heer J. J. van Voorst te Amsterdam.

2) Mark. VIII: 22.

3) Matth. XVI: 16.

voerige mededeelingen aangaande Jezus' laatste onderwijzingen in het openbaar, zijn intogt in Jeruzalem, zijn lijden, sterven, opstanding, hemelvaart, de uitstorting des H. Geestes en Marias opneming, met eene breede schildering van het jongste gerigt en de daaruit voortvloeijende gevolgen voor de verdoemden en de uitverkorenen.

Ofschoon Ludolph voor zijnen tijd een man van groote geleerdheid en veelzijdige kennis was, die zonder twijfel een geheel oorspronkelijk werk had kunnen opstellen, deed hij dit echter niet. Blijkbaar hoogelijk ingenomen met het geschrift van Bonaventura, heeft hij dit niet alleen tot zijn voorbeeld gekozen, maar het zelfs voor een deel, gelijk wij reeds aanmerkten, woordelijk overgenomen. Doch zooveel voegde hij er van het zijne aan toe, dat zijn boek niet alleen in uitgebreidheid, maar ook in vele andere opzigten, boven dat van zijnen voorganger zeer uitmunt. Stelde de laastgenoemde zich voornamelijk voor eene eenvoudige en korte schildering van Jezus' leven te geven, met daaraan verbonden overdenkingen en leeringen, Ludolph toonde zich hier een man van wetenschappelijken zin, die met het oogmerk, om een stichtelijk werk te schrijven, het doel vereenigde, om op breede schaal als het ware een doorloopenden commentaar op de Evangeliën te leveren. Vandaar bij hem eene veel grootere volledigheid dan bij Bonaventura. Wat door dezen òf slechts even aangeroerd òf met stilzwijgen voorbij gegaan wordt, — de geschiedenis van Johannes den Dooper, de vele redenen, welke Jezus hield, en de wonderwerken, welke hij deed, — dat alles vindt hier zijne eigene plaats en veelzijdige behandeling, onder aanwending van zekere zorg voor de chronologische orde des verhaals. Vandaar ook eene menigte van historische, antiquarische, topographische en andere aanmerkingen in dit boek, en een groote overvloed van aanhalingen, niet alleen uit de Heil. Schriften en uit Bernardus, zooals Bonaventura aanbragt, maar ook uit vele

vroegere en latere kerkvaders en profane schrijvers, Aristoteles, Seneca en anderen. Voor het overige echter stond Ludolph bij zijnen arbeid met Bonaventura op een geheel gelijk standpunt, zoodat wij ons van het leveren eener uitvoerige karakteristiek zijner bewerking mogen onthouden. Ook hij putte uit dezelfde, maar al te dikwerf troebele, bronnen, de Apocryphe boeken, de verhalen der uit het Heilige Land wederkeerende bedevaartgangers enz., en mystiek als hij was, deelde hij met Bonaventura ook volkomen in de praktisch-mystieke bedoelingen, waarmede deze ten nutte zijner devote tijdgenooten schreef, en waarover wij later zullen spreken. Slechts in één opzigt verschilt Ludolphs werk, wat de strekking aangaat, van dat zijns voorgangers. Terwijl in het Leven van Jezus van den laastgenoemde geen melding geschiedt van den onvolmaakten toestand der toenmalige christenheid, vinden wij in Ludolphs geschift niet zelden duidelijke bewijzen, dat de auteur de oogen zijner lezers wenschte te openen voor het verderf der kerk en der kerkelijken van zijne eeuw, zoodat hij van deze; even als van andere zijden, een waar geestverwant van zijnen vriend Tauler moet heeten [1].

1) Zie vooral *Part. I Cap. LXVIII*, dat *de ambitione et quibusdam aliis clericorum et religiosorum defectibus* handelt (Fol. CCXXV, v. — CCXXX, v.). De hoofdzonden der geestelijken, waarover hier geklaagd wordt, zijn: eer- en heerschzucht, baatzuchtige bedoelingen bij het vergeven der kerkelijke bedieningen door de prelaten, de opdragt van vele kerkambten te gelijk aan enkelen, de afwezendheid der geestelijken van de plaatsen, waar zij bedieningen hebben, de uithuizigheid der kloosterlingen, het misbruik der kerkelijke goederen, de weelde der prelaten en klerken, hun vleeschelijke zin, enz.

VI.

Het Bonaventura-Ludolphiaansche Leven van Jezus. Overzigt en karakter des boeks. Het sinds 1487 gedrukte Leven van Jezus op Ludolphs naam.

Ludolphs werk heeft ook in ons vaderland, gelijk elders, vroeg de aandacht getrokken. Het onderging, misschien reeds vóór 1400, althans niet lang daarna, eene bearbeiding in onze moedertaal, en wel voor leeken, om van nu af onder den titel van „Boek van onzes Heeren Jezus' leven," zonder naam des oorspronkelijken schrijvers en des Nederduitschen bewerkers, een der meest gelezen boeken onzer voorouders te worden, zooals blijkt uit de vele handschriften welke er tot heden van bewaard zijn[1], en die zoo algemeen verspreid zijn, dat wij ons verwonderen moeten, dat zij tot heden der opmerkzaamheid onzer letterkundigen en geschiedvorschers zoo geheel en al ontgaan konden.

In volledige handschriften van dit merkwaardige Leven van Jezus vindt men eene korte voorrede van den Nederduitschen bewerker, die waarschijnlijk een geestelijke of monnik was. Deze voorrede meldt, dat de schrijver reeds lang het voornemen koesterde „in Duitsche tale uit het Latijn een traktaat te maken van het leven onzes Heeren," maar steeds weêrhouden was geworden door verschillende redenen. Er waren namelijk als twee wetten in hem geweest. De eene „tuigde [aangaande het voorgenomen werk], dat het goed gemaakt ware om oorbaar [nut], die hij hoopte, dat menig mensch daaraf verkrijgen zoude, en omdat het jammer was en groot consciencië n-werk, dat zulk een schat

2) Zie over deze H. SS. Bijlage V.

den leeken eeuwiglijk verborgen zoude wezen." Van de andere zijde echter was er eene wet in den nederigen man, die hem toeriep: „gij zijt een stomme ezel en verstaat den zin niet wel van vele passen [passages], en mogt ligt eenige leer anders beduiden dan ze de leeraren, die verlicht waren van den H. Geest, verstaan hebben." Bij dit gevoel zijner eigene onbekwaamheid bestookte hem nog de vrees voor de vele „valsche begrijpers," de onbillijke beoordeelaars, die, „Gode zij 't geklaagd," ook toen met nijd en beschuldiging elk goed werk trachtten te verkleinen! Maar eindelijk was hij tot een besluit gekomen, wijkende voor den aandrang van een bij hem hooggeacht persoon, dien hij niet durfde weigeren. Zoo had hij dan den arbeid aangevangen „op den troost van Maria, de Moeder Gods, helpster van allen, die hulpe van haar begeeren", en met de bede aan den lezer, dat deze voor hem mogt smeeken „om gracie der kunsten dit boek te maken Gode tot lof en tot stichtigheden dergenen, die er in lezen zouden." Aan het slot van zijn geschrift plaatste hij nog eene kleine narede, waarin hij op naïve wijze klaagde over de zwarigheden, welke hij bij den arbeid had ondervonden. Het werk „was hem zuur geworden," ja „dikwijls had het hem berouwd, dat hij het bestaan had; want het boek, waaruit hij het maakte, had hij *onregt* bevonden [1]." Wat de goede man met deze laatste woorden te kennen wilde geven, schijnt ons onzeker. Was het handschrift, dat hem ten dienste stond, onnaauwkeurig en gebrekkig, zoodat hem daaruit de bedoelde bezwaren waren ontstaan? Of vond hij het boek „onregt," niet alleen omdat de zin, gelijk hij zegt, duisterder was dan hij vroeger meende, maar ook omdat het hier en daar bevatte, wat met zijne overtuigingen streed? Moeijelijker nog achten wij de vraag te beantwoorden, hoedanig de aard van het gan-

1) Zie de voor- en de narede in Bijlage V.

sche boek was, dat hij volgde. Bij de vergelijking toch van zijn werk met Ludolphs Latijnschen arbeid blijkt terstond, dat men hier geene volledige en geregelde vertaling heeft [1]. Meer dan drie vierden van hetgeen Ludolph schreef werd overgeslagen, en daarenboven: in enkele deelen van het boek is Ludolphs voorbeeld geheel uit het oog verloren, terwijl men nog bevindt, dat de bewerker nu en dan een tekst voor zich moet gehad hebben, die geheel aan Bonaventuras Leven van Jezus behoorde, en dat niet zooals die tekst door Ludolph werd opgenomen [2], maar zooals hij slechts in Bonaventuras geschrift zelf voorkomt. Heeft onze onbekende derhalve èn Ludolphs arbeid èn die van Bonaventura gezamenlijk voor zich gelegd, om uit beiden te putten? Of bestond er reeds vroeger een Latijnsch traktaat, uit de werken van beiden gecompileerd, en was die compilatie misschien zoo onhandig geschied, dat zij in het oog van onzen man den naam van een „onregt boek" verdiende? Het laatste komt ons het waarschijnlijkst voor. Had

1) Eene meer getrouwe en volledige vertaling van Ludolphs werk schijnt eerst tegen het laatst der 15e eeuw ontstaan te zijn. In de koninklijke Boekerij te 's Hage vindt men (H. S. Bibl. N. 40) een H. S. in kl. Folio, groot 232 bladen papier en perkament, aan beide zijden in twee kolommen met eene kleine, geenszins fraaije letter beschreven, bevattende eene overzetting van Ludolphs *Part.* II. *Cap.* 58—89. Al deze hoofdstukken zijn in hun geheel wedergegeven, en slechts de *epilogus Dominicae passionis* (*Cap.* 67 van het oorspronkelijke) is overgeslagen. Het begin van het H. S. luidt als volgt: „Hier beghint dat vierde boeck van ons liefs Heren leven prologus van der passien ende van den love des heilighen cruces. Dat lviiij Capittel. Totter eeren ons liefs Heren Jhesu Christi ende totter merere ynnycheit der menschen soe sal hier geseit werden van der heiligher pinen ende passien ons lieven Heren," enz. Het slot op de laatste bladz. is: „Hier eyndet dat vierde boeck ende dat leste stuck van ons lieven Heren leven, ghescreven int iaer der geboerten ons Heren Jhesu Christi m. cccc ende lxxij, op onser liever vrouwen assumcio avont gheeyndet."

2) Zie boven, bl. 37.

hij toch grootendeels Ludolph en dikwerf Bonaventura gevolgd, de twee werken elk afzonderlijk gebruikende, dan had hij in zijne narede niet zoo bepaald van een enkel boek gesproken, maar van één der twee, of in het meervoudige getal van „boeken" gewag gemaakt. Doch hoe het zij, dat wij aan zijne bearbeiding zelve, welke wij tot onderscheiding van andere „het Bonaventura-Ludolphiaansche Leven van Jezus" willen noemen, eenige nadere aandacht schenken!

Op de reeds besproken voorrede liet de bewerker een uitvoerigen prologus volgen, eene vrij goede vertaling van dien van Ludolph, maar zeer bekort, waarin den lezer aanwijzing geschiedt, hoe hij dit Leven des Heilands te gebruiken heeft en wat vruchten hij er van wachten mag, zoo hij het naar behooren aanwendt. Na den prologus volgt het ligchaam des werks, dat niet als het oorspronkelijke van Ludolph in twee hoofddeelen is gesplitst, maar vier-en-vijftig kapittelen bevat, die alle hunne eigene opschriften hebben [1]. De historische, antiquarische en andere wetenschappelijke aanmerkingen, welke Ludolph maakte, zijn grootendeels onvertaald gebleven, zoodat het geheel een veel eenvoudiger aanzien heeft, dan het geval zou geweest zijn, als de bewerker zijne taak geheel had volbragt. Doch hij schreef, gelijk hij in de voorrede te kennen gaf, voor leeken, en bepaalde zich dus tot het meest stichtelijke.

De eerste dertien hoofdstukken brengen het verhaal tot aan Jezus' doop. De bewerker onthield zich hier van de hooge redeneringen van Ludolph over de eeuwige generatie des Zoons en zijn voorbestaan in den hemel, om met echt middeleeuwsche voorliefde des te uitvoeriger te handelen over Marias jeugd en deugden, 's Heeren geboorte, besnij-

1) In een enkel H. S. vond ik slechts 52 hoofdstukken onderscheiden, daar de afschrijver een paar opschriften had overgeslagen, waardoor vier kapittelen tot twee werden gebragt.

ding, de vlugt naar Egypte, enz. Van het veertiende tot het twee-en-twintigste hoofdstuk vindt men Jezus' openbaar leven beschreven, van den doop tot de tempelreiniging te Jeruzalem. Het uitvoerigste deel van Ludolphs werk is hier zoodanig ingekort, dat slechts zeer weinig van het oorspronkelijke werd overgenomen. Alleen de geschiedenis van 's Heeren doop en verzoekingen onderging nog eene breedere behandeling; al het overige, Jezus' vele redenen en wonderen, wordt òf slechts even aangeroerd òf zeer beknoptelijk verhaald. Met het drie-en-twintigste hoofdstuk, waarin de zalving des Heeren te Bethanië wordt beschouwd, vangt de lijdensgeschiedenis aan, die eerst in het vijf-en-dertigste wordt ten einde gebragt. De laatste hoofdstukken melden van de nederdaling ter helle, de opstanding en vele verschijningen van den verrezene, en het geheel wordt besloten met het verhaal van de zending des H. Geestes. Ludolphs mededeelingen aangaande het jongste gerigt zijn geheel weggelaten, en de in zijnen epilogus voorkomende wenken betreffende het gebruik zijns boeks slechts gedeeltelijk overgenomen.

De geest van Bonaventura en Ludolph is, niettegenstaande de groote bekortingen des werks, door den bearbeider over het geheel trouw bewaard. Ook hij wist op zeer naïve wijze te verhalen en zijne voorstellingen somtijds met groote teederheid uit te drukken, vooral in de hoofdstukken waarin de passie besproken wordt. Altijd de zedelijke belangen zijner lezers in het oog houdende, was hij ook mild in het wedergeven der praktische opmerkingen van zijne beide voorgangers, en waar hij Ludolphs woord tegen het zedebederf der geestelijken en monniken gerigt zag, daar schijnt hij zich beijverd te hebben het zijne tegen hetzelfde kwaad te keeren. Voor het overige echter heerschen ook in zijn werk dezelfde gebreken, die in andere Levens van Jezus worden opgemerkt. Ofschoon hij voor leeken schreef, werd de eigenaardige kloostergeest van zijnen tijd voor geen oogen-

blik door hem verloochend, zoodat hij Maria steeds de vroomste der nonnen, en Christus den heiligsten der monniken schijnt gedacht te hebben. In zijne schilderingen, vooral die van Jezus' lijden, is hij niet zelden uiterst zinnelijk, aan het uitwendige hangende, gelijk zulks in de Roomsch-katholieke kerk tot heden maar al te zeer gewoon is, en waar het er op aankomt eenig woord van Jezus of der Evangelisten te verklaren, openbaart hij, in goed vertrouwen op zijne voorgangers, vaak de grootste onkunde, gelijk hij elders overmaat van ligtgeloovigheid verraadt bij het overnemen van lokale traditiën uit het Heilige Land.

Daar het uit het aantal der bewaarde handschriften blijkt, dat het Bonaventura-Ludolphiaansche Leven van Jezus gedurende de gansche vijftiende en een goed deel der zestiende eeuw bij onze voorvaderen in algemeene eere was, zou het ons kunnen verwonderen, dat dit werk niet, gelijk zoo vele andere stichtelijke boeken van dien tijd, op de oudste persen van ons land gedrukt werd. Doch die verwondering moet wegvallen voor de opmerking, dat reeds in 1487 een nieuw „Boek van het leven onzes Heeren Jezus Christus" in het licht verscheen, dat, van genoemd jaar tot 1519 negen en misschien meer malen herdrukt, straks alle andere van deze soort grootendeels uit het gebruik verdringen moest. Ook dit leven was eene Nederduitsche bewerking, of, gelijk het in de voorrede wordt aangekondigd, eene vertaling naar Ludolph van Saxen. Maar had de eerste bearbeider reeds zeer groote willekeur gebruikt bij zijne onderneming, de tweede veroorloofde zich nog veel meer vrijheden. Hij goot zijn boek in den vorm van eene, in honderdvier-en-zeventig kapittelen verdeelde, zamenspraak tusschen de gepersonificeerde *Schrift* en *den Mensch*, waarin zoo weinig van Ludolph en zoo zeer veel van den bewerker zelven voorkomt, dat men het geheel veilig een oorspronkelijk geschrift mag noemen, dat slechts „uit het boek van den de-

voten en geleerden Ludolph van de Karthuiser-orde *getrokken* en *getranslateerd*" werd geheeten, opdat het met des te grooter gezag voor het publiek zoude komen. Inderdaad blijkt het dan ook, dat het, kostbaar als het om zijne uitgebreidheid en vele houtsneêplaten geweest moet zijn, een ongemeenen opgang heeft gemaakt, iets dat te meer opmerkelijk is, omdat onze toenmalige voorvaderen wel zelden een werk hebben ontvangen, dat zooveel waarlijk stichtende en Evangelische stoffe bevatte, als hier wordt aangetroffen [1].

VII.

Brugmans Leven van Jezus. Des schrijvers bedoelingen. Zijne bronnen. Overzigt en beoordeeling des werks.

Wij hebben den lezer met de beschouwing der veelvuldige Levens van Jezus, welke tijdens de veertiende en vijftiende eeuw in ons vaderland in omloop waren, lang maar, gelijk wij vertrouwen, niet vruchteloos bezig gehouden. Wij maakten daardoor eene reeks van geschriften bekend, die in de rij der stichtelijke werken, onder wier invloed het godsdienstig leven onzer voorouders stond, eene voorname, zoo niet de eerste plaats innamen, en ofschoon wij vele bladzijden beschreven, sinds wij Brugman voor de laatste maal noemden, onze mededeelingen stonden steeds in het naauwste verband met het belangrijkste voortbrengsel zijner pen, welks natuur zonder die mededeelingen niet regt verstaan en beoordeeld zou kunnen worden. Thans echter hebben wij de soort, waartoe dit geschrift behoort, leeren kennen, zoodat wij het nader in oogenschouw mogen ne-

1) Nader berigt omtrent de verschillende uitgaven van het werk en proeven vindt men in Bijlage VI.

men, zonder gevaar van in onze opvattingen mis te tasten.

Brugmans „devote Oefening der kindschheid, des middels en des eindes van onzen Heere Christus" [1], dankt haar bestaan, gelijk de meeste schriften der middeleeuwsche mystieken, niet aan den schrijflust of de roemzucht van den auteur, maar aan de dringende bede van een verwanten geest. Die de bede tot hem bragt, was eene „innige maagd", waarschijnlijk eene non of begijn, wier naam en geschiedenis ons geheel en al onbekend is. Eene uit de velen, die „Broeder Johan Brugman" vereerden, wenschte zij van hem eene handleiding tot besturing harer overdenkingen van 's Heeren leven, en als zij haar verzoek ondersteunde met eene heenwijzing naar anderen, „die God en zijne weldaden vergaten, Christus' leven en bitter lijden versmaadden en zijne heilige woorden niet achtten," meende hij „uit regte liefde tot God en om zaligheid der zielen" aan haar woord gehoor te moeten geven. Zoo vatte hij dan zijne pen op, en weldra was het groot aantal der bewerkingen van Jezus' levensgeschiedenis met eene nieuwe vermeerderd, die even als de meeste, welke wij reeds beschouwden, geene verbreiding van wetenschappelijke kennis bedoelde, maar bevordering der stichting en heiliging „van simpele, eenvoudige menschen." Het geschrift werd, wat het naar de begeerte van Brugmans vriendin wezen moest: een beknopt handboek, waarin alles verzameld was, wat den schrijver in de geschiedenis van 's Heilands verschijning de meeste opmerkzaamheid scheen te verdienen, eene welgeordende reeks van korte „artikelen of punten," die den lezer de heilige stof zonder „vele glosen of exponeringen" voorstelden, opdat hij daarin aanleiding mogt vinden tot eigen nadenken, zelfbeproeving en versterking van zijnen vromen zin, en een middel, niet zoozeer tot onderwijzing van vol-

---

1) Zie Bijlage VII.

slagen onkundigen aangaande Jezus' daden en lotgevallen, als wel tot gedurig vernieuwde herinnering van datgene, wat men reeds vroeger uit de Evangeliën geleerd had en niet dan tot schade zijner hoogste belangen vergeten kon.

Was Brugman bij zijne voorliefde voor de Bijbelboeken, gelijk wij reeds meermalen opmerkten, er steeds op uit om in alle voortbrengselen zijns geestes schriftmatig te wezen, hij trachtte ook bij dezen arbeid naar hetzelfde lofwaardige doel. Daarom heet zijne „devote Oefening," zoowel aan het begin als aan het einde, „naar den inhoud des Evangelies vergaderd," en lezen wij soms de uitdrukking: „ik houde mij aan het Evangelie," waar sprake is van berigten, die niet door de Kanonieke boeken, maar door dat van Nicodemus tot ons kwamen. In waarheid onderscheidt zich dan ook zijn werk in dit opzigt gunstig van andere Levens van Jezus. Blijkbaar wilde hij den Bijbel ten grondslag leggen voor al zijne mededeelingen; maar ook hier gelukte hem daarom nog niet volkomen wat hij bedoelde. Eén en andermaal althans kon hij niet nalaten, al was het ook slechts ter loops, eenige stof der traditie en der Apocryphen op te nemen, wat in een tijdperk, waarin die stof in aller voorstelling met den inhoud der historische boeken van het N. Testament volkomen zamengesmolten was, wel niet dan ten gevolge eener hoogst naauwgezette zorgvuldigheid kon vermeden worden. Even als Bonaventura maakte hij daarenboven een ruim gebruik van zijne altijd vaardige verbeeldingskracht, tot uitbreiding of aanvulling der Evangelie-verhalen, en evenzeer als genoemde schrijver zich somtijds liet onderrigten door devote broeders en zusters, die aangaande het leven van Maria en Jezus bijzondere openbaringen meenden ontvangen te hebben, zoo durfde ook hij zich van tijd tot tijd op de zoogenaamde „Revelatiën van St. Brigitta" beroepen. Dit laatstvermelde verschijnsel zou ons kunnen verwonderen in een man, die het Evangelie van Nicodemus

zoo spaarzaam en zelfs niet zonder uitdrukking van eenig wantrouwen bezigde. Maar die verwondering wijkt voor de opmerking, dat Brugman tot de goed-geloovige mystieken behoorde, die evenmin aan den goddelijken oorsprong der visioenen hunner geestverwanten twijfelden, als aan de hoogere inspiratiën van een Johannes of Paulus. Brigitta immers was eene beroemde schouwster geweest, wier gezag gedurende de vijftiende eeuw bij de gansche christenheid groot was, en wantrouwen aan de waarheid harer mededeelingen aangaande Jezus' leven en lijden was bij hem en zijne gelijk gestemde tijdgenooten, die zelven meerendeels ervaring van ecstatische toestanden hadden, bijna onmogelijk [1]. Toch moeten wij tot Brugmans eer opmerken, dat hij deze bron slechts zeer zelden aanwendde, en niet dan om enkele onbeduidende berigten uit haar te putten, die zonder eenig gevaar voor de zuiverheid van het geloof zijner lezers in zijn werk konden opgenomen worden.

Het boekske wordt geopend met eene voorrede, waarin de schrijver op gemoedelijken toon melding maakt van den onuitputtelijken rijkdom zijns onderwerps. Hij noemt het leven en lijden des Heeren een hof, waarin ontelbare vruchten zijn te plukken, en waarvan een ieder zooveel zal trachten te genieten, als hij vermag. De gedachte aan dien overvloed roept hem zijne eigene zwakheid te binnen, en nu vraagt hij om des lezers goedgunstige en billijke beoordeeling van zijnen arbeid en de teregtwijzing van bevoegde regters, terwijl hij daaraan eene bede toevoegt, dat niemand zijn opstel door eigen inmengselen van onbijbelsche stof zal verderven, eene bede te dier tijde geenszins overbodig, toen afschrijvers zich niet zelden op gewetenlooze wijze aan werken, wier exemplaren zij vermenigvuldigden, ver-

---

1) Later zullen wij gelegenheid hebben tot eenige nadere mededeelingen omtrent Brigitta en hare Revelatiën.

grepen [1]. Als hij daarop een merkwaardig voorbeeld heeft bijgebragt, waaruit de lezer kan leeren, hoe hij zich naar des auteurs meening op de nuttigste wijze in 's Heeren leven oefenen mag, besluit hij zijn voorwoord met eene vernieuwde aanwijzing van het reeds besproken oogmerk zijns schrijvens, om onmiddelijk daarna over te gaan tot de uitvoering van zijn plan, dat, gelijk wij zien zullen, eene in vier deelen begrepen geschiedenis van het gansche verlossingswerk bedoelde, waarin de persoon des Zaligmakers met zijne wél voorbereide komst, zijne heerlijke verschijning, zijne vernedering en verhooging en zijn volkomen zegepraal de hoofdvoorwerpen der beschouwing moesten wezen.

Het eerste deel bestaat uit twee-en-veertig artikelen of punten, die, hoewel zij in geleidelijke orde volgen, door Brugman, zoo hij de eischen eener streng logische indeeling had laten gelden, beter in twee deelen of althans in twee hoofdstukken waren gescheiden. De eerste achttien toch behandelen naar Bonaventuras voorbeeld, maar op andere wijze, hetgeen vóór de menschwording des Zoons van God gebeurde, terwijl de volgende aan de geschiedenis des Heeren tot aan zijne intrede in het openbaar zijn toegewijd. Doch diergelijke onnaauwkeurigheden werden door auteurs van Brugmans tijd, en inzonderheid door de mystieke, wier kritisch vermogen weinig of niet ontwikkeld was, gewoonlijk voorbij gezien.

De schrijver vangt aan met eenige leeringen aangaande „de hooge, gloriose drievuldigheid,” die „het begin van alle goed,” de oorsprong van alle creaturen heet, eene onbegrijlijke Godheid, aan welke hemel en aarde en alles, wat daar in is, zijn bestaan dankt. Van de Godheid dalen zijne ge-

1) Suso besloot zijn boek „van de eeuwige wijsheid” met een vloek tegen ieder, die het niet laten zou, zooals hij zelf het geschreven had. Hoe Caesarius van Heisterbach over het bederven zijner schriften klaagde, kan men zien bij A. Kaufmann, *Caes. von Heisterb.*, Cöln, 1850, s. 29.

dachten af op de engelen en den val van Lucifer „en zijne gezellen,” en van deze op de schepping van den mensch en zijne eerste zonde met de daaruit voortvloeijende gevolgen, vooral de erfzonde. Onthoudt hij zich bij de vermelding van dit alles van breede uiteenzettingen, zijne „simpele” lezers vermanende, om de verborgenheden des geloofs aan te nemen en niet vermetel te onderzoeken naar hetgeen boven 's menschen begrip of slechts binnen het bereik der „geleerde klerken” ligt, op dezelfde wijze behandelt hij met weinige woorden de satisfactie-theorie, die ook door hem in den door Bernardus en Bonaventura gebruikten vorm [1], maar met meerder eenvoudigheid, wordt voorgedragen. Als hij vervolgens op Gods barmhartigheid heeft gewezen, die terstond na den val der menschen aan hunne wederoprigting begon te arbeiden, en daartoe de wonderbare menschwording zijns Zoons door de stem der profetie liet aankondigen, overziet hij kortelijk de rij der oude heiligen, die de belofte kenden, maar te vergeefs uitzagen naar hare vervulling, de eerste vaderen en de Patriarchen vóór en na den zondvloed, „de Hertogen” of Richteren, Mozes, Aäron, Samuël enz. Deze allen stierven niet zonder hoop, maar toch zonder den Verlosser aanschouwd te hebben, en zij voeren niet ten hemel, maar naar „het voorgeborgte der helle,” waar zij straks door David en de Profeten gevolgd werden. Aan het einde van de reeks der vromen van het Oude Verbond gekomen, verheft hij de voorregten der kinderen van het Nieuwe, doch niet zonder gevoel van schaamte over hun gebrek aan dankbaarheid; en hierop haast hij zich tot de vermelding van „de edele schepping van Maria, de gloriose Koninginne,” de schoonste spruit uit Abrahams bloed, waarin „alle perfectiën van alle goede vrouwen des O. Testaments besloten waren.” Hoezeer hij zich hier terstond beijvert tot de hoogste

---

1) Zie boven, bl. 26, 27.

lofverheffingen der Moeder, gelijk hij zulks later bij elke voorkomende gelegenheid op nieuw doet, onthoudt hij zich echter van al die Apocryphe mededeelingen aangaande hare jeugd, waarmede Bonaventura, Ludolph en anderen zoo mild zijn. Het is duidelijk, dat de schrijver zich spoedt om het veld der eigenlijke Evangelie-geschiedenis te bereiken, en naauwelijks heeft hij de eerste schreden daarop gezet, of hij vertraagt zijnen gang en staat nadenkend stil bij het eerste wat zijn blik ontmoet, de komst van den lang verwachte. Veertien wél zamenhangende artikelen bepalen nu des lezers aandacht op de boodschap des engels, het wonder der incarnatie (dat op bekende wijze wordt toegelicht, namelijk door de vergelijking van den zonnestraal, die door een glas schijnt [1]), Marias bezoek bij Elizabeth, den tijd, de plaats, de wijze van Jezus' geboorte, enz. Als vervolgens de besnijding en de beteekenis van den naam Jezus is vermeld, de komst der drie Wijzen, het tempelbezoek, en alles wat nog verder aangaande 's Heeren jeugd tot aan zijn twaalfde levensjaar bekend is, wordt het eerste deel besloten met eene lofverheffing van den ootmoed en de nederigheid des Heilands, die te Nazareth in het verborgen „een werkend leven" leed, en zelf in beoefening bragt wat hij later wilde prediken.

In het tweede deel behandelde Brugman wat hij „de wandering" des Heeren noemde, zijn omzwervend leven in het openbaar tot aan de opwekking van Lazarus. De groote menigte der Evangelie-berigten, welke daartoe behooren, kon hij natuurlijk niet geheel gebruiken, of hij moest zijn plan,

1) Wil men zien, hoe gewoon deze vergelijking in de middeleeuwen was (gelijk een glas niet beschadigd wordt door den zonnestraal, welke er door schijnt, zoo werd ook de maagdelijke staat van Maria niet verstoord door hare bevruchting van den H. Geest), dan leze men de geleerde aanteekening van Consalvus Durantus op Brigittas *Revelationum* Lr. I. c. 1. p. 3 ed. Colon. Agripp. 1628.

om een beknopt handboek te schrijven, opgeven. Zoo deed hij dan, wat al zijne voorgangers, met uitzondering van Ludolph van Saxen, hadden gedaan: hij bepaalde zich tot de beschouwing der hoofdgebeurtenissen, den doop in den Jordaan, de verzoekingen in de woestijn, het eerste wonderwerk, de transfiguratie op den berg enz., waaraan hij eenige weinige artikelen wijdde, terwijl hij in de meerdere algemeene overzigten leverde, die des Zaligmakers deugden schetsen, zijne zoekende en allen omvattende zondaarsliefde, zijn onvermoeiden en onbaatzuchtigen ijver tot het hem aanbevolen werk, zijnen ernst in het aanprijzen en bewaren der heilige armoede, zijn geduld onder de versmading zijner vijanden, zijne goddelijke kracht in het handelen, zijne wijsheid in het spreken, zijn vermogen om ligchamelijk- en geestelijk-kranken en dooden te genezen en op te wekken en van zonde te reinigen. In al deze artikelen, gezamenlijk twee-en-twintig in getal, blijkt het ten duidelijkste, dat hij de verhalen der Evangelisten bij zijne lezers als volkomen bekend veronderstelde, en slechts aanleiding tot eigen nadenken wenschte te geven.

Het derde deel, dat honderd-en-zestig artikelen inhoudt en grooter is dan de drie andere deelen gezamenlijk, behandelt de lijdensgeschiedenis in al hare bijzonderheden, van het besluit des Joodschen raads om Jezus te dooden tot aan zijne nederdaling ter helle. Hier is de schrijver vooral niet minder eenvoudig dan vroeger. Hij levert grootendeels niet meer dan een kunsteloos verslag van het gebeurde, dat slechts hier en daar door eene kleine toepasselijke of ophelderende aanmerking, maar meermalen door ontboezemingen over Jezus' en Marias deugden en smarten en over de boosheid van 's Heeren vijanden wordt afgebroken. Die ontboezemingen vermenigvuldigen zich, naarmate 's Heilands lijden in de voorstellingen van den schrijver klimmende is. Toch moeten zij somtijds plaats maken voor eenige breedere uit-

weiding, b. v. over het kruis en den symbolischen kruisvorm, den boetvaardigen moordenaar aan Jezus' zijde, Marias rouw op Golgotha, des Zaligmakers wonden enz. Bij de vermelding van de toebereiding des lijks tot de begrafenis ontvangt de lezer eene regt middeleeuwsche aanmaning, om het misvormde ligchaam en al zijne deelen ootmoedig en eerbiedig te kussen. Dat hierbij door Brugman gedacht werd aan het in zijnen tijd aan Bernardus toegeschreven lied, waarin zich de dichter achtereenvolgens tot 's Heeren voeten, knieën, handen enz. wendt [1], is waarschijnlijk. Op het slot van dit deel wordt de nederdaling ter helle behandeld, en het geheel besloten met eene zeer hoog gestemde lofspraak op „de edele roos Maria, moeder en dochter des eeuwigen Konings," die met volstandig geloof den gekruiste trouw bewees en leed met den lijdende, toen zijne vrienden alle versaagden.

Het laatste deel houdt slechts dertig artikelen in en vangt aan met de herinnering van des Zaligmakers opstanding. Hier is de schrijver, die zijne stof zoo gaarne uit de H. Schrift put, blijkbaar in eenige verlegenheid, omdat de Evangelisten nergens verhalen van eene verschijning van Jezus aan zijne moeder. Daar hij echter met Bonaventura en anderen er niet aan twijfelen kan, of zulk eene verschijning heeft werkelijk plaats gehad, zoo behelpt hij zich met eenige gronden bij te brengen, waardoor dit gevoelen, naar zijne meening, onwedersprekelijk bewezen wordt. Als hij daarna vermeld heeft aan wie de verrezene zich verder openbaarde, „eene weder bloeijende roos, begaafd met klaarheid boven de zon", vaardig en snel met zijn hemelsch ligchaam, en minnelijken

1) Ik bedoel de *Oratio rhythmica ad unum quodlibet membrorum Christi patientis*. Zie de *Opera omnia* van Bernardus, *Part.* II p. 75 der vroeger aangeh. uitg. Een afschrift van dit lied, uit het begin der 15e eeuw, waarin belangrijke varianten voorkomen, vindt men in het, aan het hoofd van Bijlage II vermelde, Manuscript. Een hymne *de Quinque vulneribus Christi* leest men bij Daniel, *Thesaur. hymnol.* T. I. p. 336.

omgang houdende met zijne vrienden, doorloopt hij nog kortelijk de geschiedenis van Jezus' hemelvaart en de uitstorting des H. Geestes. Hier ontvalt hem de draad der Evangelie-berigten, en kon hij dus zijne taak voor geëindigd houden; maar de liefde tot „de Koninginne des Hemels,” en vooral de overtuiging dat de verheerlijkte Christus in de geschiedenis der kerk ook zijne geschiedenis op aarde heeft, spoort hem aan de reeks der overdenkingen nog voort te zetten. Zoo meldt hij dan, op gezag van Bernardus, van Marias voortgaande deugden, en hoe zij, na het werkende en schouwende leven tijdens haar bestaan op aarde volkomenlijk vereenigd te hebben, ten laatste door haren Zoon boven alle heiligen in heerlijkheid werd gesteld. Van de schilderij dier verheerlijking wendt hij den blik weder naar de aarde op de uitbreiding der kerk onder aanvoering der Apostelen, martelaren en heilige leeraren, en in de rij der helden, die zonde en ongeloof bekampten, gedenkt hij met vreugde Dominicus en Franciscus. Voor een oogenblik staat hij nu stil in weemoedige klagten over het verval der kerk, welke hij om zich ziet. Het denkbeeld, aan zoo velen zijner dagen eigen, dat de Antichrist straks komen zal, doet hem eene aanmaning tot waakzaamheid nederschrijven, maar ook de verwachting uiten dat die vijand verslagen zal worden. Van nu af ziet zijn oog op de toekomst, den opstandingsdag, het jongste gerigt, den triumf der strijdende gemeente, de nederlaag der verdoemden, en nadat hij den toestand der laatsten nog met weinige maar krachtige trekken gemaald heeft, besluit hij het gansche werk met eene korte ontboezeming over de eeuwige glorie der hemellingen van alle rangen, van de jong gestorven doopelingen tot „den Koning, die des oversten Konings Zoon is.”

Overtuigt ons het genomen overzigt des algemeenen inhouds van Brugmans „devote Oefening”, dat het werk noch wegens de bronnen, waaruit hij putte, noch om het

plan, dat hij volgde, voor andere middeleeuwsche Levens van Jezus behoeft onder te doen, ook in andere opzigten kan het de proef eener vergelijking doorstaan met zoo vele bewerkingen, als door den ijver van mystieke schrijvers onzen voorvaderen aangeboden werden. De vlekken, welke dezen arbeid aankleven, de misgrepen der exegetische onkunde, de willekeur der allegorisch-mystieke uitlegging, de anachronismen in de opvatting en voorstelling der geschiedkundige stof, het zinnelijke en oppervlakkige in die zelfde opvatting en voorstelling, vooral waar de smarten van den lijdenden Christus worden verhaald, ziedaar gebreken, die in alle schriften dezer soort worden wedergevonden, gebreken die door de geslachten, waarvoor ook dit boekske bestemd was, op geenerlei wijze werden opgemerkt. Zien wij daarentegen op de goede eigenschappen van het geschrift, de kinderlijke naïveteit van den verhaaltrant, de frischheid der schildering, die ons hier en daar treft, het warme, godsdienstige gemoed, dat zich voortdurend laat vernemen, den pathetischen toon, dien de schrijver somtijds aanslaat, en bovenal op den praktischen zin, waarmede hij gedurig zijne lezers tot ootmoed en reiniging en liefde tot God en de menschen aanmaant, — dan bevinden wij Brugmans werk zoo goed, als wij het van een volksleeraar der vijftiende eeuw hier te lande mogen verwachten, een middel tot stichting, dat, waar het met eenigen ernst werd aangewend, ongetwijfeld ook zulke vruchten voortbragt, als de auteur wenschte. Doch op wat wijze verlangde Brugman en ook andere bewerkers van 's Heeren levensgeschiedenis, dat hunne boeken zouden aangewend worden? Hoedanig waren de vruchten, waarop zij de gebruikers van hunnen arbeid leerden hopen? Ziedaar vragen, die bij den lezer onzer voorgaande mededeelingen als van zelf zullen oprijzen, en wier beantwoording wij tot het belangrijkste van onze taak achten te behooren.

VIII.

Voorschriften aangaande het gebruik der Levens van Jezus, door de bearbeiders gegeven. De eisch aan de verbeeldingskracht der lezers. De methodische herhaling van de lectuur. Levens van Jezus voor de zeven dagen der week.

Daar de middeleeuwsche Levens van Jezus niet met wetenschappelijke, maar met praktische bedoelingen tot leering en stichting, vooral van leeken en ongeleerden, opgesteld werden, lieten de schrijvers slechts zelden na aan het hoofd of slot hunner geschriften eenige wenken mede te deelen aangaande de wijze, waarop zij hunnen arbeid door de lezers gebruikt wenschten. Die wenken bepalen zich bij de niet-mystieke auteurs doorgaans tot algemeene opwekkingen, om met aandacht en nadenken te lezen en met zulken eerbied, als bij de lectuur van werken over zoo heilige stof betaamt. Bij de mystieke bearbeiders van 's Heeren levensgeschiedenis echter zijn diergelijke vermaningen meestal vermenigvuldigd, uitgebreid en nader bepaald, en twee van die zijn zoo karakteristiek, zoo naauw zamenhangende met de natuur van het mysticisme zelf, en hadden daarenboven bij de devote lezers zulk eene merkwaardige werking, dat zij meer dan alle andere onze opmerkzaamheid verdienen.

Een in alle mystieke Levens van Jezus voorkomend voorschrift geldt de werkzaamheid der verbeelding van den lezer. Het is den stellers dezer geschriften niet genoeg, dat men wat zij verhalen met ernst verneemt en ten voorwerp van latere overdenking bewaart; neen, men moet het oog der ziel openen tot aanschouwing; men moet zien wat de Heer deed, hooren wat de Heer sprak, deelen in 's Heeren ervaringen. De wieken van 's lezers phantasie moeten zich

krachtig uitslaan, hem heendragen naar het Heilige Land en terugvoeren tot het verre voorheen, zoodat het voormaals gebeurde voor hem als op nieuw geschiedt, en hij zich als tegenwoordig bevindt bij het verledene. Dit voorschrift werd het eerst door Bonaventura gegeven en in zijn, door ons beschouwd, handboek gedurig en met nadruk herhaald. Reeds in de voorrede zijner „Overdenkingen” spreekt hij de Clarisse, voor wie hij in de eerste plaats arbeidde, aldus toe: „wilt gij uit dit boek vrucht trekken, stel u dan bij de woorden en daden van den Heer, die hier verhaald worden, alzoo tegenwoordig, alsof gij ze met uwe ooren hoordet en met uwe oogen zaagt, en laat alle andere gedachten en zorgen daarbij varen!” Telkens als de verhaler in het ligchaam des werks groote en gewigtige zaken vermeldt, vernieuwt hij dezelfde vermaning: „stel u in 's Heeren tegenwoordigheid, gelijk ik u reeds dikwerf gezegd heb.”[1] Bonaventuras voorbeeld werd ook hierin door Ludolph van Saxen gevolgd, en als de eerstgenoemde reeds zoo levendig schilderde als hem bij zijn dichterlijk talent mogelijk was, opdat des lezers verbeelding mogt doen, wat hij begeerde, Ludolph nam nog een ander middel te baat, om die zijn boek lazen te beter tot het opvolgen van zijn voorschrift in staat te stellen: hij plaatste namelijk aan het slot van zijnen prologus eene breede beschrijving van 's Heilands uitwendige gedaante volgens den bekenden brief van Lentulus, opdat men het gelaat en de gestalte van den Heer met zijne gebaren en bewegingen, bij het overdenken zijner geschiedenis, als met eigen blik zien mogt[2], en met hetzelfde doel ook deelde hij telkens, waar hij kon, topographische bijzonderheden mede aangaande de verschillende oorden van Jezus' omwandelingen en werkzaamheden, opdat

1) Zie *Cap.* 15 en eld., vooral ook *Cap.* 100.

2) Zie Fol. iiij der bov. aangeh. uitgave van 1539.

men zich in den geest op die tooneelen te eerder verplaatsen zoude [1]. Dat Brugman en anderen, die met hem 's Heeren leven beschreven, denzelfden eisch deden aan die zij zochten te stichten, lijdt geen twijfel. Men heeft hunne werken slechts in te zien om er van overtuigd te worden. De gansche vorm van Brugmans boekske is er op ingerigt, om den lezer niet slechts tot bloote overdenkingen te leiden, maar tot eene klare en bijna zinnelijke aanschouwing van wat hij verhaalt. Daarom is de aanvang van vele artikelen niet slechts: „laat ons merken," maar met nadruk: „laat ons *zien* en *hooren*," of „laat ons *zien* en merken," of „laat ons *toeluisteren*," en „laat ons *staan met Maria*," en „laat ons *gaan met Jezus*," enz. Hoe nu deze vermaning, dat de lezer zich alzoo door zijne verbeelding geheel zou laten dragen, nog eene andere bedoeling had, dan men bij eene oppervlakkige waarneming van het verschijnsel zou vermoeden, — hoe zij in verband stond met de overtuiging der mystieken, dat eene krachtige aanschouwing van Jezus' aardsche leven door des menschen geest dien geest reeds tijdens zijn verblijf op deze aarde den toegang baant tot de hoogere sfeer der hemellingen en der Godheid, zal ons later duidelijk worden.

Het tweede voorschrift, dat deze bewerkers van 's Heeren levensgeschiedenis aangaande de aanwending hunner schriften gaven, geldt de methodische herhaling der lectuur. Niemand hunner stelde zich voor een opstel te leveren, dat na een- en andermaal door den lezer gebruikt te zijn, door hem ter zijde zou gelegd worden, om plaats te maken voor andere „devote en zuiverlijke boekskens;" neen, allen wenschten handboeken aan hunne geestverwanten te schenken, die onophoudelijk, van dag tot dag en regelmatig door hen ge-

1) *Lege ergo quae facta sunt tanquam fiant. Pone ante oculos gesta praeterita tanquam praesentia, et sic omnia magis sapida senties et jucunda. Unde et quandoque annotavi loca, in quibus haec vel illa sunt facta, quia multum valet homini, cum audit Evangelium legi,* etc. Fol. 1.

bezigd zouden worden, gelijk zij het getijdeboek of brevier bezigden. Ook hier gaf Bonaventura wederom het voorbeeld, dat later door anderen gevolgd werd. Hij raadde namelijk de Clarisse, tot wier stichting hij zijne „Overdenkingen" schreef, dat zij zijn boekske in zeven deelen zou deelen, één deel voor elken dag der week, zoodat zij het geheel van week tot week steeds bij vernieuwing en volledig lezen en bepeinzen mogt. Des maandags moest zij aanvangen en voortgaan tot de vlugt des kinds naar Egypte; des dingsdags zou zij lezen van 's Heeren wederkomst uit de vreemdelingschap tot aan zijne prediking in de synagoge te Nazareth; des woensdags van daar tot aan de beschrijving van Jezus' verkeer met Maria en Martha te Bethanië; des donderdags het vervolg tot aan de passie; des vrijdags en zaturdags de gansche lijdensgeschiedenis, en des zondags eindelijk de opstanding en verschijningen tot aan het slot. Zóó, meende hij, kon zij het ligtst de heilige stof naar den ganschen omvang in haar binnenste opnemen, en zóó ook „zou zij blijde met den Heere Jezus omgang houden en zijn leven onafscheidelijk in haar hart plaatsen [1]." Diergelijke aanwijzing nu werd later ook door Ludolph gedaan, door den schrijver van het Bonaventura-Ludolphiaansche Leven, en met nadruk ook door onzen Brugman, gelijk men zien kan uit zijne voorrede, waarin hij naar het voorbeeld van „eenen geestelijken man" verwijst, die „zich van den beginne zijner bekeering getrokken gevoelde tot een gestadig overdenken des gebenedijden levens en lijdens van onzen Heer," en die alles, wat tot onze verlossing geschied is, „onderscheidde en deelde in zeven dagen van de week." Ja, de overtuiging, dat eene zoodanige, ordelijk voortgezette lezing van 's Heeren geschiedenis heilzaam was, werd zoo algemeen verbreid, dat zij oorsprong gaf aan nieuwe en eigenaardige

---

1) Zie *Cap.* 100.

bewerkingen van 's Heilands leven, die, in den loop der vijftiende eeuw ontstaan, tot heden in handschriften en oude drukken bewaard zijn gebleven. Hiertoe behoort in de eerste plaats het stichtelijke werkje, dat door de monniken van Windesheim zoo ijverig gelezen werd, een opstel in de Nederduitsche taal in den vorm van een brief, waarin voor de dagen der week zeven kleine hoofdstukken voorkomen, die elk twee „punten" bevatten, één uit het leven en één uit de passie van Christus [1]. Van dezelfde natuur ongeveer, maar nog veel beknopter, is een ander geschriftje onder den titel: „eene week van het waarde leven onzes lieven Heeren [2]," dat echter niet in algemeen gebruik schijnt gekomen te zijn, of reeds spoedig verdrongen werd door een uitvoeriger opstel, waarvan de verspreiding door de drukpers werd bevorderd. Dit laatst vermelde bevat overdenkingen in den trant van die van Brugman. Ook zij zijn ingedeeld naar het getal der dagen van de week, en die voor iederen dag weder in zeven kleine paragraphen, welke voor de kanonieke uren, de getijden des daags, bestemd zijn. Hoogst merkwaardig is het, dat hier en daar tusschen deze overdenkingen, die van mystieken aard zijn, aanmaningen voorkomen, om in gepeins bij het verhaalde stil te staan, zoo-

1) Joh. Busch vertaalde dit devote boekske in het Latijn. Men vindt het in zijn *Chron. Windes*. p. 217—246.

2) Ik bezit dit kleine Leven van Jezus in een H. S. van het begin der 16e eeuw, dat een groot aantal stichtelijke oefeningen voor de heilige tijden bevat, die wel meerendeels veel ouder zijn dan het H. S. zelf. In de zeven korte hoofdstukken, waarin dit opstel verdeeld is, worden alleen voorvallen uit 's Heeren openbaar leven tusschen den doop en het lijden behandeld: hoe hij zijne Apostelen koos; hoe hij Petrus toeriep: „stuer dat scip van den lande;" hoe Jezus „dat wijfke van Cananea" bejegende, enz. In een H. S. der 15e eeuw vindt men, onder den titel „Bloyende boem van den Levene Jesus Christus", een Leven van Jezus voor de dagen der week in verzen. Zie Mone, *Uebers. der Niederl. volksliteratur*, s. 177.

dat men zich voorstelle met Jezus te „waarschappen [maaltijd te houden]" of met hem te „benachten," een bewijs, dat de gewoonte van „den geestelijken man," van wien Brugman in zijne voorrede spreekt, om namelijk in den geest gedurig met Christus maaltijd te vieren en den nacht door te brengen, onder de phantasierijke devoten der vijftiende eeuw geenszins vreemd is geweest. Als de ons onbekende schrijver b. v. verhaald heeft, hoe Maria, nadat zij van den H. Geest bevrucht werd, Joseph met de bijzonderheden der incarnatie bekend maakte, volgt na een kort gebed deze opwekking: „o, devote ziel, neem nu hier uw avondmaal met Maria en Jozef in stilheden en soberheden, en aanbid uwen Heer en uwen God, verborgen in het maagdelijke ligchaam, nogtans niet verscheiden van het vaderlijke wezen." Als de overdenking zich vervolgens op de komst van Maria en Josef te Bethlehem heeft gerigt en op hunne inkeering „in een huiskijn, dat bezijden den weg staat, eene schuur al vol gaten," heet het: „hierom, mijne ziel, zoo blijf bij hen en neem uwen nachtslaap in het harte des Vaders; want het Woord, dat vleesch geworden is, zal uitgaan en voortkomen, als een bruidegom uit zijne slaapkamer, uit het ligchaam der zalige maagd Maria. Daarom groet hen beiden waardiglijk; want de dag des grooten maaltijds genaakt[1]."

---

1) Een exemplaar der oudste uitgave van dit boek, welke mij bekend is, behoort aan de Maatschappij van Letterk. te Leiden (zie *Catal.* D. I. bl. 177). De titel is: „hyer beghint dat leven ons liefs Heren Jhesu Christi." Onder deze woorden ziet men eene ruwe houtsnede, voorstellende den met doornen gekroonden Christus, omgeven van de teekenen zijns lijdens, de dobbelsteenen, den geesel enz. Diergelijke houtsneden zijn zeer menigvuldig in het werkje, dat 404 bladzijden in 12° bevat. Het naschrift op de laatste bladzijde is: „gheprent te Leyden bi my Hugo Janssoen int iaer ons Heren mcccc ende xcvij." Eene tweede editie met eenige weinig beteekenende veranderingen werd „ghedruct buten Scoenhoven in den Hem, int jaer ons Heren mcccc ende xcviij." Een exemplaar van deze uitgave werd mij ten gebruike verleend door den Heer M. Nijhoff, Boekhandelaar te 's Gravenhage.

IX.

Beloften der schrijvers aangaande de vruchten eener devote oefening in Jezus' leven: kracht tot de navolging van Christus, en gracie der schouwing.

Terwijl de mystieke bewerkers van 's Heeren geschiedenis aldus op het ernstig en regelmatig lezen hunner schriften aandrongen, lieten zij het niet ontbreken aan aanwijzingen betreffende de heerlijke vruchten, welke zij van zulk eene „devote oefening in Jezus' leven" durfden verwachten. Als anderen, niet-mystieken, slechts in algemeene bewoordingen de hoop uitdrukten, dat hunne opstellen den lezers tot vertroosting en nuttige onderwijzing zouden strekken, waren zij in hunne uitweidingen daaromtrent doorgaans uitvoerig en niet zelden welsprekend, onder den invloed der innigste overtuiging en dien van eigen ervaringen. Verklaarde Brugman aan het slot zijner voorrede niet zonder edele warmte, „dat hij niets zaligers en Gode niets aangenamers kende, dan ten allen tijde een punt òf van de kindschheid òf van het leven òf van het lijden onzes Heeren in het hart te dragen, en zich den zoeten Jezus tegenwoordig te bewijzen en hem aan te kleven met vurige begeerte," Bonaventura en Ludolph van Saxen waren breed in het opsommen der heilzame werkingen der overdenking van des Zaligmakers leven. De laatstgenoemde beschouwde die overdenking te regt als het middel, waardoor de christen met zijnen Heer in de naauwste gemeenschap treedt en den zegen dier gemeenschap deelachtig wordt. Die met zijne gedachten steeds nabij zijnen Heiland is, zegt hij, „wordt gezuiverd van de besmettingen zijner zonden, want de Christus, dien hij aanhangt, is een

reinigend vuur; hij wordt verlicht, want hij, dien hij volgt, is een licht lichtende in de duisternis, en door hem bestraald leert hij zijn leven wel rigten naar den Zone Gods en de hemelsche dingen, naar zich zelven, den naaste en de dingen der wereld; hij wordt opgerigt van zijne dagelijksche struikelingen; hij heeft een zoeten en begeerlijken vrede in zijn binnenste; hij kent de heerlijkheid des Vaders, die alleen door tusschenkomst van den Zoon geopenbaard wordt; hij heeft een veiligen uitgang uit dit gevaarvolle leven, want de geloovige, die Christus dagelijks in de herberge zijns harten ontvangt en hem door zoete bepeinzingen een bloemenbed spreidt, wordt terstond bij den dood door Christus opgeroepen en opgenomen, opdat hij, gelijk hij gewoon was en zeer begeerde, altijd en tot in eeuwigheid met hem zij." [1] Van alle vruchten echter, welke men van eene naauwgezette oefening in Jezus' leven durfde beloven, waren deze twee de voornaamste: kracht om den Heer na te volgen, en eene hoogere verlichting des geestes, waardoor men verheven werd tot dien graad van volkomenheid, waarop men, naar de theorie van het mysticisme aangaande den weg der volmaking, „het schouwende leven" begon te voeren.

De hooge eisch aan den christen voorgesteld, dat hij een volger zal wezen van zijnen Heer, steeds tredende in de voetstappen van die ons ten voorbeelde leefde, is door Christus zelven zoo krachtig uitgesproken en door de Apostelen zoo dikwerf herhaald, dat hij, waar de schriften des Nieuwen Testaments met eenige aandacht gebruikt werden, wel nooit volkomen kon vergeten worden. IJverige bijbellezers, als de middeleeuwsche mystieken meestal waren, hebben zij dien eisch steeds met bijzondere belangstelling erkend, en niet slechts een Thomas à Kempis (gelijk wij reeds vroeger opmerkten), maar duizenden vóór en na en

1) *Prol.* ed. l. Fol. 1, v.

met hem hebben, òf mondeling in hun godvruchtig verkeer met hunne geestverwanten, òf schriftelijk in hunne stichtelijke boeken, de overtuiging uitgedrukt, dat de navolging van Christus eene hoofdzaak is in het ware christen-leven. Die het gansche veld der mystieke literatuur, van Bernardus' schriften tot die van Dionysius Carthusianus, wilde doorwandelen met het oogmerk om plaatsen te verzamelen, waarin die grondgedachte op verschillende wijzen wordt voorgesteld, zoude aan het einde van zijnen weg zonder twijfel eene bloemlezing vergaderd hebben, die zoowel om haren inhoud als uitgebreidheid merkwaardig zou moeten heeten. Nergens evenwel vindt men de gewigtige zaak meermalen en nadrukkelijker ter sprake gebragt dan in de Levens van Jezus, waar zij, naar de overtuiging van alle schrijvers van eenigen praktischen zin, ook het meest op hare plaats moest geacht worden. „Het leven van Christus," aldus schreef Bonaventura reeds [1], „leert ons aangaande hetgeen ons te doen staat, opdat noch vijanden noch gebreken ons aangrijpen en misleiden, en dat wel omdat hierin de volkomenheid der deugden wordt gevonden. Waar toch zult gij zulke deugden van de hoogste armoede, de uitstekendste nederigheid en de diepste wijsheid aantreffen, zulk bidden, zulk eene zachtmoedigheid, gehoorzaamheid, geduld en zoo goed een voorbeeld en leer, als in het leven van den Heer der deugden? Te regt zegt Bernardus: te vergeefs tracht iemand deugden te verkrijgen, zoo hij haar van elders meent te mogen hopen dan van hem, wiens leer eene kweekschool van verstand, wiens barmhartigheid een werk van regtvaardigheid, wiens leven een spiegel van matigheid, wiens dood een schitterend teeken van moed is. Die hem nawandelt," zoo besluit Bonaventura, „kan niet dwalen of falen. En tot het navolgen en verkrijgen zijner deugden wordt het hart

1) *Medit. vitae Christi. Prooem.* p. 349.

ontvlamd en bezield, als wij zijn leven gedurig overdenken.” Op soortgelijke wijs leert ook Ludolph van Saxen: „die ’s Heeren leven leest, leze zóó, dat hij Jezus’ zeden naar zijn vermogen tracht na te volgen! Want weinig nut doet het hem gelezen te hebben, tenzij hij ook leerde navolgen. Daarom zegt Bernardus: wat voordeel is het u, den heiligen naam des Zaligmakers in boeken te lezen, zoo ook gij geen vroomheid van wandel najaagt? En daarom ook zegt Chrysostomus: die over God lezende God wenscht te vinden, spoede zich Gode waardig te leven, en de goede wandel des Heeren zij als eene lichtende lamp voor de oogen zijns harten, om hem den weg der waarheid te openbaren. [1] In de navolging van dezen Meester is alle menschelijke volmaaktheid, waarom Augustinus zegt: de hoofdzaak der christelijke godsdienst is, dat gij navolgt dien gij vereert.” [2] Hoe de schrijver van het Bonaventura-Ludolphiaansche Leven deze schoone lessen zijner voorgangers wist te waarderen, kan men uit den prologus van zijn boek zien. Dat ook onze Brugman, die den vrienden, welke hij het meest liefhad, niets beters wist toe te wenschen dan dat zij „het levendmakend voorbeeld” van den gekruisten Christus „altijd zouden aanzien en daaraan op de heerlijkste wijze gelijkvormig worden,” [3] ook door zijne „devote Oefening” zijne broeders en zusters tot ’s Heeren navolging wenschte te sterken, blijkt uit vele plaatsen en ook uit de voorrede van zijn boekske, waar hij de zaligheid prijst van allen, die gedurig ’s Heilands leven gedenken, „hem aankleven met vurige begeerte, en navolgen in alle deugden,” voor zooverre de menschelijke zwakheid zulks toelaat.

Bij vroegere mededeelingen betreffende de theorie onzer

1) Fol. I.
2) Fol. clxxv, v.
3) Zie boven, D. I. bl. 198.

mystieke voorvaderen aangaande de leer der christelijke volkomenheid,[1] maakten wij ons reeds bekend met hetgeen zij „het schouwende leven" plagten te noemen. Wij hebben gezien, dat zij zich den weg der heiligmaking en zaligheid dachten als een geestelijk ontwikkelingsproces, waardoor de mensch, van de banden der zonde losgemaakt, opklimt tot beter, „van het minste tot het meeste," zoodat hij na een werkend leven het geestelijke en vervolgens het schouwende bereikt, om dan in eene metaphysische betrekking tot de hoogere geestenwereld te staan, waardoor hij reeds aan deze zijde van het graf „een klaar aanstaren der Godheid" geniet en een bovenzinnelijken omgang met de onzigtbare bewoners van den hemel en de oorden der afgescheidenheid. Dat zij, die deze theorie aanhingen, den Verlosser, door wien alleen de weg der volmaking den mensch aangewezen en toegankelijk gemaakt werd, bij hunne speculatiën niet uit het oog verloren, spreekt van zelf. Zij waren doordrongen van de overtuiging, dat wie genoemd ontwikkelingsproces voorspoedig wenschte te maken, met Christus moest aanvangen en voortgaan, en vandaar dan ook, dat het leven van Jezus en de schriftelijke bearbeidingen van 's Heeren geschiedenis voor hen nog eene bijzondere beteekenis hadden, die door ons niet voorbijgezien mag worden, zoo wij de plaats, welke „eene devote oefening" in zulke geschriften in het godsdienstig bestaan onzer voorvaderen innam, van alle zijden wenschen te kennen. Bonaventuras „Overdenkingen" zijn het, die ons ook nu de noodige inlichtingen kunnen geven, en wat hij naar het voorbeeld van Bernardus hier leerde, werd door lateren slechts met meer of minder nadruk herhaald.

Volgens Bonaventuras begrippen was „eene gedurige bepeinzing van Jezus' leven" niet slechts het middel tot de kennis der

---

1) Zie D. I. bl. 43 en vv.

geopenbaarde waarheid, „waardoor vele ongeletterden zelfs de groote en diepe mysteriën Gods leerden verstaan," maar ook een hefboom, „waardoor men tot de hoogere graden der contemplatie werd verheven;" want in zulk eene bepeinzing „werd de zalving gevonden, die des menschen ziel allenks zuivert en opvoert naar het hoogere." [1] Die zich hierin „niet vlijtig en langdurig oefende," zeide hij, „zoude nooit tot het hoogere kunnen opklimmen," maar die het „trouwelijk en zonder ophouden" deed, zou zeker het zoozeer gewenschte doel bereiken. Door de oefening in Jezus' leven toch, meende hij, werd de zaak volkomen mogelijk voor den mensch, daar Christus dengene, die door de bepeinzing zijns levens gedurigen omgang met hem hield, in tweeërlei opzigt zuiverde, eensdeels naar zijn verstand en anderdeels naar zijn gemoed; en beiden, het verstand en het gemoed, waren de organen, waarmede men van zich zelven uitging tot de schouwing van het hoogere, d. i. „de contemplatie van het hemelsche Hof en die van de goddelijke Majesteit." [2] De contemplatie van het hemelsche Hof beschreef hij met Bernardus als een voorregt, dat aan vele vromen in dit leven te beurt viel, „als zij de Patriarchen zagen, de Profeten begroetten, in den raad der Apostelen toegelaten werden, in de koren der martelaren stonden en de woningen der zaligen bezochten, van den minsten engel tot de Cherubijnen en Seraphijnen." [3] De contemplatie der goddelijke Majesteit echter oordeelde hij, dat slechts weinigen aan deze zijde van het graf vergund werd. Hij beschreef haar als eene buitengewone zinsverrukking, die den sterveling tot een klaar aanzien van Gods heerlijkheid voert, en ten gevolge van bijzondere genade wel door hem genoten, maar naauwelijks zonder zondi-

1) *Medit. vitae Christi, Prooem.* p. 350.
2) *Cap.* 50, 51.
3) *Cap.* 52.

gen hoogmoed door hem gezocht kan worden.[1] Zoo iemand nu door de oefening in Jezus' leven zich werkelijk reeds tot het zoozeer begeerde schouwende leven opgevoerd kende, dan moest hij echter niet meenen, dat hij thans van de bepeinzing van 's Heeren geschiedenis mogt aflaten. Die dit deed zou zich schuldig maken aan laakbaren trots, en het krachtigste middel, waardoor hij bij zijne voorregten bewaard kon blijven, verliezen.[2]

In de hooggespannen verwachtingen, welke Bonaventura alzoo uitdrukte aangaande hetgeen hij de edelste vrucht eener ijverige oefening in 's Heeren leven achtte, werd, gelijk wij reeds opmerkten, door zijne opvolgers in de bearbeiding van Jezus' geschiedenis volkomen gedeeld. Bij alle mystieke bewerkers vinden wij deze zelfde overtuigingen weder, òf uitvoeriger uiteengezet, zooals bij Ludolph van Saxen, òf slechts ter loops besproken en stilzwijgend aangenomen, zooals in het Bonaventura-Ludolphiaansche Leven en dat van Brugman. De laatstgenoemde heeft het niet noodig gekeurd, in zijn boekske aan de beschrijving van den weg der volmaking eene afzonderlijke plaats te geven, zooals Bonaventura deed, en gelijk in alles, zoo was hij ook in zijne aanduidingen aangaande het heil, dat hij zijnen lezers van een aandachtig gebruik zijns opstels durfde beloven, zeer beknopt; maar dat ook hij het schouwende leven voor het hoogste toppunt der christelijke ontwikkeling hield, en de gestadige overdenking van Jezus' geschiedenis voor het beste middel om tot dien graad van volmaking te komen, blijkt uit vele zijner artikelen, en inzonderheid uit die, waarin hij den lof van Maria verbreidt. Zij is hem, gelijk al zijnen geestverwanten in die dagen, een voorbeeld van alle menschelijke deugd en zedelijke grootheid. Zij is „volmaakt,"

1) *Cap*. 53.

2) *Cap*. 99.

niet slechts in het werkende leven, maar ook in het schouwende; zij vereenigt beiden op eene onovertroffen wijze. En hoe is zij tot dien staat van volkomenheid verheven?... Brugman geeft dit antwoord: "och, zij droeg haars lieven kindes Jezus Christus' woorden en exempel, zijne mirakelen, zijn leven, zijn lijden en zijn sterven in haar harte geprent!"

X.

Veelvuldig gebruik der Levens van Jezus bij onze devoten. Werking der lectuur op hun bestaan en wandel. De navolging van Christus, kerstvormigheid, godvormigheid, gelijkvormigheid. Schaduw- en lichtzijde der zaak.

Wij hebben een blik geworpen op de breede reeks der bewerkingen van 's Heeren levensgeschiedenis, die in de stichtelijke letterkunde onzer voorouderen eene zoo voorname plaats inneemt, en waarin Brugmans boekske met zekere onderscheiding genoemd mag worden. Wij hebben gezien, hoe de schrijvers dier bewerkingen hunnen arbeid bij de tijdgenooten aangewend wenschten te zien, en wat vruchten zij van eene methodische lectuur hunner opstellen aan de lezers durfden beloven. Ons blijft nog over te onderzoeken, of deze geschriften werkelijk door de devoten overeenkomstig de wenschen der auteurs gebruikt werden, en of dat gebruik in hun leven de toegezegde vruchten voortbragt.

Wat het eerste gedeelte dezer vraag betreft, men gevoelt dat het antwoord niet twijfelachtig kan zijn! Wanneer vele schrijvers op het gebied der stichtelijke literatuur na of met elkander optreden, om hunne kracht aan de voortbrenging van gelijksoortige schriften te wijden, dan is dit in zich zelf reeds een bewijs, dat die schriften gezamenlijk een gevolg zijn van eene algemeen gevoelde behoefte, waarin de

auteurs te gewilliger voorzien, omdat zij de overtuiging hebben, dat hetgeen zij leveren met belangstelling zal ontvangen worden. Waren de Levens van Jezus, welke wij in zoo velerlei gedaanten aantroffen, bij de devoten van de vijftiende eeuw niet zoo algemeen gebruikt geworden, het getal dezer boeken zou ook nimmer zoo groot geweest zijn. Doch wij behoeven ons hier met eene bloote gevolgtrekking niet te vergenoegen. De gedenkschriften van dien tijd, inzonderheid de biographische, zijn vol van bewijzen, dat gebedenboeken, brevieren en Bijbels nooit algemeener gelezen werden dan deze handboeken van Jezus' levensgeschiedenis.

Van Geertruide van Oosten, de beroemde begijn van Delft, en van Lidwina, de Schiedamsche heilige, lezen wij dat zij haar passieboek, waarin het voor haar gewigtigste gedeelte van 's Heilands leven beschreven stond, in zeven deelen hadden verdeeld, opdat zij de lezing van het gansche geschrift van week tot week regelmatig mogten herhalen. Van de „stichtige" zuster, tot wier gebruik Brugman zijn opstel schreef, wordt met nadruk berigt, „dat zij er zich gestadig in oefende," en wij kunnen er wel niet aan twijfelen of velen, die den vereerden prediker aanhingen, deden het met haar. Het bovenvermelde werkje, dat door Busch in de Kronijk van Windesheim werd opgenomen, waarin voor de dagen der week zeven kleine hoofdstukken voorkomen, die ieder twee punten bevatten, één uit het leven en één uit de passie van Christus [1], was bij alle broeders der Windesheimsche vergadering eene dagelijksche lectuur. Van de meeste Diepenveensche nonnen en zusteren van Meester-Geertshuis te Deventer, wier geschiedenissen voor ons bewaard zijn, vinden wij uitdrukkingen gebezigd, die ons regt geven tot de veronderstelling, dat het kleine boekenkorfje, dat sommigen dezer ijverige vrouwen bij hare dagelijksche werkzaamheden en bewegingen met zich plagten

1) Zie boven, bl. 60.

te dragen, ook doorgaans een Leven van Jezus bevatte, opdat men het ieder oogenblik ten gebruike gereed mogt hebben. Van velen toch heet het, dat zij „het leven en lijden van Christus in het hart geprent" hadden, dat zij „het waarde leven des Heeren gedurig overhalende" waren, dat zij „devoot waren in het leven en lijden van Jezus;" van anderen, dat zij zich „'s Heeren leven eene spijs achtten," en onophoudelijk „uit 's Heilands leven een punt ter overdenking namen." Velen worden geroemd als die door haren wandel bewezen, „dat zij Jezus steeds tegenwoordig hadden;" sommigen „omdat zij haren tijd al den dag door alzoo met oefeningen van het leven en lijden van Christus hadden geordineerd, dat de duivel geene gelegenheid kon vinden om haar te bekoren." Die ernstig haar heil zochten, verontrustten zich zeer, als zij in den avondstond moesten belijden, „dat zij dien dag niet aan het leven en lijden van Christus hadden gedacht," en die met de opvoeding van jongere zusteren belast waren, leerden hare discipelinnen in de eerste plaats, dat zij „zich met Jezus' leven en lijden gestadig bekommeren" zouden.

Vermoedt men terstond, dat de besproken boeken, waar zij zoo algemeen en zoo ijverig gelezen werden, noodzakelijk eenige kracht oefenden op het gemoed en den wandel der lezers, ook dit vinden wij in de gedenkschriften der vijftiende eeuw bevestigd. De groote vrucht, welke Bonaventura, Ludolph, Brugman en anderen van de getrouwe aanwending hunner opstellen verwachtten, de navolging van Christus door hen, die zich met de overdenking van 's Heeren leven gedurig bezig hielden, bleef niet uit. Gelijk de gedachte aan de noodzakelijkheid dier navolging voor den christen de hoofdgedachte was bij alle godsdienstige overpeinzing der devoten, zoo was ook het streven om den Heer, gelijk men het noemde, „gelijkvormig," het streven om „kerstvormig" of „godvormig" te wezen, het hoofddoel, waarnaar de ern-

stigsten met een bewonderenswaardigen ijver jaagden. Zeker is er in het gansche godsdienstige leven onzer vaderen, gedurende dit merkwaardig tijdperk, geen enkele trek schooner en eerwaardiger dan deze; maar van geene enkele zijde ook verdient de geschiedenis van dat leven meer gekend te worden dan juist hier, waar zij lessen en waarschuwingen geeft, die voor elk geslacht der christenheid, ook het tegenwoordige, onuitsprekelijk gewigtig zijn.

Het begrip der noodzakelijkheid van de navolging van Jezus en de gelijkvormigheid aan hem als een onmisbaar vereischte in het christen-leven, als het wezen des christendoms in den mensch, is, gelijk wij vroeger opmerkten, zoo krachtig door den Heiland en zijne discipelen uitgesproken, dat wij ons op geenerlei wijs kunnen verwonderen, als wij dat begrip ook door de middeleeuwsche devoten en mystieken, die de schriften de N. Verbonds vlijtig lazen, met de grootste warmte zien ontvangen en koesteren. Maar gelijk alle Evangelische waarheid bij den onvolmaakten Evangelie-belijder voor misvatting vatbaar is, zoo ook deze. Wanneer wij ons den Christus tot een exempel stellen en wij blijven daarbij hangen aan 's Heeren uitwendig leven en de veelvuldige verschijnselen, die daartoe behooren, zijn hoorbaar woord, zijne zigtbare daden en gedragingen onder velerlei ervaringen, terwijl wij voorbijzien, dat èn zijn woord èn zijne daden èn zijne gedragingen slechts vele vormen zijn, waarin één beginsel is uitgedrukt, slechts vele deelen van één groot, onverstoorbaar, altijd onveranderlijk geheel, namelijk liefde tot den Vader en diens goddelijken wil, en een leven, door die liefde volkomen geheiligd, dan staan wij gereed om in plaats van 's Heeren navolgers 's Heeren nabootsers te zijn, nabootsers, die, ook bij schijn van gelijkheid, in waarheid den Heer volkomen ongelijk kunnen wezen, en bij diepe inworteling des misverstands worden wij in plaats van beelddragers (men vergeve ons het woord!) karikaturen van den

Christus! De lezer vergunne ons het gezegde met eenige getuigenissen der geschiedenis te bevestigen!

Ofschoon er, gelijk wij bij vroegere mededeelingen reeds opmerkten[1], in de vijftiende eeuw ook in ons vaderland stemmen werden gehoord, die waarschuwden tegen eene navolging van Christus, waarbij men slechts de uitwendige werken des Heeren voor oogen hield, terwijl de geestelijke gelijkvormigheid aan den eenige werd veronachtzaamd, — ofschoon er verschillende, meerendeels nog onuitgegeven schriften van dien tijd tot ons gekomen zijn, waarin de zaak vrij zuiver en Evangelisch wordt voorgesteld[2], zoodat zij den lezer krachtig aanmanen om eene „kerstvormigheid” te zoeken, die in het beoefenen van Christus' deugden, zijne nederigheid, zachtmoedigheid, menschenmin enz. bestaat, — in het algemeen was men onkundig aangaande het groote en eenige hoofdbeginsel in het zedelijk wezen van den Christus. Men vatte het leven van Jezus, gelijk uit alle boeken, waarin zijne geschiedenis behandeld werd (dat van Brugman niet uitgezonderd), maar al te zeer blijkt, doorgaans zeer oppervlakkig op, als eene reeks van toestanden, daden en uitingen, die men ieder op zich zelve als schoon en goed wist te waarderen, maar waarvan men den onderlingen zamenhang, de groote eenheid onopgemerkt liet. Dat men om Jezus waarlijk na te volgen niets meer en ook niets minder behoefde dan zijne onbegrensde en volkomene liefde voor God en den wille Gods, — dit was het wat men niet verstond, en de onkunde desaangaande liet zich aan

---

1) Zie D. I. bl. 36.

2) Hiertoe breng ik vooral een zeer stichtelijk traktaatje, voorkomende in een reeds vroeger (zie D. I. bl. 240) door mij vermeld H. S. der vijftiende eeuw, onder den titel: „Hoe een mensche hebben sal een eersame heilighe wanderinghe;” en een ander, in een H. S. van het begin der zestiende eeuw, in mijn bezit, onder den titel: „Hoe wi onsen lieven Here sullen navolghen in sesterhande manyeren” (welk stuk in het H. S. onmiddelijk volgt op het boven, bl. 60, n. 2, door ons vermelde korte Leven van Jezus, in zeven kleine hoofdstukken.)

het leven van ontelbaren op de schromelijkste wijze gelden.

Waren er van ouds reeds, die, van 's Heeren aardsche armoede vernemende, geld en goed wegwierpen om beroofden met den beroofde te wezen, thans ging men verder en snelde tot uitersten op den dwaalweg, waarvan de berigten ons beurtelings doen glimlagchen en zuchten om het menschelijk onverstand, dat zij verkondigen. Wij lezen van devote broeders en zusters, die in kerk en kloosterkapel tijdens de vergadering „een verworpen hoekske" zochten, opdat zij Christus zouden gelijken, die op eene verachte plek, „in een huiske vol gaten" geboren werd, en van anderen, die te Deventer en elders met gebogene hoofden en neêrgeslagene oogen langs de straten wandelden, opdat zij den Heer gelijkvormig waren, die met gebogen hoofd en droeven blik den kruisberg beklom[1]. Eene Diepenveensche non onderscheidde zich door buitengewonen ijver, wanneer zij met hare zusteren brandhout naar de kloosterkeuken moest dragen; als het haar zuur werd, vertroostte zij zich met de gedachte, dat zij thans den kruisdragenden Christus geleek[2]! Eene begijn uit Meester-Geertshuis achtte zich hoogelijk begenadigd en haar leven met dat van den Heer te vergelijken, omdat zij, gelijk Jezus in zijne passie „negen leidingen" had, daar hij voor den Joodschen raad, voor Pilatus enz. werd gevoerd, ook zelve negenmaal uit het moedergesticht naar den vreemde was gezonden, om daar onder velerlei bezwaar nieuwe vergaderingen te helpen opbouwen[3]. Men meene niet, dat zulke voorbeelden van armzalige nabootsing van het leven des Zaligmakers zeldzaam zijn geweest en alleen in de geschiedenis der kleinste zielen onder de devoten moeten gezocht worden. De biographiën dier

1) In mijne Handschriften D en G en bij Dumbar, *Anal.* T. I. var. 11.
2) Volgens mijn Handschr. D.
3) Volgens mijn Handschr. G.

tijden zijn er vol van, en daar het wanbegrip, aangaande de navolging van Jezus algemeen, ook bij de leeraren en schrijvers voor het volk maar al te zeer verbreid was, waren het die leeraren en schrijvers zelven dikwerf, die de dwalenden op hunnen doolweg voortstuwden. Terwijl ik deze regelen nederschrijf, ligt in handschrift een werk voor mij, dat in het midden der vijftiende eeuw in het Magdalena-klooster te Amsterdam en ook elders gelezen werd [1]. Het behandelt in vijf-en-zestig hoofdstukken even zoovele „artikelen des lijdens van onzen Heer." Elk artikel bevat eene bijzonderheid der passie, van Jezus' droefheid in Gethsémané tot aan zijne begrafenis in Jozefs Hof. Aan waarlijk stichtende bestanddeelen, aan gemoedelijke en somtijds diep Evangelische opmerkingen en vermaningen is het boek geenszins arm. Maar aan het slot van ieder hoofdstuk vindt men onder het, met roode letters geschreven, woord *medevormigheid,* wat men daarbij terstond verwachten moet: eene aanwijzing, hoe wij Christus in den geschilderden toestand of in de beschreven gedraging volgen zullen. En hoedanig zijn die aanwijzingen?... Waar van Jezus' droefenis in Gethsémané is gehandeld, ontvangt de lezer de vermaning, dat hij „zich pijnen zal bedrukt en weemoedig te zijn", en zoo hij van zich zelven eenige smart heeft, die smart „met de bedruktheid van Christus te vereenigen [2]." Als vervolgens

1) Het bedoelde H. S., thans in mijn bezit, bevat 106 bladen in 4°, aan beide zijden in twee kolommen beschreven. Het begin is: „*Inspice et fac secundum exemplaer* [sic] *quod tibi monstratrum* [sic] *est in monte.* Exodi xxv. Sich inwaerts ende doch na den exemplar, dat di op den berch bewijst is. Christus is in der heiligher Scrifturen" enz. Het einde: „Hier eynden die lxv nutte artikelen van der passien ons Heren Jhesu Christi, die seer nutte ghelesen ende overdocht sijn; want ghelesen ende niet overdocht dat en vordet niet harde seer. Bidt voer ons." Een diergelijk H. S. schijnt onder N. 1734 in de Stadsbibl. te Deventer voor te komen. Zie *Catal.* p. 238.

2) „Soe wie hem in desen artikel mit herten ende mit al sinen

van Jezus' bloedzweet is gesproken en hoe hij zich biddende ter aarde boog, volgt de opwekking om bij dit artikel „met het aangezigt op aarde te gaan liggen," de engelen tegenwoordig te denken, en „zooveel men vermag uit mededoogen en minne de tranen van Christus te hebben," en zoo men „geen tranen der oogen hebben mag, ten minste tranen des harten van binnen te hebben [1]." Bij het verhaal der mishandeling, den Heiland voor den Joodschen raad aangedaan, heet het: „als iemand dit artikel overdenkt en zich daaraan gelijk wil maken, kan hij zich zelven om Christus' wil een kinnebakslag geven." Waar Jezus' geeseling wordt herdacht, wordt de lezer natuurlijk opgewekt zich zelven te geeselen [2], en als daarna 's Heeren kruisiging is geschilderd, volgt de vermaning, dat men zittende of staande „zijne armen en al zijne leden zal uitrekken," gelijk de leden van Christus aan het hout werden uitgerekt [3]. In waarheid, waar

---

crachten den liden ons Heren innichlic gheliken ende gheconformieren wil, also veel alse hem in der tijt sijnre devocien mogheliken is, die sel hem selven pinen druckich ende wemoedich te maken, ende medeliden al versuchtende mit Christo van sijnre druckigher banghicheit, die hi willichlic uut minnen om onsen wil aenghenomen heeft. Ende is hi in enighen teghenwoerdighen druc, die sel hi mitter druckelicheit Christi, als hier te voren gheseit is, vereníghen ende begheren mit hem te deilen."

1) „Als yemant desen artikel overdenct, sel hi neder op die aerde mit sinen aensichte gaen legghen bidden mit al sijnre herten ende dencken, dat die enghelen daer bi hem teghenwoerdich sijn, ende overdencken oec sinen toecomenden strijt, als hi in der doot in sijn vonnisse legghen sel, ende pinen hem, als hi meeste mach, uut mededoghen ende uter minne Christi tranen te hebben, ende mach hi tranen der oghen van buten niet crighen, dat hi doch ten minste tranen des herten van binnen pijnt te vercrighen."

2) „Om desen artikel te gheliken ende medeformich te wesen, so sel die mensche in alle sinen wederstoet ghedencken, hoe dat die Soen Gods om sinen wille ghegheselt was, ende om dier ghedenckenisse wille soe mocht hi hem selven ondertiden wat lichaemliken gheselen."

3) „Om desen artikel te gheliken ende medeformich te worden, so mach die mensche sijn armen ende al sijn leden, hetsi staen[de] of

zulk een streven naar „kerstvormigheid" met ernst plaats had en diergelijke oefeningen regelmatig en vaak in oogenblikken van geestvervoering, den mystieken eigen, herhaald werden, daar kon men er ligt toe komen bij de bepeinzing der vijf wonden van den gekruiste (die voorwerpen van uitnemende voorliefde der zinnelijke devoten, die 's Heeren zielelijden bijna vergaten, om dat zijns ligchaams zich des te levendiger voor te stellen!) de handen nog stouter dan tot geeseling en kinnebakslag aan zich zelven te slaan, en onwillekeurig dringt zich de gedachte aan ons op, dat het verschijnsel der zoogenaamde stigmatici, — een Franciscus, eene Catharina van Siëna, eene Geertruide van Oosten, en anderen die „de lidteekenen van Christus" aan handen, voeten en zijde heetten te dragen — nog eene met de waarheid meer overeenkomstige verklaring toelaat, dan sommige wonderzuchtigen, ook onder onze tijdgenooten, er van gegeven hebben [1].

Ofschoon het begrip der navolging van Christus, blijkens het bijgebragte, in dit tijdvak zeer oppervlakkig en daarom in de toepassing op het leven voor zeer velen uiterst gevaarlijk was, men meene niet, dat het thans geener-

---

sittende, lichaemlike ende gheestelic scicken ende uutrecken totten love Gods ende ghedencken die minnelike uutreckinghe Christi, daer Augustinus of gheseit heeft, of anders yet desghelijc, nadat hem God die resscap daertoe gheeft."

1) Ik denk hier vooral aan Görres, den man, die den Heer Alberdingk Thijm (zie *Geertruide van Oosten*, bl. 71, Amst. 1853) zulk een wonderbaar ontzag inboezemde, dat hij, misschien onbewust, den weinig bezadigden schrijftoon van dien auteur navolgde, waar hij onzen landgenooten diens naam, als een nooit gehoorden in ons midden, meende te moeten bekend maken. Wie wil weten wat deze schijnbaar diepzinnige, maar in waarheid hoogst ligtzinnige, alles zonder onderzoek geloovende schrijver (ik bedoel Görres) tot verklaring of liever tot waarmaking van het verschijnsel der stigmata bijbrengt, leze zijne *Christliche Mystik*, T. II. s. 407 ff. en vooral s. 446 ff.

lei goede vruchten voortbragt. Het tegendeel is waar! Gelijk er van den Heiland der wereld eenmaal gezondmakende kracht uitging op die vrouw van veeljarige krankte, wier hand slechts den uitersten zoom van 's Heeren kleed mogt raken, zoo gaat er nog heden een heiligende invloed van hem uit op allen, die slechts eenige gemeenschap, hoe zwak en gebrekkig dan ook, met hem oefenen. Dezelfden, die in de vijftiende eeuw en vroeger den Christus nabootsten in uitwendige dingen en daardoor vaak een schouwspel van het droevigst onverstand leverden, gevoelden niet zelden eene betere kracht tot zich komen van het exempel, dat zij zoo trouwelijk aanstaarden, en die Jezus navolgden met uiterlijke gebaren, door nederbuiging van het aangezigt, door geeseling, uitrekking der leden enz., volgden hem somtijds niet minder ijverig na in zachtmoedigheid, vergevensgezindheid, hulpvaardigheid en andere deugden. Ook hiervan zouden wij uit onze biographiën menigte van voorbeelden kunnen bijbrengen. Van vele broeders en zusters lezen wij, dat zij „godvormige" menschen waren, dat „Jezus lichtte in al hunne wandering [in hun gansche verkeer]," dat „zij zich pijnden Christus' voetstappen na te wandelen," terwijl de beteekenis van die gewone en inderdaad schoone termen wordt toegelicht door mededeelingen aangaande de gezindheden en gedragingen van zulke broeders en zusters, mededeelingen, waaruit blijkt, dat de hun toegebragte lof geenszins onverdiend was, daar zij „*van binnen* vlijtig arbeidden om de deugden van Christus te verkrijgen" en, „vol van den Heiligen Geest," al den hen omringenden een voorbeeld gaven van liefde tot God en de menschen, van nederigheid, zelfverloochening, trouw in dagelijksche pligtsbetrachting, zorg voor anderer hoogste belangen, en van alles wat hun, die Christus' naam dragen, toebehoort. Merkwaardig is in dit opzigt ook een enkel woord van onzen Brugman, reeds vroeger uit zijn eersten Brief aan de Broederen des

gemeenen levens te Deventer door ons bijgebragt, waarmede hij betuigde in deze zijne vrienden „Christus te aanschouwen en te vereeren [1]." Hij verklaarde daarmede, dat hij hen navolgers van Jezus en „kerstvormige menschen" achtte. En wat zag Brugman in deze Deventersche mannen, waarom hij hun zulk een veelbeteekenenden lof toezwaaide?... De gansche inhoud van den Brief leert het: hij zag in de discipelen van Meester Geert en Heer Florens trouwe dienaren van God, die met Christus riepen: „laat de kinderkens tot ons komen," opdat zij knapen en jongelingen onderwezen in hetgeen een godvruchtig mensch te doen en te laten heeft. Hij zag eene maatschappij van vrome lieden in hen, die met Christus zondaren tot behoud zochten te leiden, en die „de hervorming" des levens bij geestelijken, monniken en leeken trachtten te bevorderen!

XI.

De gracie der schouwing als gevolg der devote oefening in Jezus' leven. Voorbeelden van ecstatische toestanden en visioenen onzer mystieken.

Merkten wij vroeger op, dat de bewerkers der mystieke Levens van Jezus den lezers nog eene andere, in hun oog de hoogste, vrucht eener ernstige oefening in hunne boekskens durfden beloven, namelijk dat zij door eene bestendige en methodische lectuur tot dien trap van volkomenheid zouden opklimmen, waarop zij „het schouwende leven" mogten genieten, — de geschiedenis leert ons overvloedig, dat ook deze belofte niet onvervuld bleef. En hoe kon het anders?

---

1) Zie boven D. I. bl. 88.

Die de geschriften van Bonaventura, Ludolph, Brugman enz. met blijvenden ernst konden lezen, moesten naar hunnen aard mystieken zijn, dat is, gelijk wij het begrip van hun wezen vroeger bepaalden, gemoedsmenschen van eene eenzijdige ontwikkeling des geestes, rijk aan gevoel en phantasie, arm aan redekracht. Wanneer dezulken nu deden, wat hunne geliefde auteurs hun zoo nadrukkelijk aanbevalen, — wanneer zij, gehoorzaam als die zich door de jongste beoefenaren van het Mesmerisme door het langdurig aanstaren van één en hetzelfde voorwerp in een ziekelijken zielstoestand lieten brengen, altijd lezende van 's Heeren leven en lijden, alle vermogen hunner verbeelding inspanden om het verledene zich tegenwoordig te stellen, om Christus niet alleen te gedenken, maar hem te zien en te hooren, als stond hij handelende en sprekende, lijdende en strijdende voor hen, — wanneer zij die inspanning der verbeeldingskracht van dag tot dag en van week tot week, jaren aaneen stelselmatig herhaalden, — zoude het niet vreemd geweest zijn, zoo „de schouwing," de ecstatische verrukkingen en gezigten uitgebleven waren bij hen, die met brandend verlangen naar zoodanige „gracie" uitzagen, en inmiddels om den kranken geest een dikwerf zwak en ziekelijk ligchaam droegen, uitgeput door vele vasten, nachtwaken, bloedige geeseling en andere werken der ascese?... Zeker, wij hebben geen reden ons te verwonderen, als wij de levensberigten der mystieken van de vijftiende eeuw, in ons vaderland evenzeer als elders, opgevuld vinden met verhalen van geestvervoeringen en visioenen, waarin de persoon van den jonggeboren, den lijdenden, stervenden en verheerlijkten Christus met zijne moeder en heiligen de voornaamste plaats innemen, en wij gevoelen het ook, dat eene psychologische beoordeeling van diergelijke verhalen eene willekeurige heenwijzing op den bedriegelijken zin van hen, aan wier schrijfstift zulke berigten ontsproten, in de meeste gevallen zal moeten verwerpen

als onnut en onhoudbaar voor de regtbank eener onpartijdig onderzoekende wetenschap. Neen, Johannes Busch speelt niet eens logenaars rol, wanneer hij ons de gezigten van zijnen kloosterbroeder Hendrik Mande mededeelt als wonderbare openbaringen, die in zijne kronijk eene plaats verdienden, opdat zij voor de vergetelheid zouden bewaard blijven, en ook Hendrik Mande zelf was geen gemeen bedrieger, als hij zijne aaneengeschakelde visioenen voor zijne broederen te boek stelde. Evenmin heeft men aan voorbedacht bedrog te denken, waar de levensberigten van eene Brigitta, een Dionysius den Karthuiser, een Wermbold, of die der nonnen van Diepenveen en der zusteren van Meester-Geertshuis van de veelvuldige „gracie der schouwing" dezer personen gewagen. Wij willen vooral uit laatstvermelde bronnen enkele voorbeelden bijbrengen, opdat de lezer met ons gelegenheid hebbe de bedoelde psychologische beoordeeling in toepassing te brengen, en hare waarde te wegen.

In de eerste helft der vijftiende eeuw leefde in het Diepenveensche klooster nabij Deventer Salome Sticke, dochter van Herman Sticke van Grol, den bekeerling van Geert Groote, met wiens geschiedenis wij ons vroeger bekend maakten [1]. Deze vrouw onderscheidde zich gedurende haar veeljarig verblijf in genoemd gesticht niet alleen door uitnemende devotie, maar ook door zekere mate van gezond verstand, waarom men haar niet zonder reden verschillende waardigheden opdroeg, die haar èn in geestelijke èn in huiselijke zaken aan het hoofd van het kloosterbestuur stelden. Een pater van den Briel, Prior Joost, die voor een tijd Rector van Meester-Geertshuis te Deventer was, plagt van haar te zeggen, „dat men tusschen Deventer en Rome te vergeefs naar zulk eene wijze en verlichte vrouw zou zoeken, als deze was," en de haar teeder beminnende geestelijke zusters beaamden dat woord met

1) D. I. bl. 15, 16.

volle overtuiging. Ook deze Salome werd somtijds met de „gracie der schouwing overstort." Doch de openbaringen en gezigten, welke haar te beurt vielen, waren, voor zoo verre zij ons medegedeeld werden, van eene eenvoudige natuur en in overeenstemming met het eenvoudig wezen van haar karakter. „Op een tijd," zegt onze onuitgegeven bron, „was zij merkelijk wat bekommerd met uitwendige dingen," het onderhoud of huisbestuur des kloosters betreffende, „meer bekommerd dan zij plagt." Als zij in hare zorgen nedergebogen zat, „sprak haar onze lieve Heere Jezus *openlijk* [hoorbaar] toe met eene zoete stemme, zeer minlijk, en zeide haar, dat zij wel te vreden moest wezen; hij zou haar wel bezorgen! Toen bleef zij te vreden en welgemoed." Op deze wijze „plagt de Heer vaak medespraak met haar te houden, *beide inwendig en uitwendig,* maar nooit vóór dien tijd had hij haar zoo regt minlijk toegesproken, als hij op dat pas deed."

Terwijl dezelfde Salome vóór de stichting van het Diepenveensche klooster nog in Meester-Geertshuis woonde, leefde aldaar eene vrome zuster, die aan eene kwaal leed, welke door den geneesheer, dien men raadpleegde [1], onherstelbaar was verklaard. Salome verpleegde de kranke op eene voorbeeldige wijs en verzorgde haar met geestelijke geneesmiddelen, daar de ligchamelijke ontbraken. „Zij troostte het zieke, godsdienstige zusterke in onzen lieven Heer, en deed haar het beste dat zij kon." Doch van hooger hand scheen ten goede der kranke meer te geschieden. „Jezus, die zijne uitverkorenen niet verlaat in de tribulacie," was haar in hooge mate nabij. „Zij plagt onzen lieven Heer vaak voor zich te zien staan, *zoo bebloed en geslagen, als of hij regtevoort gegeeseld ware geweest,* dat haar lijden zeer verligtte. En onze waardige

1) Deze geneesheer was een piskijker, die te dien tijde het grootste vertrouwen genoot.

vader, Heer Johan Brinckerinck, had haar doen heeten, wanneer zij den Heer alzoo bij zich zag staan, zoo zou zij hem zeggen, dat hij moest henen gaan; zij moest hem alzoo niet zien!" De kranke was ook nu haren Rector gehoorzaam "en deed als haar geheeten was; maar — de Heer ging niet eer heen dan hij wilde."

Minder eenvoudig, meer phantastisch waren de visioenen van Elsebe Hasenbroecks, eene andere non van Diepenveen, die mede eene tijdgenoot van Salome Sticke was, en door deze om hare deugden en ijverige ascese zoozeer bewonderd werd, dat zij van haar plagt te zeggen: "zal zuster Elsebe na dezen tijd nog eenig vagevuur hebben of pijn lijden, het zal wezen omdat zij zich zelve zoo zeer streng was!" Van Oldenzaal geboortig, uit een aanzienlijk geslacht gesproten[1] en op haar twaalfde jaar reeds gehuwd met Rolof Hasenbroecks, bragt zij hare drie eerste huwelijksjaren kinderloos door, volkomen overgegeven aan de vreugde der wereld, eene trouwe deelgenoot van weelderige gezelschappen, maaltijden, spel en dans. Bij eene bedevaart naar "onze lieve Vrouw te Einsiedel," wegens hare toenmalige onvruchtbaarheid ondernomen, overviel haar, terwijl zij voor het beeld "der zoete Vrouwe" stond, "alzoo groote gracie, dat zij geheel van zich zelve kwam," en sinds herhaalden zich bij haar diergelijke aandoeningen, "zoo vaak zij haar hart een weinig tot den Heer keerde, regt of hij zeggen wilde: smaak en gevoel, hoe veel genoeglijker ik ben dan alle tijdelijke geneugte!" Als zij daarna moeder werd van verscheidene kinderen en hare bedevaart alzoo beloond scheen, vermeerderde zich allenks haar ernst en straks werd deze merkelijk verhoogd, toen haar de echtgenoot, dien zij teederlijk beminde, door een plotselingen dood ontnomen werd, eene ramp welke

---

1) Haar vader heette Werner van Delden, die, volgens mijn Handschr. D, in honderd-dertien-jarigen ouderdom stierf (?).

reeds door het verlies van eenige harer kinderen was voorafgegaan. In 1397 kwam zij op zes-en-dertig-jarigen leeftijd te Deventer, waar zij eerst een eigen huis bewoonde en den omgang met de zusteren van Meester-Geertshuis zocht. Later stond zij onder de leiding van Brinckerinck, en weldra onderscheidde zij zich met hare vriendinnen, de Vrouw van Runen en de gewezen Abdisse van Vrede[1], door eene voorbeeldige devotie. „Zij was nu" — zoo heet het in ons Handschrift — „inwendig gekeerd tot het leven en lijden van onzen lieven Heer; daar was haar hart gestadig mede bekommerd, om hem na te volgen van binnen en van buiten, en *hierdoor* verkreeg zij zonderlinge gracie van den Heer." Op een tijd was zij ter misse gegaan, „en vóór de elevatie[2] werd zij denkende aan haar zoonke, een kind van vijf of zes jaren, dat toen alleen te huis was." Zij had vrees dat het knaapje eenig gebrek kon lijden, en hoe noode zij onder de dienst de kerk mogt verlaten, zij deed het. Als zij straks haren moederpligt vervuld had en haastig weder ter kerke kwam, zag zij met schrik „dat onze God reeds gebeurd," dat de elevatie reeds geschied was. „Toen sloeg zij zich devotelijk neder bij het altaar, daar men de misse deed, en keerde zich tot onzen Heer." Plotseling „gevoelde zij zich geheel overstort te wezen met het heilige, dierbare bloed van Christus, en zij zag daar de engelen op het altaar met groote reverentie bij het waardige ligchaam van Christus staan," zich nederbuigende over den beker en daarin ziende „op 's Heeren precieus bloed." Het gezigt werd haar te magtig en

1) Zie boven, D. I. bl. 22—25.

2) De elevatie namelijk der hostie. Tot de vele ceremoniën der Roomsch-katholieke mis behoort ook deze, dat de priester, die met den rug naar het volk staat, de hostie opheft, zoo hoog hij kan, opdat de menigte haar boven zijn hoofd zien zal. Hij zelf rigt zijn oog naar het heilige voorwerp, en de aanschouwers vallen gezamenlijk op de knieën en maken het kruisteeken. Zie Graeser, *Die Roemisch-kathol. Liturgie*, s. 300, Halle, 1829.

Elsebe was „met zoo groote gracie van binnen bewogen, dat zij geheel van zich zelven kwam. Och,” zoo eindigt de naïve verhaalster, de Diepenveensche non, die Elsebes levensberigt schreef, „och, wat vermag de inwendige toekeer tot onzen lieven Heer!” En in waarheid de gestadige overdenking van Jezus' leven was bij deze schouwster rijk aan de zoozeer begeerde vrucht! „Op een tijd,” toen Elsebe reeds in het klooster te Diepenveen was opgenomen, „stond deze vurige vlam, met een opgeheven gemoed in onzen Heer, in het koor der kloosterkerk, en zij overdacht de groote weldaden, die haar onze lieve Heer gedaan had, met groote dankbaarheid.” Eene nieuwe zinsverrukking viel haar te beurt, en wederom „kwam zij geheel van zich zelve.” Toen zag zij „in den geest het gebenedijde hart van onzen lieven Heer, en om dat hart ging een schoone, gulden band, en die band was zeer klaar in wonderlijke manier. En in dat zoete, minlijke hart zag zij eene opene wonde, maar daar ging geen bloed uit. En zij merkte, dat op den gulden band, die om het hart ging, wat geschreven was. Toen werd haar toegesproken: in eeuwige minne heb ik u gemind; daarom uwer ontbarmende heb ik u tot mij getogen! Het zoete, gebenedijde hart was geheel gelijk eens menschen hart, maar het was breeder en ook niet zoo scherp beneden, maar wat rond en boven breed en open; want het hart des Heeren is altoos open en breed tot zaligheid der menschen!”

Een nog hartstogtelijker karakter merkt men op aan de visioenen van Katharina van Arkel, eene begijn die in 1451 in Meester-Geertshuis overleed. Dochter van eenvoudige landlieden, hoedde zij als acht-jarig meisje op een zomerdag de schapen haars vaders in de heide, toen een zonneslag haar eene hevige oogontsteking toebragt, waardoor zij straks van het gezigt werd beroofd. In druk opwassende leerde zij, zooveel het gemis des gezigts gedoogde, eenigen handenarbeid, waarmede zij later haar brood won, totdat zij,

reeds veertig jaren oud, door de zusters van Meester-Geertshuis om hare godsvrucht gastvrij werd opgenomen. Ook hier hield zij zich met eenig naaiwerk bezig en vooral met de devote oefeningen, die bij de zusterschap gewoon waren. Weldra genoot zij aller liefde als eene zeer zachtmoedige christin, die door haar voorbeeld en hare woorden de goede orde des Huizes bevorderde, en uitmuntte door een hartgrondigen afkeer van „alle achterspraak," een kwaad dat bij „de stichtige zusteren" maar al te gewoon schijnt geweest te zijn. Zij oefende eene strenge ascese, geeselde zich dikwerf, wanneer zij alleen meende te zijn, en gaf door woorden en daden onophoudelijk bewijzen, dat „de gedenkenisse des levens en der passie van Christus" een voortdurende arbeid harer ziel was. Inzonderheid echter was des Heeren geboorte een voorwerp harer gedurige bepeinzingen. Als de kersnacht naderde „plagt zij den Heer, tegen dat hij geboren zoude worden, een huiske te timmeren van velerlei devote gebeden en oefeningen, en als zij dan des heiligen daags des avonds na den eten in het bedehuis met een deel zusteren wat goeds kalde, zoo was zij bij tijden zoo vurig als of zij gebrand had, en dan gaf zij een iegelijk, die het begeerde, eene geestelijke officie, waardoor men zich bereiden kon, dat Jezus geestelijk in de harten geboren werd, d. i. dat zij zich oefenen zouden in de deugden, die het tegendeel waren van de gebreken, waartoe zij het meest geneigd schenen." Bij zulke devote gesprekken en diergelijk geestelijk spel bleef het echter niet bij „Katharina, de blinde." In den hof van Meester-Geertshuis was een open waschhuis, waar men de kleederen plagt te reinigen. Dat waschhuis had voor deze „innige zuster" eene bijzondere aantrekkelijkheid. Het scheen haar „het open huis vol gaten," waarvan de Levens van Jezus en de kersliedekens van dien tijd plagten te spreken bij de beschrijving van het armoedig verblijf, waarin „de Moeder Gods" haren Zoon baarde. In

dat waschhuis stond een steenen bak, waarin men de kleederen spoelde. Dien bak „plagt Katharina te houden voor de kribbe, waarin de lieve Moeder het kindeke nederlegde," en vaak als zij in eenzaamheid, gelijk zij in hare blindheid waande, in het waschhuis toefde, „boog zij zich bij dezen steen op de knieën met groote devotie en innigheid en met overvloedige tranen." Hare handeling trok weldra de aandacht der overige begijnen. Men bespiedde de vereerde zuster in de ure harer devotie, vooral nadat enkelen op een zomermorgen, terwijl Katharina weder nedergebogen bij den steen lag, „boven het waschhuis in de loveren een zoo zoeten zang van vogelkens hadden gehoord, dat zij nooit zoo zoeten zang vernomen hadden," waarvan anderen, die daarbij niet tegenwoordig waren geweest, later oordeelden, dat het de zang der engelen zoude geweest zijn, „die jubileerden en vrolijk waren, als die gaarne toeven bij hen, die zuivere handen opheffen in den gebede." Terwijl Katharina intusschen hare aandacht op vermelde wijze gedurig vernieuwde, moest het weldra geschieden, dat hetgeen zij tot heden misschien zelve slechts als eene bloote oefening aanmerkte, waarbij het waschhuis voor hare bewustheid een waschhuis en de steen een steen bleef, een middel werd, waardoor zij tot hoogere „gracie" opklom. „Als zij op een tijd wederom bij dezen steen was, in zoodanige manier als voorschreven is, werd zij zoo uitnemend vurig, dat zij het niet verbergen kon, en het was geen wonder; want *zij had hem tegenwoordig*, voor wiens gloed zich niemand verhullen kan! *Zij voelde wie bij haar was, en zag met hare geestelijke oogen het kindeke Jezus voor zich liggen schreijen in den steen!*" Van nu af schijnen zich Katharinas visioenen vermenigvuldigd te hebben; maar niet altijd hadden zij hetzelfde vriendelijke karakter. Ook voor daemonische gestalten bleek hare ziel maar al te zeer toegankelijk te zijn. Als zij eenmaal des nachts in haar eenzaam slaapvertrek lag, verscheen haar de duivel in de

gedaante, waarin hem de dichter tot Faust liet komen, als „een groote, zwarte hond.” Zij zag hem, gelijk zij later aan hare geloovige zusteren verhaalde, „ofschoon zij blind was, zoo bescheidenlijk, als of zij klaar en goed zien kon. Zwart zat hij bij haar als een kool, en hij had tanden zoo wit als sneeuw, en hij beet met die tanden als een narrende hond, en het geluid geleek dat eener klep, waarmede de melaatschen om de straten gaan, wanneer zij hun brood bedelen.” Verschrikt begon de arme blinde te bidden en te roepen; maar de booze week niet, dan toen zij het woord des Heeren herhaalde: „ga weg Satanas, duivel! Toen vlood hij, en zij zag hem niet meer!”

XII.

Beschouwing van het wezen des visioens. Toepassing op de bijgebragte voorbeelden. Afhankelijkheid van het karakter der visioenen van de persoonlijkheid der schouwers. De H. Brigitta en hare Openbaringen over Jezus' leven, enz.

Wij zouden de bijgebragte voorbeelden van ecstatische toestanden en visioenen met vele tientallen uit onze Handschriften kunnen vermenigvuldigen, maar vermoeden dat de lezer ons reeds zijn „genoeg” toeroept, en inderdaad kan het vermelde ons volkomen overtuigen, dat ook de vrucht der schouwing overvloedig uit de methodische „oefening in Jezus' leven en passie” plagt voort te spruiten, terwijl deze zelfde voorbeelden van zulk eenen aard zijn, dat zij op het bij onze devote vaderen zoozeer gewoon verschijnsel niet weinig licht werpen.

De wetenschap onzer dagen heeft als grondstelling aangenomen, dat de zenuwen, waardoor 's menschen zintuigen werken, vatbaar zijn voor eene tweevoudige prikkeling of impuls, een die van buiten wordt aangebragt, en een anderen

die zijne oorzaken van binnen, in ons, heeft. Hoedanig deze impuls wezen moge, een uit- of inwendige, de dagelijksche ondervinding leert, dat beiden op de zintuigen, het gezigt, het gehoor enz. dezelfde werkingen kunnen voortbrengen. Die op een blijden zomerdag de velden betreedt en voor den geopenden kelk eener lelie bewonderend stil staat, voelt zijn oog en reukorgaan gestreeld, terwijl de bloem werkelijk (objectief) voor hem is. Die de herinnering der lelie bewaart en, straks van de wandeling in zijne woning weêrgekeerd, zich het beeld van het aanschouwde voor den geest plaatst, heeft de bloem thans niet meer voor maar in zich (subjectief); doch ook nu zijn zijne gezigts- en reukzenuwen onder dezelfde bewerking, en hij ziet en geniet dezelfde kleuren en geuren, òf in gelijken òf in minderen graad dan vroeger, naarmate de verbeeldingskracht zijns geestes meer of min ontwikkeld is, en het is niet het zintuig, maar de rede, die hem de bewustheid geeft, dat hetgeen straks werkelijk voor hem was, nu slechts denkbeeldig voor hem staat. Dat de verbeeldingskracht evenzeer als alle andere faculteiten der ziel geoefend en eenzijdig geoefend kan worden, ja, bij grove verwaarloozing der overige faculteiten een overheerschenden invloed kan verkrijgen, waarvoor het normaal gebied der rede en des oordeels moet inkrimpen en wijken, wordt door niemand betwijfeld. Zoolang redekracht en oordeel in voegzaam evenwigt tegenover de phantasie staan, — zoolang de ziel, in dit opzigt harmonisch ontwikkeld, gezond blijft — zoolang ook weet zij de voorstellingen der verbeelding te onderscheiden van de realiteiten. Maar waar redekracht en oordeel afstand doen van hun regtmatig gebied, en de verbeelding hare vleugelen onbedwongen en onbestuurd mag uitslaan, — waar de ziel, in dit opzigt disharmonisch ontwikkeld, in zekeren staat van krankheid verkeert — daar wordt de bewustheid des onderscheids tusschen werkelijkheid en voorstelling der gedachten, tusschen hetgeen

objectief en hetgeen subjectief is, verbroken. Nu worden de zintuigen, wier zenuwen door den inwendigen prikkel vaak overmatig aangeroerd zijn, de middelen waardoor 's menschen gedachten als het ware naar buiten hem gedragen worden. Donkere beelden of lichtgedaanten, uit levenservaring, uit opvoeding en onderwijs, uit gesprekken en lectuur vroeger in zijn binnenste geboren, worden voor hem geobjectiveerd; zij nemen schijnbaar een stoffelijk kleed aan, en zijne ideeën worden visioenen, waarbij midden door de werkelijke voorwerpen, die hem omringen, de droomgestalten heenzweven, welke slechts van hem zelven zijn uitgegaan.

Dat onze verklaring van het wezen des visioens — eene verklaring, welke trouwens geenszins nieuw is [1], — op geene uit de lucht gegrepen theorie berust, wordt bevestigd door de bijgebragte voorbeelden. Devote zusteren, als Salome Sticke en hare ongenoemde vriendin, Elsebe Hasenbroecks en de blinde Katharina waren, oefenden zij, gelijk hare levensbeschrijvingen berigten, zich onophoudelijk in 's Heeren leven en lijden, en zonder twijfel onder aanwending der voorgeschreven en algemeen gevolgde methode, die gestadige herhaling der overdenkingen eischte en den vasten wil om zich Jezus „tegenwoordig te stellen." Geene methode kon ooit uitgedacht worden, geschikter dan deze om het vermogen der phantasie te sterken en haar los te maken van den breidel der rede, en waar zij ernstig aangewend werd, verhief zich de verbeeldingskracht weldra in volle vlugt. De troostende stem van den Heiland, welke Salome gedurig uit haren Bijbel en menig „zuiverlijk boekske" vernam, en die inwendig door haren boezem klonk, werd straks uitwendig voor hare van binnen aangeroerde gehoorzenuwen. De kranke zuster, die uit het passieboek

---

1) Zie b. v. Hase, *Neue Propheten*, s. 74 ff. (Leipz. 1851), en vooral Carus, *Vorlesungen ueber Psychologie*, s. 336 ff. (Leipz. 1831), om van anderen niet te spreken.

het beeld van den mishandelden Christus overnam om het in haar harte te prenten, aanschouwde hare eigen geliefkoosde gedachte, terwijl zij, voor haar lijden verzachting zoekende in de herinnering van het grooter lijden des Heiligen, den gebogene in zijne smarten *zoo bebloed en geslagen, alsof hij regtevoort gegeeseld ware geweest*, voor haar leger zag staan. Wel riep zij naar het bevel van haren verstandigen biechtvader den Heer toe, dat hij weg zou gaan, maar zoo haar roepen ook al ernstig gemeend is geweest, dat naauwelijks is te gelooven, haar kampen met het visioen was een verschijnsel, dat men vergelijken mag met een ander, door ervaren beoefenaren van de geneeskunst der ziele-krankten niet zelden opgemerkt, wanneer zieken naar den geest hunne hulp inroepen tegen phantomen, wier onwezenlijkheid zij erkennen, bijna op hetzelfde oogenblik waarop zij er voor terug sidderen, alsof zij werkelijk waren [1].

Hoe geheel subjectief de aard der visioenen is, is bij uitnemendheid zigtbaar aan het vermelde van Elsebe. Het hart van Christus, in welks wonde, gelijk de mystiek het uitdrukte, de devote ziel „zich gaarne nestelde," verschijnt haar, ja, als een gewoon menschenhart; want zoo was het naar hare voorstelling in den mensch geworden Zoon, en zoo

---

1) Hoe de schouwer of schouwster soms twijfelen kon aan zich zelven en den oorsprong der visioenen, ziet men aan Brigitta. Op zekeren tijd hoort zij de volgende toespraak van den hemel: *Ego sum creator tuus. Quare timuisti de verbis meis? Et cur cogitasti, de quo spiritu essent, de bono an de malo? Dic mihi, quid invenisti in verbis meis, quod conscientia tua non dictabat tibi faciendum? Aut numquid aliquid praecepi tibi contra rationem?* En Brigitta antwoordt met groote naïveteit: *Nequaquam; sed omnia illa sunt vera, et ego male erravi.* Daarop begint Christus haar nader te bewijzen, dat zij de echtheid der ontvangen revelatiën ligt opmaken kan uit den inhoud. Zoo twijfelde de speculatrix, en — ook de redenen, waarmede zij zich zelve geruststelde, werden haar geobjectiveerd: zij schenen van buiten, uit den mond des Bruidegoms, tot haar te komen! De bijgebragte plaats leest men *Revel.* L. I. c. 4, p. 7 der aangeh. uitgave.

werd het ook in de kunstprodukten van dien tijd voorgesteld; maar toch is er iets ongewoons aan dat hart: het is *minder scherp* beneden en *breed* en *open* van boven. En hoe kan het anders? Elsebe ziet slechts hare eigene, vrome overtuigingen uitgedrukt en alle in één vorm vereenigd, hare overtuigingen dat 's Heeren hart met de scherpte van menschelijken haat en vijandschap niets gemeens heeft, en immer en altijd open is om zondaren te ontvangen, en breed en mild om hunne zaligheid te werken! Hetzelfde laat zich aan Katharina, de blinde, opmerken. Des Heilands geboorte was het steeds vernieuwde voorwerp harer gedachten, gelijk anderen onder hare geestverwanten „zich gedurig in de vijf wonden oefenden.” Hare verbeelding won allenks aan in kracht, gesterkt door hare dramatische houding en gebaren bij de devotie in het waschhuis, en als vervolgens de ecstatische toestand een aanvang nam, zag zij niet den gegeeselden Christus of den gekruisten of verheerlijkten; neen, zij zag hare meest geliefde voorstelling, den jonggeborene, schreijende in de kribbe!

Zoo was de natuur des gezigts afhankelijk van de individualiteit des zieners. Naarmate de schouwer of schouwster beschaafder was, geestiger, rijker aan godsdienstige kennis, levenservaring en inzigten in den staat van wereld, mensch- en christendom, naar die mate werden zijne of hare visioenen zinrijker, meer veelsoortig en somtijds in hooge mate dichterlijk en schoon, ja zelfs uiterst leerzaam voor zoo velen als den inhoud dier visioenen vernamen en haren niet zelden hoogen ernst verstonden. Men denke hier b. v. aan de H. Hildegarde van Bingen en Elizabeth van Schoenau, die beiden in de twaalfde eeuw leefden, en wier menigvuldige gezigten naauwkeurig beschreven tot ons kwamen [1], en vooral aan de reeds meer vermelde Brigitta, de stichtster

---

1) Zij werden te Keulen in 1628 te gelijk met Brigittas *Revelationes* uitgegeven onder den titel: *Revelationes SS. virginum Hildegardis et Elizabethae Schoenaugiensis.*

der „orde van den Heiland," van wier kloosters voormaals eenige ook in ons vaderland werden gevonden.

Dochter eens prinselijken geslachts in Zweden en weduwe van Wulfo, den vorst van Nericia, bragt Brigitta in het midden der veertiende eeuw († 1373) in verschillende deelen van Europa, in haar vaderland, in Spanje, Italië en Sicilië, haar leven door, vereerd om hare vroomheid en ascetische strengheid en weldra wereldberoemd om hare zoogenaamde „Openbaringen," die, in den loop der vijftiende eeuw in verschillende talen en ook in onze moederspraak overgezet, in aller handen kwamen, vooral nadat zij in 1415 door de groote kerkvergadering te Constans, waar Paus Johannes XXII Brigitta kanonizeerde, voor de eerste maal, en later op het concilie van Bazel andermaal, kerkelijk geapprobeerd waren [1]. In hare menigvuldige geestverrukkingen genoot zij doorgaans niet zoozeer zigtbare verschijningen als wel toespraken van God den Vader, den hemelschen Bruidegom, Christus, en Maria, 's Heeren moeder. Eene groote menigte dezer toespraken liep, gelijk te verwachten was, over 's Heilands leven en lijden [2]. Zij bevatten weinig

1) Brigittas leven vindt men bij Surius in zijne *Acta Sanct.* op 23 Julij; de geschiedenis harer kanonizatie bij v. d. Hardt, *Rerum concilii Const.* T. III, *Proleg.* p. 15 en *Partis* III p. 28, waar òok de merkwaardige *Oratio de probatione spirituum* gelezen wordt, die bij gelegenheid dier kanonizatie door Gerson werd gehouden. Over de Holl. vertaling en uitgaven der *Revelationes* zie men Visscher, *Bekn. Gesch. der Ned. Letterk.* D. I. bl. 126. Op de Stadsbibliotheek te Deventer wordt onder N. 1752 een H. S. in 4o gevonden met den titel: „Openbaringhe sunte Brigitten" (zie *Catal.* p. 240). De Lat. uitgave, welke ik voor de tegenwoordige mededeelingen gebruikte, is de boven aangeh. (bl. 51, n. 1), waarvan mij een exemplaar van de Utrechtsche Universiteitsbibl. werd verstrekt. Over de menigvuldige andere uitgaven zie men Fabricius, l. l. T. I. p. 764, ss.

2) Eene bloemlezing uit die *Revelationes de vita et passione J. Christi*, die gezamenlijk een kort maar vrij volledig Leven van Jezus vormen, werd onlangs uitgegeven door A. Heuser, *Revelationes selectae S. Brigittae* (Colon. 1851).

meer dan aan de schouwster uit haren Bijbel, de Apocryphen en daarmede verwante traditie bekend moest wezen. De daar aanwezige stof, die natuurlijk door de onophoudelijke bepeinzing van Brigitta bewerkt was, werd haar, doorgaans in vrij soberen trant, in den vorm van een mondeling medegedeeld verhaal wedergegeven [1]. Doch de hooggeboren vrouw, die niet alleen de stilte der eenzaamheid minde, maar in gedurige bedevaarten naar verschillende oorden reizende, met menschen van alle rangen en standen in aanraking kwam, en bij haren waarlijk vromen zin de oogen niet kon gesloten houden voor het verderf der kerk, de zedeloosheid en den ongoddelijken wandel der geestelijken, voelde zich vaak nog met andere gedachten vervuld, dan die des levens en lijdens van den Zaligmaker, en de hemelsche toespraken, welke zij meende te genieten, reflecteerden ook deze. Eenmaal, als Brigitta waarschijnlijk te Rome vertoefde en met smart de stad, gelijk zij te dikwerf was, een zetel van allerlei ongeregtigheid bevond, verscheen haar Maria, roe-

---

1) Tot proeve schrijf ik hier een gedeelte eens Hoofdstuks af (L. IV. c. 70, p. 229 ed. 1.): *Mater* [*Maria*] *loquitur: Filium meum qualis est in coelo videre non poteris. Sed qualis erat secundum corpus in mundo, cognosce! Ipse enim tam pulcher facie erat, quod nullus videbat eum facie, qui non consolabatur in aspectu ejus, etiam si praecordialiter dolorem haberet. — Anno igitur vigesimo aetatis suae in magnitudine et fortitudine virili perfectus erat. Inter medios moderni temporis magnus, non carnosus, sed nervis et ossibus corpulentus. Capilli ejus, supercilia et barba crocea brunea erant; longitudo barbae palmo per transversum manus. Frons vero non prominens vel mersa, sed recta. Nasus aequalis, non parvus, nec nimis magnus. Oculi vero ejus tam puri erant, quod etiam inimici ejus delectabantur eum aspicere. Labia non spissa, sed clare rubentia. Mentum non erat prominens, nec minus longum, sed pulchro moderamine venustum. Maxillae carnibus modeste plenae. Color ejus erat candidus, claro rubeo permixtus. Statura ejus recta, et in toto corpore suo nulla macula erat, sicut et illi testabantur, qui eum totaliter viderunt nudum et ad columnam ligatum flagellabant. Nunquam super eum vermis venit, non perplexitas aut immunditia in capillis.*

pende: „Rome is als een akker, waarop onkruid wast. Daarom moet zij gezuiverd worden, eerst door de scherpte des zwaards, daarna met vuur en eindelijk omgeploegd met jokossen. Ik zal met ulieden doen als een die de planten naar elders verpoot! Dezer stad wordt eene straffe bereid, alsof de regter sprak: beroof het ligchaam van de gansche huid, pers alle bloed uit het vleesch [1]!" Ongeveer ten zelfden tijde, naar het schijnt, hoorde zij, bij gelegenheid van een symbolisch visioen dat haar te beurt viel, eene stem die den Paus aanmaande zijnen hoogmoed te buigen, zijne weelderige leefwijze vaarwel te zeggen, nederigheid te leeren en meerderen ijver, om de breuken in het gebouw der kerk te heelen. Hij zou zijn hofstaat verminderen en geen grooteren stoet om zich hebben dan noodig was. Ook de kardinalen zouden zich bekeeren van hun vleeschelijken zin, en de Paus „moest hamer en tang ter hand nemen en de hengselen [2] buigen naar zijnen wil," dat zij afstand deden van prachtigen kleedertooi en huisraad. Nog riep dezelfde stem tegen de bisschoppen en wereldlijke geestelijken, „wier begeerlijkheid geen grens had, van wier trotschheid en weelderig leven een walm uitging, waarvan de engelen in den hemel en de vrienden Gods op aarde walgden." Tot wegruiming van die ergernissen kon de Paus veel doen, „als hij een ieder slechts het noodige toestond, niet het overvloedige; als hij den bisschoppen gebood acht te hebben op het leven hunner geestelijken, zoodat een iegelijk, die zijn wandel niet wilde beteren en in onthouding leven, van zijn ambt beroofd werd; want", dus eindigde de hemelsche stem, „het is Gode aangenamer, dat aan eene plaats geen mis gelezen wordt, dan dat de handen eens hoereerders het ligchaam Gods aanroeren [3]." Op zekeren dag zag Brigitta, in

1) Zie *Revel.* L. IV. c. 57, p. 217.
2) *Cardines*, woordspeling op den titel *Cardinales*.
3) *Revel.* L. IV. c. 49, p. 211.

den geest, een Paus, staande in zeker huis, „en hij was bezoedeld met straatslijk, en het dak des huizes drukte zijn hoofd, en eenige moormannen, die ijzeren haken in de hand hadden en andere snijdende werktuigen, wierpen een wal op om dat huis, maar zij konden den Paus niet aanraken, ofschoon hij sidderde met groote vrees. Toen," dus verhaalt de schouwster, „toen hoorde ik eene stem zeggende: dit is de ziel van den hoogepriester, dien gij kent. Dit huis is zijne geestelijke vergelding. Hij heeft wereldsche dingen gedaan; daarom moet het vagevuur hem zuiveren. Om drie werken moet hij nu lijden. Het eerste is, dat hij zekere ongehoorzaamheid beging tegen God en zijn geweten, waarover hij berouw had. Het tweede is, dat hij uit vleeschelijke liefde en tegen regt sommigen in eenige gevallen dispensatiën verleende. Het derde is, dat hij eenige zaken ontveinsde, opdat hij die hij liefhad niet smartte, ofschoon hij het kwaad had kunnen beteren [1]!" Nog scherper aanklagt tegen een anderen Paus van haren tijd vernam zij in een nieuw gezigt, waarin haar de Heer verscheen: „nu klaag ik over het hoofd mijner kerk, die op den zetel van Petrus zit. Gij, die de zielen ontbinden en tot mij brengen moest, zijt een moordenaar der zielen. Want ik heb Petrus tot een herder gesteld en een dienaar van al mijne schapen, maar gij zijt hun verstrooijer en vervolger. Gij zijt boozer dan Lucifer, onregtvaardiger dan Pilatus, onmêdoogender dan Judas, die mij alleen verkocht, terwijl gij mij niet alleen verkoopt, maar ook de zielen mijner uitverkorenen, voor eene schandelijke winst en voor uwen ijdelen naam. Gij zijt afschuwelijker dan de Joden. Zij hebben alleen mijn ligchaam gekruist, maar gij kruist de zielen mijner uitverkorenen, voor welke uwe boosheid en overtreding bitterder is dan het zwaard. En daarom, omdat gij Lucifer gelijk zijt, onregt-

1) *Revel* L. IV. c. 144, p. 302

vaardiger dan Pilatus, wreeder dan Judas, afschuwelijker dan de Joden, klaag ik te regt over u[1]." Voorwaar, wij verwonderen ons niet, dat Brigitta meermalen en nog lang na haren dood door sommigen van ketterij werd verdacht, maar nog minder verbaast het ons, dat Flacius haar eene eereplaats gunde in de rij van „de getuigen der waarheid" tegen de kerk, aan wier zuivering hij zoo krachtig deel nam[2].

1) *Revel.* L. I. c. 41, p. 49.

2) Een overzigt van Brigittas beschuldigingen tegen het verderf van de kerk en de geestelijkheid harer eeuw vindt men in den *Catalogus testium Veritatis,* L. XVIII. p. 1799 ed. 1608. Ofschoon nog onlangs, gelijk ik boven mededeelde, eene bloemlezing uit de *Revelationes* in het licht werd gegeven, waaruit blijkt dat de merkwaardige vrouw in onzen tijd nog niet vergeten is, het ware te wenschen, dat iemand zich tot een grondig onderzoek naar haar leven en den inhoud en eigenaardigheden harer „Openbaringen" mogt begeven. Zulk een onderzoek zou, meen ik, tot resultaat hebben, dat Brigitta met eenig meerder regt dan anderen gesteld kan worden onder hen, die men in onze dagen *neue Propheten* heeft genoemd. Mogt zich eenig beoefenaar der kerkgeschiedenis in ons land daartoe opgewekt voelen, hij verzuime vooral niet het oog te slaan op de boven vermelde Nederduitsche vertaling, opdat hij moge aanwijzen in hoe verre de reformatorische geest van Brigittas *Revelationes* in die overzetting is bewaard gebleven. In Heusers bloemlezing is al het daartoe behoorende zorgvuldig afgesneden.

TWEEDE HOOFD-STUK.

HET LEVEN DER HEILIGE LIDWINA VAN SCHIEDAM.

I.

Nederlandsche volksheiligen. Margaretha van Leuven. Sura van Dordrecht. Geertruide van Oosten.

Terwijl de kerk der veertiende en vijftiende eeuw gedurig weêrklonk van bittere klagten over de zonden der levenden, scheen de vereering voor de wezenlijke of gewaande deugden der afgestorvenen met elken dag te stijgen. De lange lijst der te Rome heilig verklaarden werd steeds grooter en de kanonizatiën, die den christenen soms nooit gehoorde namen voor de eerste maal vernemen deden, volgden elkander niet zelden met eene snelheid, die verbaasde, en onder teekenen van pauselijke ligtzinnigheid, welke den ernstigen en nadenkenden tot ergernis en droefheid waren. Ofschoon zulke kanonizatiën het gezag van den grooten Sleuteldrager schijnbaar vermeerderden, en elke nieuwe heilige gewoonlijk geldelijken zegen bragt aan de schatkist der geestelijken, die te Rome de verheerlijking zijns naams wisten te bewerken, de groote menigte, welke reeds eene breede schaar van heiligen van hare vaderen had geërfd, gevoelde niet altijd belangstelling voor de nieuwe „santen," wier verdiensten en roem doorgaans niet dan aan zekere plaatsen, in enkele bisdommen

of gemeenten, ja somtijds nergens bekend waren. Maar dezelfde menigte, die met koelheid den stoet der gekanonizeerden zag wassen, koesterde intusschen des te meer voorliefde voor andere heiligen, die, hoezeer hun van den zoogenaamden Stedehouder van Christus nooit eenige eer werd toegebragt, door haar zelve heilig verklaard en na hunnen dood als zoodanig gevierd werden, al waren zij, gelijk meestal het geval was, in den wereldschen zin des woords geringen van afkomst geweest, eenvoudige kinderen des volks. Dat de kennis van zulke volksheiligen, — zoo willen wij hen noemen tot onderscheiding van de gekanonizeerde, de kerk-heiligen, — hare belangrijke zijde heeft voor de algemeene kennis van den godsdienstigen toestand des volks gedurende het tijdvak onzer beschouwingen, zal wel door niemand betwijfeld worden, daar het duidelijk is, dat de aard der voorwerpen, welke met warme liefde vereerd worden, licht verspreidt over de beginselen en het wezen der vereerders zelven van zulke voorwerpen. Zoo verblijden wij ons dan, dat van onzen Brugman schriften bewaard werden, waaruit wij eene vrouw leeren kennen, die vóór den dag der Kerkhervorming bij duizenden onzer vaderen eene onbegrensde onderscheiding genoot, schriften, die ons niet alleen een volledig inzigt geven in het leven eener voormaals hier te lande alom vereerde heilige, maar ons daarenboven in de gelegenheid stellen, menig verschijnsel op het gebied des godsdienstigen levens van ons voorgeslacht òf voor het eerst in onze mededeelingen ter sprake te brengen, òf nader toe te lichten. Eer wij echter Lidwina zelve en het werk van Brugman, haren biograaph, aan den lezer bekend maken, laten wij een woord voorafgaan over enkele andere volksheiligen, bepaaldelijk heilig-geachte vrouwen, die èn iets vroeger èn ongeveer in hetzelfde tijdvak in de Nederlanden vereerd werden.

Wenden wij onzen blik het eerst naar het zuiden en wel

naar Leuven! Hier vinden wij reeds in het midden der dertiende eeuw eene kleine kapel opgetrokken en versierd, en ook toen gelijk later door menigvuldige bedevaartgangers bezocht, ter eere van zekere maagd, Margaretha genaamd. Zij was omstreeks den aanvang van genoemde eeuw in vermelde stad geboren, en zou waarschijnlijk na een onopgemerkt leven voor altijd met duizenden en honderd-duizenden, die even vroom waren als zij, vergeten zijn geworden, zoo haar niet een tragische uitgang ware ten deel gevallen, welke op het gevoel der groote menigte noodzakelijk een diepen indruk moest maken. Bloedverwante en tegelijk dienstmaagd van twee kinderlooze echtelingen, die haar eene, voor dien tijd zeer godsdienstige, opvoeding hadden geschonken, was zij reeds eene volwassene en schoone jonge dochter, toen zij zich gereed maakte om met hare voedsterouders, beiden devote lieden en aan alle devoten verbonden, ten klooster te gaan, en wel in een convent der Cisterciënsers in het Luxemburgsche. In den nacht vóór den morgen, waarop zij gezamenlijk met dat oogmerk Leuven verlaten zouden, als alle goederen verkocht en de verkregen gelden met de aanstaande reizigers in het slaapvertrek waren, werd de woning overvallen door een achttal bandieten, die, in schijn van een nachtverblijf te begeeren, zich den toegang wisten te verschaffen. Naauwelijks waren zij ingelaten, of zij zonden Margaretha, welke zij waarschijnlijk als een onnoodig slagtoffer wilden sparen, naar buiten om wijn voor hun gezelschap te koopen. Margaretha ging, maar keerde èn voor de roovers èn voor hare eigene veiligheid te haastig weder. Toen zij terugkomende het huis binnentrad, vond zij de booswichten met hunne gestolen schatten bij de lijken harer beide weldoeners. Vermand door den schrik was zij onvermogend te vlugten, en het viel den moordenaren ligt haar op te beuren en naar eene van de stad verwijderde herberg te voeren, waar zij zich zelven voor het oogenblik in ze-

kerheid waanden. Weldra echter bleek het, dat men hier een achterdochtigen blik op hen sloeg. Zoo verlieten zij dan de herberg met haast, en zij voerden Margaretha naar den oever van een stroomend water, om zich daar voor altijd van haar te ontdoen en haar een eeuwig zwijgen op te leggen. Hier gekomen sloeg een der roovers een meêwarig oog op de teedere maagd. Hij bad dat men haar sparen zou: zij mogt zijne vrouw worden! Maar de bede baatte niet, en straks kleurde het bloed van Margarethas doodwonden het water. In den ochtendstond, als het gerucht aangaande den gruwel zich verbreidde, geraakte geheel Leuven in beroering. Men zocht de moordenaars, maar vond hen evenmin als Margaretha, wier overblijfselen men natuurlijk bij die harer verslagene vrienden miste. Haar lijk werd intusschen na ettelijke dagen door eenige herders uit de omstreken opgevischt en in stilte begraven, daar deze eenvoudige lieden vreesden, dat zich de achterdocht op hen kon vestigen. Kort na de begrafenis echter werd het graf ontdekt. De Leuvenaars voerden Margarethas stof binnen hunne poorten, waar zij boven hare rustplaats de vermelde kapel bouwden. Sinds was Margaretha de geliefde heilige der menigte in de stad en hare omstreken, en weldra gewaagde het land van de mirakelen, die zoowel in hare kapel als op de plaats, waar zij vermoord was, geschied heetten [1].

Hadden de bewoners der zuidelijke Nederlanden aldus in Margaretha en in anderen, wier geschiedenis wij voorbijgaan, omdat zij met die der Leuvensche maagd tamelijk gelijksoortig zijn [2], hare volksheiligen, ook in het noorden ont-

1) Zie dit gansche verhaal in het reeds meermalen aangehaalde boek van Caesarius Heisterb., die ongeveer Margarethas tijdgenoot was. *Dialog. Miracul. Dist.* VI. *Cap.* 24. T. II. p. 386.

2) Over »de ellendige Maria" en anderen zie men vooral J. Molanus, *Natales Sanctor. Belgii,* p. 123 en eld., en Gazet, *Histoire Eccles. du Pays-Bas* (Valenciennes, 1614), p. 334 en elders.

braken zij niet. Gedurende de gansche veertiende en vijftiende eeuw tot aan het einde der zestiende, toen de Hervorming de nevelen der legenden-wereld uit de gedachten der menigte verdreef, beroemde Dordrecht zich op hare Sura, eene der vele geheimzinnige figuren in onze middeleeuwsche historie, die, afstammelingen van werkelijkheid en overlevering beide, eene zwevende gedaante voeren, welke het wetenschappelijk onderzoek te vergeefs poogt te grijpen. Ook zij schijnt eene dochter der lagere volksklasse geweest te zijn, die reeds vroeg door hare zachtmoedigheid en menschlievendheid de aandacht der devoten trok, en vooral uitmuntte door de dagelijksche gebeden, welke zij met grooten ijver voor een Maria-beeld plagt op te zenden, dat in de nabijheid der rivier, welke de stad bespoelt, aan een boom was opgehangen. Nadat zij gedurende eenige jaren met de vruchten eens vlijtigen handenarbeids de armen had beweldadigd, verscheen haar, volgens de traditie, een engel die haar sterkte in een reeds vroeger opgevat plan, om hare moederstad met eene prachtige kerk te versieren, welke der Moedermaagd zou toegewijd zijn. Van den hemel alzoo aangemoedigd en zelfs onderrigt aangaande de uitgebreidheid, welke de voorgenomen bouw hebben moest, kwam Sura weldra met eenige werklieden in aanraking, die straks, met eenige penningskens uit de beurs der vrome maagd begiftigd, de hand uitstrekten tot eenen arbeid, welke na vele tientallen van jaren eerst voltooid werd en ons vaderland eene kerk schonk, wier schoonheid nog heden regtmatige bewondering wekt. Sura zelve intusschen mogt de voleindiging der grootsche onderneming niet beleven. Hare giften aan de werklieden hadden sommigen boosdoeners de gedachte ingeboezemd, dat zij verborgen schatten bezat. Op zekeren tijd vond men Sura dood in hare woning en een vischmes aan hare zijde, waarmede men haar eene diepe wonde in den hals had toegebragt. Wie verwondert zich, dat de in haar

leven algemeen vereerde vrouw na haren treffenden dood door de stem der menigte werd heilig verklaard? Zij scheen eene martelares van den echten stempel, daar het vrome werk, dat zij ondernam, de aanleidende oorzaak van den aan haar gepleegden moord was geweest. Op de plaats, waar zij stierf, in de nabijheid harer kerk, was een waterput, die nog in de dagen van Wilhelmus Lindanus om zijne vermeende geneeskracht beroemd was, en toen Johannes Molanus in het midden der zestiende eeuw Dordrecht bezocht, vond hij Suras beeldtenis op eene der straten als die van eene gewone heilige ten toon gesteld, en nog eens en andermaal op twee altaren in de Groote-kerk, waar hare nagedachtenis daarenboven met eene jaarlijksche collecte werd gevierd [1].

Dankten Margaretha van Leuven en Sura van Dordrecht haren heiligen-glans vooral aan de natuurlijke sympathie, welke een goedaardig volk pleegt te koesteren voor zoo velen als na een vroom leven onschuldige slagtoffers van menschelijke boosheid worden, andere oorzaken bewogen onze vaderen gedurende het midden der veertiende eeuw tot de vereering van Geertruide van Oosten, eene vereering die niet slechts na haren dood, maar reeds tijdens haar leven tot eene aanmerkelijke hoogte geklommen moet zijn. Ook hare legende willen wij kortelijk mededeelen, omdat deze in enkele opzigten een tegenhanger is van de geschiedenis der heilige Lidwina [2].

1) Wat van Sura (de naam schijnt oorspronkelijk Suwaert of Zuwaert, Siewertje, geweest te zijn; zie Boxhorn, *Tonneel van Holl.*, bl. 73) verhaald werd, vindt men verzameld bij Molanus, l. l. p. 37, en vermeerderd in de Lat. *Batav. sacra*, T. I. p. 131, en bij van Oudenhoven, *Oudt en nieuw Dordrecht*, bl. 456, vv., Haarl. 1666. Boxhorn, die natuurlijk de gansche heilige en hare geschiedenis voor eene fabel hield, ontkende echter het bestaan van den vermelden waterput te Dordrecht niet. Vreemd is het dat hij dien »eene *warme* fontein" noemt (p. 79), terwijl hij zegt dat zulke »*laauwe* wateren" oudtijds ook te Heilo, Egmond en elders in ons vaderland werden gevonden.

2) Men vindt Geertruides geschiedenis, behalve in de groote *Acta Sanct.* (op 9 Jan.), bij Molanus, l. l. p. 5, en bij Rosweydus, *Het leven der heil.*

Geertruide, die te Voorburg van arme ouders geboren en zeer eenvoudig opgevoed was, woonde, sinds zij den kinderleeftijd ontwassen was, te Delft. Als dienstmaagd bij een gezin te dier stede levende, muntte zij reeds vroeg uit door verschillende deugden en niet minder door eene frissche, klare stem, die zich vaak in het avonduur met die harer vriendinnen op de stadsbruggen hooren liet, wanneer zij het bekende liedeke herhaalde: „het daget uit den oosten [1].” Het ongehuwde leven scheen aanvankelijk hare bestemming niet te zijn; maar een ontrouw bruidegom versmaadde hare liefde, en die bittere ervaring werd een keerpunt in haar in- en uitwendig bestaan. Wat ontelbaren vóór en met en na haar deden, deed ook Geertruide: zij zocht van den hemel vergoeding voor hetgeen haar op aarde ontnomen was, en zij vond die volkomen naar den staat harer geestelijke ontwikkeling. Geertruide ging ten begijn-hove, „opdat zij zonder

Maagden, bl. 39—47 (Antw 1626). De oudste berigtgever echter is Joann. à Leidis in zijn *Chron. Belgic*. L. XXVIII. c. 3 (in Sweertii *Annal. Chron. etc.* p. 261 ed. 1620). Nog kan men over haar nazien de beide stede-beschrijvingen van Delft.

1) Rosweydus en anderen meenen te weten, dat Geertruide aan dit lied haren bijnaam te danken had, en zeggen dat zij »het altijd tot haren beminden Jezus stierde.” Hoe?... Door zingende slechts aan Jezus te denken, zonder eenige verandering der woorden? Of vervormde zij het lied?... Ik acht het laatste het waarschijnlijkst, daar het vergeestelijken van wereldsche liederen door kleinere of grootere omzettingen der woorden ten allen tijde, ook nog lang na de zestiende eeuw, bij het volk in verschillende landen van Europa gewoon was. Werkelijk is zulk een vergeestelijkt »het daget uit den oosten” van hoogen ouderdom, gelijk de lezer later zien zal, tot ons gekomen. Intusschen doe ik nog opmerken, dat het oudste berigt aangaande Geertruide, dat in het *Chron. Belg.*, niets van deze naamsafleiding weet, en dat nog heden landbouwersfamiliën in ons land gevonden worden, die van Oosten heeten. Welligt is het gansche verhaal aangaande Geertruides voorliefde voor het vermelde gezang niets anders dan eene gissing van hare levensbeschrijvers. Wie weet niet, hoe vrij b. v. de Bollandisten met namen en naamsverklaringen omsprongen?

eenig beletsel haren hemelschen Bruidegom mogt dienen." Wat haar leven sinds was, kan men ligt vermoeden na al de berigten, die wij reeds aangaande de devoten, hare geestverwanten, mededeelden: eene voortdurende oefening in het leven en de passie van Jezus, gedurig vernieuwde biecht en kerkgang, vrome gesprekken met „stichtige lieden" enz. Slechts daarin week zij van den gewonen levensvorm der begijnen af, dat zij, althans in de eerste jaren na hare bekeering, niet van de vruchten van haren handenarbeid leefde, maar van de gaven der liefde, welke zij, langs de straten omgaande, bedelde. Somtijds echter staakte zij deze bedeltogten, om zich voor korter of langer tijd geheel aan de eenzaamheid harer cel over te leveren. Hare gezamenlijke oefeningen, waaraan strenge vasten en overdreven nachtwaken verbonden waren, lieten zich weldra aan haar gelden. Hemelsche, maar ook daemonische visioenen vermenigvuldigden zich bij haar, en als zich straks een ziekteverschijnsel aan haar ligchaam openbaarde, dat waarschijnlijk in geene eeuw onbekend is geweest en althans in de veertiende en vijftiende bij ongehuwde vrouwen geenszins ongewoon was, — als namelijk op zekeren tijd aan hare maagdelijke borst eenige melkdruppelen ontvloeiden [1], durfde eene met Geertruides vroomheid dweepende vriendin haar nog grooter teekenen van goddelijke gunst beloven. Die teekenen bleven niet uit. „Als het jaar ten einde kwam [namelijk het kerkjaar, dat met paschen aanving], de goede vrijdag naderde en Geertruide in hare kamer met een aandachtig hart zich voor haar crucifix had nedergeworpen," overpeinsde zij „de allerwreedste en schrikkelijkste tormenten des kruises." Toen werd zij „overgoten met eene won-

1) Ook bij Lidwina, en bij eenige nonnen van Diepenveen (volgens mijn Handschr. D) werd dit verschijnsel opgemerkt. Ervaren geneesheeren hebben mij verzekerd, dat het, hoewel zelden, ook heden en niet alleen bij meisjes, maar soms zelfs bij mannen wordt waargenomen.

derlijke devotie" en — weldra voelde zij, „dat met eene bovennatuurlijke gracie de lidteekenen der wonden van Christus in hare handen, voeten en zijde waren ingedrukt [1]." Wat haar *in eenzaamheid* geschied was, werd terstond door de uit hare vervoering bijgekomene aan de straks vermelde vriendin medegedeeld, en weldra zag Geertruide hare cel bestormd door eene verbaasde menigte. Die menigte viel der devote ziel, welke eenzame uren zoozeer beminde, spoedig zwaar en lastig. Zoo bad zij dan dat de geschonken genade haar van den Heer weder mogt ontnomen worden, en — de wonden sloten zich, „maar de teekenen der wonden bleven tot den laatsten dag van haar leven," dat op drie-koningendag des jaars 1358 onder vrome redenen en gebeden voleindigd werd. Geertruide werd begraven bij de poort van den toren der Delftsche Oudekerk, aan de zuid-zijde. Of haar graf voor het volk een heiligdom werd, waarheen men bedevaarten ondernam, gelijk naar dat van Lidwina te Schiedam, blijkt niet; doch de zaak is waarschijnlijk [2].

---

1) Zie Rosweydus, a. w. bl. 43.

2) Met de beantwoording der vraag, wat wij van Geertruides stigmata te denken hebben, laten wij ons niet in. Wij willen zelfs niet terugwijzen op het boven, bl. 77, door ons geschrevene, daar ons geene berigten aangaande de zaak bekend zijn, waarop wij het minste vertrouwen hebben. Johannes a Leidis, bij wien wij de geschiedenis het eerst aantreffen, en die zich in het voorbijgaan op Geertruides geschreven „legende" beroept, zonder iets meer van dit stuk, deszelfs ouderdom, karakter enz. te melden, leefde ongeveer anderhalve eeuw na het Delftsche begijntje. Brugman, die veel nader was aan den tijd van Geertruide, schijnt òf van hare wonden nooit gehoord, òf het verhaal desaangaande in twijfel getrokken te hebben. Waar hij althans van Lidwinas stigmata meldt, noemt hij de Schiedamsche heilige „eene *primiceria*, eene eerstelinge in hare soort, Hollands eere," nadat hij reeds vroeger gevraagd heeft: „waarom zich de menschen [ten opzigte van Lidwina] zoozeer verbaasden, dat de Heer [die aan zoovele mannen de stigmata vergunde] uit alle vrouwkens *ééne* sterke, ja *misschien meerdere* (*unam fortem, immo*

II.

Lidwina van Schiedam. Hare geboorte en jeugd. Het Maria-beeld in de Schiedamsche parochie-kerk. Lidwinas krankten.

Van alle Noord-nederlandsche volksheiligen is geen enkele zoo beroemd geweest als Lidwina, de maagd van Schiedam. Zweefde haar naam gedurende de eerste helft der vijftiende eeuw gestadig op de lippen der menigte in de gewesten Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel, iets later snelde haar faam ver over de vaderlandsche grenzen naar buiten, en waar nog heden de hoofdwerken over de levens en daden der heiligen gelezen worden, daar pleegt men, zoo al niet met geloof, dan toch met zekere opmerkzaamheid, de berigten te ontvangen, die aangaande haar schijnbaar wonderbestaan uit den tijd, waartoe zij behoorde, bewaard werden. Dankte Lidwina de groote onderscheiding, welke haar bij tijdgenooten en nageslacht te beurt viel, gedeeltelijk aan hare zeldzame ervaringen en deugden, hare visioenen en de geruchten aangaande mirakuleuze teekenen, welke aan en door haar geschied zullen zijn, voor een ander deel was zij haren roem verpligt aan hare persoonlijke betrekking tot eenige voorname mannen onder de devoten van haren tijd, die zelven hunne belangstelling aan haar schonken en anderer aandacht op haar bepaalden, en vooral aan onzen Brugman en Thomas

---

plures fortasse) had uitverkoren," om dezelfde verheerlijking te ondergaan. Zie hierachter onze mededeelingen over Lidwina „als draagster der vijf wonden van Christus." Moet Brugman, zoo hij bij het woord *plures* ook aan Geertruide gedacht heeft, om zijnen twijfel of zijn ongeloof misschien onder de aanhangers van „een half gesluijerd rationalisme" gesteld worden, die den Heer Alberdingk Thijm tot ergernis zijn? Zie des schrijvers *Geertruide van Oosten*, bl. 71.

à Kempis, wier geschriften over Lidwina wijd en zijd verspreid werden en een verslag van haar leven geven, zoo uitvoerig als van geen andere Noord-nederlandsche volksheiligen geleverd werd. Wij willen hetgeen ons in de geschiedenissen der Schiedamsche maagd het merkwaardigst toeschijnt, wat het meest onze kennis van den godsdienstigen toestand onzer toenmalige vaderen verrijken kan, beknoptelijk mededeelen, en daarna een blik werpen op de schriften harer biographen, waaronder die van Brugman de voornaamste plaats innemen.

Tijdens de regering van Hertog Albrecht van Beijeren als Graaf van Holland en Zeeland woonde te Schiedam zekere Pieter Jansz., een man van goede geboorte, maar — door welke omstandigheden weet men niet — zoozeer verarmd, dat hij ten laatste als stadsnachtwacht voor zich en de zijnen slechts een schamel stuk broods won. Hij was gehuwd met Peternelle, eene eerzame landmansdochter van Kethel, een dorp niet ver van Schiedam gelegen. Was Pieter arm aan geld en goed, hij was des te rijker aan kinderen. Zijne vrouw schonk hem acht zonen en ééne dochter, welke laatstvermelde op den palmzondag van het jaar 1380 het eerste levenslicht zag en den naam Lidewey of Lidwina ontving, waarin men later eene profetie meende te mogen zien van het groote lijden, dat haar getroffen en in het oog der menigte verheerlijkt heeft [1].

Lidwinas eerste levensjaren werden door geenerlei buiten-

1) Zij ontving haren naam, zegt het oud-hollandsche Leven der heilige, waarover wij straks nader spreken, „tot een teyken, dat si noch wijt soude worden in liden, d. i. dat si veel om Gods wille soude liden." Overigens wordt hij zeer verschillend opgegeven: Liedwy, Lijtwijt, Lidewijn, Liduwina, Lidwig. In Brugmans Latijn heet de maagd Lidwina, in dat van Kilian Lidewildis. Thomas à Kempis noemde haar gaarne Lidia. Bij Snoi (*Rer. Bat. Lib.* X, *in fine*, p. 141) heet zij Liwidis en op hare grafzerk Liedewyde.

gewone omstandigheden gekenmerkt. Eerst toen zij het zevende ingetreden was, begon zich zekere godsdienstige belangstelling bij haar te openbaren, die sommiger opmerkzaamheid trok. Kort vóór den tijd harer geboorte was voor de St. Jans- of parochie-kerk van Schiedam een Maria-beeld aangekocht, waarvan men der goede burgerij de overtuiging had weten in te boezemen, dat het niets minder dan een mirakel-beeld was. De beeldhouwer, die het kunstwerk had bearbeid, wilde het naar Antwerpen ter markt brengen, en lag met het schip, waarmede zijn werk vervoerd werd, voor eenigen tijd in de Schiedamsche haven. Toen de schippers den togt wilden voortzetten en de touwen losmaakten, scheen geen menschenkracht in staat het vaartuig van den wal te zetten. De inwoners der stad liepen te hoop; de beeldhouwer wendde zich tot de kerkmeesters, en „verzekerd, dat onze lieve Vrouw wilde zeggen, dat zij haar beeld in de kerk van Schiedam eene stede en woninge had verkoren [1],” wisten de laatstgenoemden niet beter te doen dan het kunstwerk aan te koopen [2]. Zij stelden het op eene eereplaats in hunne kerk, waarna „zich eene broederschap van vrouwen en mannen vergaderde, die voorschreven beelde, ter eere van onze lieve Vrouw, groote reverentie bewezen.” Ook Lidwina behoorde straks tot de vele vereerders van dit beeld. Als het zevenjarig meisje haren ouderen broeders op de stadsschool [3] eten had gebragt, toefde zij op haren terugweg

1) Aldus het oud-hollandsche Leven van Lidwina.

2) Wanneer men de stedebeschrijvingen raadpleegt (die van Amersfoort, Antwerpen, enz.), zal men zien, dat soortgelijke mirakel-beelden, vooral steenen en echter op het water drijvende Maria-beelden, gedurende de veertiende en vijftiende eeuw, ook bij onze vaderen gelijk in Duitschland en elders, zeer gewoon waren, vooral daar, waar men voor kerken en kloosters geld begeerde.

3) Zie over deze stadsschool Buddingh, *Geschied. van opvoed. en onderw.* 2e St. 1e ged. bl. 73.

naar huis niet zelden in de St. Janskerk, om der lieve „Moeder Gods," zoo goed zij het kon, hare gebeden te zeggen, en somtijds scheen het dat Maria haar minlijk en aanmoedigend toelachte!

Naauwelijks had Lidwina haar twaalfde jaar bereikt, of hare lieftalligheid en uitwendige schoonheid begon bewonderd te worden. Vele jongelingen, en daaronder gegoede, begeerden haar reeds nu ten huwelijk. Wat in ons oog vreemd en onbetamelijk zou zijn, de echt eener twaalfjarige, was in die eeuw en ook later in ons vaderland geenszins eene ongehoorde zaak[1]. Pieter Jansz. wenschte meermalen, dat zijn kind van de aangeboden gelegenheid zoude gebruik maken, maar de moeder achtte het bezwaar harer jeugd niet zoo gering. Lidwina zelve verklaarde, dat zij nooit zoude huwen; wilde men haar dwingen, zij zoude middelen weten te vinden om zich in een toestand te brengen, waarin geen man haar meer begeeren zoude! Sinds werd zij met vrede gelaten, en na weinig tijds geschiedde, wat haar voortaan van alle huwelijksaanzoek bevrijdde.

Toen Lidwina, nu een meisje van vijftien jaren, op zekeren winterdag zich naar 's lands wijze met schaatsenrijden[2] op de Maas vermaakte, werd zij door eene harer speelgenooten, die met onvoorzigtige vaart op haar aanreed, omvergetrokken. Zij viel op eene ijsschots en brak eene korte rib aan hare regterzijde[3]. Kort daarna zette zich een

---

1) Vgl. boven, bl. 83. Een merkwaardig voorbeeld eener schaking van, en terstond daarop volgend huwelijk met een dertien-jarig meisje van aanzienlijken stand, in 1509, vindt men in de *Sententiën en gewez. zaken van den Hoogen Raad van Holland*. D. I. bl. 227.

2) In het Holl. Leven heeten de schaatsen „scoloesten", in Brugmans Latijn *solea lignea sufferrata*, bij Thomas à Kempis eenvoudig *sandalia*.

3) De volksoverlevering, te Schiedam nog heden in omloop, zegt dat de *Kreupelstraat* aldaar alzoo genaamd wordt, omdat Lidwina in die straat door een val een been zal hebben gebroken. Zie de *Gesch. en beschr.*

gezwel boven de breuk, en sinds dien tijd onderging de maagd eene reeks van ligchamelijke kwellingen, die voor de gebrekkige kunst dier dagen ongeneeslijk waren en, bij de niet minder gebrekkige ziektekennis dier eeuw, in aller oog een bovennatuurlijk karakter droegen. Men zou een onaangenaam werk van ons eischen, zoo men verlangde, dat wij de levendige en daarom walgelijke schilderingen van Lidwinas veelvuldige kwalen, die door Brugman en Thomas à Kempis niet zonder zeker kinderlijk welgevallen geleverd werden, in het breede overnamen. Genoeg zij het te melden, dat de meest smartelijke krankten elkander gedurende meer dan dertig jaren zonder tusschenpoozen bij haar vervingen, koortsen, zware huidziekten en verzweringen, die eene hooge mate van bederf in het vochten-systeem verraadden, bloedverlies door mond, ooren en poriën, blindheid van haar regter-oog, enz. De meest vermaarde geneesheeren van dien tijd, meester Godfried Sonderdanck, een Keulenaar, die lijfarts was van Hertog Albrecht en Willem, en door Hertogin Margaretha van 's Hage naar Schiedam werd gezonden om Lidwina, zoo mogelijk, te genezen, en anderen, wier raad men gedurig inriep, verklaarden haar herstel buiten het bereik hunner kunst. Hetgeen echter de meeste aandacht trok, was dat Lidwina, die in de drie eerste jaren na haar ongeval veel en later altijd te bed lag, steeds minder en minder voedsel gebruikte. In den beginne at zij nog iets, een stukje appel, bij het vuur warm gemaakt, eene bete broods, in bier of zoete melk gedoopt. Als zij vervolgens ook dit niet meer nam, gebruikte zij wekelijks slechts eene halve pint ongemengden wijn. Na hiermede eenige jaren aaneen voortgevaren te zijn, dronk zij met water gemengden wijn, waarbij een weinig suiker en kaneel was gevoegd, en ten

---

der stad Schiedam van Dr. Maas, in *de Vriend des Vaderl.* D. XIII. bl. 675.

laatste slechts eene halve pint Maas-water in de week, „dat haar overmits zonderlinge gracie Gods smakelijker was en zoeter dan eenige wijn [1].” Intusschen mogen wij niet voorbijzien, dat Lidwina, die in den aanvang van haar lijden slechts tweemalen 's jaars communiceerde, in het vervolg, sinds men ten dienste der meer en meer om hare godsvrucht geroemde maagd een draagbaar altaar in haar woonvertrek had geplaatst, het misbrood meermalen, en later bijna dagelijks plagt te ontvangen, wat, gelijk Brugman en Thomas à Kempis te regt opgemerkt hebben, der kranke ook ligchamelijke verkwikking moest schenken [2].

III.

Lidwinas devote oefening in het lijden des Heeren. Hare ecstasen en visioenen. De lichtglans en liefelijke geur.

Wanneer wij ons herinneren met hoe groote verbazing de menigte nog in onze dagen op eene zieke plagt te zien, die den naam had van gedurende vele jaren geen of bijna geen voedsel genuttigd te hebben [3], dan zijn wij geenszins verwonderd, dat in eene eeuw, waarin aller oog hemel en

1) Aldus het Holl. Leven en ook de overige bronnen. Men ziet dat onze voorvaderen, als de lagere klasse nog heden, geen groote watervrienden geweest zijn!

2) Zie Brugmans *Vita prior Lidwinae*, c. 11, p. 295, en *Vita posterior*, *Part.* II c. 8, p. 330 et c. 10, p. 334, in de groote *Acta Sanctor*. *April.* T. II. De woorden van Thomas à Kemp. (*Opera omn.* T. III. p. 176) luiden aldus: *erat autem hoc sanctum et venerabile corporis Christi sacramentum virgini infirmanti non solum spiritualis animae ejus refectio, sed etiam corporis afflicti relevatio quaedam et sustentatio.*

3) Men denke hier aan de onlangs overledene Elsje van der Vlies te Pijnacker bij Delft, om van anderen niet te gewagen.

aarde onophoudelijk met mirakelen vervuld zag, de geschiedenis der Schiedamsche maagd eene ongewone aandacht trok. Met den zeldzamen ligchaamstoestand van Lidwina vereenigde zich echter eene zielsgesteldheid, die, hoezeer maar al te weinig vreemd in de dagen van den bloei der mystieke devotie, toch altijd groote onderscheiding genoot, en de opmerkzaamheid op hare persoon derhalve verhoogen moest. Als zij gedurende de drie of vier eerste jaren harer krankheid worstelde met de wenschen van haar jong hart, dat bij bezoeken van gezonde en levenslustige vriendinnen natuurlijk zeer gedrukt werd door de bewustheid van haar eigen gemis van de genietingen der jeugd, geschiedde het meermalen, dat uit het binnenste van haar gemoed bittere twijfelingen oprezen en murmureringen tegen het harde lot, dat zij te dragen had. In een der uren harer diepe neêrslagtigheid kwam haar biechtvader, Jan Pot, eenige oogenblikken aan hare legerstede doorbrengen, en hij trachtte haar geduld en onderwerping te leeren. Hij maande haar aan, Gods wil te eerbiedigen en vooral zich „in het lijden des Heeren te oefenen.” De kranke vroeg, hoe zij dit laatste kon aanvangen, en de priester gaf haar het noodige onderrigt. Straks begon Lidwina hare lectuur en overpeinzing „naar den opgegeven vorm [1],” maar — het baarde haar weinig anders dan verveling en afkeer! Toen kwam de pastoor weder en hij vernieuwde zijne vermaningen krachtiger dan te voren: Lidwina moest het aangevangen werk voortzetten, en de verveling zou wijken! De kranke gehoorzaamde; „zij deed zich zelve geweld aan en maakte zich eene gewoonte van deze meditatiën.” Zij verdeelde „de geschiedenis der allerheiligste passie in zeven deelen voor de zeven kanonieke uren, en overhaalde die des daags en des nachts.” Weldra ondervond zij de toegezegde vertroostingen en, *na eene acht-*

1) *Secundum traditam sibi formulam*, zegt Thomas à Kempis, p. 152.

jarige oefening, volgde de gewone vrucht der methodische bepeinzing van 's Heeren leven en lijden: Lidwina werd eene schouwster [1].

Bij de verrukkingen, die der maagd nu te beurt vielen, voelde zij in den aanvang eene zware drukking op de borst, zoodat haar de adem scheen te ontgaan. Later echter, toen zij aan den ecstatischen toestand meer gewoon was, kwelden haar deze persingen niet meer. In de uren harer vervoering — die vooral des nachts of op de kerkelijke feesttijden invielen, wanneer haar gemoed zich met verhoogden ijver in de gewone overdenkingen verdiepte, en die slechts dan uitbleven, als hare ligchaamssmarten zeer hevig waren, — was zij voor alle aanraking van anderen ongevoelig. Zij lag in een overvloedig zweet te baden, en meende, als zij dikwerf eerst na één of twee uren uit haren schijnbaar bewusteloozen toestand tot zich zelve kwam, dat zij niet alleen in den geest, maar ook ligchamelijk opgeheven was geweest, eene overtuiging die zij aan anderen wist mede te deelen [2].

---

1) Brugmans *Vita prior Lidw.* c. 5. p. 280. Vgl. Thomas à Kempis, l. l. *Utebatur*, zegt Brugman, *per divinam dispensationem hujusmodi consolationibus octo ferme annis, antequam extra sensus corporeos ecstatice rapi inciperet.* Nog verhaalt hij, dat hare oefeningen in het passieboek zoo naauwkeurig afgemeten waren, dat zij daaraan des nachts de uren kende.

2) Merkwaardig is het met het hier medegedeelde aangaande Lidwinas ligchaamstoestand tijdens hare ecstasen, te vergelijken de uitvoerige berigten, die ons Brigittas ervaringen tijdens hare visioenen beschrijven. Zij zijn verzameld door haren vriend Alphonsus, in zijne *Epistola ad Reges pro defensione Revelat. S. Brig.*, achter de reeds aangeh. uitg. van Brigittas *Revelationes*, p. 479, s. Als deze schouwster in verrukking geraakte, — dat haar geschiedde, terwijl zij lag of stond of zat, onverschillig hoe en waar, — voelde zij als een aangenamen slaap over zich komen, „geen ligchamelijken slaap echter, maar eene geestelijke rust.” Dan vervulde haar eene onuitsprekelijke zoetheid van binnen, waardoor zij verzadigd werd en tegelijk hongerig gelaten, hongerig naar meer zoetig-

Het karakter van Lidwinas visioenen, die zich later bijna alle nachten bij haar vernieuwden, was als bij hare medemystieken natuurlijk veelsoortig, gelijk hare gedachten en ervaringen, hare wenschen en begrippen, waarvan zij de afgekaatste vormen waren. Veelvuldige malen werd zij opgevoerd tot de aanschouwing der hemelsche vreugde of die van het verloren paradijs. Niet zelden moest zij afdalen tot den gloed des vagevuurs en de donkerheid der hel. Meermalen evenwel ging haar geestelijke togt slechts naar verwijderde of nabijgelegene oorden op aarde. Dan verscheen haar een engel, met wien zij vertrouwelijke vriendschap had aangeknoopt. Hij droeg een kruis aan zijn voorhoofd (men ziet hoe ook aan deze kinderlijke ziel, als wij haar bijna noemen durven, de vrees voor zelfbedrog niet geheel vreemd was!) ten teeken, dat hij geen bedriegelijke bode des duivels was, en hij geleek een schoon man, „omgeven met groote klaarheid." Dikwerf voerde hij zijne vriendin in het Lievevrouwe-koor der Schiedamsche kerk, waar zij in jeugdiger leeftijd hare gebeden plagt op te zenden. Als zij daar ook nu had gebeden, leidde hij haar voort door schoone lustplaatsen, velden met leliën en rozen, de bloemen die in de schriften der mystieken zulk eene veelbeteekenende plaats innamen [1]. Die leliën en rozen waren soms zoo digt en zoo hoog opgewassen, dat de kranke er zich te vergeefs een weg door poogde te banen. Maar haar geleider wandelde aan hare zijde! Hij beurde haar op, sloeg de blanke vleugelen

heid! Die haar in zulken staat zagen, dachten haar soms dood, althans van alle werking der zintuigen beroofd. Het bleek dat zij niets van hetgeen om haar was, zag of hoorde. Als zij bijkwam, verhaalde zij meermalen, dat zij zich alle ligchaamskracht had voelen ontzinken; maar haar hart scheen in brand gestaan te hebben, ja zij had het in haar binnenste voelen bewegen met een gevoel als de zwangere vrouw ervaart, wanneer zich de vrucht in haren schoot beweegt!

1) Men denke b.v. aan de *Vallis liliorum*, den *Hortulus rosarum* van Thomas à Kempis, en aan diergelijke schriftjes der mystieken.

uit, en het gelukkige paar zweefde waarheen het wilde. Doch niet altijd liep de weg door onbekende dreven. Niet zelden maakte Lidwina pelgrimagiën naar de heilige plaatsen te Rome, te Bethlehem, te Jeruzalem en elders. Als zij zich met uitnemenden ernst in de smarten van den gekruisten Heer had geoefend, werd zij meermalen op Golgotha gebragt, om het groote mysterie der verzoening te zien voltrekken en de wonden van Christus te kussen. Enkele malen beperkten zich hare gewaande ervaringen tot de nederige plaats, waar zij woonde, het kleine vertrek in het huis harer ouderen; maar zag zij dan geene velden met leliën en rozen, zij zag en genoot meer! Christus zelf verscheen aan haar leger met een grooten stoet van engelen en heiligen, als een Koning of Keizer met zijn hofgezinde, en de Heer zat neder bij haar bed en spijsde haar met kostelijke spijzen!

Waar de gave der schouwing bij de mystieken geoefend en door oefening gesterkt werd, — waar de gezigten door de schouwers en schouwsters steeds met inniger overtuiging genoten, en daarom ook met vaster verzekerdheid aan de omstanders medegedeeld en door dezen in den geloove aangenomen werden, daar paarden zich gewoonlijk aan het verschijnsel der visioenen eenige andere teekenen, die aan of om de ecstatische personen geschiedden, en inmiddels niet alleen door hen zelven, maar ook door anderen waargenomen werden, of althans schenen waargenomen te worden. Tot die teekenen behoorden de bovenaardsche lichtglans, welke de heiligen vaak omstraalde, en zekere liefelijke geuren, welke van hen of van hunne overblijfselen uitgingen. Van beide verschijnselen is ontelbare malen spraak, zoowel in de Levens der oudere heiligen van de kerk, als in die van de uitstekend vroom geachten in het tijdperk, waartoe onze mededeelingen behooren, en wanneer wij al de berigten desaangaande, voor zoo verre zij b. v. slechts in de biographiën der meest geëerde nonnen van Diepenveen voorko-

men, hier wilden mededeelen, dan zouden wij daarmede vele bladzijden moeten vullen. Geene zusters bijna van eenige uitstekende deugd werden in Brinckerincks klooster gevonden, of er waren verhalen van in omloop, hoe deze of gene in het avonduur in het bedehuis, of onder de godsdienstoefening in het koor, een helderen glans boven of om hare personen had gezien, en slechts zelden werd het graf van eene zeer devote afgestorvene geopend, opdat men eene pas overledene aan hare zijde mogt leggen, of straks vernam men dat uit dat graf een liefelijke reuk was opgerezen. En hoe zullen wij er ons over verwonderen? Als een Brugman, waar hij van den lichtglans ging verhalen, die om zijne Lidwina gezien werd, met een kwalijk begrepen woord van Hugo van S. Victor de stelling meende te kunnen bevestigen, dat de schouwers, die met den geest gedurig in het land des lichts vertoeven, ook noodzakelijk van tijd tot tijd ligchamelijk zigtbaar licht van zich moeten laten uitstroomen [1], wie zal het dan den ligtgeloovigen onder zijne tijdgenooten ten kwade duiden, dat zij van de zoo hoog vereerde maagd, van wier visioenen en omgang met de geesten-wereld zij dagelijks met onbegrensd vertrouwen hoorden, ook een bovenaardschen stralengloed hoopten te zien uitgaan; en wat de liefelijke geuren betreft, — sprak niet de gansche wereld met een aan de Schrift ontleend woord van „den reuk der heiligen?"

Zoo twijfelde dan ook Brugman evenmin als Thomas à Kempis aan de waarheid der berigten van Lidwinas vrienden, als zij betuigden, dat niet alleen de kranke zich somtijds van een wonderbaren glans omgeven had gezien, maar dat ook zij zelven met eigene oogen het licht in Lidwinas kamer om haar leger hadden ontwaard, en niet zelden een onbegrijpelijk zoeten reuk opgemerkt, wanneer de schouwster, pas uit hare

1) Zie zijn *Vita prior Lidw.* c. 6. p. 282.

ecstatische omwandelingen door welriekende leliën- en rozenvelden tot zich zelve gekomen, hun van hare bovenaardsche ervaringen verhaalde. Zij die beide verschijnselen, den lichtglans en den aangenamen geur, verwachtten, stellig verwachtten, gelijk Lidwinas bloed- en geestverwanten deden, werden straks, onder den invloed des verzekerden geloofs, door hunne bedriegelijke zintuigen van de werkelijke aanwezigheid dier verschijnselen overtuigd. Brugmans argelooze mededeelingen bevestigen dit op eene merkwaardige wijs.

Toen in het jaar 1426 bij verschillende gelegenheden, „als Lidwina van hare paradijs-vreugde wederkeerde," zich een uitstekend zoete reuk om haar leger liet bemerken, bleef Jan Engels, toen pastoor te Schiedam en Lidwinas biechtvader, eenige dagen onbewust van de zaak, ofschoon hij zijne geestelijke dochter dikwijls, en ook terwijl het teeken zich voordeed, bezocht had. Op zekeren tijd ontmoette hij eene devote vrouw, van welke hij wist dat zij de schouwster meer plagt te zien dan anderen. Hij vroeg haar de reden van dat druk verkeer bij Lidwina. „Heer!" antwoordde zij, „zoo gij wist, wat ik bij haar geniet, ook gij zoudt haar meer bezoeken!" De pastoor volgde de vrouw, die hem hare ondervindingen had medegedeeld, terstond naar Lidwinas woning. Wat zijn reukorgaan tot heden bij de kranke nog nooit ervaren had, ervoer het thans, en als Lidwina roemde op „de genade des Heeren," welke haar in dien liefelijken geur te beurt viel, geloofde de man van ganscher harte[1]!

---

1) Zie Brugmans *Vita prior Lidw.* c. 10. p. 293.

IV.

Het ongeloof van den pastoor Andries. De proef.
De bloedige hostie.

Meer phantastisch en geruchtmakend in den lande dan al het overige wat ons van Lidwina verhaald wordt, is het visioen en daaraan verbonden teeken, dat haar in het jaar 1412 te beurt viel. Heer Andries, vroeger monnik in de abdij Mariënwaard en sinds het jaar 1407 of 1408 pastoor te Schiedam, „een geletterd man," volgens Brugman, „maar uiterst ruw en onervaren in de dingen die des Geestes zijn [1]," zag in de eerste jaren van zijn verkeer met de wondermaagd niet zonder zekere achterdocht op haar neder, daar hij het onmogelijk achtte, dat zij zonder ligchamelijke spijs zoo lang had kunnen leven. Als hij haar van tijd tot tijd het sacrament toediende, deed hij het niet zonder eenigen tegenzin, en eindelijk besloot hij haar op de proef te stellen, „om te zien of zij alleen uit de gracie Gods leefde, gelijk men van haar zeide." Volgens het verhaal werd Lidwina door haren engel van des pastoors voornemen verwittigd, en zij verhaastte de voorgenomen proef door hem te verzoeken, dat hij komen zou met het ligchaam des Heeren, om haar te laten communiceren. Heer Andries kwam. Hij gaf, na de biecht gehoord te hebben, een ongeconsacreerden ouwel, en Lidwina spuwde het brood uit met den uitroep: „Heer, meent gij dat ik zinneloos ben en geen onderscheid weet te maken tusschen het ligchaam van Christus en eenvoudig brood?" De pastoor vernam dit woord

---

1) Zie *Vita poster. Lidw. Part.* II c. 7. p. 330.

niet zonder schrik, en ging heen zonder Lidwina bediend te hebben. De maagd zelve was hevig aangedaan en treurde, eensdeels om het gemis van het sacrament, anderdeels om de hardheid van haren biechtvader. Doch weldra werd zij vertroost.

Op het feest van Marias ontvangenis verscheen Lidwinas engel vroeg in den ochtendstond met groote klaarheid. Hij sprak haar teederlijk aan en zeide, dat zij weldra den gekruisten Christus „in vleesch en bloed" ontwijfelbaar zeker aanschouwen zou, tot vergoeding van het leed haar aangedaan. Twee dagen vóór St. Thomas, des avonds tusschen acht en negen uren, werd haar vertrek weder door eene groote klaarheid beschenen, en „zij voelde het licht, terwijl zij met gesloten oogen bezig was met hare gewone oefeningen." Terstond opende zij hare oogen, en nu zag zij buiten haar bed „zeker kruis, in vorm en grootte als de kruisen, waarmede de kranken plegen gezalfd te worden, en aan dat kruis hing als een levend kind in vleesch en bloed met vijf wonden, en zij oordeelde dat het de ware God en mensch Jezus Christus was, die voor ons gekruist is. Toen zij zoetelijk met hem sprak, klom de verschenene, als wilde hij heengaan, met het kruis tot aan de zoldering, waaronder de maagd lag, en nu riep zij met brandende minne: o Heer, zoo gij het waarlijk zijt en van mij reeds wilt weggaan, laat mij ten minste een teeken, waaraan ik weten kan, dat gij werkelijk hier geweest zijt! Terstond daalde hij, die scheen weg te gaan, voor haar neder en hij veranderde als in eene hostie, iets grooter dan die waarmede leeken communiceren, maar kleiner dan die de priesters bij de mis gebruiken; en om die hostie liep een cirkelvormige diadeem van sterk lichtende stralen, en zij hing in de lucht bijna boven Lidwinas knieën, boven het laken, waarmede zij gedeeltelijk bedekt was. Nog had deze hostie, gelijk de gekruiste Heer, vijf bloedige wonden, namelijk aan handen,

voeten en zijde, en aan de zijde was geronnen bloed, zoo groot als een erwt.”

De indruk, dien het visioen op Lidwina maakte, was geweldig. „Zij stond op in haar bed en danste en sprong, en gevoelde zich zoo geperst op borst en longen, dat zij dacht te sterven.” De huisgenooten schoten toe met zekere Katharina, eene „eerzame barbiersvrouw,” die de kranke tot kalmte trachtte te brengen, en ook zij en Lidwinas vader, haar broeder Willem, een neef en enkele buurvrouwen zagen de hostie. Sommigen bemerkten het geronnen bloed op vijf, anderen slechts op vier plaatsen. Zoodra Lidwina eenigermate bekomen was, zond zij naar den pastoor. Heer Andries kwam, „ofschoon hij niet geloofde” wat men hem verhaalde. Ook hij zag de hostie en liet zich overhalen om haar aan Lidwina toe te dienen, „hoezeer hij geenszins overtuigd was, dat zij van eenige gracie of deugd was.”

Had de pastoor de zaak gelaten voor hetgeen zij was, zij zou misschien geene verdere gevolgen hebben gehad. Maar den anderen morgen, na voleindigde mis, kondigde hij zijnen parochianen openlijk aan, dat zij wèl zouden doen met voor Lidwina elk een Pater-noster en Ave-Maria te bidden, „daar zij niet wel bij zinnen en dien nacht in duivelsche bekoringen gevallen was.” Daarop nam hij het sacrament en ging, verzeld van eene groote menigte, naar het huis der kranke. Hier gebood hij allen te knielen en de voorschreven gebeden te doen, en nu hield hij eene toespraak, die ons zien doet, dat de ongeloovige in dit geval, slechts op eene andere wijze bijgeloovig was dan zijne simpele parochianen: wat zij aan eene bovennatuurlijke tusschenkomst van den hemel toeschreven, schreef hij aan den duivel toe. „Weet, mijne geliefden,” zoo sprak hij „dat de booze het is geweest, die eene profane hostie bij de maagd heeft gelaten! Ik ben gereed mij daarvoor te laten verbranden!” Als hij vervolgens met Lidwina, die den ijverigen man vriendelijk zocht te

overtuigen, eenige woorden gesproken en haar de uit de kerk meêgebragte hostie had toegediend, vertrok hij, en de menigte verspreidde zich en met haar het gerucht aangaande het gebeurde.

Was Lidwina bij de Schiedamsche burgerij niet gunstig bekend geweest als eene weldoenster van velen, die uit de liefdegaven, van hare vrienden ontvangen, ruimschoots mededeelde, en vooral bij winterdag aan menige huismoeder brood, zuivel, brood-bier enz. deed toekomen en kraamvrouwen met amandelmelk verkwikte, haar toestand ware welligt bedenkelijk geweest. Niets toch was gewoner in die eeuw, dan dat dezelfde personen die om visioenen en andere „bovennatuurlijke gracie" heilig geacht werden, onder zekere omstandigheden hunne aureolen in het oog der menigte plotseling verloren, om nu als werktuigen en dienaars des satans aan vuur of water overgeleverd te worden. Doch Lidwinas heiligen-glans bleef onverbleekt, èn hetgeen de pastoor gesproken had, werd alleen tegen hem zelven gekeerd. Het volk verzamelde zich voor de kerk en nam eene dreigende houding aan, zoodat Schout en Schepenen naar het heiligdom snelden, om hem voorzigtigheid aan te raden en te beschermen op zijnen weg naar de pastorij.

Weinige dagen later was de, voor de eeuw waarin zij plaats had, zoo karakteristieke geschiedenis ver buiten de poorten van Schiedam in den mond des ganschen Nederlandschen volks, zoodat men te Utrecht begon te begrijpen, dat men zich aan de zaak niet langer onttrekken kon. Johannes de Clerck, Provisor van Schieland, en Matthias, de welbekende Suffragaan des Bisschops van Utrecht, spoedden zich naar Schiedam. Zij vervoegden zich met den pastoor, die òf uit vrees òf uit overtuiging in zijn gevoelen aangaande het gebeurde zeer begon te wankelen, bij Lidwina en hoorden haar eene plegtige verklaring afleggen. Daarna lieten zij den vader en broeder en genoemde vrouwen voor den raad van Schout en Schepenen roepen,

en — zij bevonden de getuigenissen dezer goede lieden geheel voldoende! De Suffragaan „loofde God voor het wonderbare teeken, aan deze maagd te beurt gevallen," en het laken, waarboven de heilige hostie gezien heette, werd door hem gewijd, opdat het voortaan op het altaar bij de mis gebruikt zou worden[1]. Dit alles geschiedde in 1412, gelijk wij reeds hebben opgegeven; maar wij herhalen het jaartal, omdat de historie dezer bloedige hostie waarschijnlijk een minder schitterend einde gehad zou hebben, ware Lidwinas visioen veertig jaren later voorgevallen. Toen immers reisde de reeds dikwerf door ons vermelde Nikolaas van Cusa door ons vaderland, die, vóór zijne komst hier te lande als pauselijk legaat in Duitschland vertoevende, in naam des heiligen Vaders zulke bloedige hostiën, welke hij voortbrengselen des bedriegelijken zins van geldgierige priesters noemde, scherpelijk verbood[2]. Zeker is er in dit geval niet aan priesterbedrog te denken, althans niet bij den goeden pastoor Andries, en naauwelijks durven wij een achterdochtigen blik op de vrome schouwster slaan. Maar zoo genoemde Kardinaal aan de zijde van Matthias in den Schiedamschen raad had gezeten, toen de vader en broeder van Lidwina met de barbiersvrouw en hare gezellinnen in het verhoor werden genomen, zou de scherpziende blik van den menschkundigen man in het onderzoek niet eenig spoor hebben gevolgd, dat de Utrechtsche Suffragaan òf niet zag òf om zekere redenen *niet wilde zien*[3]?

1) Brugmans *Vita prior Lidw.* c. 11. p. 255, ss. Vgl. Thom. à Kempis, *Part.* II c. 22, p. 176, waar wel Lidwinas visioen en het daaraan verbonden mirakel worden medegedeeld, maar niet de handelingen van den Provisor en Suffragaan in de zaak.

2) Zie het hoogstmerkwaardig stuk van den Kardinaal, op 5 Julij 1451 uitgevaardigd bij Gieseler, *Lehrb. der K. G.* II. B. *Abth.* 4, s. 333, f. (uitg. 1835).

3) Men beschuldige ons hier niet van ergdenkendheid! Wij noemden boven Matthias een welbekend man, maar men vatte dit niet zoo op,

V.

Lidwinas bezoekers, Jan van Beijeren, Arnold van Schoonhoven en anderen. Haar dood en begrafenis. De vereering en reliquiën der heilige.

Naarmate Lidwinas naam meer en verder door het land klonk, vermeerderde zich de aandrang dergenen, die haar wenschten te zien en te spreken. Dankte zij aan vele harer bezoekers ruime liefdegaven, waardoor haar lot verzacht en haar inderdaad uitstekende ijver tot allerlei werken van barmhartigheid aan arme stadgenooten voldaan kon worden, aan anderen had zij soms onaangename oogenblikken te wijten, als zij de schouwster, die door haren engel dikwerf naar het vagevuur werd gevoerd, kwamen vermoeijen met vragen naar den staat der zielen van hunne afgestorven bloedverwanten en vrienden. Niet zelden beantwoordde zij zulke vragen met zekere naauwkeurigheid en vrijmoedigheid, vooral als zij personen golden, met wier leven zij bekend was geweest; maar meermalen weigerde zij de nieuwsgierige belangstelling te voldoen, of gaf zij een dubbelzinnig antwoord, dat den vrager even wijs liet gaan als hij gekomen was. Eenigen tijd nadat Graaf Willem was overleden, kwam er een gerucht tot Margaretha, zijne weduwe, dat Lidwina gedurende drie dagen dood geweest, maar in het leven wedergekeerd was, en dat zij gezegd zou hebben, dat de ziel van den Graaf reeds zalig was. Straks zond Margaretha een

als ware hij gunstig bekend geweest. Het tegendeel is waar. Hij staat in goede bronnen en om geldige redenen geteekend als een *homo avarus et simoniacus*, die daarom ook een ongelukkig einde zal gehad hebben. Zie *Chron. Windes.* L. I c. 32. p. 131, 132.

harer dienaren naar Schiedam, opdat hij naar de voor de bedroefde zoo zeer gewigtige zaak onderzoek dede. De maagd antwoordde: „zoo ik drie dagen dood was geweest, hadden de Schiedammers mij zeker begraven, en zoo de Graaf reeds in de eeuwige vreugde was, zou God mij onregt aandoen, die, zeventien jaren door de zwaarste krankheden gebonden, niet van mijn bed kwam en de aarde niet mögt aanraken.” Van sommige devoten echter meende zij met zekerheid te kunnen berigten, dat zij reeds binnen de poorten des hemels waren toegelaten, gelijk zij ook met overtuiging over de laatste tijden der wereld plagt te spreken, en over den Antichrist, zeggende dat zij zelve beider komst geenszins beleven zou [1].

Onder Lidwinas bezoekers waren somtijds menschen van den hoogsten rang in de maatschappij, genoemde Hertogin Margaretha [2] en anderen. Eenmaal zelfs zal Hertog Jan van Beijeren, in vrouwengewaad vermomd, tot haar zijn gekomen, om zich met de heilige over den staat zijner ziel te onderhouden. Toen de vorst zich in een ernstig gesprek met haar verdiept had, werden beiden gestoord door eene snapachtige vrouw, die, onbekend met den rang des bezoekers, was binnengekomen en hare tong de vrije teugels gaf. „Hoe kunt gij zulk een zwaluw in uw huis dulden?” riep de Hertog in drift, en Lidwina antwoordde: „Heer, zulke zwakheden moet men met kalmte verdragen en òf door een goed voorbeeld beteren òf tot eigene oefening opmerken, en althans heeft men zich te hoeden, dat men aan dezulken geene aanleiding geve tot grovere uitspatting van dien aard!” De vorst voelde de waarheid van het gezegde. Hij haalde zijne beurs uit en gaf aan die vrouw eenig geld. „Voor het oogenblik”, zegt Brugman, ietewat snaaks, „is hare rappe

1) Thomas à Kemp., *Part.* II c. 18, p. 171, 172.
2) Thomas à Kemp., *Part.* I c. 7, p. 136.

tong bedwongen geworden, maar of zij geheel gebreideld werd durf ik niet verzekeren [1].

Meerendeels echter waren Lidwinas bezoekers uit het getal der devoten, priesters en monniken, die niet zelden verre reizen ondernamen, om met hunne beroemde geestverwante over hunne hoogste belangen eenige zamenspraak te houden. Hoe en waarom de vrome Wermbold haar bezocht, en hoe weldadig zijne komst voor de uitwendige belangen der maagd was, hebben wij reeds vroeger medegedeeld [2]. De bekende Arnold van Schoonhoven, wiens leven ons door Thomas à Kempis is beschreven, als dat van een uitstekend devoot Broeder in Heer-Florenshuis te Deventer, zag haar tijdens zijn verblijf in Holland meermalen. Bij de laatste ontmoeting beloofde zij den heengaande, dat zij voor hem bidden zou. Toen Arnold in 1430 zijn einde voelde naderen, verzocht hij de om zijn leger staande Fraters, dat zij zijn overlijden aan Lidwina zouden doen weten [3]. Of Hendrik Mande, wiens persoon en werken wij vroeger bij den lezer inleidden, persoonlijk met Lidwina heeft omgegaan, weten wij niet. Zeker is het intusschen, dat hij haar eene hooge achting toedroeg. Hij schreef opzettelijk tot haar gebruik een Nederduitsch traktaat, dat hij aan haar liet overhandigen door den veelszins voortreffelijken Johannes Busch, den schrijver van de reeds zoo dikwerf door ons gebruikte „Kronijk van Windesheim.” Met zekeren trots beschreef Busch later zijn bezoek bij de heilige, hoe zij het haar aangeboden traktaat met dankbaarheid ontving, en de zoetste gesprekken met hem hield over God en goddelijke zaken. Vooral scheen het hem merkwaardig toe, dat Lidwina, toen hij over de visioenen van Hendrik Mande begon te spreken, hem terstond toeriep: „voorwaar, ik weet dat zijne

1) Zie het *Vita poster. Lidw. Part.* II c. 1, p. 320.
2) Deel I. bl. 153.
3) Thomas à Kemp., *Vita Arnoldi Schoonh., Oper.* T. III. p. 127.

gezigten en openbaringen van God zijn[1]!" Van Lidwinas overige vrienden, Prior Jodocus van den Briel, Prior Nikolaas Wit en anderen, zwijgen wij, daar zij ook reeds in hare eeuw minder bekende personen schijnen geweest te zijn.

Tijdens de vastendagen vóór het paaschfeest van het jaar 1433 begon Lidwina, die nu haar vier-en-vijftigste jaar was ingetreden, meer en meer af te nemen in krachten. Op den veertienden April, dingsdag na paschen, in den vroegen morgenstond ontving zij nog een bezoek van haren toenmaligen biechtvader, Johannes Wouters. Toen deze vertrok, bad zij hem dat hij zorg mogt dragen, dat niemand meer gedurende dien dag bij haar zoude komen, behalve zekere neef, een knaap, die haar in de laatste tijden plagt op te passen. Lidwina had dikwerf in haar leven gebeden, dat zij in eenzaamheid zou mogen sterven en niemand van den tijd haars doods weten zou, daar zij welligt vreesde, dat hare kalmte in de laatste oogenblikken verstoord zou worden, zoo men, in de verwachting van haar naderend einde, zich bij haar leger verzamelde. Die bede werd vervuld. Na vele en zware benaauwdheden doorgestaan te hebben, riep zij des middags te vier uren, terwijl hare borst bezwaarlijk ademde: „mogt mijn Heer weten, hoe ik lijde!" Haar neef meende dat zij van haren biechtvader sprak, en haastte zich hem te roepen. In weinige oogenblikken — „zoovele als men noodig heeft om twee of drie miseréres te lezen," zegt Brugman, — stonden beiden bij haar leger. De pastoor nam hare hand en vroeg haar, of zij het laatste oliesel begeerde? Hij vernam geen antwoord. Nu stak hij eene kaars aan — Lidwinas vertrek was altijd duister, daar haar zwak oog het licht niet kon verdragen — en hield de vlam digt bij haar aangezigt, en hij zag dat haar leven voleindigd was!

Daar Lidwina haren biechtvader dikwerf verzocht had,

1) *Chron. Windes.* p. 469, 470.

dat men haar na haren dood spoedig begraven zoude, wilde Johannes Wouters haar lijk terstond doen kleeden en voor eene spoedige uitvaart toebereiden. Maar de stadsregering, welke misschien verlangde dat het stof der heilige, eer het ter aarde besteld werd, nog vele vreemdelingen naar Schiedam zoude lokken, gebood dat men het laten zou waar het was. 's Woensdags echter werd het lijk gekleed en in eene houten kist gelegd, die in Lidwinas kamer [1] staan bleef. Men kleedde haar in het gewaad der Zusteren van den derden regel van Franciscus, in een wollen overkleed met een haren gordel, zooals zij gedurende dertig jaren een op het bloote lijf had gedragen. De laatste gordel, waarmede zij zich alzoo had gekastijd, werd als een kostbaar reliek bewaard, en Brugman roemde er later op het gezien en aangeraakt te hebben. Om haar hoofd voegde men een reep francijn [2] als een diadeem, waarop de namen Jezus en Maria en vele harten, met stralen doorschoten, waren geteekend.

Nadat het lijk alzoo in behoorlijke staatsie was gesteld, vloeiden de burgerij van Schiedam en ontelbare vreemdelingen uit Rotterdam, Delft, Leiden, den Briel en andere steden zamen, om het te zien. Vaders en moeders kwamen met kinderen van drie en vier jaren, die boven de hoofden der volwassenen werden getild, opdat ook zij de heilige

1) Toen ik in den zomer van het jaar 1853 eenige uren te Schiedam vertoefde en onder de vriendelijke leiding van den Heer J. Overman, Pred. aldaar, onderzoek deed, of ik aangaande de heilige nog eenige onbeschreven informatiën kon inwinnen, bragt men mij voor een vervallen huis, in het zoogenaamde Buitenhofje in de Lange-kerkstraat, welk huis volgens de overlevering Lidwina ten verblijve zal hebben gestrekt. Het metselwerk dezer woning is van veel later tijd dan de vijftiende eeuw. Toch kan de plaats, waarop het gebouw staat, wel dezelfde wezen, als waarop vroeger zich het huis der maagd heeft bevonden.

2) Francijn was Fransch perkament, dunner, witter en kostbaarder dan gewoon inlandsch perkament.

aanschouwen mogten. Lidwinas gelaat was door geene doodvlekken ontsierd. De trekken stonden onuitsprekelijk kalm, en zij geleek een schoon beeld, dat den aanschouwer met heiligen eerbied vervulde. Al de sporen van haar vroeger lijden schenen uitgewischt. Drie vrome zusters van den pastoor bewaakten het lijk dag en nacht, en zij werden niet moede de doode aan te zien, wanneer zij verpoosden van hare gebeden.

Vrijdags ten noentijde, als de hoogmis in de parochie-kerk was voleindigd, droeg men Lidwinas overblijfselen naar het kerkhof, waar men haar aan de zuidzijde van het koor des heiligdoms, digt aan den buitenmuur der kerk, een gemetseld graf had bereid. De kist werd op eenige dwarsbalken geplaatst, daar Lidwina verzocht had, dat men haar lijk niet in aanraking zou brengen met de aarde, welke zij in de laatste dertig jaren met hare voeten niet had aangeroerd. Op de muren van het graf en aan de binnenzijde van de zerk van rooden steen waren, naar het gebruik dier tijden, eenige kruisen geschilderd.

Reeds spoedig na den dag der begrafenis was Lidwinas grafstede eene plaats, waarheen vele bedevaartgangers hunne schreden rigtten. De meesten bragten offeranden ten gevolge van geloften „aan God en deze maagd gedaan," door wier tusschenkomst zij van koortsen, den steen en andere kwalen meenden verlost te zijn. Daarom lieten de kerkmeesters reeds in het volgende jaar eene kapel boven hare rustplaats optrekken, die zich aan de binnenzijde in de kerk opende en behalve Lidwinas graf, dat nu een kostbaar praalgraf werd [1], een altaar

1) Van dit praalgraf is niets overgebleven dan de zerk, die de lezer aan het hoofd van dit boekdeel afgebeeld ziet. Deze afbeelding dank ik aan de vriendelijkheid van den Heer J. van Dijk te Schiedam, die dit merkwaardig monument naauwkeurig afteekende, voordat het ten gevolge eener vertimmering, voor eenigen tijd geschied, geheel onzigtbaar werd. De zerk werd (zie *Acta Sanct.* T. 1. p. 366) ten tijde der Hervorming omgekeerd, zoodat Lidwinas beeld onder lag. Later geraakte

bevatte, aan de lieve Vrouw gewijd, en later eene schilderij met voorstellingen uit Lidwinas geschiedenis. Tot aan de Hervorming werd deze kapel jaarlijks op den vierden dag na paschen versierd. Dan hield men het feest der heilige met eene plegtstatige mis, waarna een sermoen over haar lijden en hare deugden werd uitgesproken [1]. Sinds het einde der zestiende eeuw lag Lidwinas stof in vrede en onopgemerkt. Maar de Roomsche kerk, die het gebeente der heiligen uit liefde geen rust kan laten, zag met smartgevoel om naar de reliquiën harer wonderbare dochter in „het land der ketteren." In Augustus van het jaar 1615 wisten eenige geestelijken door tusschenkomst van Johannes Muylwijk, toen Burgemeester van Schiedam, dien zij voor hunne onderneming (hoe, kunnen wij alleen gissen) gewonnen hadden, Lidwinas graf te koopen, en wel op naam van zekeren Arnold Jansz. en Margaretha Berthels, echtelieden te Rotterdam, opdat niemand beweren zou, dat de koop aan uitlanders gegund was. Op den twee-en-twintigsten September van hetzelfde jaar wilde men een aanvang maken met de opdelving van het gebeente; maar men werd verhinderd door de bewegingen van eenige Roomschen, die van het voornemen hunner moeder-kerk onbewust waren. Op den vijftienden December echter ondernam men de zaak nogmaals, onder voorgeven van in de kapel een nieuwen grafkelder te willen metselen, en thans mogt men zijn doel bereiken. Nog vóór het einde des jaars had men Lidwinas reliquiën, haar schedel en grovere beenderen, in eene voegzame kist naar Bra-

---

zij, zoo ik wel onderrigt ben, buiten het kerkgebouw op eene stadswerf, vanwaar men haar eindelijk heenbragt ter plaatse, waar zij nu berust, namelijk in de lampen-kamer der kerk. De steen is, volgens de afmeting van genoemden Heer, lang 2,58 en breed 1,03 el. Het beeld der heilige heeft eene lengte van 1,83 en eene breedte van 0,47 el.

1) Zie behalve Brugmans schriften en dat van Thomas à Kempis, Joh. Molanus, l. l. p. 70.

band overgebragt, en als zij gedurende vele jaren her- en derwaarts gevoerd waren, werden zij, voor zooverre men den schat niet verdeeld en naar elders ten geschenke had gezonden [1], in 1650 in de Brusselsche St. Gudule-kerk met eere ontvangen en tot stichting des volks ten toon gesteld [2].

VI.

Levensbeschrijving van Lidwina door Brugman en Johannes Gerlacus. Brugmans tweede biographie en hare omwerking door Thomas à Kempis. Brugmans derde biographie.

Ofschoon Brugman volgens zijne eigene verklaring [3] de Schiedamsche maagd nimmer gezien heeft, leerde hij haar uit de getuigenissen, welke hij van anderen vernam, van zijne vroegste jeugd vereeren, en niet lang na haren dood schijnt hij zich reeds beijverd te hebben tot het verzamelen van mondelinge en schriftelijke berigten aangaande haar leven en lijden, berigten die hem later in staat stelden een klein Latijnsch geschrift over haar te vervaardigen, dat eerst in handschriften verspreid en daarna in 1483 te Keulen gedrukt werd [4]. Terwijl Brugman zich met dezen arbeid bezig

1) Eenige beenderen werden in 1616 door de Aartshertogin Isabelle aan de geloovigen te Bergen in Henegouwen geschonken. Een klein gedeelte dezer beenderen, namelijk een stukje, dat volgens mededeelingen, mij door den Heer J. van Dijk gedaan, de grootte van een hazelnoot heeft, werd in 1723 of 1724 door Amandus Verschuur, pastoor der bisschoppelijke klerezij in de kerk genaamd *het Huis te Poort* te Schiedam, naar genoemde stad teruggebragt en met groote staatsie en vreugde in gezegde kerk ter bewaring geplaatst. Vgl. het boven aangehaalde opstel van Dr. Maas in *de Vriend des Vaderlands*, D. XIII. bl. 676.

2) Zie het proces-verbaal der opdelving en translatie van Lidwinas gebeente, en andere daartoe behoorende stukken in de *Acta Sanct.* T. 1. p. 365—368. Vgl. Dom Pitra, *La Hollande Cathol.* p. 135 (Par. 1850).

3) Zie zijn *Prol. ad Vit. poster. Lidw.* p. 305.

4) De Bollandisten bezaten een exemplaar van dit boekske. Het had

hield, was een ander, waarschijnlijk Johannes Gerlacus, een bloedverwant van Lidwina, die vele jaren met haar gewoond had, met eene diergelijke onderneming onledig. Hij beschreef de geschiedenis der heilige in een tamelijk uitvoerig Hollandsch werkje, dat als handschrift welligt reeds spoedig de wereld inging en later meermalen ter perse is gelegd [1]. Als dit Hollandsche leven aan Brugman was toegezonden, opdat hij het in het Latijn zou overbrengen, schijnt hij zich daartoe gaarne begeven te hebben. Toch bepaalde hij zich niet tot de gewone taak eens vertalers. Uit zijn eigen eerste opstel, uit dat van Johannes Gerlacus en nog andere te Schiedam opgezamelde berigten putte hij de stof voor eene meer uitvoerige Latijnsche levensbeschrijving van Lidwina, welke, in handschrift tot de Bollandisten gekomen, door hen voor de eerste maal in het licht werd gezonden [2]. Bij vergelijking van dit Leven met het Hollandsche van Johannes Gerlacus, ziet

---

geen *Prologus* en begon met deze woorden: *In Hollandia quaedam civitas sita est nomine Schyedam, portum habens, quo et Mosa mediantibus navium classes intrant mare occidentale. Acta Sanct.* T. I. p. 268.

1) Zie *Acta Sanct.* l. l. Daar heet het, dat het geschrift van J. Gerlacus reeds in 1447 te Delft werd gedrukt. Doch voor 1447 moet men 1487 lezen. Toen toch werd het door den Delftschen drukker Homberch uitgegeven, gelijk andermaal in 1490. Beide deze uitgaven werden mij uit de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage goedgunstig ten gebruike gegeven. Zij zijn in 4° formaat, beiden 47 bladen (94 bladzijden) groot en elkander volkomen gelijk, behalve in de spelling en nu en dan in de woordvoeging. De titel is: *Tleven van Liedwy die maghet van Scyedam.* Onder deze woorden ziet men eene ruwe, gekleurde houtsnede: Lidwina met een crucifix in de regter- en een rozentak in de linkerhand. Aan het hoofd van de eerste bladz. leest men: »Hier beghint der maget Liedwy van Scyedam haer leven, van haer wonderlike gheboerte dat eerste capittel." Bij Lelong (*Reformatie van Amst.* bl. 370) wordt een Goudsche druk van 1496 vermeld. In de Koninkl. Bibliotheek vindt men het werkje nog in een H. S. van het laatst der 15e eeuw. De inhoud komt overeen met dien der Delftsche drukken, maar capittel 20 en het aanhangsel ontbreken.

2) *Acta Sanct.* T. I. p. 270—302.

men dat het laatste Brugmans hoofdbron is geweest. Hij volgde echter in den gang des verhaals zijn eigen weg, ofschoon hij doorgaans woordelijk vertaalde, waar hij die hoofdbron gebruikte. Zijne mededeelingen zijn daarenboven uitvoeriger en menigvuldiger, vooral ten gevolge van de vele mondelinge berigten, welke de steller ontvangen had van Johannes Wouters, Lidwinas biechtvader gedurende hare acht laatste levensjaren. Wat Brugman nog meer in zijn verhaal inlaschte was ontleend aan een getuigschrift van de Schiedamsche regering aangaande Lidwinas zeldzamen toestand, in 1420 aan den boven vermelden pastoor Jan Engels uitgereikt, en aan mondelinge bescheiden van eenige geloofwaardige getuigen, welke bescheiden hij echter niet opnam, eer hij ze aan de beoordeeling van Johannes Wouters en Johannes Gerlacus had onderworpen [1].

Blijkt het uit het bijgebragte, dat Brugman bij de zamenstelling van zijn geschrift met zekeren ernst vervuld was, waardoor hij zich tot een naar zijn inzien volledig onderzoek der waarheid gedrongen gevoelde, dezelfde ernst bezielt ook het gansche werk van den aanvang tot het einde. Het is duidelijk, dat de schrijver de innigste overtuiging koesterde, dat Lidwinas geschiedenis niets anders was dan eene geschiedenis der groote daden Gods, aan de heilige volbragt èn tot verheerlijking harer vroomheid èn tot stichting der geloovigen, die in hare deugden en de belooning dier deugden een tot godsvrucht trekkend voorbeeld zouden hebben. Van zijn standpunt was zulk eene overtuiging natuurlijk, en natuurlijk was het ook, dat hij als beschrijver van hetgeen hij de groote daden Gods achtte, zijn werk aanving met vreugde en niet zonder gebeden, „dat de goedheid en eeuwige waarheid des H. Geestes hem sterken mogt, opdat hij het valsche met het ware niet ver-

---

1) Zie den *Prol.* p. 271.

mengen zou[1]." Het boekske is over het geheel in een eenvoudigen stijl geschreven, zonder versiering of woordenpraal, en met een argeloozen zin, bij wien het nooit opkwam, dat hetgeen de schrijver verhaalde later door eene ernstige waarheidsliefde en kritiek zou kunnen aangewend worden tot bevestiging van inzigten, welke met die van zijn mystiek geloof in zwaren strijd zijn.

Mogen wij met eenigen grond als waarschijnlijk aannemen, dat Brugmans tweede bearbeiding van Lidwinas leven door zijne vrienden en geestverwanten in ons vaderland met belangstelling ontvangen werd, zeker is het, dat dit het geval was in het St. Elizabethsklooster der Regulieren te Briele[2]. De vorm van Brugmans geschrift schijnt echter den broederen aldaar niet geheel voldaan te hebben. Zij wenschten het beknopter en klaarder, en zonden het daarom aan Thomas à Kempis, hun ordebroeder, met de bede dat hij het boekske naar hunne begeerte volmaken zoude. De vrome Thomas las het en zette zich na eenig tijdsverloop aan den arbeid[3]. Dat het werkje onder zijne hand niet beknopter, maar veeleer langwijlig zoude worden, liet zich verwachten. Maar hij gaf aan den stijl eene nieuwe gedaante, trachtte het kunsteloos verhaal door eenige devote opmerkingen en moralizatiën minder droog en meer vruchtbaar te maken, en verdeelde het geheel in twee boeken, waarvan het eerste handelt over Lidwinas jeugd en krankten, hare voornaamste levenservaringen en deugden, inzonderheid hare weldadigheid jegens de armen, en het tweede over de vruchten harer devote oefeningen in 's Heeren passie, hare visioenen en de wonderteekenen aan en door haar geschied, haar zalig uiteinde en begrafenis.

1) Zie het slot van den *Prologus*.

2) Het klooster Rugge. Zie over dit gesticht van Alkemade en van der Schelling, *Beschr. van de stad Briele*, D. I. bl. 59.

3) Zie den *Prologus* van Thomas vóór het *Vita B. Lidwinae virginis. Opera omn.* T. III. p. 129.

Enkele van Brugmans mededeelingen liet hij achterwege, „omdat zij bij de eenvoudigen twijfel of intricate vragen konden verwekken.” Die uitlatingen waren echter zeer onbeduidend, en de meerdere eenvoudigheid, welke het boekske daardoor mogt gewonnen hebben, werd weder weggenomen door een aanhangsel van Thomas zelven, waarin verhalen voorkomen aangaande eenige verschijningen en mirakelen van Lidwina na haren dood. Voor het overige had hij bij zijne bewerking vooral datgene in het oog, wat naar zijne meening den lezers tot nuttige leering kon zijn en hen tot nederige navolging mogt opwekken. „Bijna alles” echter, wat hij in Brugmans boek vond, oordeelde hij „alle bewondering waardig en zijne ervaring te boven gaande,” waarom hij het „zijnen meerderen” ter beoordeeling overliet. Sommalius, de beste uitgever van Thomas' werken, heeft het opstel met des auteurs overige schriften in het licht gezonden [1].

Wenschten de Brielsche Regulieren, gelijk wij zagen, dat Brugmans Leven der Schiedamsche maagd naar den vorm anders mogt zijn dan zij het bevonden, weldra waren er meerderen, inzonderheid devote vrienden van Lidwina, tot wier getal de bij Brugman zeer vereerde geneesheer Willem Sonderdanck, zoon van den vroeger vermelden Godfried Son-

---

1) Voor zoo verre mij bekend is, is Lelong (a. w. bl. 371) de eenige, die ooit in twijfel heeft getrokken of Thomas à Kempis een Leven van Lidwina heeft geschreven. Hij las er van bij Molanus (*Indiculum Sanct. Belgii*, p. 44) en „oordeelde, dat men de gedachtenisse van desen vroomen man [Thomas] daarmeede te kort soude doen, dat hij zich met dergelijke grollen te schrijven soude beesig gehouden hebben.” Le Long had beter gedaan met van Thomas te zwijgen, dien hij wel zeer oppervlakkig moet gekend hebben, om zoo te kunnen oordeelen! Had de man, die zulk eene schoone bibliotheek bezat, dan nooit de uitgave van Thomas' werken door Sommalius ingezien, of de *Acta Sanctorum*? En wie had hem geleerd, dat het Hollandsche Leven van Lidwina, hetwelk hij las, een werk van Brugman was?

derdanck van 's Hage, behoorde, die niet zonder teleurstelling hadden opgemerkt, dat ook in des schrijvers tweede bewerking vrij wat belangrijks vergeten was. Zij wenschten dat dit nog door hem zoude opgenomen worden, en dat het eenvoudig verhaal, waaraan volgens hun oordeel de bloem der geleerdheid te zeer ontbrak, daarenboven in een waardiger kleed gestoken en vooral meer tot stichting der lezers mogt ingerigt worden. Johannes Wouters stelde nu zijne herinneringen nog eenmaal op breede schaal in schrift, en als men dit opstel aan Brugman had toegezonden, toog hij voor de derde maal aan den arbeid, en thans ontstond eene zeer uitvoerige levensbeschijving van Lidwina, die lang na des schrijvers dood door de zorg der kerkvoogden van Schiedam ter perse gelegd en, met houtsneden versierd, in 1498 ter genoemder stede in het licht werd gegeven [1]. De Bollandisten

---

1) Dat slechts uiterst zelden een exemplaar van deze uitgave voorkomt, zal niemand verwonderen. In het Keulsche *Walrafianum* echter is er een, waarvan de Heer Hoffmann von Fallersleben, de uitgever der *Horae Belgicae*, mij met verpligtende beleefdheid de volgende naauwkeurige beschrijving toezond, toen hij zich in Febr. 1853 te Keulen bevond: *Alter druck* 1498 *zu Schiedam*, 124 *Blätter in* 4° *ohne bezeichnung*. *Bl.* 1ª *ein Holzschnitt.* Vita Lydwine | Brugman | . Schiedam. In Hollandia. *Bl.* 1ᵇ *Holzschnitt, darunter*: Prologus in vitam alme virginis. Lydwine. | Et hec est translatio tercia per venerabilem patrem | fratrem Johannem Brugman. Anno domini. M.°. | CCCCLVI°. pro tunc conventus fratrum minorum apud | Audomarum lectorem composita. Incipit feliciter. | *Bl.* 122ᵇ. Et sic finitur legenda alme virginis Lydwine a fratre | Iohanne Brugman Anno Domini M°. CCCCLVI°. pro tunc conventus | fratrum minorum iuxta sanctum Audomarum lectore composita ac | per eiusdem ordinis nomine professum fratrem Arnoldum de Ostendis | ad honorem prememorate sacre virginis Anno Domini M°. CCCC°. | LVII°. taliter qualiter in conventu de Duynkercka scripta. *Bl.* 123ᵇ *oben:* Hoc opus Dei favente gratia expletum Sciedammis. Anno. | M.°. CCCC°. XCVIII°. *Bl.* 124ᵇ Vita alme virginis Lydwine de Schiedam. *Darunter ein Holzschnitt und dann wieder einer mit einem Engel, der zwei Wappen hält:* Schiedam. | In Hollandia. Het blijkt dus

lieten ook dit boek in hun reuzenwerk afdrukken [1]. Reeds vroeger echter had Surius het verkort en in zijne *Acta Sanctorum* opgenomen, terwijl het daarenboven gedurende de zestiende en zeventiende eeuw in het Nederduitsch en Spaansch en meermalen in het Fransch werd overgezet [2].

Of Brugman zelf van meening is geweest, dat zijne derde en laatste bewerking van Lidwinas leven de tweede in waarde overtrof, weten wij niet. Naar ons oordeel staat zij er bij achter. De lange proloog en de drie uitvoerige boeken, welke het geschrift bevat, missen al de eenvoudigheid, waardoor zijn tweede opstel zich gunstig aanbeveelt. De stijl is uiterst gezwollen en langwijlig, en het verhaal wordt door ontelbare aanhalingen, vooral uit de H. Schrift, en door opgewonden ontboezemingen afgebroken, zoodat ons de lezing, welke wij natuurlijk niet mogten nalaten, dikwerf vermoeid heeft. Toch heeft ons oog de drie-en-zestig folio-bladzijden niet vruchteloos doorloopen. Ofschoon het werk weinig meer aangaande Lidwinas leven mededeelt dan de tweede bearbeiding, één nieuw berigt komt hier voor, dat ons bij uitnemendheid belangrijk toeschijnt, omdat het ons een verrassenden blik laat werpen in de wijze, waarop de middeleeuwsche legende, als zij eenmaal ontstaan was, binnen weinige jaren zich kon uitbreiden, versterken en verhoogen, zoodat het wonderverhaal steeds meer wondervol en de

---

dat de Schiedamsche drukker een H. S. heeft gebruikt, dat in 1457 te Duinkerken door den Minderbroeder Arnold van Ostende geschreven werd, en dat Brugman zijne bewerking in 1456 voltooide. Arnold noemde hem nog Lector van het convent te St. Omèr, ofschoon hij nu, gelijk wij gezien hebben, St. Omèr reeds lang had verlaten. Volgens de Bollandisten zijn de houtsneden der Schiedamsche uitgave afbeeldingen van 20 schilderijen, waarmede men Lidwinas kapel in de Schiedamsche kerk had versierd.

1) T. l. p. 303—364,

2) Zie *Acta Sanct.* T. l. p. 270. Vgl. de Saint-Genois, *Catal. des manuscrits de la Biblioth. de la ville de Gand,* p. 182, 183.

heilige, wien het gold, steeds als een heiliger en meer bovennatuurlijk persoon werd voorgesteld, terwijl bij dit alles intusschen geenerlei opzettelijk bedrog plaats had.

VII.

Brugmans berigt aangaande Lidwina, als draagster der vijf wonden van Christus.

Wij hebben boven[1] uit Brugmans tweede Leven van Lidwina het verhaal medegedeeld, dat ons de verschijning van den gekruisten Christus aan de maagd vermeldt, en hoe zij het geluk had met dat visioen eene bloedige hostie te ontvangen. Dat zelfde verhaal mogt natuurlijk in de derde bewerking niet overgeslagen worden. Men vindt het ook daar, maar met andere bewoordingen en kleine verscheidenheden, breeder, meer opgesierd en — met een bijvoegsel vermeerderd, dat men niet ligt verwachten zou!

Als Brugman de verschijning van den Heer, zooals hij zich met de vijf wonden aan de verrukte Lidwina vertoonde, uitvoerig geschilderd heeft, gaat hij dus voort: „toen de maagd hem aldus wonderbaar zag, werd zij verbaasd en haar hart verhief zich in met smart vermengde vreugde. Hare ziel verblijdde zich in de aanschouwing van den geminden Bruidegom, die zoo minnelijk verscheen; maar in haar binnenste gekwetst door het gezigt zijner blaauwe wonden, voelde zij zich getroffen door teeder mededoogen. En als de ziel der maagd alzoo verzwolgen werd in het licht, heeft hij, die als een teekendrager[2] verscheen, eene schitterende klaarheid en gloed verspreid, en in het midden van

1) Bl. 120, vv.
2) *Signifer.*

dat groote licht zijne bruid vijf heerlijke merken in het vleesch nagelaten. Daar de maagd, thans zelve eene teekendraagster, vreesde dat hare zoo opene wonden in het vervolg niet verborgen konden blijven, en zij den oploop en de toejuiching der menschen met kommer voorzag, heeft zij den Heer gebeden: o Heere, mijn God! dat dit sacrament, waarmede gij mij verwaardigd hebt, blijve tusschen mij en u! Uwe genade is mij genoeg! — Wonderlijk is het voorwaar! Terstond heeft zich de huid over de vijf wonden gesloten, met dien verstande echter, dat Lidwina al hare volgende levensjaren nooit zonder smart en blaauwheid [aan de lidteekenen] is geweest, zooals zij toen uit teedere liefde van den Heere Christus verlangd heeft[1]."

Zoo vinden wij Lidwina dan in de derde levensbeschrijving, wat zij volgens de tweede van Brugman, en ook volgens die van Thomas à Kempis, niet geweest is: eene der meerdere stigmatici van de middeleeuwsche kerk, eene draagster van de vijf wonden des Heeren! Hoe hebben wij dit te verklaren?... Was Brugman, toen hij zijn tweede opstel schreef, niet genoegzaam bekend met Lidwinas geschiedenis, of heeft deze of gene, toen de auteur voor zijn laatste geschrift te Schiedam nog nieuwe berigten verzamelde of deed verzamelen, hem voorbedachtelijk misleid, een der broeders misschien van de overledene maagd, of een geldgierig geestelijke van Schiedam, die een rijkeren oogst van offeranden in de kapel der heilige verwachtte, als de bedevaartgangers zich bij het stijgen van haren roem zouden vermenigvuldigen?... Of is Brugman zelf de opzettelijke, of — zoo wij voor dit gevoelen geen den minsten grond vinden, — de onwillekeurige bedrieger geweest, die zich bij het grootmaken van Lidwinas eere aan zijne phantasie overgaf en der heilige toedichtte, wat hij haar waardig achtte?... Wij hebben op al

1) Zie de plaats in het *Vit. post. Lidw. Part.* II c. 8, p. 331, 332.

deze vragen te zamen een beslissend „neen" te antwoorden.

Brugman wist, toen hij zijne eerste biographie stelde, wel alles wat anderen van Lidwina wisten, of liever niemand van de naaste bekenden der maagd wist toen iets van hare wonden, en niemand bedroog Brugman later opzettelijk, en hij zelf volgde bij zijne mededeeling aangaande de stigmatizatie eene getuigenis, die op zijn standpunt zonder de minste ligtvaardigheid kon, ja zelfs moest aangenomen worden. De zaak was deze — wij gebruiken Brugmans eigen woorden tot oplossing van het raadsel —: „in zekeren nacht, toen Lidwina nog leefde, verscheen zij aan eene vrouw van jaren, vijf wonden dragende in haar ligchaam, uit welk gezigt die vrouw verwonderlijken zieletroost had. Den volgenden dag spoedde zij zich naar Lidwina en vroeg haar ernstig, of het misschien zóó in haar ligchaam gesteld was, als zij haar des nachts in den geest gezien had?" En wat antwoordde Lidwina op die vraag?... Zij nam, volgens Brugman, de hand der vrouw, drukte die en riep: „o hoofd, o hoofd!" welk woord, wederom volgens Brugman, beteekende: „dat is mijn geheim [1]!"

Het was dus *in een visioen*, aan eene devote verleend, dat de heilige de vijf wonden droeg! Dat was voor Brugman en elken trouwhartigen mystiek-geloovige van zijnen tijd hetzelfde als: Lidwina had de vijf wonden werkelijk. Had hij er bij vroegere onderzoekingen niet van vernomen, dit was hem geen bezwaar. Lidwina had de ontvangene genadegave verborgen gehouden uit nederigheid, en God wilde het alles te zijnen tijde openbaren, gelijk de Heer ook deed, toen

1) *Secretum meum mihi, secretum meum mihi.* Zie *Vita post. Lidw. Part.* II c. 10. p. 335. Görres (*Chr. Mystik,* B. II. s. 429) heeft natuurlijk ook de stigmata van Lidwina voor zijne phantastische theoriën te pas gebragt. Maar zoo traag tot alle bedaard onderzoek was deze ijveraar, dat hij niet eens de moeite genomen heeft Brugmans verhaal ten einde te lezen, waardoor hem ten eenenmale onbekend bleef, wat wij niet slechts uit c. 8, maar ook uit c. 10 mededeelden!

het visioen der oude eindelijk aan Brugman en door hem aan duizenden bekend werd, en verder — wij bezigen wederom des auteurs eigene woorden —: „wat zou men zich nog verwonderen, dat deze maagd in het geheim met de wonden des Heilands werd geteekend, daar Paulus de lidteekenen van Christus droeg, Lukas de dooding des kruises in zijn ligchaam had [1] en Franciscus de open wonden? Wat verbaasden zich de menschen, dat de Heer uit alle vrouwkens *ééne sterke, ja misschien meerdere* [2] had uitverkoren? Verachtte de Schepper dan het vrouwelijk geslacht zoozeer, dat hij onder zoovele schitterende mannen ook deze schitterende maagd niet mogt stellen? God is geen aannemer des persoons, maar uit alle volk en geslacht en ouderdom en stand is, die geregtigheid werkt, hem aangenaam. Andere krijgsknechten van Christus, als de Apostelen, droegen de openbare tropheën van Christus door de gansche wereld; eenigen, als de martelaren, stortten hun glorierijk bloed om Christus' wil; anderen weder, als de confessoren, hebben zich met hunne gebreken en verkeerde begeerten gekruist om het [eeuwige] loon; maar deze maagd, die om hare kunne geenszins min te achten is, schijnt, als in de werkplaats verborgen, Christus' wonden gedurende dertig jaren vernieuwd te hebben op haar leger van duizend smarten! O edelaardige dochter, draag gij het zegel en de banier der kerstvormige verduldigheid! O nu zoo schoone bruid des Heeren, gij eerstelinge [3], door alle maagden na te volgen, breng Holland eere aan! Ik durf uwen lof niet verzwijgen! Wee mij, zoo ik niet verkondige wat ik van u weet! Steenen kunnen roepen; ik ondankbare, zoo ik de hand terugtrekke!"

Zie, zoo diep ging Brugmans overtuiging en zoo redelijk wist hij zich van zijn standpunt in die overtuiging te ster-

---

1) *Lucas crucis mortificationem in corpore.*

2) Zie boven, bl. 106, n. 2.

3) *Primiceria.*

ken! Hij was zeker geen krankzinnige, en echter was hij krank van geest gelijk al zijne vroegere en latere mede-mystieken. Eenmaal gevangen in het wanbegrip van zijnen tijd, dat de schouwing van het ligchamelijk onzigtbare tot den hoogsten trap der christelijke volkomenheid aan deze zijde van het graf behoort, verwachtte en erkende hij die schouwing bij allen, welke hij om uitnemende godsvrucht bewonderde. Zelf eenzijdig ontwikkeld, betrekkelijk arm aan oordeel en redevermogen en overmatig rijk aan gevoel en verbeeldingskracht, gaf hij zich in vertrouwen over aan die hem in devotie niet alleen gelijk waren, maar door het bezit van gewaande genadegaven overtroffen. Wat zij, in vaste overtuiging aangaande de werkelijkheid van hetgeen zij in oogenblikken van ecstase meenden gezien te hebben, in den geloove aan hem verhaalden, werd ook in den geloove door hem aangenomen. Aan hunne hand geleid, vervoerd door zijne overprikkelde phantasie, snelde hij alzoo eene wereld van schaduwen binnen, waarin hij vertoefde, totdat waarheid en bedrog niet langer door hem onderscheiden werden, en waaruit hij slechts wederkeerde, om de vrome hersenschimmen, welke de hoofden zijner tijdgenooten verwarden, te vermenigvuldigen door hun schijn voor wezen te verkondigen.

DERDE HOOFDSTUK.

DE GEESTELIJKE LIEDEKENS.

I.

Het geestelijke lied onzer vaderen. Verschillend oordeel over de algemeene waarde hunner stichtelijke zangen. Verdeeling der liederen in vier soorten.

Ofschoon het volk, ook in ons vaderland gelijk elders door eene stiefmoederlijke kerk van zijn regt op het gemeenschappelijk kerkgezang uitgesloten, sinds de dertiende eeuw, en misschien reeds vroeger, zijne eigene liederen had, waarin het zijn geloof en zijne liefde vrijelijk uitstortte, zijne feest- en lof- en bedezangen, waarmede het zich van den weemoed en de blijdschap ontlastte en zich troostte en leerde, eerst tegen het einde der veertiende en vooral gedurende de gansche vijftiende eeuw werden onze vaderen rijk aan geestelijke liederen. Dezelfde godsdienstige beweging, welke aan het leven van duizenden eene betere rigting gaf en zich uitdrukte en versterkte in en door de stichtelijke prozaliteratuur, waarvan wij vroeger een belangrijken tak leerden kennen, werd te gelijker tijd de milde bron, waaruit de dichtader van velen zich kracht en gloed verwierf tot voortbrenging eener stichtelijke volkspoëzij, waarin de producten der zoogenaamde lyrische dichtsoort welligt de belangrijkste, zeker eene zeer voorname plaats innamen. Er is een tijd ge-

weest, waarin het nakroost der oude Nederlanders geheel had vergeten, dat ook zijne voorvaderen, gelijk die onzer westelijke naburen, hun geestelijk lied hadden. Zoo deze of gene letteroefenaar, bij het doorbladeren zijner handschriften, onder geschiedkundige berigten of godsdienstige traktaten een voortbrengsel der middeleeuwsche harp ontmoette, keerde hij zijn oog doorgaans haastig af, en slechts zelden verwaardigde hij zich aan anderen bekend te maken, wat hij zelf gering en onbeduidend achtte. Maar die dagen zijn, voor velen althans, reeds lang voorbijgegaan, en dat in vergetelheid verscholen of verzuimd in het stof lag, werd aan het licht gebragt. Nu ongeveer dertig jaren geleden verliet een geestrijk jongeling, Heinrich Hoffman [1], zijn „Duitsch vaderland,” om naar de wijze zijner akademie-broeders met de reistasch op den rug en den staf in de hand „het moerassige Holland” te doorwandelen. Gloeijende van liefde voor de studie zijner oude moedertaal, en volkomen overtuigd van de belangrijkheid der kennis van het Nederduitsch voor die studie, wilde hij zich op den bodem, waar dat Nederduitsch voormaals gevormd werd en nog heden voortleeft, nieuwe schatten verzamelen. Zijne verschijning was aangenaam aan onzen Bilderdijk, Kemper, Tydeman (vader en zoon) en andere voortreffelijke mannen. Zij ontvingen hem met Hollandsche gastvrijheid en met letterlievende belangstelling; zij verschaften hem vrijen toegang tot openbare en bijzondere bibliotheken, en straks droeg hunne humaniteit vrucht voor de wetenschap en de eere des vaderlands. Toen die jongeling, in het „rijke Holland” rijk geworden, niet aan goud, maar aan handschriften en kopijën van handschriften en zeldzame boekskens van den ouden dag, den terugtogt naar zijne woonstede had gemaakt en zijne letteroefeningen tot rijpheid waren gekomen, toonde hij weldra onzen

1) Zie Hoffmann von Fallersleben, *Loverkens*, S. I. ff. Götting. 1852.

landgenooten en den vreemdelingen, dat onze oud-vaderen in de middeleeuwen hunne eigene beschaving en ontwikkelden kunstzin hebben bezeten, en een schat van dichtwerken, heldensagen, wereldlijke en geestelijke verhalen, tooneelstukken en liederen, die voor de nakomelingen nog steeds eene veelzijdige belangrijkheid hebben.

Sinds Hoffmann in zijne *Horae Belgicae*[1] onder vele andere Nederlandsche volksliederen een zes-en-twintigtal geestelijke liedekens, meerendeels uit de vijftiende eeuw, aan het licht bragt, en Willems en andere Noord- en Zuid-nederlanders dat getal onophoudelijk vermeerderden, waren de stichtelijke volkszangen der vaderen bij de naneven aan zeer verschillende beoordeelingen onderworpen. Terwijl eenigen ze met onuitsprekelijke voorliefde ontvingen, als voorbeelden waarnaar de hedendaagsche christen-dichter zijne melodiën heeft te stieren, ja als psalmen, te vergelijken met de toonen der gouden harpe Davids, waarin men slechts de te zeer verouderde woordvormen te vernieuwen en enkele gedachten te wijzigen heeft[2], om ze voor de stichting en heiliging van tegenwoordig en toekomend geslacht wederom bruikbaar te maken, wendden velen hun blik met onverschilligheid af, ja somtijds met een spottenden glimlach op de lippen, of met den uitroep: „weg met het profane”! De schrijver dezer bladen schaart zich aan de zijde noch van dezen noch van genen!

Uitdrukking van het wezen en leven eener zeer onvolmaakte christenheid, als die der vijftiende eeuw geweest is naar het oordeel van allen, die hun begrip des christendoms niet uit de troebele bron der kerkelijke overlevering ontvingen, maar uit het Woord en het leven van Hem, uit wiens verschijning en groot werk het oorsprong nam, — uitdrukking, zeg ik, van het wezen en leven eener zeer on-

1) Zie *Pars II.* Vratislaviae, 1833.

2) Kon het geschieden zonder gevaar van ze te berooven van het beste, waardoor zij zich onderscheiden, naïveteit en frischheid?

volmaakte christenheid, dragen de geestelijke liedekens onzer vaderen ook al de gebreken der voorvaderlijke geloofsovertuigingen en godsdienstige levensrigting. Vermenging van wereldschen logen en verdichting met de evangelische waarheid en geschiedenis, vereering van het menschelijke gelijk en boven het goddelijke, zinnelijke, ja vleeschelijke opvatting van het geestelijke, mystieke duisternis, onverstand en smakeloosheid, waar een onvervalscht christendom licht, waarheid en harmonie geeft en eischt, ziedaar zoo vele wanklanken, waardoor de zangen onzer voorouderen in hooge mate ontsierd zijn! Maar hoe onzuiver ook de bron geweest is, waaruit die zangen oorsprong namen, daar het geloof en het leven hunner dichters toch een christen-geloof en christen-leven was, waaraan met den wereld-geest zich ook de hoogere Geest gelden deed, zoo kunnen zij onmogelijk de betere elementen geheel en al missen, en — zij doen het ook niet! Warm en krachtig, als de nieuw-ontwaakte godsdienstzin der voorgeslachten in de vijftiende eeuw was, is ook niet zelden de toon van hun lied, vol van onuitsprekelijke liefde voor den eeniggeboren Zoon van God, vol van eerbiedige bewondering zijner zich zelve opofferende genade en onbegrensde heerlijkheid, vol van ootmoed, zucht naar bekeering en gemeenschap met den Verlosser. Die door gebrek aan geschied- en taalkennis niet verhinderd wordt deze voortbrengselen van stichtelijke poëzij te genieten; die de vaak vreemdsoortige vormen, welke deze dichters bezigden tot uitdrukking hunner gedachten, of liever van hun gevoel — want gedachten vindt men zelden bij hen, en althans geene nieuwe — slechts niet voor ledige vormen aanziet, en de schaal weet te breken om de kern te bemagtigen, zal erkennen, dat velen dergenen, die deze liedekens „eerstwerf zongen,” bij al hunne godsdienstige dwaling echter christen-broeders en zusters zijn geweest, wier persoon en zang ons geen voorwerpen van onverschil-

ligheid kunnen zijn: gebrokenen van hart, die bij Bethlehems kribbe het hoofd ophieven in de hope der verlossing, lijdenden onder den last der schuld, die in de wonden des Heiligen vrede zochten en vonden, wedergekeerden van den doolweg der zonde, die, toegesneld op de stem van den roepende, gewillig het kruis opnamen om den Heer hunner zielen na te volgen, verschrikten door dood en eeuwigheid en 's levens plagen, die met het oog op den hemel zich vertroostten en in „verduldigheid" leerden wachten.

Ook onze Brugman was een der vele godsdienstige zangers van den ouden dag. Dezelfde Duitscher, wiens naam wij boven met dankbaarheid gedachtig waren, heeft ons het eerst geleerd, dat de monnik, die voor ons vaderland zooveel en zooveel goeds werkte, niet slechts door het woord zijner welsprekendheid, maar ook door zijne liederen eene, zooveel hem mogelijk was, heilzame voeding van den geest des volks zocht te bevorderen. De voortbrengselen zijner dichtader, die voor ons bewaard werden, zijn, voor zoo ver ons bekend is, slechts twee in getal, maar zij zijn ons welkom! Zij behooren tot de meest karakteristieke gedenkstukken van den man, wiens leven en arbeid, als voorwerp van onderzoek, ons een middel werd tot de kennis van zijnen merkwaardigen tijd, en zij geven ons gelegenheid uit een historisch oogpunt eene stof onder onze aandacht te stellen, die tot heden nog niet opgenomen werd binnen de grenzen der kerkgeschiedenis, waaraan zij uit haren aard toebehoort.

Wij brengen de geestelijke liedekens, waarvan wij spreken, naar hunnen inhoud — hun vorm toch laten wij onzen letterkundigen ter behandeling — tot vier soorten. Die der eerste bezingen den Heiland, zijn leven, daden en lotgevallen; die der tweede Maria, hare deugden en verdiensten; die der derde Jezus en den mensch in hunne wederzijdsche betrekking; die der laatste zijn betrachtingen over

verschillende, voor den christen belangrijke, onderwerpen, dood, eeuwigheid, lijdzaamheid des gemoeds bij 's levens leed, enz. Wij willen ons nader met deze vier soorten bekend maken, vooral voor zoo verre zij over het gemoedsleven der vaderen eenig licht verspreiden, en gebruiken wij daartoe ook de bloemlezingen, door Hoffmann en anderen na hem geleverd, wij verheugen ons hier meerendeels gezangen te kunnen bijbrengen, die òf aan het oog dezer verzamelaars ontsnapt zijn, òf voor hunne oogmerken niet dienen konden, òf, in handschriften verborgen, hun geheel onbekend bleven.

II.

Liederen aan 's Heilands leven, daden en lotgevallen gewijd. Kerszangen. Liederen voor drie-koningen-dag en op den togt der heilige familie naar Egypte.

De liederen, die de eerste der vier klassen, welke wij onderscheidden, uitmaken en 's Heilands leven, daden en lotgevallen bezingen, zijn het menigvuldigst, en wij verwonderen ons daarover niet! Van alle godsdienstige stof kon geene den dichtergeesten meer gemeenzaam zijn, dan die hun op de hoofdfeesten der kerk, door prediking en dramatische vertooning, en buitendien door de plastische kunst van hunnen tijd evenzeer als door hunne gebeden-boeken en andere devote schriften, het meest voor de aandacht werd geplaatst. Geene stof ook kon voor zangers, die als christenen de groote beteekenis der hoofdgebeurtenissen in 's Heeren verlossingswerk althans eenigermate wisten te waarderen, meer aantrekkelijks, meer ingeestende[1] kracht bezitten.

1) De lezer zal mij, hoop ik, niet ten kwade duiden, dat ik, over het godsdienstig leven der vijftiende eeuw schrijvende, een in dat tijdperk geliefd woord gebruik, alsof het niet verouderd ware. En waarom zullen wij het niet liever bezigen dan het vreemde *inspireren*?

Zoo bezongen zij dan die hoofdgebeurtenissen het meest, en vooral de stof, welke het voorwerp des kersfeestes is, met alles wat daarmede in naauwere of meer verwijderde betrekking staat.

De eigenlijke kerszangen zijn zeer menigvuldig, maar onderling ook zeer gelijk aan elkander. Zij roemen de reinheid der Moedermaagd en de barmhartigheid Gods, die toen de tijd daar was zijnen engel zond met de blijde boodschap. Zij schilderen Gabriëls ontmoeting met Maria, de diepe armoede, waaronder het kindeke de wereld intrad, de vreugde der engelen en herders, en maar zelden wordt de os en ezel vergeten, waarvan men meende dat de profeet had gesproken [1]. In de gansche voorstelling heerscht de kleur en toon, die ook in de Levens van Jezus in proza voorkomen, gelijk de inhoud dier boekskens met dien van bijna alle gezangen op 's Heeren jeugd en latere ervaringen grootelijks overeenstemt. Wij kiezen een enkel lied tot proeve:

Ghegroet so si die maghet soet,
Daer God uut nam vleis ende bloet,
Al op den dag van heden!
Si heeft ghebaert een kindekijn
Al sonder we of sonder pijn,
Dat teder was van leden.

Sie leid hem in een cribbekijn.
Men sach sijn naecte ribbekijn;
Dat dexel was seer dynne.
Van coude so weende dat kindekijn.
Doe sprac die lieve moeder sijn:
Nu sus, wel lieve mynne!

Een os ende oec een eselkijn
Verwermden den kinde die leden sijn,

1) Jez. I: 3.

Die aen der cribben stonden.
Het was daer cout int huysekijn;
Daer was noch roc noch hemdekijn;
In doexkens wert [1] gewonden.

Die hardekens op die velden laghen;
Een grote claerheit dat si saghen,
Des waren si in vare [2].
Die engel Gods die quam tot hem [3]
Ende seide dat in Bethleem
Een soen gheboren ware.

Ghi hardekens, weest doch niet vervaert!
Gaet haestelic te Bethleem waert,
Daer is een kint geboren,
Ia sonder we of sonder pijn,
Dat onser alder Heer sal sijn;
Daertoe is hi vercoren!

Die hardekens ghingen al te samen
So lang dat si te Bethleem quamen,
Daer si dat kindeken vonden.
Si songen, si sprongen, si waren blij,
Si wiechden dat kint mit melodij,
Si custent voer sine monde.

Nu laet ons allen mit herten reyn
Gaen loven dat soete kindekijn
Ende bidden hem nersteliken,
Dat hi ons onderstant wil sijn
Ende hoeden ons voer die helsche pijn
Ende brenghen ons in sijn rike [4]!

---

1) Het H. S. heeft: hert.
2) Vervaardheid, vrees.
3) Hem is meervoud en enkelvoud beide.
4) Ik schreef dit lied af uit een zeer schoon H. S. van den aanvang

Iets jonger, naar het schijnt, dieper gevoeld en reiner van inhoud is het volgende kerslied:

Had ick vloghelen als een arent grijs,
Ick soude soo hooge vlieghen
Daer boven in dat paradijs
Tot minen soeten lieve.

Dan soude ick seggen: Vader mijn,
Wanneer suldy my halen
Uut deser allenden [1] van aertrijck
In uwer hoochster salen?

Waer is die dochter van Syon?
Ick wildese vrolijck maken,
Ick wil[de] haer een bootschap doen
Van alsoo hooghen saken.

Die hoochste in der minnen
Dat is Jhesus, Marien sone.
Godt laten [2] ons gewinnen
Hier boven in den throone.

Dat hemelrijc ende aertrijck
Noyt en conste ontluycken [3],
Dat sal een suyver maghet reyn
In haren lichaem sluyten.

---

der 16e eeuw, dat vroeger den Heer Koning toekwam en nu in bezit is van den Heer J. J. van Voorst te Amsterdam. Het bevat, benevens vele refereinen en andere stukken van later tijd, een bundeltje Nederduitsche en Latijnsche liederen, waarvan vele tot de 15e eeuw en tot vroeger tijden behooren. Bij sommige zijn twee- en meerstemmige melodiën gevoegd. Het eerste blad van dit bundeltje werd in fac-similé uitgegeven door Koning in zijne *Ophelderende verklaring van het oud letterschrift*, Pl. II. N. 18 (*Werken der Maatsch. tot N. van 't Alg.* 1818).

1) Ellende.

2) Late hem.

3) *Luycken* beteekent, volgens Kiliaan: *claudere, operire, operculare*. Moet er misschien *omluycken* (= omsluiten, omvatten) gelezen worden?

Die duysternis is ons verclaert,
Dat licht is ons gheresen:
Een maghet heeft een kint ghebaert;
Dat mach wel wonder wesen!

Dat kint was teeder ende cranck;
Een maghet moestet voeden.
Tis recht, dat wy hem weten danck
Van sijnder grooten ootmoeden.

Heer Jhesus Kerst, wat hebtdy gemeent,
Wy soudent u soo gheerne vragen,
Dat ghi hier dus ligt ende weent;
Ghi sijt soo ionck van daghen.

Dat dus viel ende dat was onghereet,
Dat moghen wy ghebruycken[1].
Dat Adam in den appel beet,
Dat dede den hemel sluyten.

O moeder Gods van hemelrijcke
Des Conincx in den throone,
Bidt voor ons allen innichlijcke
[Tot] Jhesum uwen sone,

Dat wy daer boven moeten,
Daer die enghelen vrolijck singhen,
U ende u kinde groeten.
Dat wil ons Godt ghehinghen. Amen[2].

1) De zin schijnt te zijn: dat dit geschiedde, en dat het was ten gevolge van iets dat niet zóó had moeten wezen, dat kunnen wij ligt begrijpen.

2) Dit schoone lied, dat den bloemlezers tot heden ontgaan schijnt, werd door mij overgenomen uit een uiterst zeldzaam boekske, getiteld *het Hofken der geestelijcker Liedekens, tot Loven by Rutgeert Velpius, Librier in Ingelborch,* 1577. Het werd zeven jaren vroeger voor de eerste maal uitgegeven, en bevat vele liederen, die honderd en meer jaren ouder, maar in deze uitgave eenigermate gemoderniseerd zijn.

Gelijk Brugman en alle middeleeuwsche schrijvers, die hunnen tijdgenooten Levens van Jezus schonken, het eenvoudig Evangelie-verhaal van 's Heeren geboorte breed uitsponnen en den toestand der heilige familie, onder den invloed hunner kinderlijke phantasie, in de kleinste bijzonderheden afmaalden, als hadden zij de moeder en haren Zoon van uur tot uur met het oog waargenomen in „den kouden stal," zoo ook gaven zich de dichters der liederen met het grootste vertrouwen aan hunne verbeelding over. Zij schilderen Maria als verzonken in de reinste moederweelde, rijk in haren wonderzoon te midden van de hoogste uitwendige armoede, en volgen haar in de minste bewegingen harer zorgende liefde, waarbij zij in kinderlijke argeloosheid alle onderscheid van tijd en plaats uit het oog verliezen. Zij denken zich Bethlehems stal als eene kraamkamer der vijftiende eeuw, waarin het eentoonig wiegelied gehoord wordt en zelfs het kinderbad niet ontbreekt. Wij schrijven ten bewijze van het gezegde een liedeke af, dat, zoo men op de frischheid en plastische kracht der uitdrukking ziet, in waarheid onovertroffen mag heeten.

Ons ghenaket die avontstar,
Die ons verlichtet also claer.
Wael was haer doe,
Susa ninna susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Dat huus dat hadde so menich gat,
Daer Christus in gheboren was.
Wael was haer doe,
Susa ninna susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Si setten dat kint op haren scoet,
Si cussedet voer sijn mondekijn roet,
Het was so soet!

Susa ninna susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Si setten dat kint op haren knien;
Si sprac: groet eer moet u ghescien!
Wael was haer doe,
Susa ninna susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Si setten dat kint op haren aerm,
Met groter vrouden[1] sach sijt aen,
Het was so soet!
Susa ninna susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Die moeder die makeden den kinde een bat.
Hoe lieflic dattet daer inne sat!
Wael was haer doe,
Susa ninna susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

Dat kindekijn pleterden metter hant,
Dattet water uten becken spranc!
Wael was haer doe,
Susa ninna susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe[2].

Onder de kerkfeesten van den tweeden rang genoot, in ons vaderland gelijk elders, de drie-koningen-dag eene hooge onderscheiding. Voerde men op kersdag en andere hoogtijden in het koor der kerken zekere dramatische voorstellingen uit, waarin priesters en scholieren voor Maria en Jozef, de Apostelen enz. optraden, opdat zij door actie en woord beide der ge-

1) Vreugde.

2) Hoffmann heeft dit lied het eerst bekend gemaakt en daarna is het door Willems (*Oude Vlaemsche liederen*, bl. 433) en anderen overgenomen.

meente de heilige stof van het feest verkondigden, iets diergelijks deed men in het midden der vijftiende eeuw, en misschien reeds vroeger, ook op drie-koningen-dag. In groote kerkgebouwen liet men de drie Koningen te paard opkomen, door verschillende ingangen. Zij ontmoetten elkander, terwijl eenigen, als engelen met vleugelen uitgedoscht, van het orgel het „Gloria" zongen, en weder anderen, als herders gekleed, beneden in het middelschip op schalmeijen bliezen, om nu met het oog op eene groote ster, die zich langs het gewelf bewoog, naar het koor te rijden, waar zij hunne offerhanden bragten aan een voor Maria spelend priester of klerk, die een kind hield. [1] Daar men het aldus luisterrijk vierde, konden natuurlijk ook voor dit feest de liedekens niet ontbreken. Werkelijk zijn er vele bewaard gebleven. Zij melden de komst der Koningen te Jeruzalem, Herodes' arglistig gedrag jegens hen, en de eere, door hen aan de Moeder en het Kind bewezen. Zij blijven geheel aan het uitwendige der gebeurtenis hangen, ofschoon in de Levens van Jezus gewoonlijk hare diepe beteekenis, het deelgenootschap des heidendoms aan de zegeningen van 's Heilands komst voor de gansche wereld, met betamelijken nadruk aangewezen werd. Een enkel moge hier een plaatsje vinden:

1) Zulke liturgische spelen, gelijk men ze tot onderscheiding van de zoogenaamde mysteriën kan noemen, waren reeds op het einde der 14e eeuw hier te lande in zwang. Uit mijn Handschr. G zie ik, dat de discipelen van Geert Groote en Florens Radewijns in tegenwoordigheid dier mannen in de Deventersche Groote-kerk er deel aan plagten te nemen. De bekende Gerlacus Petri (*alter Thomas à Kempis*) vervulde aldaar eenmaal de rol van „onse lieve Vrouwe, ende offerde dat kindekijn." Over de in onzen tekst beschreven viering van drie-koningen-dag zie men *Oudhed. van Delfisl.* bl. 98, 99, en Schotel, *Tilburgsche avondst.* bl. 99, v. en bl. 119, vv. Vóór eenige jaren gaf de *Société des Bibliophiles Français* het zoogen. *Manuscrit de St. Benoit-sur-Loire* in het licht, dat vier liturgische spelen in het Latijn bevat, twee voor het kersfeest en twee voor het paaschfeest. Verslag van deze hoogst belangrijke uitgave vindt men in de *Berliner Kirch. Zeit.* N. 37, Mei 1839.

Het quamen drie coninghen ghereden
Wel verre uut orientenlant
Tot Bethleem der steden;
Haers ghelijcke men noyt en vant.

Te Jerusalem, soo wy hooren,
Aldaer sy wouden sijn.
Sy vraechden: waer is gheboren
Der Joden Coninck fijn?

Wy comen hem aenbeden,
Wy hebben sijn sterre ghesien;
Het is seer corts gheleden;
Het moet wonder bedien.

Als Herodes dat verhoorde
Wel seer ontstack [1] hy hem.
Van binnen hy hem verstoorde
En alle Jerusalem.

Hy beval hem te gane,
Hy sprack: gaet, soect dat kint!
Ick wilt oock beden aene;
Compt, segt my, als ghijt vint.

Als sy buyten Jerusalem quamen
Op dien selven tijt,
Haer sterre sy wederom vernamen,
Dies waren sy seer verblijdt.

Die sterre was hem voergaende
Tot daer dat kindeken was,
Ende daer bleef sy staende.
Sy buychden neder int gras.

---

1) Het *Hofken* (zie boven bl. 152, n. 2) heeft: ontsach.

Een huysken sonder doren [1]
Dat vonden sy daerby,
Ende dat kindeken gheboren
Van Maria die maghet vry.

Sy vielen opter aerden
Voor tkindeken, xiij daghen oudt.
Sy offerden hem met weerde [2]
Wieroock, myrre ende goudt.

Snachts, als sy slapen wouden,
Heeft hem Gods enghel gheopenbaert,
Eenen anderen wech dat sy trecken souden
Tot haren landen waert.

Nu loven wy alleenen
Dat kindeken weerdelijck,
Dat hy ons wil verleenen
Hiernae sijn eewich rijck. Amen [3].

De vlugt, welke de heilige familie naar Egypte maakte, opdat zij den haat van Herodes ontkwam, is mede een onderwerp, dat onze liederdichters gaarne bezongen, en geen wonder! Uiterst arm aan eigen vinding als zij waren, vonden zij hier niet slechts in de vele Levens van Jezus, maar bovenal ook in de Apokrijphe boeken des N. Testaments en de daaraan verwante traditie een voorraad van stof gereed, wier aard te avontuurlijk en wier omvang te zeer bevredigend was voor hunne kinderlijke nieuwsgierigheid naar alles wat het lot van Maria en haren jongen Zoon betrof,

1) Deur.

2) Er staat: weerder.

3) Uit het boven vermeld *Hofken*, bl. xxxiij. Men zong dit lied op de wijze: *van den timmerman*. Andere drie-koningen-liederen vindt men bij Hoffmann en Willems.

dan dat zij haar niet gretig zouden gebruikt hebben. In één der liederen, tot 's Heeren vlugt behoorende, vindt men het bekende verhaal aangaande de eer, welke het gedierte der woestijn, waardoor de weg der vlugtenden liep, aan de moeder en het kind bewees, en de beschrijving van het omstorten der afgoden van de Egyptenaren, in het oogenblik waarop Jezus de grenzen van hun land bereikte: Jozef vond een ezel, en

Daerop sette hy se beyde
Die moeder ende dat kint;
Te Egipten voeren sy henen
Al doer die wilde woestijn.
Sijn macht heeft daer geschenen,
Dat soete kindekijn.

Al doer die wilde foreesten [1]
Sijn sy gevaren voert,
Doen quamen al die beesten,
Sy deden haer confoert [2];
Sy quamen daer visiteren
Al sonder fel begrijp
Den Heere alder heeren,
Dat soete kindekijn.

---

1) Bosschen.

2) Deze vier laatste regelen zijn door den uitgever in een blijkbaar bedorven staat geleverd, waarom ik de lezing heb hersteld, zoo goed ik kon. Er staat:

In deser suyver feesten
Sijn sy gevaren voort
Al door die wilde foreesten
Sy deden haer confoort.

Wat zouden die feesten hier kunnen beteekenen? En als er geen gewag gemaakt wordt van de wilde beesten, wie zijn zij dan die den Heer volgens den vijfden regel der strophe visiteren?

Doen sy quamen mit allen
Al in Egiptenlant,
Daer sijn die afgoden gevallen,
Al die men daer[in] vant.
Sy en conden niet verdragen
Dat goddelijck aenschijn,
Dat sy comen sagen,
Dat soete kindekijn [1].

Nog een ander verhaal der Apokrijphen achtte men de dichterlijke bearbeiding te verdienen, namelijk dat aangaande den dadelboom, die zich uit eigen beweging voor de vlugtende Moeder nederboog, opdat zij vruchten mogt plukken, en men gebruikte de stof met eene naiveteit, harer volkomen waardig:

Josep doe den esel nam
Al bi den toem.
Wat vant hi an den weghe staen?
Een dattelenboem.
Och, eselken, du moetste stille staen,
Wi willen die dattelen plucken gaen;
Wi sijn seer moede.
Die dattelenboem ter eerden neech
In Marien scote.

Maria las die dattelen
In haren scoet;
Josep was een olt man
Dats hem verdroet.

1) De medegedeelde strophen vormen een deel van een grooter lied, voorkomende in het *Hofken*, bl. xlvj, vv. Het is blijkens vele regelen van hoogen ouderdom, maar door den uitgever van het *Hofken* zeer verminkt. Wat de Apokryphen over de aanbidding der wilde dieren en het omstorten der afgoden hebben, vindt men bijeengebragt in Rud. Hoffmanns *Leben Jesu nach den Apocryphen*, s. 141, ff. en s. 149, ff. Leipz. 1851.

Maria, laet die dattelen staen,
Wi hebben noch veertich milen te gaen,
Het wort seer spade!
Wi bidden dat weerde kindekijn
Doer sine ghenade [1].

III.

Zangen, Jezus' leven in het openbaar betreffende. Het lied van den pellikaan. Liederen op 's Heeren lijden en wonden. Het lied van den meiboom en den nachtegaal.

Gelijk de middeleeuwsche Levens van Jezus meestal zeer uitvoerig over 's Heeren jeugd en lijden handelen en daarentegen uiterst kort over 's Heilands openbaar leven, — een noodzakelijk gevolg van de oppervlakkigheid, waarmede men de gansche verschijning van den Zaligmaker der wereld opvatte, en zijne beteekenis als stichter van het Koningrijk der hemelen bijna geheel voorbij zag, — zoo bepalen zich ook de liedekens van dien tijd voornamelijk tot het eerste en laatste tijdperk van Jezus' verkeer op aarde vóór zijnen dood. Slechts zelden bezongen de dichters der vijftiende eeuw eenige daad of eenig woord van den Heer, dat tot het tijdvak zijner omwandelingen door het Joodsche land behoort. Dit geschiedde echter eene halve eeuw later en vervolgens des te menigvuldiger, nadat men door betere levensbeschrijvingen, inzonderheid door het zoogenaamde „Boek van het leven ons Heeren" in den vorm eener zamenspraak, dat, gelijk wij boven [2] zagen, zulk een ongemeenen opgang

1) Dit fragment vindt men uit een H. S. der 15e eeuw bij Hoffm. v. Fallersl., a. w. s. 4, en het verhaal volgens de Apokryphen bij R. Hoffmann, a. w. s. 145.

2) Bl. 44, 45.

maakte, ook met deze stof meer vertrouwelijk bekend was geworden. Van nu af wijdde men zijne zangen ook aan andere onderwerpen, b. v. de vrouw in overspel gevonden, Jezus' ontmoeting bij Jakobs put, Jezus' woord „ik ben de goede herder," of „komt herwaarts gij allen, die vermoeid en beladen zijt," of „ik ben de ware wijnstok" en dergelijke, den verloren zoon, de bruiloft te Kana, de vischvangst op het meer van Tiberias, enz. [1] Als de vroegere dichters echter in één lied den aanvang en uitgang van 's Heilands leven, zijne geboorte en zijn sterven, zamenvatten, zelfs dan sprongen zij het groote middeltijdvak doorgaans met een paar woorden voorbij. Van zoodanige zangen is er één tot ons gekomen, die om vorm en inhoud beide merkwaardig mag heeten. Die het dichtte, maakte gebruik van een symbool, dat reeds duizend jaren vóór hem in de kerk algemeen geliefd werd, het symbool van den pellikaan, die zijne jongen met zijn eigen bloed voedt, als beeld van den Christus, die door zijn bloed zondaren het leven geeft [2]. Tegenover den pellikaan plaatste hij den roofzieken en moordlustigen gier als beeld van Herodes, terwijl de reine Moeder als eene tortelduif werd gedacht. Zoo vormde zich eene zamengestelde allegorie, gelijk dichters van dien tijd zulke voor hunne geestelijke liedekens beminden. Weinig vermo-

1) Over al deze onderwerpen vindt men liederen in het reeds meermalen aangehaalde *Hofken*, maar zonder twijfel zijn zij voortbrengselen van de zestiende en waarschijnlijk wel ver gevorderde zestiende eeuw.

2) Ook de Hervormden plagten dit zinnebeeld lief te hebben. Vandaar dat het vele malen voorkomt in kerken, die lang na de Reformatie gebouwd zijn, b. v. in de zoogenaamde Bulle-kerk te West-Zaandam, waarin de predikstoel door een grooten, steenen pellikaan wordt gedragen, in de Augustijnen-kerk te Dordrecht, waarin de voet van den predikstoel, die niet oud is, met dezelfde voorstelling is versierd, en de Wester-kerk te Amsterdam, waarvan een der oostelijke ingangen met een relief is georneerd, waarop de vogel als gewoonlijk gezien wordt, omringd van zijne kiekens, die de vallende bloeddruppelen opvangen.

gend toch als zij waren, om zuiver te denken en het gedachte klaar uit te spreken, zochten zij in het zinnebeeld niet slechts sieraad en dichterlijken vorm, maar ook hulpmiddel tot uiting, waarom zij met de gekozen beelden dan ook zeer vrij, ja soms roekeloos omsprongen, hen wendende en keerende en hun zin verlatende en wederom opvattende, naarmate de spelende geest het goedvond. Doch zie hier het lied, dat in zijne soort een juweeltje mag heeten:

Nu laet ons dancken ende loven
Den hoogen Godt van hier boven!
Die waerheyt en is niet gelogen,
Dat vogelkijn,
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is soo fijn!

Te Nazareth soo is hy comen,
Een turtelduyve heeft hy vernomen,
Die welck ontfinck tot onser vromen
Dat vogelkijn.
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is soo fijn!

Doen hadde Joseph die goede
Die turtelduyve in sijn hoede;
Dat wilde hy, soo ick bevroede,
Dat vogelkijn.
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is zoo fijn!

Negen maenden was hy gedragen
Al door die duyve, ten sijn geen sagen.
Sy aenbaden [1] oock alle dagen

---

1) Aanbad hem.

Dat vogelkijn.
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is soo fijn!

Thuys des pays[1] had hy uutvercoren,
Daerin wast dat hy was geboren,
Daermede hielt hy, dat was verloren,
Dat vogelkijn.
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is soo fijn!

Dus is een gier nu comen te voren
Ende heves in sijn herte thoren[2],
Ende duchte, dat hem noch sal becoren
Dat vogelkijn.
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is soo fijn!

Sijn clauwen heeft die gier ontdaen
Ende wilt begripen den pellicaen.
Het is om niet; hy ist ontgaen
Dat vogelkijn.
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is soo fijn!

Aldaer Joseph lach ende sliep,
Die heyligen Ingel tot hem riep:
Staet op, in Egipten vliet!
Dat vogelkijn,
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is soo fijn!

Doen wou die gier van rou sterven,
Omdat hy des vogelkens moeste derven.
Menich ionck kint dede hy daerom sterven.

1) Het huis des vredes.
2) Een gier is voorgekomen, opgetreden, en heeft toorn in zijn hart.

Dat vogelkijn,
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is zoo fijn!

Als die tijt was overleden [1]
Van twe-en-dertich iaren, dat is waarheden,
Track te Jerusalem in die stede
Dat vogelkijn.
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is soo fijn!

Daer wert gevaen [2] die pellicaen
Ende sochte [3] die iongen metten bloede sijn
Uut rechter ootmoet, die hem quam aen.
Dat vogelkijn,
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is soo fijn!

Nu laet ons bidden uut herten goet,
Dat hy ons hoede voor die helsche gloet,
Die voor ons storte sijn roode bloet.
Dat vogelkijn,
Een pellicaen mach hy wel heeten,
Hy is soo fijn [4]!

Menigvuldig, bijna evenzeer als de kersliederen, waren de gezangen op 's Heeren lijden, welke onze vaderen gebruikten, en zoo blijde als de eerstgenoemden doorgaans klonken, zoo droef was de toon der laatstgenoemden. De dichters dezer gezangen verdiepten zich met onuitsprekelijken weedom in de aanschouwing van Jezus' smarten, en hunne ziel volgde den kruiseling, met hem gebogen onder het

1) Voorbijgegaan.
2) Gevangen.
3) Zoogde.
4) Ik nam ook dit lied over uit het *Hofken*.

gewigt des onmetelijken leeds. Maar waren zij oppervlakkig in de opvatting van alle deelen van 's Heilands leven, zij waren het ook hier. Het is vooral de ligchaamssmart, welke zij bezingen, en slechts zelden wordt 's Heeren zielenwee door hen bedacht. Den dood van Christus begrijpen zij, ja, in den zin der toenmalige satisfactie-theorie — eene theorie, welke overigens op de overtuiging van leeraaren en leeken, die zoozeer op de verdiensten van levende en doode heiligen bouwden, weinig invloed bleek te hebben — maar de noodzakelijkheid, dat ook wij met Christus moeten sterven, sterven voor de dienst der zonde, om met hem in een nieuw leven te wandelen, schijnt veeltijds door hen vergeten te zijn.

Liederen, waarin de hoofdgebeurtenissen der passie gezamenlijk behandeld worden, zijn zeldzamer dan die, waarin enkele bijzonderheden, de wonden des Heeren, de kruiswoorden enz. worden bezongen. Uit het kleine getal der eerstgenoemden geef ik tot eene proeve een gezang, dat welligt echter tot iets lateren tijd dan de vijftiende eeuw behoort:

Het gheviel op eenen donderdach,
Ontrent der sester uren
Maer, dat die Heere Jesus gevanghen wert;
Het was ons een goy [1] avontuere.

Ende dat vernam die moeder sijn;
Sy was soo droevich van moede,
Dat sy haer lief kint verliesen sou;
Sy en const haer niet langher ghehoeden.

Och moeder, seet hy, moeder mijn,
Uwen rou en mach my niet baten;
Ick wil gaen sterven den bitteren doot.
Die menschen en wil icker niet laten.

1) Goede.

Maer doen hy in die vierschaer quam,
Sijn vrindekens waren seer dunne[1].
Sy gaven hem daer soo valschen raet,
Die Heer swecher al stille.

Maer doen hy voor Hierusalem quam,
Hy sach ter stadtwaert inne:
Ick wil gaen sterven den bitteren doot
Al om des menschen wille!

Maer doen hy op den berch van Calvarien quam,
[Al] met sijn cruys geladen,
Sy togen hem daer sijn cleederen uut,
Hy en mochtse niet langer dragen.

Sy werpen hem neder al op dat cruys
Met sinen doorwonde leden.
Sy sloegen daer plompe nagelen door
Met grooter vreedicheden.

Sy hieven dat cruys al in die locht,
Sy lietent nederwaert sincken,
Dat alle sijn aderkens bersten ontwee;
Sijn bloyken[2] wou hy ons schincken.

Maer doen die Heere verscheyden was,
Sy staken hem in sijn sijde,
Daer uut ran[3] water ende bloet,
Het was ons goy medecijne[4].

Veelvuldig zijn de passie-zangen, welke aan 's Heeren vijf wonden zijn gewijd. Zij onderscheiden zich door innig-

1) Weinigen.
2) Bloed.
3) Liep.
4) Uit het *Hofken*, bl. cxxxiv.

heid en vertrouwen op de verzoenende kracht van Jezus' bloed; maar gelijk die verzoenende kracht te dikwerf als eene magische werd gedacht, zoo zijn ook de beelden, waarmede men haar schilderde, niet zelden smakeloos en stuitend voor ons gevoel. Het bloed heet niet slechts eene genezende medicijn, een wijn vol goede eigenschappen, maar men gaat nog verder: de wonden worden vaten, Christus is de schenker, en de voorstelling van eene „taverne" treedt op den voorgrond, eene herberg, waar men „om niet" kan drinken „met volle nappen." Men hoore:

Die is ghebonden
Mit swaren sonden
Ende los wil wesen,
Tot Ihesus wonden
In corten stonden
Mach hi ghenesen;

Want caritate
Uut desen gaete
Van Ihesus herte
Mit desen drancke
Gheneest die crancke
Van alre smerte.

Van alre pine
Gheeft medicine
Ihesus bloet,
Dat uut sijnre ziden
In allen tijden
Lopet als een vloet.

O ziele cranck,
Drinct desen dranck,
Ghi blijft beholden!
Saet uwe lust,
Vraecht niet wat cost;
Het is al vergolden.

Comet alle drincken!
U sal schencken
Jhesus guet
Uut desen tappe
Mit vollen nappen
Sijns herten bloet, enz.[1]

In andere liederen op het zelfde onderwerp vindt men den Heer somtijds voorgesteld als een, die den mensch oproept tot het gedenken zijner vijf wonden, terwijl hij hem daarbij opwekt tot bekeering en heiliging zijns levens. Zóó in een, dat tot die soort van zangen behoort, welke oorspronkelijk wereldlijke liederen waren, maar door omwerking een hoogeren zin ontvingen. Hier gebruikte men het aloude „het daget in den oosten." De minnende bruid, die haren ridder zoekt, is nu de ziel van den mensch, bekommerd over hare toekomst. De verslagen ridder is Christus. Hij roept de ziel tot de gedachtenis zijner wonden, die vergiffenis en zaligheid verkondigen. De devote romance is te merkwaardig, dan dat wij haar niet zouden opnemen.

Het daget in den oosten,
Die maen schijnt overal.
Hoe geerne soude ick weten,
Waer mijn siel vaeren sal,
Hoe geerne soude ick weten!

---

1) Het gansche lied heeft achttien strophen, die in hooge mate tautologisch zijn en daarom hier niet allen behoefden opgenomen te worden. Men kan het geheel vinden in het H. S. der Maatsch. van Letterkunde, boven, D. I. bl. 240, door ons vermeld, waarin het voorkomt op twee bladen perkament, de eerste van het H. S., dat voor het overige uit papier bestaat. Mone vond het zelfde lied in een H. S. der 14e eeuw en gaf er 12 regels van in het licht. Zie *Uebersicht der Niederl. Volks-Liter.* s. 158.

Och siele, vry edel siele,
Nu gaghet[1] eenen ganck
Al tot den boom des cruycen,
Aenmerckt wy[2] daeraen hangt,
Al tot den boom des cruycen!

Die siele die keerden haer omme
In alsoo corter stont.
Daer sach sy haeren gheminden
Bebloet, soo seer doorwont,
Daer sach sy haeren gheminden!

O. Jesus, soete Heere!
Hoe sijdy aldus ontdaen,
Dat ghi dat bitter liden
Om minentwil hebt ontfaen?
Dat ghi dat bitter liden!

Och siele, vry edel siele,
Tis al om u geschiet.
Dus moochdy allen u liden
Om my achten voor niet,
Dus moochdy allen u liden!

Nu gaghet tot minen handen,
Ontfangt mijn gracie daer
Ende steltse badt[3] te wercke
Ende leefter beter naer,
Ende steltse badt te wercke!

Nu gaghet tot minen voeten,
Aenmerct die wonden soo groot!

1) Ga.
2) Wie.
3) Beter.

Ick vergeve u allen u sonden
Al door mijn bitter[en] doot,
Ick vergeve u allen u sonden.

Nu gaghet tot mijnder siden,
Aenmerct die wonden soo diep!
Wilt daer altijt in bliven,
Mijn alderliefste lief,
Wilt daer altijt in bliven!

Nu gaghet tot minen hoofde,
Aenmerct die croone soo groot!
Sy is bespreyt met bloede,
Met minen bloede soo root,
Sy is bespreyt met bloede.

Die croone die suldy draeghen
In uwer herten diep,
Daeraen so sal men mercken,
Ghi sijt mijn liefste lief,
Daeraen so sal men mercken.

Al aen den boom des cruycen
Soo hinc die iongelinck.
Hy riep soo luy[1] van binnen:
Vervult es alle dinck,
Hy riep soo luy van binnen.

Soo wy met swaren sonden,
Met sonden es bevaen,
En willet u niet versaghen,
Maer willet tot hem ghaen,
En willet u niet versaghen[2]!

---

1) Luide, afgekort lui, gelijk ons blijde en blij.
2) Uit het *Hofken*, bl. cxxxvij, vv.

Dat de liefde tot de allegorie, welke bij onze devote en mystieke vaderen zoo groot was, zich ook aan de passieliederen liet gelden, zal niemand verwonderen. Waar men haar aanwendde, koos men de beelden niet alleen uit de H. Schrift, maar ook uit het dagelijksche leven, gelijk men zulks ook in sermoenen en stichtelijke traktaten plagt te doen. Het is een ieder bekend, hoe men ook in de middeleeuwen, gelijk nog heden, maar toen met meer ceremonieel en grootere openbare vreugde, het mei-feest vierde en den mei-boom plantte. Die mei-boom was een teeken van lang begeerde blijdschap, van verlossing van de ongenade des wintersaizoens. Daar men nu sinds onheugelijke tijden het kruis met een boom vergeleek en het „den boom des levens" noemde[1], kon men er ligt toe komen dat zelfde kruis met den mei-boom te vergelijken, die „bij den weg gezet op een hoogen berg" eene hoogere verlossing predikt, de verlossing van zonde. Maar eenmaal tot deze vergelijking gekomen, ging men straks verder: uit de groene mei-loveren plegen zich de zangers van den voortijd te laten hooren, en van die zangers is de nachtegaal het liefelijkst, weemoedig en toch wonderlijk aangenaam van toon. Wat kon den dichters nu beletten den Heere Jezus een nachtegaal te heeten en zijne zeven kruiswoorden „des nachtegaals zoeten zang?" En zoo deden zij:

Hoe minlijc is ons des cruycen boom ontdaen!
Het spruyten gelve[1] bloemkens aen der heyden.
Soo wie met druck, met liden is bevaen,
In Jesus wonden sal hy hem vermeyden.

---

1) *Lignum vitae* heet het kruis reeds bij de kerkvaders. Zie ook het *Evangelium Nicod. Part.* II c. 8 bij Tischendorf, *Evang. Apocr.* p. 381. Zonderling is het, dat men in de middeleeuwen het kruis somtijds „den dorren boem" heette, gelijk mij uit Nederduitsche sermoenen van de 15e eeuw wel gebleken is. Men denke ook aan „de kapel van den dorren boom" te Dordrecht. Zie Schotel, *Kerkel. Dordrecht.* D. I. bl. 12.

2) Geele.

De mey[1] die is al by den wech gheset
Op eenen berch, ende die staet alsoo hooge,
Omdat een iegelijck soude bet[2]
Des cruycen mey aenschouwen moghen.

Nu staen des meys tacken uutgespreyt
Ende bloyen schoon ghelijck die roode roosen.
Soo wie sijn sonden hier bescreyt,
Onder desen boom sal hy hem verpoosen.

Recht opghewassen is dat edel greyn[3]
Ende is geplant in alsoo diepen dale;
Dat is Maria die suyver maghet reyn.
Van minnen soo sterf die fiere nachtegale!

Die fiere nachtegale des cruycen boom opvlooch;
Hy heeft sijn vederkens soo wijt ontloken[4];
Hy sanc soo luyde op die seven noten hooch,
Soo dat sijn edel herteken is gebroken.

Nu is die fiere nachtegale gebleven doot
Tot salicheyt van alle mans ende vrouwen.
Hy quam soo uut sijns Vaders schoot.
Wie hoorde oyt gelijcke deser trouwen?

Soo wien sijn sinnen onghestadich sijn
Ende tleven set op aertsche creaturen,
Die mercke aen den nachtegael fijn,
Hoe hy den doot om ons woude besueren[5]!

1) Meiboom.

2) Beter.

3) Greyn beteekent hier, naar het schijnt, graan, gelijk dikwerf, zoodat Maria met een frisch opgewassen halm wordt vergeleken. Greyn komt echter ook in een anderen zin voor, in de beteekenis van het Lat. *bellus, elegans.* Zie Kiliaan, in v.

4) De kranke vogel pleegt, gelijk men weet, zijne pluimen op te zetten.

5) Uit het *Hofken,* bl. cxxv, v. Hoffmann v. F. heeft hetzelfde lied,

IV.

Zangen aan Maria gewijd. Zangen op haar lijden, hare vreugden en hemelvaart. Gebeden en lofzangen aan Maria.

De Maria-dienst der middeleeuwen heeft ook in de geestelijke liederen onzer voorvaderen menigvuldige gedenkteekenen nagelaten. Wat men ook zingen mogt van de verzoenende kracht van Jezus' lijden en wonden, en hoe warme „minne" voor den Verlosser en Bruidegom uit menig lied zich hooren laat, het is duidelijk, dat men aan Christus als middelaar tusschen God en den mensch niet genoeg meende te hebben, en zich weder een midden-persoon tusschen hem en zich zelven zocht, dien men in de Moeder des Heeren dacht te vinden. Was het ootmoed des harten, die den mensch op dit dwaalspoor voerde? Achtte men zich onwaardig regelregt tot den Zone Gods te gaan?... Maar waarom dan de dochter Davids steeds hooger en hooger in eere gesteld, haar eindeloos ver verheven boven de menschheid, ja, haar als eene andere Godheid aan het hoofd des heelals geplaatst, van welke men zich nu even ver verwijderd gevoelde als van den Vader en den Zoon, en tot wier waardigen lof men zich evenzeer magteloos verklaarde als tot dien der H. Drievuldigheid?... Neen, hoezeer het een dure pligt

---

maar naar eene andere lezing, uit een H. S. der 15e eeuw overgenomen. In het *Hofken* staat: „dit liedeken gaet op die wijze: *hoe lustelijcken is ons de coelen Mey gedaen.*" Een ander liedeke, waarin de nachtegaal de 7 kruiswoorden uit, vindt men in hetzelfde *Hofken*, bl. cxxxvj, en bij Willems, a. w. bl. 446. Vgl. ook de oude Duitsche mei-zangen in Hoffmann v. F., *Gesch. des Deutsch. kirchenliedes bis auf Luthers Zeit* (Hann. 1854), s. 124. ff.

is, in alle heerschende dwaling der vroegere geslachten, zoo er eenig goeds aan het kwade ten grondslag lag, dat goede te erkennen, — in de in waarheid vreeselijk ontaarde Maria-vereering, waaraan ook onze vaderlandsche kerk schuldig staat, zien wij slechts de werking van den geest der wereld, die, waar hij zich vrijelijk laat gelden, ten allen tijde het menschelijke nevens en boven het goddelijke plaatst, den geest des heidendoms, die het schepsel verwisselt met den Schepper en van stervelingen Goden maakt. Doch het is geene beoordeeling van de dienst der Moeder-maagd, welke wij hier te leveren hebben, maar slechts een zeer beknopt overzigt van de liedekens, welke onze vaderen ter harer eere zongen.

Gelijk men in de Levens van Jezus, dat van Brugman en van allen, die hem voorgingen en volgden, eene breede plaats ingeruimd ziet voor berigten aangaande Marias geschiedenis, — berigten, die, bij de schaarschheid der mededeelingen van de vier Evangelisten, òf uit de Apocryphen en traditie, òf uit eigen vinding geput werden, — zoodat de levensbeschrijving des Zoons en der Moeder tot één geworden is, zoo vindt men ook in de liederen beider lotgevallen en ervaringen vele malen gezamenlijk bezongen. Werd Maria met groote voorliefde in de kers- en drie-koningenzangen bedacht, hetzelfde geschiedde in andere, die tot de passie behoorden. Men vertaalde niet alleen het *Stabat mater* [1], waarin de rouw der moeder onder het kruis zoo roerend wordt uitgedrukt, maar dichtte ook nieuwe zangen, waarin Maria optreedt als trouwe deelgenoot van de smarten haars Zoons, hem volgende op den kruisweg en getuige van alles, wat hem geschiedde, tot aan het einde. Dat men hierbij toonen wist aan te slaan, die een diep gevoel verraden, moge blijken uit de volgende regelen, die een gedeelte van een vrij uitvoerig gedicht uitmaken:

---

1) Zie Mone, a. w. s. 153, 154.

Van liefde compt groot liden
Ende onderwijlen groot leyt[1].
Het minde die maghet Maria
Den Gods Soen wel ghemey[n]t;
Sy minde hem seer, sy had hem lief,
Als sy hem sach in liden,
Sy en conde gerusten niet.

Maria was in liden,
Sy ginc een droeven ganck
Tot Jherusalem voor die poorte,
Die sy ontsloten vant.
Daer sach sy comen haers herten lief
Met eenen cruyce gheladen,
Als een verbannen dief.

Met weenentlijcken ooghen
Dat sy hem aene sach:
O mi, sprack sy, eylacen,
Dit is die droven dach,
Die van my is ghepropheteert,
Dat mijn herte soude dorsniden
Dat wreede bitter sweert.

Jesus sprac: o moeder,
Ghegroet so moet ghi sijn!
Dit cruyce moet ick dragen
Ende liden dese pijn,
Die Adams sonde heeft verdient.
Voor hem soo wil ick sterven,
Dus heb ic den mensch bemint.

Nu ben ic hier alleyne,
Een moeder onghetroost,
Ick sie hem in groote pijne,
Den Soon Godts alderhoochst.

1) Leed.

Ic min hem seer, ick heb hem lief.
Mocht ick hem helpen draghen,
Soo en deerde my pijn noch grief.

Maria sach haeren Sone
Met weenende ooghen aen.
Sy sach sijn lichaem schoone
Al aen dat cruyce slaan.
Coompt, sprack sy, sondaers, voortaen en sult
Ghi niet verloren bliven;
Mijn Sone betaelt u schult, enz. [1]

Doch niet alleen Marias smarten, ook hare vreugden werden bezongen, en de liederen, waarin men het deed, vormden als het ware eene korte levensgeschiedenis der maagd, waarin al de oogenblikken, waarop haar eenige blijdschap te beurt viel, — men meende er vijftien te kunnen onderscheiden: toen zij het kind in den tempel offerde, toen Jezus het water in wijn veranderde, enz., — afzonderlijk ter sprake gebragt werden [2]. Evenzoo wijdde men ook op zich zelf staande liederen aan Marias hemelvaart. Een fragment van een der laatstgenoemden, dat zeer oud schijnt te wezen, luidt aldus:

Doen God, ons Here, met beswike
Sire [3] moeder uten erdschen slike
Woude bi hebben in den trone,
Hi sende haer gewaerlike
Enen boten ute sinen rike
Mit enen rise [4], groene ende scone.

1) Men vindt het gansche lied in het *Hofken*, bl. cxxvj, vv. en naar eene latere bewerking bij Willems, a. w. bl. 443.

2) Zie eene proeve bij Mone, a. w. s. 180, 181.

3) Zijner. Mone wil de lezing: sine.

4) Tak.

Die ingel sprac: Maria, u Sone
Ontbiedt u, dat gi u ter doot
Gereiden gaet, want u crone
Sal hi u setten op u hoet [1].
Die ingele hebben bliscap groot
Om uwe comste, vri edel wijf,
Want God ane u ontfinc sijn lijf [2].

Nevens de gezangen, waarin Marias geschiedenis behandeld werd, had men niet weinige andere, die aan haar gerigte beden bevatten. In zulke beden wordt hare tusschenkomst ingeroepen, alsof het woord aangaande den Christus: „die ook voor ons bidt,” en „wij hebben een voorspraak bij den Vader,” nimmer geschreven ware. Men hoore slechts!

Maria, maghet reyne,
Des sondaers toeverlaet,
Ghi sijt schoon suyver alleyne
Daer minen troost aen staet!

Al ben ick vol misdaden,
O hoochste Vrouwe vry,
Fonteyn[e] van ghenaden,
Thoont doch u deucht aen my!

Vrijdt ons door u beden van sonden,
O schoonste ooghen-opslach,
Opdat ick tot allen stonden
U lief Kint dienen mach.

In u is sulck vermoghen,
Wat ghi aen Godt begheert,
Elck mach by u verhoghen.
Troost my, schoon bloeme wert [3]!

---

1) Hoot, voor hoofd, is nog heden gebruikelijk in enkele plaatsen der provincie Utrecht, en waarschijnlijk ook elders.

2) Bij Mone, a. w. s. 155.

3) Waard.

Aen u stelle ick al tsamen
Mijn ziele, lijf ende goet.
O bloeme, vry van blamen,
Neempt my in u behoet!

Princesse, hoochste verheven,
Voor al dat Godt gheboot
Bewaert ons in dit leven,
Beschermt ons van alder noot [1]!

Wil men echter zien, wat er is van de ontaarding der Maria-dienst, waarvan wij boven spraken, en hoe zij ook bij onze vaderen eene bijna onbegrijpelijke hoogte heeft bereikt, dan sla men het oog op de eigenlijke lofzangen aan Maria. Uit de vele kiezen wij er een tot proeve, waarvan de toon, hoe hoog gestemd ook, voor het gevoel van den dichter nog veel te laag was, en waarvan de inhoud ons te gelijk zien doet, hoe men de typologie aan deze stof met onbegrensde roekeloosheid dienstbaar maakte:

Als eene scone dagheraet,
Die voer den lichten dach opgaet,
Sijt ghi, Maria reyne!
Mijn onderstant ende al mijn raet,
Mijn hoep, mijn troest, mijn toeverlaet
Sijt ghi, o Vrou, alleyne [2].
Ic roep aen u ghenadicheit;
Want ghi hebt onse salicheit
Ghevonden.
Den bant van ons misdadicheit
Hebt ghi mit u oetmoedicheit
Ontbonden.

---

1) Uit het *Hofken*, bl. Lxix, v.

2) Wat bleef den dichter bij zulk een geloof nog van den Vader en Zoon te hopen en te begeeren?

Een leli, claer, scoen ende wit,
So sidi maghet onbesmit
Van alle man ghebleven.
Nye[1] vrou en heeft ontvangen dit;
Tis boven der naturen wit
Dit vordeel u ghegeven,
Een kint tonfaen ende maecht te sijn
Ende dat te baren sonder pijn
Mit vroechden.
O suver, waerde maechdekijn,
Dit heeft betaemt u kindekijn
Sijn doechden.

Lustelic scone paradijs,
Ghi sijt oec Aarons bloyende rijs,
Moeder der scoonre mynnen!
Nye heeft geweest verstant so wijs,
Die u te recht mocht gheven prijs
Mit tongen of mit synnen.
Sy boven gaet der englen lof,
So hoech sidi in themels hof
Verheven.
Wat soud wi sonders doch hier of,
Die niet en sijn dan as ende stof,
Lof gheven?

[Ghe]en is gheweest nye dijns gelijc,
Noch voer noch na op al aertrijc,
Een vrou van sulker waerden.
Leli der dalen suverlijc,
Een bloem des velts genoechelijc
Sidi in themels gaerden.
Tbesloten hof sidi alleyn
Ende die gheteikende fonteyn,

1) Nooit.

Vriendinne!
Gods bruit, Gods duif, Gods suver reyn,
Eens kints mit God den Vader gemeyn,
Sijn minne!

Rose van Ierico seer schoon,
Salighe poort, des hemels troon,
Moeder des hoochsten Heren!
Van twalif sterren ene croon
Heeft u bereit u lieve Soon,
Die ghi nu draecht mit eren.
Die sonne heeft u ombevaen,
Mit uwe voeten hebdi die maen
Beschreden.
Die englen sijn u onderdaen;
Des viants crachten hebdi saen
Vertreden.

Voerwaer, ghi sijt die eglentier[1],
Den Moyses barnen sach als vier,
Ende onghebrant ghebleven.
Die arck van goude, herde dier,
Is ons van u, o maghet fier,
Voer een figur beschreven.
Een ster des meers sidi gheseit,
Een moeder der barmherticheit,
O reyne!
Ghi leit doer u ghenadicheit
Den sondaers totter salicheit
Ghemeyne.

[U] werdicheit wel toebehoort,
Dat men u lof sal setten voort

---

1) **Braamstruik,** ***rubus caninus,*** **Kiliaan.**

Nu ende tot allen uren.
Ezechiels besloten poort,
Waerdoer dat ghinc des Vaders Woort,
Is een van u figuren.
Gedeons vlies betaemt u wel,
Daer men u bi gheliken sel
Mit waerden,
Aldaer die hemels dau op vel [1],
Alleyn opt vlies ende nerghent el
Op aerden.

[T]is noch al cleyn, dat is gheseit
Van uwer groter waerdicheit,
Hemelsche Keyserinne [2]!
Want van u hoghe edelheit
Sich seer verblijt die Triniteit
Ende al themels ghesinne.
Nu bidden wy oetmoedelijc,
Dat wi mit u ons al ghelijc
Verbliden
Hier boven in dat soete rijc,
Daer vroechd [3] sal wesen ewelijc
En tiden [4].

---

1) Viel.

2) Gewoonlijk, gelijk men weet, wordt Maria slechts *regina coeli* geheeten.

3) Vreugde.

4) Ik ontleende dit lied weder aan het boven (bl. 150, n. 4) vermeld Handschrift. Wat den inhoud betreft, kan men vergelijken het door Mensinga medegedeelde, *Vereering van Maria,* D. III. bl. 54. vv., en een Hoogduitsch lied uit de twaalfde eeuw bij J. Kehrein, *Kirchen- und religiöse Lieder aus dem zwölften bis fünfzehnten Jahrhundert,* s. 221, ff. Paderb. 1853.

V.

Zangen aan de wederzijdsche betrekking van Christus en den mensch gewijd. Liederen op Jezus' zoekende zondaarsliefde. Jezus de goede hovenier.

De derde soort van liedekens, welke wij onderscheidden, bevat dezulken, wier inhoud de overtuigingen onzer vaderen uitdrukt aangaande de betrekking, waarin de Zaligmaker tot den mensch en de mensch tot den Zaligmaker staat. Zij schilderen van de eene zijde Jezus' zoekende zondaarsliefde en zijne mildheid en trouw jegens degenen, die zich aan hem overgeven, en van de andere zijde de noodzakelijkheid der bekeering, de vreugde der verlossing en de liefde tot Christus. Wij willen ons ook met deze soort nader bekend maken, daar zij ons diepe blikken laat slaan in het gemoedsleven onzer voorvaderen.

Vele zijn de gezangen, waarin de Heiland voorgesteld wordt als in den vollen rijkdom zijner genade niets vuriger begeerende dan het behoud der zielen. Hij gaat uit in de wereld en roept de verdoolden en spreekt hun toe, niet als of hij hun heil wenscht, maar als of hij voor zich zelven in hunne bekeering een verloren geluk zal herwinnen. Hij wijst hen heen naar zijn kruis en zijne wonden, opdat zijne liefde hen dringe, en als zij traag zijn in het behartigen hunner eigen belangen, zucht en klaagt hij, als of zijne kruissmarten vernieuwd werden. Wij geven een enkel lied van dien aard tot proeve, dat ons schijnt uit te munten door teederheid van gevoel en door zoetvloeijendheid van taal. Jezus spreekt hier aldus:

Och ghedenc mijns, wel lieve kint,
Ende hoe seer dat ic di hebbe gemint.

Aensich[1] mijn wonden ende mijn smerte,
In truwen[2] so ghif mi dijn herte.
Van minnen bin ic aldus gewont,
Ghif mi dijn herte, ic werde gesont!

Och mijns ontfermt, ghif mi dijn trou!
Ic suchte, ic wene mit groten rou;
Want lichter vele was mi dat sterven,
Dan dijns herten minne mi te derven.
Van minnen bin ic aldus gewont,
Ghif mi dijn herte, ic werde gesont!

Och woutstu draghen in dinen moet[3]
Mijn cruce, mijn wonden, mijn doot, mijn bloet,
Het soude mi veel lichter[4] wesen.
Had ic dijn herte, ic waer ghenesen!
Van minnen bin ic aldus gewont,
Ghif mi dijn herte, ic werde gesont.

Och datstu mi aldus hebste gelaten,
Dat doet mi wee boven maten.
Keer weder tot mi, so wort mi wel[5];
Ghif mi dijn herte ende geer niet el[6]!
Van minnen bin ic aldus gewont,
Ghif mi dijn herte, ic werde gesont!

Och woutstu mi dijn herte gheven,
Ic soude di in dat ewighe leven
Cronen mitter glorien croen,
Ghif mi dijn herte, nem[7] mi te loen!

---

1) Zie aan.
2) Trouwe.
3) Gemoed.
4) Het H. S. heeft: veel te lichter.
5) Dan is het mij wel.
6) Begeer niets anders.
7) Neem.

Van minnen bin ic aldus gewont,
Ghif mi dijn herte, ic werde gesont[1]!

Niet weinige in getal zijn de liederen, waarin de roepende Heiland van den geroepene antwoord ontvangt, zoodat er eene levendige zamenspraak ontstaat, waarin Jezus op bekeering aandringt en de mensch zich eerst onwillig of onvermogend verklaart, maar zich ten laatste overgeeft. Zulke zangen hebben niet zelden den vorm eener gewone romance, gelijk b. v. het volgende, waarin de Zaligmaker eene maagd, die tot nog toe in de vreugde der wereld leefde, toespreekt, opdat zij daarvan afstand doe en der zonde afsterve. Zij komt, maar haar jong hart kleeft nog steeds aan de wereld en daarom wil zij de bekeering uitstellen. Jezus wijst haar op de onzekerheid des levens en het eeuwig „te laat.” Nu doet zij de goede keus, en weldra vind zij in den Heer haren leidsman en belooner!

Heer Jesus een ionghe maghet ontboot,
Oft sy wou leeren sterven,
Oft sy wou sterven den bitteren doot,
Der werelt ghenuchte derven.

O Heere, seet sy[2], Heere mijn,
Ick ben noch ionck ende vrome.
Als mijn jonghe daghen leden sijn[3],
Dan sal ick tot u comen.

---

1) Ik schreef dit lied af uit een H. S. der vijftiende eeuw, een der Weespsche manuscripten, nu in de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage. Het bevat vele stukken van zeer verschillenden, maar altijd geestelijken inhoud, en enkele dichtstukjes. Op den geschreven Catalogus van den Heer van Iterson, met de Weespsche H. SS. in genoemde Bibliotheek voorhanden, komt het voor onder N. 34. Mone heeft een ander H. S. gezien, waarin het lied gelezen wordt, maar hij liet er slechts ééne strophe, de eerste, van afdrukken, a. w. s. 155.

2) Zegt zij.

3) Voorbijgegaan zijn.

Maer als u ionghe daghen leden sijn,
Comdi my dan te spade,
Soo suldy liden die eeuwighe pijn
Ende derven mijn ghenade.

Die maghet woude ter scholen gaen;
Sterven soo soude sy leeren.
Wie vantse in haren weghe staen?
Jesus van Nazarene!

Hy nam die maghet by der hant,
Hy leydense alsoo schoone;
Hy leydense van daer int hemels lant;
Daer gaf hy haer een croone.

Och Heere, seet sy ootmoedelijck,
Wat loffelijcke croone!
Ick wil u loven eewelijck
Voor desen grooten loone [1].

Wordt Jezus in dit lied naar het bijbelsche beeld voorgesteld als een Heer, die der over de zonde zegevierende ziel eene kroon, de kroon der heerlijkheid, toereikt, in andere zangen is de Heiland, regt in den geest der middeleeuwen, een ridder, die in een „rijk kasteel op hooge tinnen" woont, omringd van zijne engelen, die hem „zoo zoeten lof" zingen. Om dat kasteel ligt eene breede en diepe zee, de zee des menschelijken levens met al zijne verzoekingen ten kwade. Wil men die zee veilig overvaren, dan heeft men „zijn harte in Jezus' wonden te ankeren," en men zal tot de vreugde en schatten des kasteels worden toegelaten [2]. Ge-

1) Uit het *Hofken*, bl. xcix. Een uitvoeriger gesprek tusschen „Jesus ende die Siele" vindt men onder, in Bijlage VIII.

2) Zie Hoffmann von Fallersleben, a. w. s. 49, 50.

woner echter is de voorstelling, waarbij Jezus als een hovenier wordt gedacht, die den geloovige in een schoonen lusthof binnenleidt, wanneer hij hier op aarde zijne taak wel volbragt heeft, een lusthof vol „engelen-zang, harpspel, trompetten en klaretten[1].” Dieper opgevat vindt men dezelfde voorstelling bij zuster Bertke van Utrecht, eene devote maagd, die, van het jaar 1457 tot 1514 verscholen in eene kluis bij de Buurkerk der genoemde stad, een streng ascetisch leven voerde, en tot de beste stichtelijke zangers der vijftiende eeuw behoorde. Bij haar is het hart de hof, en Christus de „gaardener” of tuinman, die den mensch in het reinigen van zijn hart bijstaat en over het goede zaad, namelijk goede voornemens tot reinheid en liefde, eene gezegende zorg laat gaan:

Ic was in mijn hoofken om cruyt gegaen;
Ic en vant niet dan distel ende doorn staen!

Den distel ende den doorn die werp ic uut;
Ic soude gaerne planten ander cruyt.

Nu heb ic een gevonden die gaerden can;
Hi wil die sorgen gaerne nemen an.

Een boom[2] was hooch gewassen in corten tijt,
Den condic uuter aerde gebrengen nyet.

Dat hinder van den bome mercte hi wael;
Hi toochen[3] uuter aerden altemael.

Nu moet ic hem wesen onderdaen,
Oft hi en wil dat gaerden niet bestaen.

1) Zie het *Hofken*, bl. ccxvij, en Willems, a. w. bl. 458.
2) Een krachtig opgewassen gebrek.
3) Trok hem.

Mijn hoofken moet ic wien[1] tot alre tijt,
Nochtans en can icks claer gehouden nyet.

Hierin so moet ic zayen lelyensaet;
Dit moet ic vroech beginnen inder dageraet.

Als hi daerop laet dauwen, die minre[2] mijn,
So sel dit saeyken schier becleven sijn[3].

Die lelyen siet hi gaerne, die minre mijn,
Als si te rechte bloeyen ende suver sijn.

Als die rode rosen daer onder staen,
So laet hi sinen sueten dau daerover gaen.

Als hi daerop laet schynen der sonne schijn,
So verbliden alle die crachten der sielen mijn.

Jesus is sijn name, die minre mijn;
Ic wil hem eewelic dienen ende sijn eygen sijn.

Sijn min heeft mi gegeven so hogen moet,
Dat ic niet meer en achte dit eertsche goet[4].

---

1) Moet ik wieden.

2) Minnaar.

3) Spoedig wortel gevat hebben.

4) Dr. van Vloten maakte Bertke en hare liederen in onzen tijd weder bekend in de *Konst- en Letterbode*, 1850, N. 11. Harer werd vroeger gedacht door A. Matthaeus, *Fundat. et Fata Eccles. Praef.* p. 1.

VI.

Zangen op 's menschen bekeering en verlossing. Geestelijke minnezangen.

Tot de ernstigste liederen, welke onze vaderen gebruikten, behooren dezulken, waarin de noodzakelijkheid der bekeering wordt bezongen. Dat zij echter, niettegenstaande al hun ernst, gewoonlijk niet waren wat zij hadden moeten zijn, zal de lezer verwachten, als hij zich herinnert, wat wij reeds vroeger mededeelden aangaande de beginselen, waaruit de bekeering onzer devote voorouders veeltijds oorsprong nam[1]. Ook de dichters, even als de predikers en stichtelijke schrijvers van dien tijd, wezen slechts zelden op het hoogste en beste beginsel, dankbaarheid voor de weldaden Gods in Christus, erkentenis van de liefde, waarmede de Vader ons eerst heeft liefgehad, opdat wij, door die liefde gewonnen, ons vrij en blijde tot zijne dienst begeven. Meestal stelden zij de zoo noodige verandering van gemoed en leven voor als „een uitgaan van zich zelven," waardoor de mensch niet zoozeer geheiligd wordt om in waarheid en zaligheid, reeds nu zoowel als bij vermeerdering in de toekomst, een door gehoorzaamheid gelukkig kind van God te zijn, als wel van alle vreugde des tegenwoordigen levens afstand doet, opdat hij daarna, in het toekomende, van de helsche pijn bevrijd en deelgenoot van het eeuwige loon moge wezen. Uit vele liederen van dien aard kiezen wij een enkel ten voorbeelde, een dialoog in verzen, die aanmaningen tot bekeering vervatten aan een levenslustig en van God vervreemd jongeling, aan-

---

1) Zie D. I. bl. 27, vv.

maningen uit den mond van een leeraar, die gedacht wordt op de tinne eens tempels, of op den top eens heuvels te staan, vanwaar hij zijne stem krachtig laat hooren:

Hoe lude sanc die lerar opter tynnen:
So wie in swaren sonden leeft,
God laets hem wel versynnen
Dat hy sich keert ter doechden waert,
Eer hem den wech die doot ondergaet[1];
Sy vroeden[2] diet versynnen.

O edel mensch, denct ghi moet ymmer sterven,
En sidi niet van sonden vri,
Gods rijc so moet ghi derven.
Ghi hebt so dic versuymt den tijt;
En dede Gods ghenadicheit[3],
Die hel waer dijn vri erven.

Ende dat verhoordeen ionglinc, ionc van iaren:
Nu seg mi, lerar wel bekent,
Hoe moechdi dus ghebaren[4]?
Ic mach noch leven menighen dach
Ende vroechd hanteren, als ic plach,
Ende dan te Gode varen.

Die lerar sprac: wat wildi u vermeten?
Siet, waer sijn u ghesellen ghevaren,
Die bi u waren gheseten?
Si waren van iaren dijns ghelijc;
Van haven waren si also rijc, —
Die wormen hebbense gheten[5]!

---

1) Waarschijnlijk moet men lezen:
Eer hy den wech des doots opgaet.

2) Zijn verstandig.

3) Kwam Gods genade u niet ten goede.

4) Hoe stelt gij u dus aan?

5) Gegeten.

Die ionglinc sprac: ic en can my niet bedwingen!
Ic moet ghebruken mijnre ioecht
Mit dansen ende springen!
Si moeten sterven, die veyich sijn [1].
Wel op nu, laet ons vrolic sijn!
God salt noch lang ghehengen!

Die lerar sprac: die vroechd mach di niet duren;
Want het verkeert so menichsyns
In eenre corter uren.
Och waerstu van die synne mijn,
Dat u nu duncket vroechd te sijn [2]
Ten waer dy niet dan truren.

Die ionglinc sprac: du moechs mi niet ontraden,
Dat ic die werelt laten sal
Ende leven int versmaden.
Ic wil volbrenghen, dat ic can.
Die vroechd der werelt staet my an;
Ic en canse niet versmaden!

Die lerar sprac: ghi sijt seer uten keren [3],
Dat ghi der werelt vroechde kiest
Voer tleven ons liefs Heren.
Siet toe, dat ghi soe niet en kiest
Dat ghi dat rike Gods verliest,
Welc ewelijc sal dueren.

Die ionglinc sprac: soud ic Gods rike derven?...
Soe mocht ic sorghen voer mijn lijf,
Dat ic dus soude sterven!
Ic heb ghemist den rechten pat!
Waer sal ic heen, bericht mi dat!
Ic ontsie der hellen erven.

---

1) Die veeg zijn.
2) Het H. S. heeft: vroechde sijn.
3) Gij zijt op een dwaalspoor.

Die lerar sprac: wildi in doechden risen,
Den rechten weg tot Gode waert
Sal ic u gherne wisen,
Daer nymmermeer en is verdriet:
Doet altijt goet ende laet des niet,
God sal dijn siel wel spisen[1].

Ofschoon de beginselen, waaruit de bekeering voortvloeide, bij velen, gelijk wij zagen, niet de edelste en beste waren, — waar men, al was het dan ook met siddering voor de eeuwige pijn, den beteren weg met een verslagen hart optrad en het oog hield op Hem, „die niet kwam om regtvaardigen, maar om zondaren te zoeken en zalig te maken," daar werd de gebogene al ras opgeheven en de bedroefde vertroost en verblijd. Ook van dit verschijnsel, een der schoonste, welke het Evangelie aan het licht roept, ontmoet men in de liederen-schat der vaderen treffende bewijzen. Men hoore slechts het volgende liedeke, waarin het gevoel der verlossing zich krachtig geeft uitgedrukt:

Trueren alle die willen,
Mijn trueren is ghedaen.
Ick heb van Jesum, mijn lieve,
So goeden troost ontfaen![2]

Hy was verbolgen seere.
Godt danck tis al ghedaen!
Hy wil met grooter eere
Ons arme sondaeren ontfaen.

Wy loven sinen name
Om al dat groote goet;
Het is ons seer bequaeme,
Dat hy ons altijt doet;

1) Ik schreef dit lied af uit boven (bl. 150, n. 4) vermeld H. S. Het komt ook voor in het *Hofken*, bl. lxxvij, maar met vele varianten en met zes strophen vermeerderd.

2) Ontvangen.

Maer dat hy [ons] noch doen sal,
Dat wert dat beste deel!
Dat is ons een goet geval;
Hy wert onse al geheel

Nae deser tijt gegheven
In eewigher sekerheyt,
Daertoe dat eewich leven,
Dat heeft hy self geseyt. Amen [1].

Hoe de mystieke gemoedsrigting, waar zij zich in volle kracht vertoont, den geest tot zinnelijke, ja vleeschelijke voorstellingen doet neigen, werd duizendmalen opgemerkt, en ook aan het leven onzer voorvaderen bewezen. Wij zouden de proeven daarvoor dan ook gerustelijk achterwege kunnen laten, zoo wij ons niet verpligt achtten ons overzigt der stichtelijke poëzij van het tijdvak onzer beschouwingen, hoe kort ook, zooveel mogelijk volledig te maken. Uit de vele geestelijke minnezangen van den ouden tijd kiezen wij daarom slechts een enkel ten voorbeelde en ook daarvan geven wij niet meer, dan tot de kennis van de gansche soort genoegzaam is, den lezer verzekerende, dat wij ons in onze keuze meer door gevoel van kieschheid hebben laten besturen, dan door eene, den geschiedschrijver overigens betamende, zucht om het meest karakteristieke te leveren. Zie hier dan een brok van een geestelijk liefdegezang, waarin de begeerte naar vereeniging met den hemelschen Bruidegom spreekt in destijds maar al te gewone vormen:

Mijn herteken gheeft so menigen sucht,
Mijn oochkens sterren [2] in die lucht

---

1) Uit het *Hofken*, bl. clxij. Bij Hoffmann v. Fallersl., a. w. s. 30, 31 komt het zelfde lied voor, maar zeer veranderd.

2) Mijne oogjes staren.

Tot hem, die woont daer boven.
Mocht ick een urken by hem maken vreucht,
Daer hem die enghelen loven!

Hy heeft twee vrindelijc oochkens claer,
Daer schiet hy mede der minnen strael;
Maer selden coompt hy daer buyten [1].
Sijn ingelkens singen in sinen sael
Op harpen ende op luyten.

Sijn woordekens sijn seer amoreus,
Sijn aenschijn is seer gracieus;
Hoe en soude men hem niet minnen?
Hy maeckt mijn siel coragieus,
Als hy my aenspreckt van binnen.

Sijn lippekens root als een coral,
Sijn kinne lanck van maeten smal,
Sijn tanden sijn als yvooren.
Sijn voorhooft blincket als cristal,
Als albasteren sijn sijn ooren, enz. [2]

VII.

Liederen op den dood, des levens leed, de vrucht des tegenspoeds en de vreugde des hemels.

De vierde en laatste soort van geestelijke liedekens, waarvan wij gewag maakten, bevat gezangen, waarin onderwerpen

1) De dichter of dichteres klaagt, dat hij of zij maar zelden met „die minnen straal" begunstigd wordt. Die zoo zong behoorde zonder twijfel tot hen, die door H. van Herp berispt werden, omdat zij gierig naar „zoetigheden" of bevindingen waren. Zie boven, D. I. bl. 56.

2) Uit het *Hofken*, bl. clij. Andere geestelijke minnezangen van nog minder stichtelijken inhoud vindt men bij Hoffm. v. Fallersl. a. w. s. 10, ff.

van verschillenden aard werden behandeld, stoffen van algemeen belang voor den mensch en den christen: dood en eeuwigheid, onderwerping aan Gods wil in 's levens leed, uitzigten op de vreugde des hemels. Wij willen ook van deze enkele proeven leveren, en ook nu weder zulke, die voor de kennis van het gemoedsleven der voorgeslachten eenige beteekenis hebben.

De vijftiende eeuw was, voor ons vaderland evenzeer als voor naburige landen, eene eeuw, waarin de verschrikking des doods millioenen harten onophoudelijk in vrees hield. Hare jaarboeken spreken niet alleen van oorlogen en burgertwisten zonder einde, die de steden en dorpen telkens op nieuw deden rooken van het bloed der verslagenen; zij melden ook van algemeener slagting door zich gedurig vernieuwende pestziekten, welke de bevolking op de vreeselijkste wijze dunden. In zulke tijden, als de plagen bijna van jaar tot jaar wederkeerden en de vlugt van stad tot stad vruchteloos bleek, kon de gedachte aan 's levens kortstondigheid slechts verwijderd blijven van hen, die, verzonken in vleeschelijken zin, voor allen ernst geheel ontoegankelijk waren. Het ontbreekt niet aan bewijzen, dat de gedachte des doods werkelijk in de overleggingen van velen dier dagen eene heerschende is geweest; maar gelijk zij nog heden zich op verschillende wijzen aan de menschen gelden laat, zoo deed zij het ook te dien tijde! Of er ook nu, als in de eerste eeuwen des christendoms, waren, die in den dood slechts een door Christus verslagen vijand aanschouwden, wiens komst zij met kalmte verbeidden, omdat zijn werk hun slechts een overgang tot hooger en beter opende?... Er is geen twijfel aan! De rustige moed, waarmede zich b.v. een Geert Groote[1] en zoo vele zijner minder bekende geest-

1) Zie over Grootes uitgang — ook hij stierf aan de pest, gelijk zeer vele zijner latere broeders en zusters, — Dumbar, *Anal.* T. I. p. 10, en *Chron. Windes*. p. 20, s.

verwanten tot sterven bereidden, is er een verblijdend teeken van! Ook in dat tijdvak waren er duizenden, die vol van vrede in Christus en vol van zoete hoop den grooten slaap insluimerden, al waren hunne verwachtingen van de toekomst, gelijk wij straks zien zullen, vaak uiterst zinnelijk en door den invloed der Evangelie-waarheid weinig gelouterd. Maar niet allen leerden met den blik op den Heiland de vrees afleggen, en voor hen bleef de dood wat zij voor den natuurlijken mensch pleegt te zijn: een koning der verschrikking, een vijand, die alles neemt en slechts eene zwarte baar, een schamel lijkkleed en een donker graf wedergeeft, een jager, die den mensch als een stuk wild op het veld verrast en wegdrijft van al wat hem lief is! Waar de gedachte des doods zóó heerschte, kon zij alleen liederen doen aanheffen als het volgende:

Och voer die doot en is gheen boet [1];
Mit recht mach ic wel kermen;
Want sterven ymmer wesen moet,
Heer God, wilt mijns ontfarmen!
Al toeft die doot een iaer of yet,
Het moet doch sijn; ten baet mi niet.
Ic moet daran, alst God ghebiet,
Hy mach een weinich borgen [2].
Daerom so lijd mijn hert verdriet
Ende leeft altijt mit sorghen.

Al heeft mi God tot noch gespaert,
Mijn hert verscrict uut vresen,
Als ic denc op die henenvaert,
Die ymmer eens moet wesen.
Die doot is snel, seer fel ende wreet;
Ic moet van hier, tsi lief of leet.

1) Baat, middel.
2) Al wil hij een weinig uitstel geven.

Mijn teerghelt is een lynne cleet.
Ic salt hier haest begheven;
Och want ic dat int seker weet,
So moet ic altijt beven!

Och sterven moet ic, dat is vast;
Daerom [1] mach ic wel truren.
Die doot die heefter menich verrast;
Ic wachse tallen uren.
Si spoert mi na ghelijc een haes.
Wat baet ghenuecht, wat baet solaes,
Ic moet doch sijn der wormen aes,
Terstont na dit versceiden.
Dit moet ic, lacen arme dwaes [2],
Bedruct altijt bescreiden.

Och als ic bin gheset te lijc
Ende sta ghekist ter baren,
Ende tvleisch sal rotten onder tslijc,
Waer sal mijn siel dan vaeren?
Ic werd te graef mit sang gheleit;
Men offert voer mijn siel een deit [3];
Niet langher werd ic dan bescreit;
Om tgoet so gaet men kiven;
Mer och ic weet so cranc besceit,
Waer dan mijn siel sal bliven [4].

Gelijk de wijze, waarop men den dood in het aangezigt zag, afhankelijk was van den zedelijk-godsdienstigen toestand des menschen, die zijnen blik naar den eindpaal des levens wendde, zoo ook zijne gemoedsstemming, waarmede

1) Het H. S. heeft: waerom.
2) Helaas, een arme dwaas.
3) Duit?
4) Uit het boven (bl. 150, n. 4) vermeld Handschrift.

hij onder druk en leed verkeerde. Dat er onder onze vaderen geweest zijn, die hunnen weg, wanneer hij moeijelijk was, troosteloos wandelden, met gebogen hoofd en verbrijzeld hart als kinderen der verloren hoop, leert het volgende lied, dat eerst op het slot van verkwikking spreekt, maar hoofdzakelijk van verkwikking in een ander leven!

In wat plaetsen dat ic bin,
Ic moet des lidens wachten.
Daer comt gheen vroechd in mine sin
Bi dach of oec bi nachten.
Mit vresen bin ic ombevaen [1],
Dat cost mi also menighen traen.
God wil mijn druc versachten!

In alle deser werelt wijt
En weet ic druc tontvlieghen [2].
Men vint nyet anders inder tijt
Dan valscheit ende bedrieghen;
Want trou is nu ghebleven doot,
Die waerheit is in groter noot,
Si wert verdruct mit liegen.

Och rijc Here God, hoe we is mi
In deser werlt te wesen!
Mocht ic van sorghen wesen vri,
So wair mijn hert genesen.
Mer laci het is al om niet,
Hier is nyet anders dan verdriet
Ende altoes anxt ende vresen.

Druc, liden moet mijn eighen sijn,
Ic machs doch niet ontvaren.
Maria, reyne maghet fijn,
Wilt mi altijt bewaren.

---

1) Omvangen.
2) Weet ik den druk niet te ontwijken.

Ghi sijt mijn troost al op ertrijc,
Ic wil u dienen trouwelijc,
Al leefde ic dusent iaren.

Och rijc Here God, hoe wel lust mi
Uut deser werlt te sceiden.
Maria Vrou, weest mi dan bi
Ende wilt mijn siel gheleiden!
Al is mijn aventuer nu cranc,
Als ic coem inder englen sanc,
Sal droefheit van mi sceiden [1].

Men wane echter niet, dat alle lijders der vijftiende eeuw zoo zongen! De tijd, die onder de vele algemeene rampen, welke der toenmalige menschheid te beurt vielen, zoo vruchtbaar was aan devote sermoenen en traktaten over de „verduldigheid," bragt ook andere zangen voort, welke een aangenaam bewijs leveren, dat er waren, die den zegen der tegenspoeden wisten te erkennen op de wijze, welke het christendom bij zijne belijders èn eischt èn mogelijk maakt. Men leze het volgende lied, dat ons tot de beste van den ouden dag schijnt te behooren:

Een blide moet in tegenspoet
Doet alle liden wiken;
Want hy bekent die them toesent;
Hi sal hem niet beswiken;
Want God altoest dengenen troest,
Die sijn bevaen mit liden.
Hierom hebt moet in tegenspoet;
Na druc so comt verbliden.

Dar left gheen man, die mach of can
Dat liden hier ontganghen [2].

---

1) Uit het boven (bl. 150, n. 4) vermeld Handschrift.
2) Ontgaan.

Al scout oec hijt [1] mit alder vlijt,
Nochtans wert hi ghevanghen;
Mer wie ter tijt hier wert castijt
Ende hem daerin can liden,
Na dit verdriet, dat hem ghesciet,
Sal hi in troest verbliden.

Hi is gevaen, wil hijt verstaen,
Mit liden vast ghebonden,
Die, als ic waen, soude vergaen
Mit vroechd in val der sonden [2];
Mer dat verdriet en henges niet,
Dat hi dus coemt in vresen,
Ende dat onspoet, dat hem ghemoet [3],
Leert hem voersichtich leven.

Die dan bekint, dat hem God mint,
Dien hi castijt mit liden,
Ende tloen besint ende ondervint,
Wat wil hijt dan vermyden?
Hierom mit vlijt gaet aen den strijt,
So moechdi tsegen [4] winnen;
Want wie onspoet lijd mit oetmoed,
Heeft stadich vroechd van binnen.

O mensche goet, hierom wees vroet [5]
Ende wilt gheen liden wiken;
Want niemant vri, gheloves mi,
En levet op artriken.

---

1) Al schuwt hij het ook.

2) Die door vreugde in zonde zou vallen, wordt door lijden dikwerf voor den val bewaard.

3) Dat hem ontmoet, te beurt valt.

4) De zegepraal.

5) Wijs.

Hierom verdraecht al onversaecht
Ende wilt dat wenich achten!
Wortstu ghewont in dinen gront,
Iesus salt di versachten.

Dit self is claer ende openbaer
Inder Scriptur bewesen,
Dat hem gemoet menich tegenspoet,
Die God genaem [1] sal wesen;
Want int ghemein den herten rein
So veel op valt te liden,
Als dat weldaet van goed in quaet
Verwandelt tallen siden [2].

Een trostelic woort heb ic gehoort,
Dat doet mi vrolic liden,
Dat God hier loont ende namaels croont
Die vromeliken striden.
Hierom west vro [3], doet oec also,
Ende laet al overgangen [4].
Der vroechden croon int hemels troon
Salstu daervoer ontfangen.

O lijdsamheit, daer is gheseit,
Dat ghi die croen sult dragen.
Die dan sijn scult quijt mit verdult,
En derf hem niet beclagen [5].

---

1) Welbehagelijk.

2) Op den rand staat:

Als dat weldaet wert dic in quaet
Verkeert in allen siden.

De dichter zegt: zooals alom door de onregtvaardigen goed in kwaad verkeerd wordt, zoo dikwerf valt den regtvaardigen tot zijn nut kwaad te beurt.

3) Vrolijk.

4) Voorbijgaan.

5) Mag zich niet te beklagen.

Hierom so lijd een corte tijd,
Ten sal niet ewich duren;
Want God verblijd, dien hi castijt,
Lijd vrolic, sonder truren!

Wie tliden vlicht[1], dat hem aenswicht,
Die mach gheen troest ghewinnen,
Noch hi en kent dat testament,
Dat Iesus leet uut mynnen.
Doen hi ghewont aen tcruce stont,
Loefd[2] hy daervoer te gheven
In deser tijt vreed ende iolijt[3]
Ende namaels teuwigh leven[4].

Spraken wij boven met een enkel woord van de zinnelijkheid der voorstellingen, waarmede men zich den hemel en zijne vreugde droomde, ook hiervan deelen wij ten slotte eene enkele proef mede in een lied, dat, hoezeer het in de zestiende eeuw misschien grootendeels vernieuwd werd, zoovele van de reeds vroeger aangaande deze stof gekoesterde en alom uitgesproken gedachten bevat, dat wij het zonder twijfel voor een gezang van oudere herkomst verklaren, waarin de heerlijkheid van het „ander land" in de meest gewone vormen uitgedrukt werd, vormen die wij dan ook gedeeltelijk reeds bij onzen Brugman ontmoetten: een hemel met eeuwige maaltijden, volle bekers, harp- en trompetgeklank, de trippelende reijen en het gerink der kleederen-bellen van eene middeleeuwsche danszaal, ja, nog andere vreugde, waarvan de vermelding eer in eene beschrijving van het paradijs van Mahomed dan in een christen-lied verwacht mogt worden:

1) Vlugt.
2) Beloofde.
3) Vreugde.
4) Uit het boven (bl. 150, n. 4) vermeld Handschrift.

Al datter is op eerden,
Al dat men met ooghen aensiet,
Hoe groot dat is van weerden,
Ten mach my troosten niet,
Voordat ick coom hier boven
Al in die vreuchde der eewicheyt,
Daer alle die enghelen loven
Die heylighe Dryvuldicheyt.

Ende al die heylighe maechden,
Sy sijn verblijt aldaer;
Sy staen met grooter vreuchden
Al voor den spieghel claer.
Dat godtlijck wesen, dat sy
Tot alder tijt aenschouwen,
Sullen sy in der eewicheyt
In grooter vreucht behouwen.

Hoe salt een hert versinnen
Oft creatuere verstaen
Die vreucht al vander minnen,
Die sy aldaer ontfaen.
Sy staen voor tgodtlijck beelt
Met grooter dancbaerheyt.
Och weelden boven weelden
Is hem altijt bereyt.

Claerder dan duysent sonnen
Soo is daer Godts aenschijn.
Wie salt begrypen connen,
Hoe genoechlijck dat sy daer sijn?
Sy staen voor tgodtlijck beelt
In vreuchden boven natueren,
Die hem [1] tot elcker uren
Doet vernieuwen sonder treuren [2].

---

1) Zich.

2) Het is duidelijk, dat de dichter of dichteres de hoogste verrukkin-

Sijn [1] vederkens sijn opgheloken,
Sijn syde is openghedaen,
Daer alle reyne herten
Hem [2] in vermeyen gaen.
Hy schenct den lieven maechden
Den renschen, coelen wijn;
Sy sullen aen sijnder tafel
Daer altijt vrolijck sijn.

Die gordynen sijn ghehangen,
Die slaepcamer is daer ree,
Hy heeft na ons verlanghen,
Die overschoone Heer.
Hy schenct den lieven maechden
Den soeten nieuwen most.
Sy leyden daer die reyen
Met den coninck al in sijn hof.

David al metter harpen,
Hy en cans ghespelen niet [3]
Die vreucht al vander minnen,
Die hy daer dagelijcx siet.
Voor Jesus als hy plach
Laet hy sijn snaerkens clincken;
Tien-dusent-hondert iaren
En is daer maer een dach.

Sy draghen gulden stucken [4]
Met peerlen al omset.
Waer dat sy henen treden
Wort soeten roke gespreyt.

---

gen van het schouwende leven in den hemel als zich onophoudelijk vernieuwende en voortdurende dacht.

1) Jezus'. Hier treedt het beeld van den nachtegaal voor een oogenblik op.

2) Zich.

3) Hij kan het in zijn spel niet volkomen uitdrukken.

4) Sieraden van goud.

Sy draghen gulden oorden [1]
Ende eenen crans soo schoon,
Sy ontfangen daer aureola,
Die alderschoonste croon.

Sy singhen daer alleluya,
Dien costelijcken sanck!
Elcken voetstap, die sy treden,
Geeft sonderlinghen clanck [2].
Henen gaen sy treden
Met grooter soeticheyt;
Hy verwacht die lieve maechden
Met grooter vrolijckheit.

Sy singhen altijt sanctus
Al sonder onderlaet;
Sy volghen daer dat lammeken,
Waar dattet henen gaet.
Sy singhen, sy discanteren [3]
Die vreuchde boven natueren,
Sy brassen, sy hoveren,
Altijt in elcker uren, enz. [4]

---

1) Zomen?

2) Tot het feestgewaad van middeleeuwsche edellieden behoorden klinkende bellen en ander goud- en zilverwerk, dat zich bij het gaan liet hooren. Van Johan van Beveren, een aanzienlijk man, die in het begin der 15e eeuw met zijne echtgenoot tot de devoten behoorde en later te Windesheim, in het klooster aldaar, stierf, lees ik in mijn Handsch. D, dat hij vóór zijne bekeering zich „soe uutermaten costelike plach te vercyren, als hy te hove toech, mit costeliken gesmyde, dat sijn geclanck genck baven dat geruchte der spoelluyden."

3) Bezingen meerstemmig.

4) Uit het *Hofken*, bl. ccvij. vv.

VIII.

Brugmans dichterlijke natuur. Zijne twee liedekens. Beoordeeling van beiden. Zedelijk-godsdienstige werking des geestelijken lieds op het leven onzer vaderen.

De voortbrengselen van Brugmans geest, welke wij tot heden leerden kennen, zijn Leven van Jezus en dat der heilige Lidwina, en vooral zijn sermoen over „de drie Tafelen,” leeren ons evenzeer als alles, wat wij van zijne gansche persoonlijkheid weten, dat hij van die menschen was, welke men „poëtische naturen” pleegt te noemen. Een man van eene uiterst levendige verbeeldingskracht, vol gevoel en vernuft en ligt in enthousiasme gebragt, was hij naar zijnen aanleg een zoon van het lied, van wien wij zouden vermoeden, dat hij tot ontlasting zijner gedachten en gemoedsbewegingen ook dikwerf de taal en maat der dichteren gebruikte, al ware geen enkel gezang op zijnen naam tot ons gekomen. Ook hier echter behoeven wij niet bij een bloot vermoeden te berusten. Sinds twintig jaren is het bekend, dat Brugman werkelijk behoorde tot de velen, die in de vijftiende eeuw stichtelijke liederen dichtten, en onze onderzoekingen hebben ons overtuigd, dat van zijne zangen, zoo niet meerdere, althans één enkele eene zeldzame populariteit heeft verkregen, welke na vier eeuwen nog niet is voorbijgegaan.

Gelijk wij reeds vroeger met een woord aanduidden, is Hoffmann von Fallersleben de man, die onze landgenooten het eerst met Brugman als lieder-dichter bekend maakte. Onder de letterkundige schatten, welke deze geleerde uit ons vaderland naar het zijne voerde, waren twee Handschriften van het laatst der vijftiende eeuw met geestelijke volks-

liederen [1], waarvan verre de meesten aan tot heden geheel onbekende dichters of dichteressen hunnen oorsprong danken. Twee echter, die in beide Handschriften voorkomen, zijn in een der beiden, dat op perkament geschreven en met meerdere zorg behandeld werd, vergezeld van de woorden: *Frater Johannes Brugman.* Aan de juistheid dezer aanwijzing schijnt om geenerlei reden getwijfeld te kunnen worden, gelijk er dan ook, voor zoo ver wij weten, nimmer aan getwijfeld is. Beide liederen toch bevatten niets, dat niet van Brugman zou mogen verwacht worden, en veel dat uitmuntend past op zijne persoonlijke geschiedenis, zijne jeugdige afdwalingen en latere bekeering, zooals èn die afdwalingen èn zijne bekeering ons ook uit zijnen eersten Brief aan de Deventersche Broeders bekend zijn geworden [2].

Zijn wij aldus gerust gesteld aangaande de echtheid der beide liederen van Brugman, wij mogen ons evenwel gansch niet zeker achten aangaande hunne ongeschondenheid, althans die van het eerste, dat naar het referein met de woorden „Och ewich is so lanc" pleegt betiteld te worden. Niet alleen heeft het vele plaatsen, die door de afschrijvers, of misschien reeds door de zangers, uit wier mond de afschrijvers het welligt opvingen, bedorven zijn, zoodat de zin onverstaanbaar werd, maar de strophen zijn daarenboven van hare oorspronkelijke volgorde beroofd, zoodat ook de algemeene gedachten-gang is verbroken. Al deze rampen, het liedeke overkomen, zijn echter niet van dien aard, dat het daardoor van zijne waarde voor ons kon beroofd worden, en eene aandachtige beschouwing heeft ons daarenboven de overtuiging ingeboezemd, dat het beschadigde niet moeijelijk te herstellen is, zoo de kritiek zich slechts met bezadigdheid laat gelden en van een aanwezig hulpmiddel gebruik maakt.

1) Zie beschrijving der H. SS. *Horae Belg. Partis* I p. 110—113.
2) Zie D. I. bl. 5, vv.

Dat hulpmiddel vinden wij in het reeds zoo dikwerf door ons gebezigde „Hofken der geestelijke Liedekens”[1], waarvan de „devote” verzamelaars, ook het „Och ewich is so lanc” grootendeels hebben opgenomen, en wel zóó dat zij, hier en daar althans, eene juistere lezing dan Hoffmann schijnen gekend te hebben. Doch ziehier het lied in de gedaante, waarin wij meenen dat het door Brugman is geleverd geworden. Waar onze lezing van die van Hoffmann en andere uitgevers[2] verschilt, zullen wij daarvan aanwijzing doen in de aanteekeningen.

Mit vroechden laet ons[3] singhen
Ende loven die Triniteit,
Dat si[4] ons wil bringhen
Ter hoechster[5] salicheit,
Die ewelic sal gheduren[6]
Ende[7] ewelic sonder verganc.
Och mocht ons dat gheburen!
Och ewich[8] is so lanc!

Leefden wi na die[9] gebode
Maer, als[10] wi leven souden
Ende dienden altijd[11] Gode
Ende onser liever Vrouwen

1) Zie boven, bl. 152, n. 2.

2) Het „Och ewig is zoo lanc” komt voor in het *Hofken*, bl. lxiiij, v., bij Hoffm. v. Fallersl. l.l. p. 36—39, in Prof. Visschers *Bijdragen tot de oude letteren der Nederl.* IIe st. bl. 141—144, in des Heeren Alberdingk Thijms *Nederl. Gedichten*, D. I. bl. 175—177, en waarschijnlijk nog wel elders. Zeven strophen van het lied vindt men in een H. S. der 16e eeuw in de verzameling van den Heer Serrure te Gent. Zie Mone, a. w. s. 159.

3) *Hofken:* willen wij.

4) *Hofken:* hij.

5) *Hofken:* eewiger.

6) *Hofken:* dueren.

7) Ontbreekt in het *Hofken*.

8) *Hofken:* eewelijck.

9) *Hofken:* naer Godts.

10) Voor: maer als, heeft het *Hofken:* alsoo.

11) *Hofken:* altoos.

Ende lieten overliden
Die werelt in haer verganc [1],
So mochten wi ons [2] verbliden.
Och ewich is so lanc!

Bliscap [3] sonder ende
Is [4] boven int hemelrijc;
Die wi daer sullen vinden,
Dien is hier [5] gheen ghelijc.
Daer [6] is dat godlic wesen,
Tscenct [7] ons den bliden dranc,
Ic hebt wel [8] hooren lesen.
Och ewich is so lanc!

Ic [9] sanc met groter vrouden [10]:
Die werelt al staet mi aen;
Aen haer wil ic mi houden [11],
Si en mach mi niet ontgaen,

---

1) Hoffmann: ende lietent overliden den swaren overganc. Thijm nam de lezing zóó over en schreef bij de woorden: lietent overliden, de verklaring: „lieten de dingen voorbijgaan." Zij baat niet, omdat de woorden: den swaren overganc, onverstaanbaar blijven en door die verklaring zelfs nog duisterder worden. Wij namen de lezing van het *Hofken* op, die de ware schijnt en waaruit die der schrijvers van Hoffmanns H. SS. ligt ontstaan is.

2) *Hofken:* soo souden wy hierna. 3) *Hofken:* die blijdtscap es.

4) *Hofken:* hier. 5) *Hofken:* sy en heeft.

6) *Hofken:* dat.

7) Hoffmann: scenct; *Hofken:* het schinckt.

8) *Hofken:* alsoo wij.

9) In het *Hofken* ontbreekt deze gansche strophe. Bij Hoffmann is zij de zesde.

10) Hoffmann: vroechden.

11) Hoffmann: is mijn handen; Thijm: is mijn heuchde, volgens conjectuur van Hoffmann. Visscher heeft: ic my hangen. De lezing in den tekst, welke ons Dr. van Vloten mondeling heeft voorgesteld, schijnt geene regtvaardiging te behoeven.

Tis ewich ja niet vresen.
Si maect mi also cranc;
Ic soud so wel ghenesen,
Waer ewich niet so lanc!

Nu[1] mach ic oec wel truren
Ende mijn singhen laten staen;
Want ic had uutvercoren,
Dat emmer moet vergaen.
Ic waende si soud mi gheburen, —
Si gaet al haren ganc;
Ic vrees een ewich truren.
Och ewich is so lanc!

Ic[2] sanc van ure tot uren,
Si soude mi eighen sijn[3].
Ic waende si soud mi gheduren[4] —
Dat en mach also niet sijn.
Nu wil ic van haer sceiden;
Si gaet al haren ganc,

---

1) Deze strophe ontbreekt geheel in het *Hofken*. Ook bij Hoffmann is zij de vijfde. Maar daar de (bij ons) voorgaande strophe bij hem achter deze komt, wordt in den vijfden regel het: si soud mi gheburen, onverstaanbaar. Door onze transpositie is het duidelijk, dat *de wereld* bedoeld wordt.

2) Ook deze strophe ontbreekt geheel in het *Hofken*.

3) Hoffmann en Thijm: enghe sijn. Tegen den zamenhang, waarin de wereld niet als *eng*, *benaauwd*, gedacht wordt, maar als *begeerlijk*. De dichter droomde vóór zijne bekeering, dat die wereld, die hij zoozeer beminde, hem *eigen* zou wezen, zou toebehooren, waarom wij het woord enghe in eighen veranderden. Vgl. boven, bl. 197, reg. 6 van ond.

4) Hoffmann: doden; Thijm: smoren!! Wederom tegen het verband. Hoe had Brugman de wereld kunnen aanhangen, als hij zoo overtuigd was geweest, dat zij hem dooden, ja, smoren zou? Ik kies daarom het ww. gheduren, waardoor de regel wel bijna gelijkluidend met den vijfden van de voorgaande strophe wordt; maar zulke tautologie vreesden de liederdichters van de 15e eeuw niet, zooals ook uit den regel: si gaet al haren ganc, blijkt.

Ten baet gheen langher beiden.
Och ewich is so lanc!

Wes[1] sel ic mi hantieren,
Wat sal ic ane gaen,
Dat ic der werelt manieren
Van vresen moet laten staen?
Vol drucs, verdriets van binnen,
Vol drucs, dat maect mi cranc,
Wat sel ic gaen beghinnen?
Och ewich is so lanc!

Hadieu[2] der werelt minnen,
Hadieu, tis al ghedaen!
Ic heb in minen sinnen
Wat nieuwes aen te gaen.
Ic wil gaen avonturen
Te gaen een anderen ganc,
Al solt mi werden sure.
Och ewich is so lanc!

Maria[3] die moeder ons Heren,
Die is[4] van ons verblijt,
Als[5] wi ons bekeren
In deser ellendigher tijt.
Maria, maghet reine,
Och edel wijngaertranc,

---

1) Ook deze strophe ontbreekt in het *Hofken*.

2) Ook deze strophe ontbreekt in het *Hofken*.

3) Bij Hoffmann is deze strophe de vierde. Zij behoort bij het slot van het dichtstuk, waarin de zanger de vreugde der hemelingen meldt over des zondaars bekeering, eerst Marias vreugde, dan die der engelen, eindelijk die van al de heiligen. In het *Hofken* is zij de voorlaatste strophe.

4) *Hofken:* sy es.

5) *Hofken:* wanneer.

Bidt voer ons [1] ghemeine!
Och ewich is so lanc!

Die enghelen menigherleide [2]
Si maken groten cier [3]
Ende laten ons te weten [4],
Het ghelt ons even dier [5].
So moghen wi ons verbliden
Ende leren der enghelen sanc
Nu ende tot allen [6] tiden.
Och ewich is so lanc!

Die heilighen [7] alle gader
.Si maken ons groten feest,
Si loven God den Vader,
Den Soen, den heilighen Gheest,
Als wi onse [8] sonden laten;
Si gheven [9] ons groten danc
Ende lonent ons sonder [10] maten.
Och ewich is so lanc!

Laet ons gaen dienen [11] Gode,
Dat rade ic jonc ende out,
Ende houden sijn ghebode
Ende bidden hem [12] menichfout,

---

1) *Hofken:* ons alle.

2) *Hofken:* die enghelen van hier boven.

3) Aldus het *Hofken.* Hoffmann heeft: si doen ons groten cier.

4) Het *Hofken* heeft: laet ons hem allen loven, dat aan de volgende woorden: het ghelt ons even dier, geen zin laat.

5) De zin schijnt te wezen: de engelen, die groote vreugde hebben, doen ons weten, dat dezelfde vreugde ook voor ons bereid is.

6) *Hofken:* tot eewelijcke tyden.

7) Aldus het *Hofken.* Hoffmann heeft: enghelen.

8) *Hofken:* die. 9) *Hofken:* wetens.

10) *Hofken:* sy verblijden hen boven.

11) *Hofken:* nu laet ons dienen. 12) In het *Hofken* ontbreekt: hem.

Dat hi ons wil bescermen
Al voer der hellen stanc
Ende voer [1] dat ewich kermen.
Och ewich is so lanc!

Het tweede lied van Brugman, dat ons door Hoffmann bekend gemaakt werd, schijnt ons van zangers of afschrijvers weinig of niet geleden te hebben, waarom wij het met vertrouwen wedergeven, gelijk wij het vinden [2].

Ic heb ghejaecht mijn leven lanc
Al om een joncfrou scone,
Die alresoetste wijngaertranc,
Dic daer is in shemels trone [3].
Met enghelen is si om beset,
Ic en can daer niet bi comen [4];
Mijn sonden hebbent mi belet,
Des ic mi mach bedroven [5].

Ic bin verdoelt op deser jacht,
Die werelt heeft mi gheloghen;
Ghenoechte heb ic seer gheacht,
In wanen [6] bin ic bedroghen;
Rijcheit ende lof heb ic ghemint
Ende idelheit uutvercoren [7];
Int jaghen bin ic dus verblint,
Den wech heb ic verloren.

---

1) *Hofken:* van.

2) Uit de *Horae Belgicae, Part.* II. p. 39—41, nam Willems het over onder den titel: *Zielejacht,* a. w. bl. 456, 457. Men vindt het ook bij Visscher, a. w. bl. 444, 445.

3) Hoffmanns Handschr. B. heeft: al in des hemels trone.

4) Willems, die geen andere autoriteiten dan Hoffmann had, heeft: toeven.

5) Willems heeft: bedroeven.

6) Willems heeft: dor waen.

7) Willems heeft: vercoren.

Ic wil opstaen, tis meer dan tijt,
Ende soeken hem alleine,
Des joncfrous soen, diet al verblijt,
Jesus[1] ist dien ic meine.
Hi is den wech, alsmen verclaert,
Ic wil mi tot hem keren;
Den rechten wech ter joncfrou waert[2]
Mach ic noch aen hem leren.

O Jesu Heer, nu bid ic di
Uut al mijns herten gronde,
Van sonden wilt mi maken vri,
Dats nu ende tallen stonde!
Doet mi di pure moeder dijn
Met suverheit aenscouwen,
Doer haer wilt mijns ghenadich sijn,
Ic wil haer dienen met trouwen.

Der enghelen vroecht, wilt op mi slaen
Dijn ontfermhertighe oghen!
Ic heb u grotelic misdaen,
Des is mijn hart in doghen[3].
Ghi sijt des sondaers toeverlaet
Ende troestersce der armen.
Ghi sijt die gheen, daert al an staet,
Wilt mijns doch nu ontfarmen!

Mijn vrienden, maghen ende scat
Die sullen mi beswiken,

---

1) Hoffmanns Handschrift B. heeft: Maria, en trekt al het overige tot de Moeder, zeker tegen Brugmans bedoeling. Men zie den volgenden regel, waar de dichter zinspeelt op het woord des Heeren. »Ik ben de weg" enz.

2) Hoffmanns Handschr. B. heeft: ten hemelrike. Willems schrijft: ten hemel waert.

3) Lijden.

Die Scriftuur bewijst wel dat,
Ic moet alleine gaen striken[1].
O moeder Gods, daer om wilt staen
Bi mi, als ic sel sterven,
Want ic moet loen naer werc ontfaen;
Wilt mi ghenade verwerven!

Die dit liedekijn eerstwerf sanc,
Is seer ghequetst van binnen;
Sijn vleisc heeft hem ghemaect so cranc,
Dat hi is flau van minnen.
O Jesus, [die] dranc den bitteren dranc
Ant cruis om smenscen wille,
Behoede ons van der hellen stanc
Ende van des duvels quelle[2]!

Bedriegen wij ons niet, dan zal de lezer, die, na ons overzigt van de stichtelijke poëzij der vijftiende eeuw doorloopen te hebben, een aandachtig oog op de gezangen van Brugman wilde slaan, met ons in de overtuiging deelen, dat zij den dichter tot eere strekken en hem aanspraak geven op eene eerste plaats in de rij der devote zangers zijner dagen. Beide liederen onderscheiden zich naar den vorm door dien gemakkelijken verzenbouw en vloeijenden, zangerigen stijl, welke aan de besten van de soort ook voor het moderne oor nog eene groote mate van behagelijkheid verleenen. De verzen rollen bij eene eenigermate bedachtzame voordragt, welke met de vrijheden der middeleeuwsche ver-

---

1) »Hij gaat strijken" voor »sterven", nog heden, gelijk men weet, door het volk gebruikt.

2) In Hoffmanns Handschr. B ontbreekt deze strophe. Willems stootte haar waarschijnlijk daarom uit; maar deed hij het met genoegzamen grond? De regel »die dit liedekijn eerstwerf sanc" geeft aan het lied een voor dien tijd zeer gewoon slot, zooals anonymen ligt beminnen konden.

sificatie niet al te zeer onbekend is, ligt en aangenaam voort, zooals het bij gedichten, voor zang en volksgebruik bestemd, vereischt wordt. Ook wat den inhoud aangaat, behoeven zij voor de schoonsten van Brugmans tijd niet onder te doen. In het „Och ewich is so lanc" heerscht ontegenzeggelijk een diep gevoel van heimwee naar de hoogere vreugde des hemels, eene hoop, die bij den zanger voor een oogenblik verdrongen wordt door de herinnering van vroeger zonde, maar straks bij hem herleeft onder de bewustheid van eene goede en onberouwelijke keus gedaan te hebben, waarop hij de blijde goedkeuring van alle heiligen in den hemel durft verwachten. Ootmoed en geloof maken de grondtoonen uit van het gansche lied, en beiden laten zich zoo frisch en krachtig vernemen, dat er geen twijfel bij ons overblijft, of Brugman zong hier onder den invloed van eigen levenservaringen. Wel plaatst zich ook hier, gelijk elders, bij den devoten monnik der vijftiende eeuw Maria maar al te zeer op den voorgrond, zoodat hare vreugde in des zondaars bekeering bezongen wordt, terwijl de blijdschap van des zondaars hoogsten Vriend en eenigen Verlosser vergeten schijnt, maar — wij weten reeds, dat hij in dit opzigt een echte zoon zijner verdwaalde moederkerk was. Hetzelfde gunstige oordeel durven wij over den inhoud van het andere lied uitbrengen. Ook hier spreekt een diep schuldgevoel bij den dichter, die met goede voornemens de levensbaan optrad, maar in het streven naar beter deerlijk afdwaalde, een slagtoffer van zijnen wereldzin. Doch ook hier wederom ontmoet men het vertrouwen des geloofs, dat bij alle schuld nog volkomen vergiffenis verwacht, en hartgrondig bidt om kracht tot vrijmaking van alle ongeregtigheid en om een zalig uiteinde.

Gereed om ons oog van den liederenschat der vijftiende eeuw en ook van Brugmans zangen af te wenden, opdat wij, nogmaals onze stof verwisselende, tot onze laatste mededee-

lingen overgaan, veronderstellen wij nog de vraag bij den lezer: wat al deze devote liedekens bij onze vaderen wel mogen uitgewerkt hebben; welke kracht zij konden oefenen op hun godsdienstig leven?... Doch hoe zullen wij haar anders beantwoorden dan door veronderstellingen en gevolgtrekkingen, die elke aandachtige zelf kan maken, wanneer hij op den algemeenen inhoud dezer gezangen terugziet. De bronnen van de geschiedenis der menschheid zijn, ook dáár waar zij het mildst vloeijen, onuitsprekelijk arm en gebrekkig. Kronijken melden van veldslagen, watervloeden en hongersnooden, van koningen en edelen, pausen en bisschoppen en van hunne in het oog schitterende daden. Biographiën malen uitstekende of uitstekend geachte personen in hun streven en bewegen, in hunne vreugde en smarten, hunne eer en oneer. Maar waar zijn de boeken, die ons de verborgen geschiedenis der hoofden en harten van de kinderen des volks openbaren: hoe zij dachten en gevoelden, onder welke indrukken zij van dag tot dag en van oogenblik tot oogenblik leefden en handelden?... Zijn het meer dan enkele en bijna altijd toevallige berigten, die ons desaangaande van den ouden tijd bewaard bleven?... En voor de kinderen des volks werden deze liederen, ook Brugmans liederen, geschreven; door hen althans werden zij het meest gebruikt. In de cellen der begijnhoven, in den kloosterhof onder den veld- en handenarbeid der broeders en zusters[1], in den avondstond van feest- en heiligen- dagen op de straten en bruggen der steden, of aan den haard in den huiselijken kring, werden zij aangeheven op de wijzen der wereldlijke volksgezangen[2].

1) Hoe de Windesheimsche monniken onder hun ligteren handenarbeid plagten te zingen, beschrijft ons J. Busch, *Chron. Windes.* p. 286, 287.

2) Brugmans »Och ewich is so lanc" zong men b. v. op de wijze: »Het toghen uut drie lansheren al in", en boven zeer vele liedekens van die en later tijden vindt men wederom, dat het op de wijze van het »Och ewich is so lanc" ging. Voor Brugmans tweede lied gebruikte

Zoo gingen zij van geslacht tot geslacht, sommigen zelfs tot op onzen tijd. Brugmans „Och ewich is so lang" werd, gelijk wij reeds opmerkten, een der meest geliefde volkszangen, die ooit aangeheven werden. Niet slechts in meerdere handschriften, maar ook in latere liedeboekskens vond het eene plaats, ja, nog slechts korten tijd geleden werd het door den meest populairen Nederlandschen volksschrijver van onze dagen in een veelgelezen verhaal opgenomen [1]. Waar is nu de mensch die ons verklaren zal, niet wat al de besproken liederen, maar wat slechts dat ééne lied van onzen monnik in de harten van ontelbaren heeft te weeg gebragt? Drager van goede gedachten zweefde het telkens bij vernieuwing op veler tongen, en niet altijd kon het als een onbezielde klank in de ledige lucht verloren gaan. Er is godsdienstige kracht in dit gezang en — zulke kracht oefent kracht. Hebben sommigen dan onder den indruk van dit eenvoudig liedeke de beteekenis van het „ewich is so lanc" gevoeld, zoodat zij leerden letten op hunnen weg, waar hij heenleidde? Hebben anderen met den dichter „der werelt minnen" vaarwel toegeroepen, als zij zijne klaag- en vreugdetoonen herhaalden? Is de raad aan „jonc ende out," om „Gode te gaen dienen," om „sijn gheboden te houden" en hem „menichfout te bidden," diep in veler gemoed gezonken?.... Ziedaar zoovele vragen, voor wier beantwoording slechts ééne bron stof kan leveren, eene bron die voor des stervelings blik niet geopend is: de rol der gedachtenisse bij den Allerhoogste, die niet alleen de geschiedenis van koningen en grooten, hunne begeerten, voornemens en gedragingen kent, maar ook die der millioenen, wier namen, toestanden, deugden en zonden tot aan het einde der wereld voor tijdgenoot en nageslacht verborgen blijven!

men de melodie van „Na groenre verwe mijn hart verlanct" of „Addeu, mijn lief, hebt goeden nacht." Zie Hoffmann, a. w. s. 36 en 39.

1) H. Conscience, *Houten Clara*, bl. 48, 49.

VIERDE AFDEELING.

Brugmans laatste levensjaren en nagedachtenis bij de nakomelingschap.

I.

Brugman in het observanten-klooster te Nijmegen. Zijne bemoeijingen voor de stichting des kapittels van de St. Stevenskerk aldaar.

Het is ons reeds vroeger gebleken [1], dat zich de Minderbroeders van de observantie sinds 1455 ook te Nijmegen hebben gevestigd. In genoemd jaar verzochten de raad en burgerij der stad, gelijk zulks ook elders geschiedde, van den paus vrijheid om voor de broederen, van wier ernst en vroomheid men nu allerwegen voor het volk zooveel goeds verwachtte, een convent te bouwen, en Calixtus III, die eerst onlangs (12 April 1455) gekroond was, bewees hun de gunst, welke zij van hem begeerden. De gevraagde vrijheid was naauwelijks verleend, of op een stuk gronds buiten de muren van Nijmegen, niet ver van de Hessenpoort, verrees een klooster, welks kerk in het jaar 1460 voltooid en gewijd werd [2]. Dit klooster schijnt vóór en na 1487, toen

---

1) D. I. bl. 127, 128.

2) Ik volg de vrij uitvoerige berigten van Wadding (T. XII. p. 305), die ongetwijfeld ook hier authentieke oorkonden bezigde. Volgens Gonzaga (p. 891) echter werd het Nijmeegsche convent reeds vóór 1450 op-

het binnen de stadsmuren verlegd werd, een hoofdzetel voor de Keulsche provincie der Observanten geweest te zijn, waar nog tijdens Brugmans leven en vervolgens, gedurende het laatste deel der vijftiende en de eerste helft der zestiende eeuw, meermalen een provinciaal kapittel werd gehouden [1].

Het Nijmeegsche convent was de plaats waar Brugman, na een zwervend leven van langdurigen en menigvoudigen arbeid, zich ten laatste voor goed vestigde. Van zijnen toestand en zijne ervaringen gedurende de weinige jaren, die hij hier nog leefde, zijn niet dan enkele berigten tot ons gekomen; maar hoe weinige zij wezen mogen, wij verzamelen ze gaarne, omdat zij ons een bewijs leveren, eensdeels hoe hij ook in den laten avond zijns levens steeds voor de belangen van kerk en christenheid op zijne wijze werkzaam bleef, en anderdeels hoe hij ook nu nog met een trouw hart zijne vroegere beginselen aankleefde en voor oude vrienden de oude liefde bleef koesteren, welke zij verdienden.

Het is den beoefenaren onzer geschiedenis bekend, dat onze vaderlandsche kerk gedurende de middeleeuwen, vooral de veertiende en vijftiende, bij uitnemendheid rijk werd aan zoogenaamde kapittelen, vergaderingen van een grooter of kleiner aantal priesters, kanonniken genaamd, die, gezamenlijk aan eene stads- of dorpskerk verbonden, van zekere ten hunnen behoeve verstrekte inkomsten leefden en daarvoor in zoodanige kerken bepaalde diensten deden [2]. Zulke kapittelen behoorden naar de toenmalige begrippen bij elke eenigermate aanzienlijke gemeente, en werkelijk waren zij, ten

---

getrokken. In de Betouw meldt (*Kerk- en godsd. Gest. te Nijmegen*, bl. 64), dat het in 1336 werd gesticht. Maar deze geleerde heeft klaarblijkelijk de vroegere Conventualen met de latere Observanten verward.

1) Wadding, l. l. In de Betouw, a. pl.

2) Zie Royaards, *Geschiedenis van het Christendom in Nederl. ged. de middeleeuw*. D. II. bl. 158, vv.

gevolge van bisschoppelijke bemoeijingen, en vooral door de belangstelling van vele Graven en Heeren, in het midden der vijftiende eeuw in eene groote menigte van steden en dorpen reeds lang aanwezig. Te Nijmegen echter zag men zich nog altijd van dit voorregt — zoo achtte men het toch — verstoken; om welke redenen weten wij niet. De stad overtrof alle andere van het hertogdom Gelderland zoowel door het aantal harer inwoners als door hare welvaart en rijkdom, welke zich onder den invloed eens bloeijenden koophandels steeds vermeerderden [1]. Zij boogde op een schoon heiligdom, de St. Stevenskerk, die twee duizend kommunikanten had met negen-en-twintig steeds dienstdoende vikarissen, aan wier hoofd een pastoor of rector stond, wiens aanzien niet gering was, daar hij de collatie van negentien der vikariaten bezat. Geen wonder dat Nijmegens burgerij en vooral de talrijke geestelijkheid der parochie-kerk met naijver op naburige gemeenten zagen, die zoogenaamde collegiale kerken bezaten met daartoe behoorende kapittelen, en dat zij ten laatste middelen zochten om te verkrijgen, wat zij zich regtens dachten toe te komen. In het jaar 1461 besloot de toenmalige rector, Johannes Vijgh, met de onder hem staande vikarissen, eene krachtige poging aan te wenden, om tot het gewenschte doel te geraken. Zij zonden een smeekbrief aan paus Pius II met de bede, dat zijne heiligheid de St. Stevenskerk tot eene collegiale mogt verheffen, en dat het den supplianten zoude vrijstaan zich tot een collegie of kapittel te vormen, waarbij de rector de waardigheid van deken bekleeden en de vikarissen de kanonniken zouden wezen. Zij drongen hun verzoek aan door eene verwijzing naar het aanzien hunner stad, kerk en gemeente en „den aanwas", welken de godsdienst van

1) Aldus de straks aan te halen oorkonde.

deze instelling zou mogen verwachten[1]. Of Pius op deze bede gunstig antwoordde, blijkt niet. Zoo hij ook al toestemde, zijn er welligt bezwaren geopperd door het kapittel der Heilige-apostelen-kerk te Keulen, waarvan de deken en kanonniken eenige patronaat-regten bij de St. Stevenskerk bezaten[2]. Zeker is het althans, dat het kapittel in 1469 nog niet bestond[3].

Brugman schijnt met den rector en de geestelijkheid van Nijmegen in goede vriendschap geleefd te hebben, iets dat onze opmerking verdient, daar wederzijdsche welwillendheid tusschen Observanten en parochie-geestelijken in die dagen, ten gevolge van onderlingen naijver op de gunst van en den invloed bij de gemeente-leden, uiterst zeldzaam was. Zij verstonden elkander volkomen ten opzigte van de zoozeer verlangde kapittel-stichting, en Brugman besloot in den aanvang van het jaar 1469 eene proef te nemen, wat hij voor den rector en de vikarissen der St. Stevenskerk doen kon. Steunende op den invloed, welken hij gedurende zijn verblijf hier te lande bij de grooten steeds genoten had, wendde hij zich met een uitvoerigen brief tot Katharina van Bourbon, de gemalin van den toen regerenden Hertog Adolf, om haar voor de begeerde zaak te winnen. Hij schreef haar in het Fransch, de moedertaal der vorstin, en wist haar, blijkens den inhoud van het slechts gedeeltelijk voor ons bewaarde stuk[4], toe te spreken op eene wijze, waaruit men

---

1) Zie dezen smeekbrief in zijn geheel, maar vertaald, bij Arkstée, *Nymegen, de oude Hoofdstad der Batavieren*, bl. 240, 241.

2) Zie in de Betouw, a. w. bl. 37. Vgl. denzelfden in de *Annales Noviom.* p. 128.

3) Dat in de Betouw de oprigting ten onregte op het jaar 1461 plaatste, zal aanstonds blijken.

4) Zie het uittreksel bij Pontanus, *Hist. Gelr.*, p. 534, 536 (Harderov. 1639). Vgl. Slichtenhorst, *Geld. Gesch.* IX Boek, bl. 262. Het is zeer te beklagen, dat Pontanus het gansche stuk niet heeft opgeno-

zien kan, dat de schrijver geenszins onbekend was met de meest geschikte manier, waarop men de grooten der aarde tot vervulling zijner wenschen kan bewegen. Hij bad namelijk de Hertogin, dat zij vriendelijk zou tusschentreden bij den Hertog, opdat door zijne bemiddeling der geestelijkheid en gemeente van Nijmegen ten laatste geschieden mogt, wat zij zoo vurig verlangden, en hij drong zijne bede aan door Katharina de vroomheid der Fransche vorsten, hare voorouderen, te herinneren en die der vaderen en voorgangers van Adolf, wier hand steeds zoo mild en krachtig werkzaam was geweest in velerlei weldaden aan de kerk. Hij sprak van Megengaud en Gerberch, de vrome echtelingen, die omstreeks den aanvang der elfde eeuw een nonnenklooster tegenover Bonn stichtten, waarvan Aleide, hunne dochter, de eerste abdisse was geweest [1]; van Otto I, Graaf van Gelre, die het kapittel van Zutphen oprigtte [2]; van Hendrik, den derden Graaf van Gelre, en Gerhard II, Otto III en zijne zonen, die het klooster Bethlehem bij Doetichem zoozeer beweldadigden [3]; van Otto IV en zijne gemalin Margaretha, aan wier godsdienstzin het klooster van St. Bernardus te Goch en het convent der Minderbroeders te Roermond hun bestaan dankten [4]. Met nadruk roemde hij vervolgens de vrome werken van Reinold I, die het karmeliter-klooster te Gelre

men. Zonder twijfel heeft Brugman toch ook in bijzonderheden uitgedrukt, wat goeds hij voor de godsdienstige belangen der gemeente van een kapittel verwachtte.

1) Vgl. Slichtenhorst, a. w. bl. 52.

2) Door Brugman wordt aldus bevestigd, wat in de *Kerk. Oudhed. van Deventer* (D. I. bl. 409) en door Royaards (a. w. bl. 190) aangaande de kapittel-stichting te Zutphen in het onzekere wordt gelaten.

3) Zie over de stichting van dit klooster en de vorstelijke gunsten, daaraan bewezen, de hoogst belangrijke verhandeling van Mr. J. A. Nyhoff, *Bijdragen*, D. IX. bl. 3, vv.

4) Volgens Knippenbergh (*Hist. ecclest. Ducatus Geldriae*, p. 76), werd het minderbroederen-klooster te Roermond door Gerhard III gesticht.

bouwde, en die van zijne gemalin Margaretha, welke iets diergelijks te Zutphen deed, en bovenal prees hij Reinold II, die met „de doorluchtige Eleonora, dochter van den Koning van Engeland" het beroemde karthuiser-convent Munnikhuizen bij Arnhem[1] stichtte, terwijl Eleonora later, na Reinolds dood, te Harderwijk en Deventer nog twee conventen voor de Minderbroeders vestigde[2]. Nadat Brugman alzoo zijne kennis van de vorstelijke weldaden, aan de voorgeslachten bewezen, op eene gepaste wijze had aangewend, wees hij Katharina op de billijkheid van het verlangen der Nijmegers. De stad Zutphen, zeide hij, bezat reeds lang haar kapittel, zoo ook Arnhem, Roermond, Bommel, Batenburg, Grave; ja zelfs de dorpen Elst, Haaften en Rossem hadden het hare: hoe verdiende dan niet Nijmegen dezelfde voorregten, zij die de eerste stad van Adolphs gebied was, aan hem, haren Heer, zoo bij uitstek getrouw en gehoorzaam!

Wat Brugman door Katharina bij haren gemaal voor zijne vrienden van de St. Stevenskerk uitwerkte, wordt ons niet berigt. De vorstin stierf den een-en-twintigsten Mei van het zelfde jaar, waarin de grijsaard zich met zijne letteren tot haar rigtte[3]. Zeker is het intusschen dat het Nijmeegsche kapittel in 1480 reeds gevestigd was. Toen toch werd er eene overeenkomst tusschen de kanonniken aldaar met die der Heilige-apostelen-kerk te Keulen gesloten, waarbij de regten en voorregten der beide collegiën in hunne wederzijdsche betrekking naauwkeurig omschreven zijn[4].

1) Vgl. over het klooster Munnikhuizen *Oudh. van Utrecht*, D. III. bl. 195.

2) Vgl. over het convent te Harderwijk Schrassert, *Beschr. van Harderw.* D. I. bl. 50. vv., en over dat van Deventer *Oudh. van Dev.* D. I. bl. 194, en Dumbar, *Kerkel. en Wereltlijk Deventer*, D. I. bl. 500. vv.

3) Katharinas tombe is nog heden een sieraad van de schoone St. Stevenskerk te Nijmegen.

4) Zie daarover in de Betouw, a. w. bl. 37, v. en de *Annales Noviom.* p. 128.

II.

Brugman in het ziekenhuis des Nijmeegschen convents. Aanleiding tot het schrijven zijns eersten Briefs aan de Broeders te Deventer. Brugmans vermaningen aan zijne vrienden, en zijn blik in den toestand der kerk. De tweede Brief. Des schrijvers verwachtingen voor de toekomst der Broeders. Zijn dood.

Omstreeks het midden van het jaar 1470, en misschien reeds vroeger, toefde Brugman in het ziekenhuis van zijn convent te Nijmegen. Hij was nu, naar zijne eigene beschrijving [1], „een arm oud man, bevende" van zwakte en krankheid, die nog slechts zeer weinige schreden op den levensweg had te maken, eer hij den eindpaal bereikte. Doch hoe ook gebroken naar het ligchaam, was hij echter als voormaals nog helder van hoofd, warm van hart voor alles wat hem vroeger belangstelling plagt in te boezemen, en gereed om geestverwanten, die hem bezochten, te ontvangen en te dienen. Op zekeren dag meldde zich iemand bij hem aan, wiens naam ons niet bekend is, maar die door Brugman „een leek" wordt genoemd, een gemeenschappelijk vriend van hem zelven en de Broeders van Heer-Florenshuis te Deventer. De grijsaard schijnt zich in dat bezoek verheugd te hebben, en weldra ontstond tusschen hem en den ongenoemde een gesprek, zooals bij de ontmoetingen der devoten van dien tijd gewoon was. Brugman namelijk ondervroeg zijnen gast over den geestelijken staat en voortgang zijner Deventersche vrienden, en de ondervraagde gaf de gewenschte bescheiden. Aan het einde der zamenspraak was de oude man, hoe magteloos

---

1) Zie Brugmans *Epist.* I § 1, boven, D. I. bl. 199.

hij zich overigens gevoelde, moedig genoeg te beloven, dat hij nog eenmaal vóór zijnen dood de pen zou opvatten, om aan de Broederen een brief te schrijven. Hiermede vertrok de bezoeker, die, straks te Deventer gekomen, aan Egbertus ter Beek [1] en de hem omringenden in die toezegging eene aangename tijding bragt.

Waarschijnlijk heeft voortdurende krankte Brugman verhinderd in de eerste weken of maanden zijne belofte na te komen. Na eenig tijdverloop ontving hij een brief van Egbertus, die niet voor ons bewaard werd, maar welks inhoud ons uit Brugmans antwoord vrij volledig bekend is. De Deventersche rector herinnerde zijnen hoogbejaarden vriend de gedane toezegging en meldde hem te gelijk een en ander aangaande zijn eigen toestand, waaraan op dat tijdstip, gelijk wij van elders weten, vrij ernstige moeijelijkheden verbonden waren, die hem in zijn schrijven meermalen in bittere klagten deden uitbreken en uitdrukkingen gebruiken, welke van een bedroefd gemoed en eenen vermoeiden geest getuigden. Wij moeten bij de beschouwing dier moeijelijkheden voor een oogenblik stilstaan, omdat de kennis daarvan aan het regte verstand der beide Brieven van Brugman dienstbaar is, en omdat zij ons daarenboven nog een blik in het dagelijksche leven der devoten laat slaan, waardoor onze wetenschap aangaande den zedelijken toestand der godsdienstige vergaderingen van die dagen aangevuld wordt.

Gelijk bekend is hebben de Zusters des gemeenen levens te Deventer sinds het overlijden van Geert Groote verschillende woningen betrokken, nadat haar gezelschap zich van jaar tot jaar meer en meer had uitgebreid. Deze woningen, vijf in getal, Meester-Geertshuis, Lammen-van-Dieseshuis, Buuskenshuis, Brandeshuis en Kerstekenshuis stonden somtijds onder éénen rector, somtijds onder meerdere, en had-

1) Zie *Epist.* I § 1, en over Egbert ter Beek boven, D. I. bl. 120.

den elk hare afzonderlijke vrouwelijke oversten en eigene inkomsten. De twee laatstgenoemde, Brandeshuis en Kerstekenshuis, lagen in de Spinhuis-steeg naast elkander en werden eerst in 1470 onder beleid van Egbert ten Beek, door het nederwerpen of doorslaan van den muur, die beide scheidde, vereenigd. Die vereeniging, ofschoon in zich zelve oogschijnlijk eene zaak van geringe beteekenis, werd eene bron van menigvuldig leed voor den vromen rector! Zij mishaagde aan beide vergaderingen uitermate, en te meer daar Egbert te gelijkertijd eenige maatregelen nam, waardoor de verslapte tucht onder de Zusteren moest hersteld worden. Hij bepaalde namelijk dat de onder zijn bestuur staande vrouwen voortaan niet meer in verschillende kerken ter godsdienstoefening mogten gaan, maar slechts in ééne, die van de Lieve Vrouw, waar zij onder naauwkeurig toezigt zouden zijn, en vanwaar zij, na voleindigde godsdienst, terstond naar hare gestichten moesten wederkeeren. Zoo trachtte hij een misbruik weg te nemen, dat sinds lang maar al te zeer gewoon was geworden. Vele Zusters toch plagten de godsdienstoefeningen te verzuimen, ofschoon zij den schijn aannamen van ze vlijtig bij te wonen. Zij bezochten hare vrienden in de stad gedurende de dienst, en bragten haren tijd door met onnut geklap. De bedoelingen van Vader Egbert, hoe goed zij ook waren, werden miskend. Er ontstond zekere zamenspanning onder de begijnen, die welhaast een ernstiger karakter aannam, toen de gebelgde vrouwen steun vonden bij eenige aanzienlijken en waarschijnlijk ook bij geestelijken, die nog altijd naijverig jegens de Broeders des gemeenen levens waren. Zij wisten namelijk te bewerken, dat van wege den Magistraat der stad aan Heer Egbert aanzegging geschiedde, dat hij den muur, die de huizen vroeger scheidde, weder had op te trekken, en toelaten moest dat de Zusters, als te voren, verschillende kerken bezochten. Van hier een strijd tusschen den rector en de regering, welke door

het moedig en bezadigd gedrag van den eerstgenoemde wel voor een tijd gestild werd, maar hem toch zoo veel en zoo bitter verdriet berokkende, dat hij, waarschijnlijk daarom, in 1472 afstand deed van zijn bestuur over de vereenigde gestichten, die nu gezamenlijk den naam van St. Ursulen-huis voerden en onder het opzigt van Lambertus Rees kwamen [1].

De brief, waarin Egbert ter Beek zijne klagten uitstortte, deed Brugman in November van het jaar 1470 de pen opnemen, en op den zesden dier maand voleindigde hij zijn uitvoerig schrijven, dat den lezer reeds vroeger in de oorspronkelijke gedaante medegedeeld werd [2], maar hier nogmaals ter sprake wordt gebragt, omdat het ons met Brugmans toestand gedurende zijne laatste levensdagen, vooral zijn zielstoestand, naauwkeurig bekend maakt.

Ook nu, even als toen de bovenvermelde ongenoemde vriend hem bezocht, bevond de grijsaard zich in het ziekenhuis des convents „op het leger zijner smarte en krankheid;” hij gevoelde zich zwak en verklaarde zich onbekwaam om geregeld en bondig te schrijven. Dit laatste schijnt ons niet geheel bezijden de waarheid geweest te zijn. De brief is breed van stijl en niet zonder die herhalingen, welke men zegt dat den ouderdom eigen zijn; maar desniettegenstaande levert het gansche stuk de duidelijkste bewijzen, dat de steller nog eene groote mate van frischheid des geestes bezat, een zeer vasthoudend geheugen, eene levendige verbeelding en een vurigen ijver voor al wat hij goed en groot achtte, eene edele warmte, welke ook een man in de kracht des levens tot hooge eere en aanbeveling had kunnen strekken.

De inhoud van den Brief is voor een groot deel eene lofspraak op de Broederen des gemeenen levens, hunnen staat, hunne onderlinge liefde en het onderwijs, dat zij der jeugd

1) Zie Dumbar, *Anal.* T. I. p. 171, s. p. 176. Vgl. *Kerkel. en Wereltl. Dev.* D. I. bl. 599, v. en D. II. bl. 45, vv.

2) D. I. Bijl. I. bl. 198, vv.

verschaften; voor een ander deel eene troostrede aan Egbertus en de overige bewoners van Heer-Florenshuis, die met den rector deelden in de straks vermelde onaangenaamheden, aan den strijd met de Deventersche regering verbonden; voor een derde deel eene reeks van vermaningen, die bewijzen, dat Brugman steeds overtuigd was van de hooge roeping der Broeders en de gevaren, welke hen van de vervulling hunner bestemming konden doen afdwalen. Hij wenschte hun vuriglijk toe, dat zij zouden vermenigvuldigd worden in de kerk tot duizenden en duizendmaal duizenden, ja dat hun getal groot zou worden als dat der sterren aan den hemel; maar zij zouden „de geesten hunner zonen beproeven," vooral derzulken, die zij tot de reformatie van oudere kloosters naar elders zonden; want het was eene gevaarvolle taak in de wereld uit te gaan: „gelijk het zoete water eener beek spoedig de zoetheid verliest, wanneer het in de zee uitloopt, zoodat het straks mede zout en bitter wordt," zoo konden de uitgezondenen ligt afvallig worden van hunne beginselen en in plaats van anderen te hervormen zelve bedorven worden. Nog vermaande hij hen om niet, gelijk de kloosterlingen gewoonlijk deden, naar veelheid van pauselijke en bisschoppelijke privilegiën te staan en „op zulk een rietstaf" hun vertrouwen te vestigen. De vrome stichter der broederschap, Geert Groote of Florens Radewijns, had hun, „door het voorbeeld zijner deugden, wapenen nagelaten, waardoor zij in alle moeijelijkheden zeker onoverwinnelijk zouden zijn." Maar „wierpen zij deze wapenen weg, om op privilegiën te bouwen" dan, vreesde hij, zoude de Heer, die hen tot nog toe als zijne zonen had verdedigd, hen gewisselijk verlaten. Voor het overige moesten zij onder den strijd, dien zij te voeren hadden, niet mistroostig zijn, en vooral hun hoofdwerk, de opvoeding der jeugd, met ijver blijven voortzetten. Wat zouden zij moedeloos worden, zoo zij somtijds vruchteloos schenen te arbeiden en gelijk waren aan visschers, die

een ganschen nacht vischten en niets vingen? Dit geschiedde opdat zij nederig zouden zijn en des te trouwer volharden.

Merkwaardig is vooral hetgeen Brugman, tegen het einde van zijnen Brief, op de klagten van Egbertus over den toenmaligen toestand der kerk antwoordde. De bitterheid, waarmede de bestrijders van den wereldgeest te dikwerf hunne aanvallen op de afdwalingen en zonden hunner tijdgenooten ontsieren en verdacht maken, schijnt verre van dezen eerwaardigen grijsaard geweest te zijn. Hij wilde niet veel zeggen over den staat der kerk; want „hij was blind en kon over de kleuren niet oordeelen, en zijn zalige Vader Franciscus had verklaard, dat hij de zonde der priesteren niet wilde aanzien uit eerbied voor den oppersten Koning, wiens knechten zij genoemd werden, en God zelf had Eli en zijne misdadige zonen voor een tijd verdragen, totdat hij hen strafte." Maar toch vreesde hij „dat de wijngaard, welken de Heer geplant had, opdat hij druiven voortbragt, en die slechts waterloten droeg", ten laatste door het wilde gedierte verdorven zou worden. Ja, die vrees zag hij alreede, gelijk hij meende, voor een gedeelte althans vervuld. Ginder maakten „de leeuw, de Turk, en de vossen, de Bohemers," verwoestende invallen in den wijngaard! „Sommigen, helaas, die de Heer opgevoed en verhoogd had, verachtten den Vader en de door zijn kostelijk bloed gekochte Bruid, de kerk." En nog erger meende hij te moeten verwachten! „In vroeger tijden hadden de monniken en geestelijken de akkers van den wijngaard bezaaid en wijnstokken gepoot en vruchten geoogst. Maar nu, — dat men de velden der luijaards slechts betrad en de wijngaarden der verdwaasden, men zou zien dat doornen en distelen den ganschen bodem innamen; want niet alleen de geregelde tucht, maar zelfs de kennis der regelen was begraven en verduisterd!" Wel mogt men dan bidden, zeide hij, gedurig bidden, dat God van den hemel zou nederzien om zijne kerk te behoeden, en

wel moest ook ieder christen intusschen voor zich zelven waken, opdat hij niet ophield „een zuiveringsmiddel voor de wereld" [1] te zijn! Daarnaar hadden vooral de Deventersche mannen te streven, „wier verzorging der jongeren" hij „voor de hervorming der zedelijk-misvormden zoo heilzaam en noodzakelijk" noemde! „Staat niet naar hooge dingen, o Broeders," dus besloot Brugman zijne vermaningen, „maar bedenkt de bedoelingen uwer vaderen, die van den eerwaardigen Florens en zijne leerlingen, en weest niet verschrikt zoo sommigen van uwe zijde wijken, nu deze dan gene; want dit geschiedt door goddelijke toelating, dat enkelen van uwe gemeenschap afvallen, daar er geen koorn zonder kaf is, geen wijn zonder droesem, geen olie zonder doorzinksel. Uw huis is niet beter dan dat van Abraham, waarin Izaäk en Ismaël zamenwoonden, en uwe vergadering is niet heiliger dan die van Christus en de Apostelen, uit wier getal de zoon des verderfs verloren ging. O mijne hartelijk beminde Broeders, laat u niet ligt aftrekken van uwe bemoeijingen voor uwe arme leerlingen, en houdt niet op de zonen van Christus op te kweeken, maar vergadert als Ruth de aren achter de maaijers, en laat met de Apostelen de overgeschoten brokken niet verloren gaan, en geeft acht op het woord der waarheid: die niet met mij is, is tegen mij, en die niet met mij vergadert, verstrooit!"

Brugmans eerste Brief aan zijne Deventersche vrienden werd in de maand September, waarschijnlijk van het jaar 1471, gevolgd door een tweeden [2], welke even als de voorgaande was uitgelokt door een schrijven van Egbert ter Beek, die zich nogmaals van de klagten zijns harten bij den grijsaard ontlast en hem gebeden had om een vertroostend woord. Brugman was nu door ouderdom en krankte nog meer dan

1) *Purgamentum mundi.*

2) Zie D. I. bl. 218, vv.

vroeger afgemat, gelijk blijkt uit eenige uitdrukkingen, welke hij bezigde. Hij wilde gaarne voor zijnen vriend doen, wat hij vermogt; maar „zijn lieve Vader Egbert moest weten, dat hij zijne harp aan de wilgen had gehangen, en dat zijne bevende handen de myrrhe reeds lieten vallen," zoodat hij zich slechts weinig bekwaam meer bevond „zamenhangende woorden in het midden der verstandigen te spreken," en „geen pen kon punten," om welgeregelde gedachten uit te drukken. „De palen van de *brug* waren vergaan en voor Brugman bleef niet meer over dan ten grave te dalen." Hij had de letteren van zijnen vriend intusschen wenschen te voorkomen, want de oude liefde voor de Deventersche broederschap was geenszins bij hem verminderd; neen, „de goede Jezus wist het," hoe zijn hart gloeide voor de mannen, die het ware „klerikale leven" voerden, ofschoon zij niet tot den eigenlijken stand der klerken, der priesteren van de kerk, behoorden. „Zoo hij een prelaat ware geweest, zou hij hen met goede privilegiën hebben voorzien; zoo hij een aardsche vorst of magt ware geweest in den lande hunner inwoning, hij zou hun huis hebben bewaakt, al had het zijn bloed moeten kosten. Maar wat vermogt hij?.. Was hij niet een onwaardige, de minste onder de Minderbroederen?.. Neen, zijn rijk was niet van deze wereld! Zoo schoot hem dan niets over dan te weenen over het leed zijns vriends en den Vader der barmhartigheid voor hem te bidden!"

Hoogst merkwaardig is het vuur en de levendigheid van geest, welke ook in dezen Brief spreken, waar Brugman vervolgens de Broeders opwekt om in de moeijelijkheden, welke men hun van verschillende zijden bleef aandoen, niet te versagen, en toch vooral hunne woonplaats en de bestemming van hun leven niet te verlaten. Het is duidelijk, dat de schrijver het tijdperk, waarin hij zijne dagen straks zou voleindigen, als zwanger van groote gebeurtenissen beschouwde, maar dat hij te gelijk in den arbeid zijner door de kinde-

ren der wereld verachte vrienden een beginsel erkende, waaruit eene betere toekomst zou geboren worden. „Nog wacht u veel vrucht bij de geestelijkheid der kerk”, dus eindigde hij zijn schrijven, „nog wacht u groote eere! Weest slechts nederig en geduldig en verdraagt zoo veel gij kunt, en de Heer zal met u zijn. Vaartwel in den Zoon der Maagd, groent blijde, bloeit liefelijk, draagt altijd voorspoedig vrucht in de genade!”

De goede woorden, die Brugman alzoo in dezen Brief, welke om den wille zijner ligchaamszwakheid door de pen van een ander geschreven werd, aan de vrienden van zijn hart deed toekomen, zijn de laatste gedenkteekenen zijns levens, welke voor ons bewaard bleven. Aangaande zijne nog overige dagen en laatste uren zijn geenerlei berigten door ons gevonden. Zoo echter de hoop op eene schoonere toekomst der kerk, waarmede hij anderen troostte, hem zelven bijbleef tot aan zijn einde; zoo de gedachte aan de Broeders, die hij zoo vele jaren aaneen trouwelijk bemind en geëerd had om de roeping, welke zij tot heil der christenheid vervulden, hem verzeld heeft, zoolang zijn hart klopte; zoo zijn oog bleef staren op den Heer, voor wiens zaak hij lang en ernstig en ook niet vruchteloos streed, dan is zijn heengaan in vrede geweest en in verwachtingen, welke die Heer te zijnen tijde vervuld heeft, ofschoon op eene andere wijze, dan hij van zijn toenmalig standpunt voorzien en wenschen kon.

Brugman stierf, volgens de getuigenis van oude schrijvers [1], in zijn convent in 1473, het jaar waarin eene hevige

---

1) Val. Andreas, l. l. p. 469, Sweertius, *Athen. Belg.* p. 402, en anderen. Arturus, de compilator van het *Martyrologium Franciscanum*, plaatste Brugmans sterven op den 19 October, maar zonder andere reden dan de noodzakelijkheid waarin hij was, om voor den beroemden broeder een dag in den kalender vast te stellen. Zie *Acta Sanct. April.* T. II. p. 268.

pest de bewoners van Heer-Florenshuis te Deventer dunde, en de ijzeren vuist van Karel den Stouten op de poorten van Nijmegen donderde, totdat de stad zich overgaf en de verslagen burgerij, straks in het stof geknield, den triumpherenden vorst om genade bad [1].

III.

Brugmans vereering bij zijne ordebroeders. Zijne nagedachtenis bij het volk. De overlevering aangaande zijne profetische gave.

De man, die zoo lang, zoo krachtig en veelzijdig onder onze voorvaderen arbeidde, is ten grave gegaan, doch niet om, gelijk zijn vriend Dionysius de Karthuiser en zoovelen zijner tijdgenooten, die misschien niet minder verdienstelijk waren, vergeten te worden. Brugmans nagedachtenis is bij de volgende geslachten tot op dezen dag bewaard, en wel bij uitnemendheid levendig bewaard; maar zij had gedurende de vier eeuwen, waarin zij voortleefde, lotgevallen van zeer verschillenden aard, ja, eene zonderlinge geschiedenis, die belangrijke lessen geeft aangaande de waarde of onwaarde van den roem en het oordeel der stervelingen over hunne medestervelingen.

Dat de naam van Brugman bij zijne orde, vooral bij de Franciskanen der observantie, steeds in vereering werd gehouden, zal niemand verwonderen. Die de jaarboeken der Minderbroeders schreven, gedachten hem met lof als den voornaamsten hervormer der Conventualen en den voortplanter der strengere tucht in de noordelijke Nederlanden, als een welsprekend en zeer godvruchtig man [2]. Er waren echter

1) Zie boven D. I. bl. 90, en in de Betouw, *Annal. Nov.* p. 139, 140.
2) Zie b. v. Wadding, *Annal. Minor.* T. XII. p. 305.

anderen, die den afgestorvene reeds vroeger, weinige jaren na zijnen dood, eene hoogere onderscheiding waardig achtten. Toen het Nijmeegsche konvent in 1487 van buiten de Hessenpoort binnen de stadsmuren werd verlegd, waarschijnlijk om het gesticht aldaar in meerdere veiligheid voor de rampen des oorlogs te stellen, werd Brugmans graf geopend. Men verzamelde zijne overblijfselen en bereidde hun eene andere rustplaats in het nieuwe klooster; maar den schedel schonk men eene eere, waarop de vrome monnik in zijn leven wel nimmer zal gerekend hebben, en die hij zich zeker niet begeerd heeft. Men plaatste namelijk dien schedel onder het hoog-altaar in de kerk van het convent bij de reliquiën der heiligen! Hier bleef dit gebeente lange jaren bewaard, een schat, den broederen dierbaar, totdat het graauw, tijdens de kerkelijke beroeringen der zestiende eeuw, die zich te Nijmegen meermalen herhaalden, het klooster plunderde en met de overige overblijfselen der heiligen ook dezen schedel vergruisde [1].

Meer dan eene halve eeuw nadat vermelde beleediging het stof des regtvaardigen was aangedaan, geschiedde Brugmans naam eene onderscheiding, welke grooter dan alle andere zou geweest zijn, ware zij slechts in den bij de Katholieke kerk gebruikelijken vorm ontstaan en van pauselijk gezag uitgegaan. De Fransche Minderbroeder Arturus, die het Franciskaner-martyrologium schreef, plaatste Vader Brugman op de lijst der heiligen van den tweeden rang onder de zoogenaamde gelukzaligen (*beati*), die het sieraad zijner orde zullen geweest zijn; doch hij deed het op eigene autori-

1) Zie Wadding, l. l. Hij stelt de plundering van het convent op het jaar 1570, even als Gonzaga, l. l. p. 891. Toen echter was Nijmegen geheel in de magt der Spanjaarden. Waarschijnlijk moet men 1566 lezen, wanneer de stad en hare godsdienstige gestichten èn van de Hervormde èn van de Katholieke partij vrij wat te lijden hadden. Zie *Annales Nov.* p. 172, ss.

teit, zonder omzien naar den kanon, welken men te Rome had geschreven, en — de Jesuit Papebroch dreef straks den spot met de aureole, welke de Franciskaner „op *zijn* pauselijk gezag" om het hoofd van den vereerde had gehangen! [1]

Hoe het Nederlandsche volk van alle standen den man, die zijne beste jaren en krachten aan de hoogste belangen der voorvaderen wijdde, nog niet vergeten heeft, is den lezer bekend. De spreekwoorden „al kondt gij praten als Brugman [2]," en „Brugman zoekt zielen en ik zoek geld" waren vier-honderd jaren lang, van dag tot dag, op de lippen van duizenden [3]; maar de historische figuur, welke beide gezegden voor den geest dergenen, die ze gebruiken, moesten plaatsen, is allengs verflaauwd van kleur en omtrek, ja, voor de meesten is de naam, dien zij gedurig herhalen, als een ledige klank geworden, waaraan geene bepaalde voorstelling meer is verbonden. Wie denkt er nog aan, dat het „Brugman zoekt zielen en ik zoek geld" eene lofspraak bevat op een godvreezenden monnik, die, toen eene hebzuchtige priesterschaar hare diensten slechts voor zilver en goud veil had, den armen en verwaarloosden aankondigde, dat hij hen om Gods wil zou troosten, leeren en de biecht afnemen?

---

1) Zie *Acta Sanct.* l. l. Over Arturus en zijn *Martyrologium* (het verscheen te Parijs in 1638) leze men Wadding, *Scriptores ordinis Minor.* p. 41, 42.

2) Van dit spreekwoord vindt men reeds gewag gemaakt in eene lijst der Amsterdamsche regeringsleden, op het jaar 1462, en wel met deze woorden: »den 22 Novemb. is Brugman, wesende van de oorden der Minnebroederen in dese stad gekomen ende tegen wille der Heeren Magistraten in de stad gebleven door sijn welsprekentheyd aen de devote gemeente, waervan nog een spreekwoord is gebleven: al kost gy praten als Brugman." *Handvesten van Amsterd.* 1e Stuk, D. 3.

3) Het laatst vermelde spreekwoord wordt in Holland tegenwoordig zelden of nooit gebruikt. Anders schijnt het elders te wezen. Zie het opstel over Brugman van Mr. H. O. Feith, in den *Groning. Volksalmanak* voor 1843, bl. 173.

En die het „al kondt gij praten als Brugman" gebruiken, zijn zij niet doorgaans in twijfel èn over den waren zin der spreuk èn over den naam en diens oorspronkelijken bezitter, of zij daarbij te denken hebben aan een welsprekend man of een ijdelen klapper, een middeleeuwschen volksredenaar, een Leidschen hoogleeraar of een Amsterdamsch pleitbezorger?... Werd aldus het beeld van den zoozeer vermaarde, gelijk het in de volksvoorstelling bestaat, reeds merkelijk verduisterd, één voorname trek in dat beeld is door den tijd volkomen uitgewischt: Brugman is voor het tegenwoordige geslacht geen profeet, geen ziener in de toekomst meer, zooals hij gedurende de vijftiende, zestiende, zeventiende, ja zelfs nog een gedeelte der achttiende eeuw voor onze vaderen was!

Ubbo Emmius, Schotanus, Pontanus, Slichtenhorst en anderen [1] verhalen met nadruk dat Brugman, toen hij allerwegen in den lande zijne welsprekendheid tegen het zedebederf van geestelijken en leeken, regenten en onderdanen rigtte, „als door de Godheid aangeblazen, 's Heeren wraak en straffen aankondigde, in- en buitenlandsche oorlogen en onvermijdelijke rampen voor het volk, ja, dat hij gebeurtenissen voorspelde, die vijftig jaren daarna werkelijk plaats hadden, en dat zóó naauwkeurig, dat de groote menigte hem voor een profeet hield." Betreuren wij het, dat genoemde geleerden zich bij dit algèmeene berigt bepaalden en geenerlei proeven van Brugmans profetisch vermogen bijbragten, Wadding, de groote annalist der Minderbroeders, wiens werk ons reeds zoovele diensten deed, bevestigt niet slechts hunne getuigenis, maar vult haar ook aan door te melden, dat Brugman onder anderen met volle vertrouwen voorzegd heeft, dat de gemeente van Zutphen eenmaal door groote ketterijen verwoest zoude worden [2]. Dat deze berigten, vooral de meer al-

---

1) Zie de pll., welke wij boven, D. I. bl. 165 aanhaalden.
2) Zie l. l. T. XII. p. 305.

gemeene, door onze bovengenoemde vaderlandsche geleerden uit de in hunnen tijd overal verspreide volksoverlevering geput werden, lijdt geen twijfel en zullen wij straks bewezen zien. Maar vanwaar is die volksoverlevering zelve ontstaan? Hebben Brugmans vereerders, die misschien wisten dat b. v. Bernardinus in Italië en Geert Groote in ons land [1] bezitters van de gave der voorzegging plagten geacht te worden, den man, dien zij zoozeer hoogschatten, slechts toegedicht, wat zij meenden, dat aan zulk een leeraar niet mogt ontbreken? Of is er geweest, wat hun eenigermate regt gaf den welsprekenden monnik een profeet te heeten?... Wij meenen slechts op de laatste vraag een toestemmend antwoord te moeten geven.

Aan poëtische naturen, die tot krachtige ontwikkeling zijn gekomen, is het eigen, oogenblikken van dichterlijke vervoering te hebben, waarin zij als met verklaarden geest, gelijk onze grootste zanger het eenmaal uitdrukte [2], en „in hooger sfeer opgetogen, datgene voorzien en zich tegenwoordig gevoelen," wat daarna eerst zijn zal, en „dat voor het koele verstand wel vooruit te zien ware, zoo het juist aangewend wierd," maar verborgen blijft voor den gewonen mensch, die, bekrompen van redekracht en kennis, onachtzaam op den zamenhang der dingen, de wet, waarnaar het toekomstige uit het tegenwoordige voortspruiten moet, niet weet op

1) Over Bernardinus' profetische gave spraken wij vroeger, D. I. bl. 117; die van Geert Groote wordt met bijbrenging van proeven vermeld in het *Chron. Windes.* p. 19, 294, 387, en bij Thomas à Kempis, *Vita Gerardi Magn.* p. 18.

2) Zie Bilderdijks belangrijke opmerkingen over den profetischen geest der dichters in de *Krekelzangen*, D. II. bl. 202, vv. Hoe is het te bejammeren, dat de groote man in hetzelfde boekdeel eene eigene profetie opnam, die niet door inzigt in den historischen zamenhang der dingen, maar door overdreven liefde en partijgeest ingegeven, op de beslissendste wijs door de uitkomst werd gelogenstraft! Zie het slot van het overigens heerlijke dichtstuk *Aan den Prins van Oranje*, bl. 13, 14.

te merken. In zulke oogenblikken van dichterlijke geestverheffing dringt des poëten zieleblik vaak plotseling in de toekomst, daar hij hetgeen nog worden moet aanschouwt in hetgeen reeds is, en intuitief onderscheidt, wat andere opgeklaarde en kennisrijke, maar minder dichterlijke geesten eerst door bedachtzame redenering over oorzaak en gevolg en door vergelijking van analoge tijden en omstandigheden weten te vinden. Toen b. v. een Burke bij den aanvang der groote Fransche revolutie met vaste overtuiging de ontzaggelijke gevolgen dier gebeurtenis voorspelde, en een van Hogendorp in volle zekerheid dat de Fransche regering in Europa weldra een einde moest nemen, eene grondwet voor de vereenigde Nederlanden zat te ontwerpen in hetzelfde jaar, waarin Napoleon zich keizer kroonde en zijne magt meer dan ooit bevestigd scheen [1], sloegen ook deze mannen een profetischen blik in de toekomst en zij waren zieners: hun blik werd verhoogd en voorwaarts gedragen door kennis van historische feiten, waarvan zij den aard verstonden en daarom ook de toekomstige werking wisten te meten. Wat zulk eene historische kennis nu voor den wijsgeerigen denker is, en wat hij door bespiegeling ontdekt, dat is de geestverheldering van het enthousiasme voor de dichterziel en dat ontdekt zij als instinktmatig in de ure der vervoering, terwijl zij hare gedachten en haar gevoel uitstort, òf in den vorm der poëzij, door maat en rijmklank bepaald, òf in den vrijeren vorm der redevoering. Waar echter de redenerende geschiedvorscher of staatsman, zoo hij zijne inzigten in de toekomst voor anderen ontsluit, slechts met bezadigdheid uiting geeft aan zijne verwachtingen, de taal der wetenschap en wijsbegeerte bezigende, daar neemt de dichterlijke ziener door den grooteren aandrang zijns gemoeds een koener vlugt, en hij ontboezemt de zijne in de taal des orakels, zingende

1) Zie Mr. J. de Bosch Kemper, *de Staatswetenschap, Inwijdingsrede*, bl. 11, 12, Amst. 1853.

of sprekende met de overtuiging van een, die handtastelijk voor zich heeft, wat door die hem hooren wel geloofd, maar nog niet aanschouwd kan worden.

Wij hebben boven Brugman eene poëtische natuur genoemd, en wie niet slechts zijne beide geestelijke liedekens, maar ook onze mededeelingen aangaande zijne gansche persoonlijkheid en zijn karakter met eenige aandacht gelezen heeft, zal er niet aan twijfelen of wij het te regt deden. Hoe hij zijne oogenblikken van dichterlijke vervoering op den kansel had en zich somtijds als in eene hoogere sfeer verplaatst gevoelde, terwijl hij van het onzigtbare getuigde, als ware het open en bloot voor zijnen blik, wordt ons op de merkwaardigste wijs bevestigd door het eenige sermoen, dat van hem bewaard bleef. Is het nu niet zeer waarschijnlijk, dat de man, die als een ziener van den hemel, zijne bewoners en zaligheid durfde spreken, ook als een ziener van de wereld en de menschen heeft gesproken? Als hij, belangstellend opmerker der verschijnselen op het gebied des zedelijken en godsdienstigen levens van zijnen tijd, in de gemoedsverheffing der voordragt voor eene aan zijne lippen hangende menigte, de gebeurtenissen van den dag op den predikstoel bragt, de zonden en afwijkingen van alle standen betreurende en gispende, de liefde en de deugd prijzende, zal ook hij dan niet somtijds den verklaarden blik van het enthousiasme gehad en gebruikt hebben, om in het tegenwoordige het zaad der toekomst te zien en die toekomst in de hem eigene beeldrijke en gloeijende taal den volke aan te kondigen? Wij kunnen er naauwelijks aan twijfelen! En in waarheid, zoo Brugman zich in zijne profecijen maar niet te zeer aan het bijzondere en het bepaald omschrevene gewaagd, zoo hij slechts in het algemeen in- en buitenlandsche oorlogen en groote rampen voor het volk, en ketterij of scheuring in de kerk voorzegd heeft, dan is er weinig reden om ons te verwonderen. De beginselen van strijd en krijg en

duizend nooden waren in zijnen tijd in en buiten het vaderland allerwegen rijkelijk aanwezig in de ongebreidelde hartstogten der menschen en de onhoudbare toestanden der maatschappij, gelijk die beginselen zich ook onophoudelijk in partijschappen en oorlogen met hunne vreeselijke gevolgen openbaarden; de zonden woedden in velerlei gedaanten, gelijk wij zagen, en niet het minst onder de kerkelijken, zoodat afkeer van de geestelijkheid en haar aangematigd gezag bij de leeken wel niet uit kon blijven en straks den weg tot afscheiding en scheuring moest banen. Is het dan vreemd, dat onze monnik in het vuur zijner bezielde redenen somtijds voorspelde, wat ook zonder eene onmiddellijke openbaring van den hooge met klaarheid kon voorzien worden[1]?

De overlevering, dat Brugman een profeet is geweest en profecijen heeft gedaan, was in het begin der achttiende eeuw nog zóó algemeen bij ons volk verbreid, dat sommigen, waarschijnlijk boekverkoopers of anderen, die op de beurzen der ligtgeloovigen aasden, er gebruik van maakten om hunne bedoelingen te bereiken. Le Long heeft een zonderling blad, dat in zijnen tijd in omloop schijnt geweest te zijn, laten overdrukken[2], welks titel was „Waerlijcke voorsegginge van J. Brugman”[3] en waarvan de steller voorgaf, dat het openbaar maakte, wat tot heden onder toezigt des Haarlemschen Burgemeesters (!) op zekere „tafel” der Minderbroeders van de Nederlandsche provincie in schrift bewaard zoude geweest zijn. De zoogenaamde voorzeggingen, die hier voorkwamen, waren van verschillende soort. Enkele van zeer beuzelachtigen inhoud hadden betrekking op kleine plaatselijke bijzonderheden aangaande de steden Amsterdam,

1) Hoe Brugman den Deventerschen de straffen Gods aanzeide om hunne onregtvaardigheid, den Broederen des gemeenen levens aangedaan, ziet men uit zijne *Epist.* II §. 4, 5. D. I. bl. 220.

2) In de *Reformatie van Amsterdam*, bl. 372. v.

3) In 4°, zonder plaats en jaar der uitgave.

Leiden en vooral Haarlem. Andere zagen op de kerk en kerkelijke bewegingen der zestiende eeuw, den beeldenstorm, „het kettersch worden van dit land en het uitroeijen der geestelijkheid om hare zonde." Merkwaardig is het dat op dit blad ook spreekwijzen gelezen werden, waarvan wij zeker weten, dat zij in Brugmans mond gewoon waren [1]. Nog verhaalt Le Long van een boeksken, dat te Keulen gedrukt heette en welks titel was: „De twaalf propheterende tongen [2]." In het derde gedeelte van dit schriftje stonden onder Brugmans naam zeven-en-veertig vierregelige strophen, een ellendig broddelwerk, waarvan wij ons bijna schamen eene proeve te geven. Wij nemen echter de zes-en-twintigste en de drie laatste strophen op, waaruit het karakter der overige genoegzaam gekend kan worden:

Te Amsterdam een magnifijck
Stadthuys sal men opbouwen,
Met gelt en goet seer overrijck,
Dat yeder sal aenschouwen.

Al wat nu Brugman voort angaet,
Veel zielen al bedorven
Hy wederom soo met der daet
Van Godt heeft hier verworven,

Alsoo dat het een spreuckwoort was:
Brugman die soeckt zielen,
Maer ick soeck gelt, als oock soo ras,
Om dat hier te vernielen.

Al kondt ghy praeten als Brugman,
Om zielen aen te locken,
Mijn gelt, dat weet ick, niemandt kan
Soo gauw uyt myne beurse kloppen.

1) Waar b. v. eene voorzegging wordt beschreven, die op Haarlems belegering betrekking schijnt te hebben, heet het: »Duyckt, Haarlem, laat overgaan!" Zie Brugmans *Epist.* II § 5. D. I. bl. 221.

2) In 12°, 1680.

IV.

Uiteenloopende oordeelvellingen over Brugman en miskenning van 's mans karakter en werk bij onze schrijvers. Besluit: Brugman geen Hervormer, maar een wegbereider der Hervorming.

Hoe Brugmans nagedachtenis niet slechts bij ons volk in het algemeen, maar ook bij onze geletterden in het bijzonder voortdurend bestaan bleef, werd den lezer reeds bewezen door de vele aanhalingen uit boeken van vroeger en later dagen, waarmede wij onze mededeelingen aangaande zijn persoon, zijne bedrijven en schriften gedurig bevestigden. Hadden wij er voor de wetenschap eenige vrucht van kunnen hopen, wij zouden die aanhalingen meer dan verdubbeld hebben. De auteurs toch, die van hem gesproken hebben, zijn buitengewoon menigvuldig: geschiedvorschers van verschillende soort, die de historie des lands, der gewesten en steden, der kerk en Nederlandsche letteren behandelden, biographen, bewerkers van woordenboeken enz. Maar onder de bijna ontelbaren, wier pen van Brugman gewag maakte, schijnt tot heden geen enkel geleerde geweest te zijn, die hem tot een voorwerp van opzettelijk en naauwgezet onderzoek stelde. Verre de meesten, zelfs zulken die eene zoogenaamde levensgeschiedenis van den monnik uitgaven [1], namen het weinige dat hunne voorgangers zamengebragt hadden met

---

1) Het uitvoerigst Leven van Brugman, dat mij bekend is, vindt men in *de Levensbeschrijv. van beroemde en geleerde mannen*, IIIe Stuk, bl. 215, vv. Amsterd. 1731. Het is ongeveer 50 bladz. groot, maar bevat niet eens alles wat Brandt en Le Long leverden. Wat Ubbo Emmius, Pontanus enz schreven, bleef den steller, die ook in zijn oordeel de grootste liefdeloosheid en ligtzinnigheid openbaarde, volkomen onbekend. Het geheel is niet waardig gelezen te worden!

kinderlijk vertrouwen over, de gevonden stof zelden vermeerderende en haar dikwerf door onkunde en het onverstand der partijzucht mishandelende. Toch liepen de oordeelvellingen over Brugman, zijn karakter en zijne werken niet weinig uiteen, en — hoe kon het anders? Die van hem spraken, putten hunne kennis hoofdzakelijk òf alleen uit Ubbo Emmius, Pontanus en hunne afschrijvers en opvolgers in de bewerking der Friesche, Groningsche en Geldersche geschiedenissen, òf alleen uit Brandt en Le Long en anderen, die de berigten dezer beide mannen weder overnamen. Bij de eerst vermelden heerschte in het algemeen eene gunstige gedachte over Brugman; want zij geloofden, en met regt, de getuigenis welke zij ontvingen, dat hij een Minderbroeder van onberispelijk en streng leven was geweest, die in de tijden vóór de Hervorming met groote stoutmoedigheid de stem tegen het zedebederf van geestelijken, kloosterlingen en leeken had verheven. Bij de laatst vermelden echter werd een gansch ander gevoelen gangbaar. Brandt, die overigens aan mannen van Brugmans karakter en rigting volkomen regt liet wedervaren [1], verzuimde, waar hij van hem ging spreken, den blik des onderzoeks op Ubbo Emmius en andere oude schrijvers te vestigen; maar hij vond de vroeger besprokene oorkonden in de Amsterdamsche charterkamer [2], de getuigenissen van Brugmans verklaarde vijanden, en ziedaar de eenige bron, waaruit hij des monniks bestaan leerde kennen, en den eenigen maatstaf, waarnaar hij hem beoordeelde! Brugmans schriften waren nooit door hem ingezien en de verstrooide bescheiden, die hem golden, nooit tot hem gekomen. De perkamenten van het raadhuis schilderden den moedigen verbreider der observantie als een indringer en oproerige, die iets anders durfde

1) Zie b. v. wat hij over H. Wilde, J. van Broekhuisen, Thomas à Kempis en anderen in het 1e Boek der *Historie van de Reformatie* mededeelde.

2) Zie boven D. I. bl. 139.

willen en doen dan de Amsterdamsche Burgemeesters en Raden, althans een gedeelte van hen, begeerden. Dat Brugman op hooger gezag dan dat van een stedelijken magistraat binnen de stad kwam, verzeld van Raadsheeren van den Hove van Holland en met brieven van den Landvorst, — dat een aanzienlijk deel der vroedschap en der burgerij hem zeer hartelijk welkom heette, — dat hij een Observant en voortplanter der observantie en derhalve een bestrijder van der kloosterlingen ongeregeldheden en zonden was, — dat hij zich een warm prediker van het Evangelie betoonde, zooals het toen slechts door de besten werd opgevat, een krachtig verkondiger van bekeering en vrede voor het verwaarloosde en naar geestelijke spijs hongerende volk, — dat alles bleef door den in vele opzigten voortreffelijken geschiedschrijver onopgemerkt en hem volslagen onbekend. Hij zag aan wat hem voor oogen was; hij noemde den vrome en talentrijke voor zijnen tijd „een man, hard van voorhoofd, stijf van kaken, glad van tong, die de goede gemeente wist te belezen[1],” en van den dag, waarop hij dit vonnis neêrschreef, was Brugman gebrandmerkt in het oog van duizenden! Le Long vond dertig of veertig jaren later des predikers sermoen. Hij schreef het af met eene ligte hand, zonder eenige kritische zorg, gelijk men oud-nederlandsche handschriften toen plagt af te schrijven, en zonder te vragen, hoe dit stuk uit des sprekers mond wel bewaard mogt zijn, en zonder te bedenken, welke de aard der tijden was, waarin het ontstond. Hij liet het drukken en lachte zich waarschijnlijk moede, terwijl hij het proefblad zuiverde! Zoo was te verwachten van zijne dagen! Nu was „de stijfkakige en gladtongige” straks „een dwaas, een monnik zonder letteren, een man met labbere lippen zonder zout, louter te belagchen, een ledig hersenbekken[2]!” Thans, mogt men meenen, was het oordeel

1) Zie a. w. D. I. bl. 43.

2) Aldus de schrijver van het boven (bl. 242) vermelde *Leven* van Brugman.

der onkunde en onregtvaardigheid gescherpt tot het uiterste. Maar neen! De geleerde edelman, die „Hollands roem in kunsten en wetenschappen" vierde, had ergens te spreken van „ontaarde geestelijken," die hunnen invloed misbruikten ten verderve des volks. Hij vertraagde voor eene korte poos zijnen statelijken gang langs de rij der groote mannen, wier lof hij verhief; hij verwaardigde zich het oog zijdelings op Brugman te slaan, schonk hem een verachtenden blik, heette hem „een dweeper en bedrieger," en vervolgde zijnen weg met het woord: „wenden wij ons af van dat ergerlijke[1]!"

Bedrijvige mannen, die in een openbaren werkkring naar hunne overtuiging het goede beoogden en echter met de scherpte der tong van hunne tijdgenooten geslagen werden, hebben niet zelden verlangend in de toekomst gestaard, zeggende: „de geschiedenis zal mij rigten!" Waarom zagen zij niet veeleer opwaarts naar den Eenige, wiens vonnis en vrijspraak zuiver is en voor den sterveling alleen beteekenis heeft?... Immers ook de geschiedenis spreekt uit den mond harer priesteren, zelfs harer edele en groote priesteren, vaak valsche oordeelen, en sommiger nagedachtenis zal welligt onder zulke oordeelen bezoedeld liggen, totdat de groote Wereldregter verschijnt om haar te zuiveren bij het geklank der bazuin. Doch aan Brugmans nagedachtenis viel het voorregt te beurt van in de jongste tijden althans eenigermate geregtvaardigd te worden. Reeds hebben zich eenigen opgedaan, ofschoon, voor zoo ver ons bekend is, slechts twee op het gebied der kerkgeschiedenis, die van den volksprediker en hervormer zijner monniken-orde een gunstig woord schreven[2], waar zij hem op den weg hunner wetenschappelijke nasporingen toevallig ontmoetten en zijne ware

---

1) Zie Collot d'Escury, *Hollands Roem*, D. IV, bl. 390.

2) Hofstede de Groot, *Geschied. der Broederenkerk te Groning.*, bl. 9, en Royaards, *Gesch. van het christend. in Nederl. gedurende de middeleeuw.* D. II. bl. 359, v.

gedaante van eene enkele zijde leerden kennen. En wat zal Brugman thans voor de overtuiging mijner lezers zijn?.. Welke plaats zal hem voortaan toegewezen worden in de historie der vaderlandsche kerk, als de mededeelingen, in deze monographie gedaan, welligt eenige diensten zullen bewijzen aan hare latere bearbeiders?... De schrijver dezer bladen verwacht het antwoord op deze vragen met goede hoop voor de eere des mans, wiens wezen en werken hij na ernstig onderzoek met trouw en onpartijdigheid trachtte te schetsen.

Wij noemden Brugman aan het hoofd van ons geschrift [1] „een monnik, die maar al te lang befaamd in plaats van beroemd, gelaakt in plaats van geloofd is geweest, en een man, die eene waardige stede verdient in de rij dergenen, die in de jaarboeken der Nederlandsche kerk met liefde en dankbaarheid plegen herdacht te worden, als die der christenheid van hunnen tijd tot een zegen waren en haar op velerlei wijze eene betere toekomst bereidden." Aan het einde van ons boek durven wij deze lofspraak herhalen. Als mensch en christen was Brugman, gelijk de beschouwing zijner persoonlijkheid ons leerde, een van die achtingswaardigen, wier zedelijk leven onder de leidingen der goddelijke genade zich voorspoedig ontwikkelde, zoodat hij, eenmaal van zijne grovere zonde bekeerd, den weg der godzaligheid bewandelde en daarop vorderde naar het licht, dat hem bestraalde, en naar de middelen, welke hem ten dienste stonden. Geestverwant van de besten zijner tijdgenooten, deelde hij in de gebreken der devoten en mystieken, de ziekelijkheid hunner begrippen van het ware christen-leven, hun bijgeloof en hunne overspanning van gevoel, maar tevens in hunne innigheid des gemoeds en hunnen ijver voor hetgeen zij te regt zoo hoog achtten, de vereeniging van hart en leven met Christus en daardoor de eere Gods

1) D. I. bl. XX.

en het heil der broederen. Als monnik behoorde hij tot hen, wien de schoone lof toekomt, dat zij het monnikenleven van de edelste zijde wisten op te vatten, daar zij voor zich zelven de wereld verloochenden, opdat zij des te krachtiger mogten arbeiden aan hare bekeering. Als prediker, schrijver en zanger bevonden wij hem een talentvol man, die, hoezeer wij zijne geestesvoortbrengselen, wanneer wij ze naar den maatstaf onzer tegenwoordige kennis en beschaving beoordeelen, in vele opzigten zwak en onvolmaakt achten, al zijne krachten aanwendde, opdat hij de dienst des Allerhoogsten, gelijk hij haar begreep, verbreidde onder het zeer verdorven geslacht, dat hem omringde. Voorzeker, als men regt heeft om een Geert Groote, Florens Radewijns, Thomas à Kempis en anderen als wegbereiders voor de Kerkhervorming der zestiende eeuw in ons vaderland te onderscheiden, dan mag men dezelfde eer aan onzen Brugman niet onthouden! Het reformatorische beginsel, dat zich in zijnen tijd het krachtigst vertoonde, — het beginsel namelijk dat de *zedelijke* vernieuwing der christenheid bovenal bedoelde — bezielde ook hem in hooge mate. Het liet zich gelden aan zijn eigen leven, toen hij zich ernstig afkeerde van de doolpaden zijner jongelingsjaren; het vervulde hem met een hoogen moed, daar hij de deerlijk verslapte tucht zijner monniken-orde herstelde, en van den kansel zijne vermaningen en bedreigingen tot overheden en volk rigtte; het ademde in zijne schriften en liederen, waarin hij klaagde over den rampzaligen toestand van de kerk en hare geestelijken, en allen opwekte om Christus lief te hebben en afstand te doen van de dienst der wereld. Maar zoo wij het erkennen, met vreugde erkennen, dat dit reformatorische element ook in Brugman leefde en door hem, even als door anderen, op onze voorvaderen meer en meer kracht begon te oefenen, — hebben wij daarom regt hem een Hervormer te heeten, een *waren* Hervormer, gelijk Roomsche schrijvers onzer dagen

een Geert Groote en diergelijke mannen noemden, terwijl zij de zedelijke reiniging des levens in de kerk, welke men gedurende de vijftiende eeuw alom zocht te bewerken, de eenige goede en noodige Kerkreformatie verklaarden te zijn, eene Kerkreformatie wier ontwikkeling, naar hunne meening, door de verschijning van een Luther en anderen slechts verstoord werd?... Wij kunnen onze ontkenning niet krachtig genoeg uitspreken! Neen, Brugman was geen Hervormer in den echten zin van het veelbeteekenende woord, en ook Geert Groote en al zijne geestverwanten waren het niet, en — zij *konden* het niet zijn! Zij waren vrome mannen, die het oog hadden geopend voor enkele, maar geenszins voor alle nooden en behoeften der toenmalige christenheid. Zij waren zeer eenzijdige menschen, gelijk de gansche schaar der devoten en mystieken, in wier midden zij verkeerden en aan wier hoofd zij stonden. Hun inwendig leven had geene harmonische ontwikkeling ondergaan, geene gelijkmatige vorming van al hunne zielskrachten gezamenlijk, die van het verstand zoowel als van het gemoed. Verachters van de scholastieke wetenschap, ook waar die wetenschap hunne rede nog had kunnen sterken en verlichten, — vrienden van de mystiek, ook waar zij hare aanhangers zich deed verliezen in ijdele droomerijën en hun de edelste vermogens van den geest ontzenuwde, — zoo stonden zij in het midden eener kerk, wier zedelijk leven niet alleen verdorven was, maar wier *onchristelijke vorm* ook verbroken en wier *onzuivere leer* gereinigd moest worden. Doch voor de twee laatst vermelde behoeften van den tijd hadden zij het oog niet geopend. Brugman had zijn hart aan Christus geschonken, maar zijn hoofd aan de kerk gelaten, aan de zeer onvolmaakte en verdwaalde kerk, haar aangematigd gezag in de zaak de geloofs en hare onevangelische hiërarchie. Van de zijde zijner zedelijkheid zelf gezuiverd, zocht hij soortgelijke zuivering bij allen, die hem omringden, te bevorderen. Doch

waar het er op aan kwam door het Woord van Christus zijnen geest te laten verlichten, evenzeer als zijn gemoed te laten verwarmen, opdat hij waarheid en logen in de overtuituigingen van zijn eigen geloof en dat zijner tijdgenooten leerde onderscheiden, — waar het er op aankwam het verderf in het stelsel der hiërarchie en der genootschappelijke inrigting der kerk te erkennen, — daar hing het oor van den bevangen man niet aan zijns Heeren onderwijzingen en aan die zijner Apostelen en der geschiedenis, maar aan de uitspraken van paus en concilie en overlevering. Hoe vlijtig hij nu ook zijnen Bijbel las en dien zelfs grootendeels in het geheugen opnam, de leeringen van Gods Woord naar de traditionele opvatting en de allegorisch-mystieke methode van zijnen tijd verklarende, bleef hij onbewust aangaande de voorname bron der krankheden, waaraan hij de christenheid zijner dagen lijden zag, onbekend met den wortel van den boom der ongeregtigheid, waaraan hij zoovele vergiftige vruchten zag wassen. Neen, Brugman was geen Hervormer, maar veeleer gelijk al zijne geestverwanten, een Geert Groote, Thomas à Kempis, Dionysius Carthusianus en anderen, een christen, aan wien het ten duidelijkste zigtbaar is, hoezeer de kerk de Hervormers der zestiende eeuw behoefde, om tot eene meer krachtige en volledige reiniging te kunnen geraken. Er waren mannen noodig, die èn naar het verstand èn naar het gemoed aan het Woord van Christus gehoorzaam, geene eenzijdige Reformatie aanvingen, maar eene geheele zuivering bedoelden, beide van leer en wandel, van geloof en leven. Zulke mannen zijn verschenen, ook voor ons vaderland verschenen, maar — te hunnen tijde en niet dan nadat hun door onzen monnik en velen met hem de weg was gebaand. Had Brugman met zijne wenschen, om de kerk van hare zedelijke zijde op te rigten, ook de koene inzigten van een Wessel Gansfort in de dogmatische dwalingen zijner tijdgenooten vereenigd, en den blik van een Gerson in het hië-

rarchisch verderf, hij ware zekerlijk een Hervormer vóór de Hervorming te noemen. Maar dan ware hij ook misplaatst geweest in den werkkring, dien Gods voorzienigheid hem had toegedacht. Het was zijne bestemming een man des volks te wezen, en wel een man des Nederlandschen volks gedurende de vijftiende eeuw. Naar zijn geestelijk leven en zijne geestelijke kracht moest hij der menigte, welke hem omgaf, vooruit zijn, maar niet te ver vooruit. Die menigte uit den slaap, waarin zonde en wereldzin haar nog gedompeld hielden, wakker te schudden, opdat zij haren boezem opende voor den zegen der godsdienst, dat was ook Brugmans roeping, en — wij hebben het gezien — hij heeft haar naar zijn vermogen vervuld! Ook door zijnen arbeid werd in ons vaderland den geest des ouden heidendoms, die nog maar al te zeer heerschte, afbreuk gedaan en belangstelling en liefde voor den naam des Heilands verwekt en verbreid, eene belangstelling en liefde, die, straks bij volgende geslachten onder den invloed der gunstige beschikkingen Gods verhoogd, aan onze voorouderen eene aanvankelijke wijding schonk, waardoor zij zich welhaast in de groote huishouding der menschheid en kerk eene gewigtige plaats mogten winnen!

BIJLAGEN.

BIJLAGE I.

Eene Evangeliën-synopsis in een Handschrift van het jaar 1473.

Het H. S. der Evangeliën-synopsis, welke wij boven, bl. 11 en 12, den lezer bekend maakten, wordt bewaard ter Koninklijke Boekerij te 's Hage (H. S. Maastricht, N. 421). Het bevat 180 bladen in 4°, aan beide zijden beschreven met groote, duidelijke letters, die der vaste hand der afschrijfster eer aandoen. Het opschrift met roode letters luidt als volgt: „Hier beghint dat leven ende leer ende wercken onse [*sic*] lieven Heren Ihesu Christi ende sijn lyden, alsoe alst bescreven hebben die iiij ewangelisten." De aanvang des boeks zelven is: „Sancte Johannes ewangelium 1 cap^m^. In den beghinne was dat woert ende dat woert was by Gode ende God was dat woert," enz. Het slot: „Ende sy ghinghen ende predikden overal, ende onse Here wrachte mede ende sterckde hoer woerde mit naevolghende teykenen." Het naschrift: „Gheeynt int iaer ons Heren m. iiij^c^ lxxiij op Sancte Martijns octave. Bidt om Gods wille voer die scrijverse." Tot proeve leveren wij een enkel hoofdstuk, en wel het honderd-vijftigste.

MATHEUS. Ende doe Ihesus quam te Iherusalem in die stat, doe waert al die stat beweecht ende spraken: wie is dese? Ende sommyghe spraken: het is Ihesus van Nasarenen, die prophete. MATH., MARC., LUCAS. Doe ghinck Ihesus in den tempel Gods ende maecte een gheysel van cleinen selen. MARC. Ende sloech uut den tempel alle die cochten ende vercochten. JOHAN. MARC. Ende die schape ende die ossen sloech hi alle uut, ende die disse der wisseleren ende hoer ghelt stiet hy om. MATH., JOHAN., MARC. Ende die stuel dergheenre die duven

vercochten stiet hi om, ende sprak tot hem: duet dit ewech ende en maeckt niet mijns vader huys een hoel der moerder; want het is ghescreven: mijn huys sal sijn een bedehuys alle den volck, ende ghi hebbet ghemaeckt een hoel der moerder. Ende hi en liet nyemant een vat draghen doer den tempel. JOHAN. Doe ghedachten sijn iongheren dat ghescreven is: die mynne dijns huys heeft mi gheten. MATH. Doe quamen die blijnden ende die lamen tot hem, die maecte hy alle ghesont. Doe dat saghen die vorsten der priesteren ende die phariseen ende die kijnder hoerden roepen in den tempel: osanna, Davids soen! doe hadden sijs onweert ende spraken tot Ihesum: en hoerstu niet wat dese segghen? MATH. Ende Ihesus antwoerden hem: ja ic; en hebt ghi niet ghelesen die Schrift, die daer sprieckt: uut den monde der sueghender kijnder heefsdu vervullet dinen lof. Ende hi liet sy ende ghinck uutter stat in Bethania, ende daer leerden hy sy vanden rijcke Gods. JOHAN., MATH., MARC. Doe antwoerden die Ioeden ende spraken: wat teyken wijstu ons dattu dit doest? Doe sprack Ihesus: breeckt desen tempel ende in drien daghen sal ic en weder maken. Doe seyden si: in xlvj iaren is dese tempel ghemaeckt, ende du wils hem maken in drien daghen! Mer Ihesus sprack vanden tempel sijns lichaems. Doe hi opverstaen was van der doet, doe ghedachten sijn iongheren, dat hi dese woerden sprac, ende gheloefden der Scrift ende den woerden, die Ihesus sprack.

BIJLAGE II.

Een Leven van Jezus in den vorm van toespraken, in een Handschrift van het jaar 1405.

Het boven, bl. 12, door ons vermeld Leven van Jezus, in den vorm van toespraken bewerkt, wordt gevonden in een H. S., toebehoorende aan den Heer J. J. van Voorst te Amsterdam, die het aankocht uit de verzameling van wijlen den Heer Koning. Het heeft 131 bladen perkament in klein 8⁰, aan beide zijden met

eene nette hand beschreven, en is versierd met een enkel miniatuur van geringe kunstwaarde, het beeld van den H. Augustinus voorstellende. De eerste 45 en de laatste 16 bladen bevatten vele Nederduitsche en Latijnsche gebeden, eenige Latijnsche hymnen en een afschrift van het *Speculum monachorum* op naam van Bernardus. Van blad 46—115 vindt men de verzameling van toespraken onder het opschrift: „Vanden leven ende passien ons lieven Heren." De eerste gaat over de aankondiging door den engel Gabriël aan Maria, de laatste over de mededeeling der pinkstergaven. Aan het einde dier laatste toespraak leest men deze verzen:

Laus et gloria sit tibi, venerabilis Anna!
Quia per filiam tuam suscepimus illud divinum manna.
Anno MCCCCV.

Opdat de lezer het karakter van het werk kennen moge, schrijven wij een paar toespraken af.

— —

Vander suveringhe.

Ende o alresuetste minlicste Maria, nae dat vervult waren die daghen uwer suveringhe nae Moyses wit, brocht ghi Ihesum in Iherusalem, dat ghi hem den Heren offeren sout, als ghescreven is in die wit des Heren, ende dat ghi oec gheven soudet een offerhande, nae dat gheset is in die wit des Heren, een paer tortelduven of twe ionghe duven. Ende siet, een mensche was in Iherusalem die Symeon hiete, ende dese gherechtighe vrees hebbende mensche was verbeidende die vertroestinghe van Israel, ende die Heilighe Gheest was in hem, ende hi had een antwoert ontfanghen van den Heilighen Gheest, dat hi den doot niet sien en soude, hi soude eersten sien Christum, des Heren ghesalveden. Ende hi quam inden Gheest inden tempel. Ende doe ghi, suete moeder, u kijnt Ihesum inleide, omdat ghi voer hem doen sout nader ghewoenten der wit, nam hi hem in sinen armen ende ghebenedide Gode ende seide: nu laet, Heer, dinen knecht nae dinen woerden in vreden; want mijn oghen hebben

ghesien dinen heilghever, ende den psalm al uut. Ende hi seide tot u, suete Maria: siet, dese is gheset in een val ende in een verrisinghe veelre menschen in Israel, enz.

Vander doepen onses Heren.

Ende het gheschiede, alresuetste Heer, doe al dat volc ghedoept wert van Sunte Iohan, dat ghi uut Galyleen quaemt van Nazareth in die Iordaen tot Sunte Iohan, dat ghi [ghe]doepet sout werden van hem. Iohannes verboetet u ende seide: ic soude van u ghedoept wesen, ende du coemste tot my? Ghi antwoerde: laet nu dit sijn; aldus behoert ons alle gherechticheit te vervullen. Doe liet hine [1]. Ende als ghi ghedoept waert, clomdi te hant op vanden water, ende die hemelen worden opghedaen ende die Heilighe Gheest quam neder in lichaemliker ghedaenten als een duve op u. Ende daer was een stemme vanden hemel ghehoert van u sprekende: dit is mijn vercoren Soen, daer ic my wel in behaghede.

B IJ L A G E III.

Een Leven van Jezus in den vorm van gebeden, in een Handschrift van het jaar 1469.

In een Handschrift van het jaar 1469, dat voormaals aan het klooster van „St. Elizabeth ten Bloemenkamp" achter de Tolbrug te 's Hertogenbosch behoorde en nu in mijn bezit is, groot 291 bladen papier (582 bladzijden) in 8°, waarin de hand van zekeren Johannes Lieshout een groot gedeelte van het Bonaventura-Ludolphiaansche Leven van Jezus en eenige, met de lijdensgeschiedenis in verband gebragte, Pater-nosters afschreef, komt eene uitvoerige verzameling van gebeden voor, die gezamenlijk het

1) Hij hem.

gansche leven des Heeren bevatten. Het eerste gebed vermeldt het eeuwige raadsbesluit der H. Drievuldigheid tot verlossing der gevallen menschheid; het laatste de uitstorting van den H. Geest op den pinksterdag. De historische stof wordt in allen slechts even, maar doorgaans met duidelijkheid, aangeroerd, en daaraan worden onmiddellijk smeekingen verbonden, welke met die stof verwant zijn. Het begin en het einde van al de gebeden is hetzelfde, en aan het slot van ieder vindt men eene aanwijzing, dat de biddende het Pater-noster en Ave-Maria zal herhalen. De steller, die niet slechts uit de Evangeliën, maar ook het uit boek van Nicodemus en andere bronnen putte, schijnt een geestrijk en vroom man geweest te zijn, die even als Brugman en de besten zijner tijdgenooten geenszins blind was voor de gebreken der kerk en kerkelijken van zijne dagen. Tot eene proeve geven wij het gebed, dat op blad 221 en 222 voorkomt, waaraan nog eene stichtelijke aanmerking is toegevoegd, zooals ook achter enkele andere voorkomt.

Ghebenedien wi den Here! Gode gheven wi den lof! Danc segghen wi u, Here, die vander Maghet gheboren waert, die des prinsen dochter verweckede, die inder cameren doot lach, [doe] haer vader inden tempel dienende was. Du ghinghes mit somighen van dinen discipulen inder cameren ende verweckese, [ende] die mere ghinc allet lant over! Also, lieve Here, wilt verwecken alle die inden tempel dienende sijn of afghescheiden leven hebben aenghenomen, sy sijn moniken ofte nonnen of werlike priesteren of beghinen, ende alle afghescheiden menschen, die heiten dat sy u alleen dienen, nochtan dat si doot sijn ende heymelike ghestorven ende selve niet en weten. Wy bidden u, lieve Here, dat ghi hem ghewarighe bekennisse wilt verlenen. Si segghen, dat wi die doghet van ons selven niet en hebben. Mer hadden sy bekennisse, dat si weten wouden dat si buten gracien waren, ende [wouden si] weenen ende karmen, si souden wael ghenade vercrighen. Mer neen, sy niet! Si meynen wael, dat si ghenade hebben meer dan yemont. O lieve Here, wiltse verwecken mit dinen goeden woorden, mit dinen werken, mit dinen sermonen, ende en willen si niet horen, so bidden wi u, goe-

dertieren Here, dattu door dine ontfarmherticheit stedelike uutreccken wilt die hant der rechtverdicheit over den lichaem, over alle waellust haers vleeschs, ende maec se onghemynt mit haren natuerliken vrienden. Verleent hem versmadenisse deser werelt also langhe, als si u heilighe lere ende uwe werken versmaden, ende al eest dat sy murmereerden, dat en wilt niet horen in den oren dijns toorns, mer dat vleysch ende dat bloet hem selven verbeteren in qualen ende in siecheiden, also langhe dat dat sondighe vleysche ende dat sondighe bloet der sonde ghestorven si, ende die siele levende werden mach ende bekennende, ende nement van di in eenre rechter dancbaerheit allet dat du hem toegheseynt heves, ende bekennen ende liden[1] haer eyghen quaetheit ende willen hem beteren mit al haren herten. Dan, lieve Here, wiltse weder ontfanghen, ende ghif hem weder dat vingherlinc dijnre gracien ende dat nuwe cleet der goedertierenheit [ende] mynne. Du dedeste uutghaen alle die inder cameren waren wenende ende karmende. Also, lieve Here, doet uutghaen uut haren herten alle die quade ghedachten ende die quade begheerten. Des bidden wi di, ende wi roepen tot di als arme, elleyndige, bedroefde kijnderen tot haren goeden, ghetruwen, mylden Vader. Die droevighe seren die hebben my omvanghen. Die stricken der doot hebben my beleghen. Anxt ende noet worden ons nakende. Ons en mach nyemant verloessen meer dan ghi. Ontfarmt haers, ontfarmt haers na dijnre groudeloser ontfarmherticheit, na menichvoldicheit dijnre ontfermenisse, door die alreoetmoedichste, goedertierenste verdienten ende ontschuldich lyden ons liefs Heren Jhesu Christi, dinen enighen Soen, onsen Heren, die mit di leeft ende regneert in enicheit des Heilighen Geestes, een God inder ewicheit. Ontfaet mijn ghebet ende vervullet in allet, dat ghi sijt. Uwen wille gheschie in my nu ende inder ewicheit, Amen. Pater noster. Ave. — Dese menschen sijn doot ende si bekennen niet dat si doot sijn, mer seghen si[2] in enen anderen, dat si in hem selven sien, sy souden wael bekennen dat si doot waren. Mer om[3] haer gheestelike doot onbekent [is], ende ander veel men-

1) Belijden.

2) Zagen zij.

3) Hun.

schen en bekennen der [oec] niet, overmids dien dat sise[1] goet houden ende uutwendighe goede werken doen. In dien sijn si ghelijc den boem, die scone bloemen ende luttel vruchten gheeft. Den boeme die groene bladeren hadde ende gheen vruchten, die vermaledide God. Aldus isser veel, die inden schonen bladeren staen ende si hebben een deel der maledixien ontfaen, enz.

BIJLAGE IV.

Het typologische Leven van Jezus.

Het typologische Leven van den Heer, waarvan wij boven, bl. 13—14, beschrijving gaven, wordt gevonden in een H. S. der Maatschappij van Letterkunde te Leiden, groot 201 bladen (402 bladzijden) papier in 4°, in twee kolommen met eene duidelijke hand beschreven en met vele zwierige letters en kleine miniaturen van geringe kunstwaarde versierd[2]. Papier en letter schijnen mij tot het midden der 15e eeuw te behooren. De twee eerste bladen worden grootendeels door het register der hoofdstukken ingenomen. Daarop volgt „dat Prologus vanden leven ons Heren Jhesu Christi." Aan het einde des werks staat dit naschrift: „Die dit vergadert ende heeft ghescreven, begheren op alle denghenen die dit oefenen ende lesen, dat si voor hem willen bidden, dat God hem voor haren arbeit wil gheven bliscap na desen corten leven ende hem selven tot enen loen, die dair is der maechden croen ende der heilighen loen." Wij geven een enkel hoofdstuk tot proeve.

---

1) Zij zich.

2) Zie den *Catalogus* van de Boekerij der Maatschappij, D. I. bl. 21.

Van dat onse Here die schare versade inder woestinen.

JOHANNES. Doe Ihesus sijn oghen opsloech ende sach dat een overgrote menicht tot hem kwam, sprac hi tot Philippum: waen[1] sellen wi broot copen, opdat dese moghen eten? Dit seide hi ende temptierden[2]; want hi wiste selve wat hi doen woude. Philippus antwoerde hem: tbroet van cc penninghen en is hem niet [ghenoech], dat een yeghelic een luttel neme. Doe seide tot hem een van sinen iongheren, Andreas, Symon Petrus broeder: hier is een kint, dat hevet vijf garstenbroede ende twie visschen; mer wat is dit onder alsoe veel? Doe seide Ihesus: doet die schare sitten. Daer was veel hoys in die stede. Daer ginghen sitten mannen bi ghetale bina vm. Doe nam Ihesus die broede, ende doe hi gracie ghedaen hadde deylde hijt denghenen die daer saten; ende desghelijcx vanden visschen, hoe veel hi woude. Doe si ghesaet waren, seide hi sinen iongheren: vergadert die ghebroken stucken, die overghebleven sijn, dat si niet en verderven. Doe vergaderden ende vervulden si xij corven reliefs[3] van vijf garstenbroede ende twie visschen, dat denghenen overliep, die daer aten. Doe die menschen dat teyken saghen dat hi dede, seyden si: dit is waerlic een prophete, die toecomende is in die warelt.

Dat onse Here die schare, die hem ghevolcht was inder woestinen, sade, *wort gefiguriert inden vierden boec der Coninghen, inden vierden cap.* [4], daer men lest, dat een man quam van Basalisa, ende hi brocht Helizeus broet van primicien[5], xxij garstenbroede ende nuwe tarwe in sijn jackelkijn[6]. Ende Helizeus seide: gheeftet den volke dattet ete! Ende sijn dienre antwoerde hem: hoeveel is dit, dat ict voor c man legghen sel? Ende Helizeus seide: echter gheeft den volc dattet ete; want dit seit die

1) Vanwaar.
2) Beproefde hem.
3) Relef, releef, overschot, *reliquiae coenae vel prandii.* Kiliaan.
4) 2 Kon. IV: 42—44.
5) Brooden der eerstelingen.
6) Kleedje.

Here: si sellen eten ende het sel overbliven. Ende aldus leyde hijt voor hem luden ende si atent ende het bleef over na des Heren woert.

Dat onse Here die scare, die hem ghevolghet was inder woestinen, sade, *wort anderwarf bewijst in den vierden boec der Coninghen, in den vierden cap.* [1], daer men lest, dat een vanden prophetenwiven riep tot Helizeum ende seide: dijn kneeht, mijn man, is doot, ende du weetste, dat hi Gode ontsach, ende sich [2], die hi sculdich was comt tot mi om mijn twie sonen te nemen om hem te dienen. Helizeus seide: wat wilstu dat ic di doe? Sech my, wat hebstu in dijn huus? Si antworde: ic, dijn deerne› en heb niet in mijn huus dan een luttel olien, daer ic mi mede salven sel. Hi seide hair: ganc ende leen van dinen ghebueren ydel [3] vaten ende niet luttel, ende ganc in dijn huus ende sluut dijn dore, du ende dijn sonen, ende doch dair of [4] in allen vaten, ende als si vol sijn, soe dochse wech. Aldus ghinc dat wijf ende sloet haer dore mit haer sonen, ende si namen die vaten ende goten daer in. Ende doe die vaten vol waren, seyde si tot haren kint: brenct mi noch een vat! Ende het antwoorde: ic en hebs niet! Ende die oly bleef staende, ende dat wijf quam ende seidet den Godsman, ende hi seide: ganc ende vercoep die olye ende betael die du sculdich biste; mer du ende dijn sonen leven van datter overblijft.

Versus, EZECHIEL. Ic sel mijn scapen hoeden ende ic selse te samen doen eten, ende si sellen in groyenden cruden rusten.

Versus, DAVID. Du opluucste [5] dijn hant ende vervolste alle dier mit benedictien.

Ghebet. O God, Coninc, Scepper hemelrijcs ende aertrijcs, du die mit dijnre moghender cracht inder woestinen die veelheit des volcx hebste gesaet, verleen ons in dese verganclike tijd die gheestelike spise, opdat wi niet en ghebreken, ende du die daer voedste

1) 2 Kon. IV: 1—7.
2) Zie.
3) Ledige.
4) Doe daarvan.
5) Ontsluit.

al datter levet, wil di oec gewairdighen ons te spisen lichaemliken, also dat wi inden lichaem ende inder sielen ghestarct moeten werden altoes te staen in dinen dienst, ende in dancbaerheit dijnre groter gaven ghevonden moeten werden inder ewicheit, Amen.

BIJLAGE V.

Het Bonaventura-Ludolphiaansche Leven van Jezus.

Van het Leven van Jezus, dat ik om vroeger medegedeelde redenen (zie boven, bl. 39—45) het Bonaventura-Ludolphiaansche heb genoemd, zijn de volgende Handschriften ter mijner kennisse gekomen:

1. Een H. S. op perkament, groot 140 bladen in groot 4°, aan beide zijden in twee kolommen beschreven met eene duidelijke letter en eene enkele zwierig versierde voorletter aan het begin. De aanvang is: „Dicwile ende langhe heb ic in minen sinne ghedocht te maken in duutscher talen uten latinen een tractaet vanden leven ons Heren Jhesu Christi, dat ic tot noch gheverst hebbe," enz. Het werk eindigt op fol. 135 v. met de korte narede des Nederd. bewerkers, die ik straks in haar geheel zal opnemen. De laatste vijf bladen bevatten nog „een leringhe" en een kort opstel „van liden," welke stukken in geenerlei betrekking tot het Leven van Jezus staan. Op het laatste blad schreef eene andere en veel latere hand: „Dit boeck is geheten ons Heren leven ende hoert in Sunte Marie Magdalenen cloester te Wijck by Duersteden." Het werd door den Amsterdamschen Boekhandelaar F. Muller vóór een paar jaren te Zwol, naar ik meen, op eene publieke auctie opgekocht en sinds aan mij overgedaan. Van alle Manuscripten des werks, welke ik tot heden gezien heb, schijnt dit mij het oudste te wezen. De vorm der letter wijst òf naar den uitgang der veertiende òf naar den aanvang der vijftiende eeuw.

Tevens is het een der twee meest volledige H. SS., welke ik ontmoette, daar het de boven vermelde narede des Nederd. bewerkers bevat, welke ik niet dan hier en in het onder N°. 6 te vermelden Manuscript gevonden heb. Intusschen is het te beklagen, dat de afschrijver zijnen arbeid, zoo hij een zuiver voorbeeld heeft gehad, met te weinig zorgvuldigheid volbragt heeft. Op vele plaatsen toch zijn zinstorende feilen gemaakt.

2. Een H. S. op papier, groot 156 bladen in 4°, aan beide zijden met slordige en bleeke letters beschreven. De elf eerste bladen bevatten een stuk, beginnende: „Dit scrijft Sunte Bernaerdus te love onser Vrouwen," en een ander stuk, aanvangende: „Men leset inden Evangelio van Nycodemus." Op fol. 12 begint het Leven van Jezus, niet met den prologus des bewerkers, maar met dien van Ludolph: „Een ander fundament en mach nyeman setten dan dat gheset is, dat is Christus Jhesus, soe dye apostel scrijft ende als Augustinus zeecht," enz. De laatste woorden zijn wederom niet uit de narede van den bewerker, maar uit den epilogus van Ludolph, dien de afschrijver slechts gedeeltelijk opnam: „Aldus bebstu den name Jhesus in dynen armen anderen luden mede te hulpen te comen ende du hebste denselven namen in dijnre herten, daer du dyne werken ende dyne zynne in ontholden mogheste, dat sy niet en vervulen, ende of sy vervuult sijn, daer du sy mede ghenesen mogheste." Het naschrift is: „Hijr eendet dit bueke, dat het[1] ons Heren leven Jhesu Christi. Int iaer ons Heren dusent iiij hondert ende xxvij des iiij^de^ dachs voer Magdalenendach in Junius." Vooraan op het schutblad leest men: „Dit bueck behoert den susteren toe bynnen Eyck [vroeger stond er: by Eyck] in den besloet..." De zinnenbouw wijkt dikwerf zeer af van die in de andere Manuscripten voorkomt, maar niet zóó dat men hier aan eene zelfstandige overzetting des Latijnschen werks van Ludolph behoeft te denken. Het H. S. berust thans in de Koninkl. Boekerij te 's Hage (H. S. Maastricht, N. 414).

3. Een H. S. op perkament, groot 158 bladen in 4°, aan beide zijden in twee kolommen met uitnemend schoone letter en

---

1) Heet.

enkele sieraden beschreven. In den aanvang vindt men een register der 54 capittelen. De voor- en narede van den Nederd. bewerker ontbreken en een gedeelte van den epilogus, die hier, even als in het laatstvermeld Manuscript, op dezelfde plaats wordt afgebroken met de woorden: „Ende du hebste denselven naem in dijnre herten, daer du dine werken ende dine sinnen in onthouden mogheste, dat si niet en vervulen, ende of si vervuult sijn, daer du si mede ghenesen mogheste. Amen. Deo gracias. Ey Amen." Ook hier komen vele afwijkingen in woorden en constructiën voor, maar wederom niet zóó, dat men aan eene andere bewerking heeft te denken. Het schrift wijst naar de eerste helft der vijftiende eeuw. Op het laatste blad vindt men aangeteekend, dat het boek eenmaal eigendom was van „Margriet van Berkenroed, wonende op die Spaern" te Haarlem. Thans is het in bezit van den Heer J. Tichler, Theol. Doct. en Pred. te Leiden, die het beleefdelijk aan mij ter inzage heeft gezonden.

4. Een H. S., naar ik meen, op papier, aanvangende met de woorden: „Hijr beghint die ierste prologus vanden leven ons Heren Jhesu Christi. Dicwile ende langhe heb ic in minen sinne ghedocht te makene in duitscher talen uten latine een tractaet vanden leven ons Heren Jhesu Christi" enz. Aan het einde leest men: „Hijr eyndet dat leven ons Heren Jhesu Christi, wes name altoes ghebenedijt is. Int iaer ons Heren mcccc ende xxvij en witten donredage." Op een der schutbladen waarschijnlijk staat de volgende aanteekening: „Dit boek heeft.... susteren int.... convente in Groninghen geven." Thans behoort het aan de Universiteitsboekerij te Groningen. Wat ik van dit H. S., dat ik niet gezien heb, mededeelde, werd mij bekend door een vriendelijk schrijven van den Hoogl. P. Hofstede de Groot.

5. Een H. S. van het jaar 1469 in mijn bezit en aan het hoofd van Bijlage III reeds beschreven. De eerste 110 bladen bevatten het Bonaventura-Ludolphiaansche Leven tot aan het begin der geschiedenis van 's Heren lijden. De laatste woorden zijn: „Ende in den uutganck der stat van Jhericho ghenas onse Here twie blijnden, die daer saten bi den weghe." Dan volgt dit naschrift: „Tot hiertoe eest ons Heren Jhesus Christus leven ende het is ghecort ende is afghelaten aen den palmsondach," en

daarop een nieuw opschrift: „Hier volghet na vander passien ende liden ons lieven Heren ende vanden werken, die voer der passien gheschieden ende sonderlinghe vanden werken, die onse Here dede vanden palmsondach totten witten donredach toe." Aan welk Leven van Jezus deze lijdensgeschiedenis ontleend is, weet ik niet. Misschien is zij slechts eene op zich zelf staande bewerking der passie, zooals er in de vijftiende eeuw vele in omloop waren.

6. Een H. S. op perkament, groot 195 bladen in 4°, aan beide zijden in twee kolommen beschreven met eene regelmatige loopende hand, welke tot de vijftiende eeuw behoort. Het begin is de aanvang van de voorrede des Nederd. bewerkers: „Dicwijl ende lange heb ic in minen sin gedocht" enz. Het einde is het slot van een gebed: „Verbeteringe onser werken ende gedachten, berespinge onser woerden ende seden ende verlatenisse alle onser sonden. Amen." Aan het gebed gaat de narede des Nederd. bewerkers vooraf. Dit Manuscript behoorde voormaals aan het St. Agnieten-klooster te Haarlem en later aan Meerman. Nu is het een eigendom van de Maatsch. van Nederl. Letterk. te Leiden (zie *Catalog.*, D. I. bl. 20, 21).

7. Een H. S. groot 202 bladen papier in 4° (één of twee der laatste bladen zijn verloren), aan beide zijden in twee kolommen beschreven met eene hand, die, even als het papier, naar het begin der zestiende eeuw wijst. De aanvang is: „Hijr beghint de vorrede van... Heren levende. Dicke wile unde langhe hebbe ik in mynen synne ghedacht to maken in dudescher talen uutden latyne," enz. Het einde: „De menscheit is my als durbare specie van crude. Die moghentheit is my dar ik van dussen cruden eyne confexcie af make, welker ghelick nu geen...." Het geheele werk is, even als de bijgebragte zinsneden, in een naar het Hoogduitsch zwemend dialect geschreven. Het Manuscript behoorde voormaals aan de vorstelijke Bibliotheek te Dillenburg en wordt thans ter Koninkl. Boekerij te 's Hage bewaard (H. S. Bibl. N. 41).

8. Een H. S. groot 280 bladen papier in 4°, aan beide zijden met eene groote, geenszins fraaije letter in twee kolommen beschreven. Van fol. 1—218 vindt men het Leven van Jezus, waaraan de voor- en narede van den Nederd. bewerker ontbreken.

De aanvang is: „Hijr begynt de vorrede in den boike des levens unses leven Heren Jhesu Christi. So alse de apostel Sunte Pauwel scrivet in syner ersten epistolen in den derden capittel to den van Chorinthien: numant enich ander fundament setten en mach dan dat fundament dat ghesat is" enz. Het einde is: „Darumme so lait uns nu Jhesum stedelike loven und groit maken myt sange und myt gebede, dat he uns geve dat ewige leven myt em to gebrucken ewelike, Amen." Het naschrift is: „Gheendet int iair unses Heren 1542 op de octave van unser leve frouwe visitacie. Biddet vor de armen schrijversche." Van fol. 221—280 vindt men mede in plat-duitsch dialect „ene devote epistel, geschreven to enen Karthuser by Utrecht vander passie unses Heren," eene vertaling van het geschrift van Johannes van Schoonhoven *De passione Domini ad Guil. Vrijman*. Zie Foppens, *Bibl. Belg*. T. II. p. 725, en den *Catalog*. van de Bibl. der Maatsch. van Letterk. te Leiden, D. I. bl. 38. Het H. S. werd in 1852 door mij aangekocht uit de nagelaten verzameling van den Heer J. Schouten te Dordrecht.

De reeds meermalen vermelde voorrede des Nederduitschen bewerkers luidt — ik gebruik hier het onder N°. 1 beschreven H. S. — als volgt:

„Dicwile ende langhe heb ic in minen sinne ghedocht te maken in duutscher talen uten latinen een tractaet vanden leven ons Heren Jhesu Christi, dat ic tot noch gheverst[1] hebbe overmits wedervechten dat ic daerof in mi bevoelde; want na den woerden Sinte Pouwels, dat hi [in] hem bevoelde twee witten, so hebben daerof oec in mi gheweest twee witten. Die ene tughede dattet goet ghemaect waer om oerbaer, die ic hope dat menich mensche daerof vercrighen soude, ende omdat iammer waer ende groter consciencien werc, dat sulken scatte den leken ewelike ontbliven soude of verborghen wesen, ende oec mede om daerbi te scuwen ledicheit, die moeder is alre quaetheit. Een ander wit hierteghens sprac en seyde: du biste een stom esel ende en verstaetste niet wel den sin van veel passien[2] ende mochtste licht enighe lere anders beduden dan si die leraers, die verlicht waren

1) Uitgesteld.

2) Lees: passen=passages.

vanden heylighen Gheest, verstaen hebben, ende so, na den woerden Sinte Iheronimus *in Decretis*, een onghelovich mensche ende een viant Goeds ende des kersten-gheloeven sijn, dat God verren [1] moet. Oec mede so sijn so veel valscher begripers [2], die niet en begheerden dan si di erghent [in begripen] mochten; want men veel menschen vijnt, Gode sijt gheclaecht, die alle dinc, die si sien, weten [te] lasteren ende te verkeren dat goede; want sijs niet en hebben [dan] in enen anderen te benyden. Mer doch dat mi di nyders benyden willen, dat lide ic billic; want ic wel daerover ghewroken werde, overmits dat si hoers selfs venijn selve meest drinken ende daer selve bi vergheven werden, eer dat yemant anders ghedrinken can. Tusschen desen tween en wetic niet wel wat [te] kiesen. Doch so heb ic liever te sterven van den begripers, die mi in desen boec mit valscheden yet opleggen mochten, dan te laten die wit mijns Heren mijns Gods te bescriven. Ende daerom op den troest Marien, der moeder Gods, helpster alle dergheenre die helpe aen hoer begheren, om bede wille eens persoens, dien ic niet ontsegghen en derre [3], so wil ic des bestaen. Ende of ic, des God niet en wil, in desen boec enich auctoriteit of lere anders divideerde [4], dan si in den rechten sin te verstaen is, dat wederroep ic nu ende altoes ende wil daer altoes of staen ter correctien mire [5] beter ende mire meerre, ende wil des wercs bestaen in den name des Vaders, des Soens ende des heylighen Gheests. Bidt hem, dat hi mi gheve volleest [6] hulpe ons Heren Jhesu Christi, daer salicheit allen menschen uut vlietende is. Bidt hem, dat hi mi gheve graci der consten dit boec te maken hem te loven ende [tot] stichticheden alle der gheenre dier in lesen sellen. Des gonne mi die Vader, die Soen ende die heylighe Gheest, drie persoen een waer God!"

De narede van denzelfden Nederduitschen bewerker onderscheidt zich vooral niet door mindere naïveteit. Zij luidt aldus:

---

1) Van mij verwijderd houden.

2) Berispers. Begripen = *reprehendere*.

3) Durf.

4) Andere Handschriften hebben: sette.

5) Mijner.

6) Volledige. Volleesten = *perficere, absolvere, satisfacere*, Kiliaan.

„Ende want ic dit boec in duutsche maecte, leyder onbekent bin ic ende lichtelic mit enen hoefde die dinghen bi wilen besta, die mi namaels rouwen; want mi dicwile berouwede dat ic des wercs bestaen hadde, overmits dat ic dat boec onrecht vant, daer ict uut maecte, ende den sin oec swaerre vant dan ic hadde ghewaent, so dat ic dicwile den sin, die ic ghevijnden conde, maken moste. Bidde daerom alle denghenen die hierin lesen sellen, gheleerde ende ongheleerde, dat si mi niet lichtelic en begripen, ende of ic erghent vanden rechten sin ghedwaelt bin, des ic niet en hope, dat bi hem verbeteren ende corrigieren wille; want ic ummer altoes staen wil tot correctien mijnre beter. Bidt voer mi, die hierin lesen sellen, want mi suer is gheworden."

Opdat de lezer ook met het ligchaam des werks nader bekend worde, laat ik hier nog het hoofdstuk volgen, dat tot opschrift heeft:

Hoe hi [Jhesus] tot Jherusalem onder die leraer bleef.

Doe dat kijnt Jhesus out was xij iaer, clam hi op met sinen ouderen tot Jherusalem na ghewoenten der witten totten daghe der feesten, ende duerde daer achte daghen. Nu so arbeyde dat kijnt Jhesus in enen langhen weghe ende ginc om sinen hemelschen Vader te eren inder feesten, houdende die witte die Heer der witten. Jherusalem van Nasareth ghesceyden is xxv milen of daerbi. Ende als die daghen der feesten gheleden waren ende die ouders ons Heren ewech ginghen, bleef hi in Jherusalem al willens, op[dat] ghelijc als hi sijnre moeder bewijst hadde dat hi haer sculdich was, clymmende mit haer op als een mensche mitten menschen te offeren Gode sacrificie, [hi] so oec sinen Vader dat hi hem sculdich waer bewisen [soude] in een aendenkinghe gheesteliker leringhe. Welc oec een argument is dat die kijnder niet en misdoen, die haer ouders laten ende in cloesteren varen, opdat si daer Gode dienen[1]. Men mochte vraghen, hoe sijn ouders, Joseph die sijn vader hiet, ende Maria, sijn moeder na

1) Deze gansche zin ontbreekt in enkele latere Handschriften. Waarschijnlijk was die uitlating niet toevallig. Vgl. boven, D. I. bl. 56, n. 1.

den vleysche, mochten van verghetelheden dat kijnt daer laten; want si en[1] mit so groter sorchvoudicheit voeden. Tis te antwoerden, dat een sede was den kijnderen van Isrel, als si te hoechtiden opghinghen, dat si plaghen te gaen ghesceyden, die mannen van den wiven, mer die kijnder mochten gaen mit enich vanden ouderen. So als Joseph dat kijnt bi hem niet en sach, waende hi dattet hadde gheweest bi der moeder, ende desghelijcs waende die moeder weder. Ende als si dus quamen een dachvaert van Jherusalem sonder dat kijnt Jhesus, ende si des avonts quamen, daer si herberghen souden, ende onse vrouwe sach dat bi Joseph niet en was dat si ghewaent hadde mit Joseph te comen, wart si gheslaghen van binnen mit onsprekeliken rouwe, mit tranen al om die husen gaende, alsi temelicste mochte. Al dien avont vraechde si of yement yet daer of ghesien hadde. Joseph, die goede oude, volchde vaste na mit groter droefheit ende weninghe, ende als sijs niet en vonden, denc in di selven wat ruste dat si in dier nacht hadden, ende sonderlinghe die moeder, die hem eernsteliken minde! Ende al wast dat si van haren vrienden ghesterct was, si nochtan niet ghetroest werden en mochte, want wat wast Jhesum te verliesen! Sich nu onser vrouwen an ende doech[2] seer mit haer; want haer siele nu in groten anxte is, ende nye van dat si was gheboren in so groten liden en quam. Als wi dan tribulacie hebben, so en sel wi niet bedruct werden; want onse Heer sijnre moeder niet en spaerde; want onse Heer tribulacie tot sinen vrienden comen laet, ende tis een teyken sijnre minnen. Tis dan oerbaerlic tribulacie te hebben. Ten leesten onse vrouwe in eenre camer haer besloet, ende haer tot bedinghe[3] ende weninghe keerde, alle dien nacht in groter droefheit ende bitterhede overleydende om haers liefs kijnts wille, dat si verloren hadde. Des morghens harde vroe si opstont ende uten huse ginc mit Joseph, haren brudegom, ende ginghen soeken inden stedekijns, die daer omtrijnt gheleghen waren; want men bi veel weghen tot Jherusalem gaen ende keren mochte. Ende om-

1) Hem.
2) Lijd.
3) Gebed.

gaende ginghen si hem soeken ende sonderlinghe onder sine maghe ende vriende, ende als sijs niet en vonden, onse vrouwe sonder hope bedroeft wert ende niet en mochte werden ghetroest. Des derden daghes si weder quamen tot Jherusalem, so dat si en drie daghen verloren hadden. Bi welken drien daghen beteykent sijn die drie daghen dat hi doet was ende begraven, in welken tide men [1] waende verloren [te] hebben. Si vonden [2] in den tempel, als een fonteyne der wijsheit midden onder die leraers sittende, alse een exemplaer der oetmoedicheit eerste horende ende vraghende dan hi leerde; want dieghene, die eerste antwoerden dan si horen, tonen hem sot te wesen. Hi en vraghede dan niet, opdat hi leren soude, mer omdat hi ons leren soude, daerin dat gheleerde luden bereyder souden wesen nochtan te horen dan te leren, ende in dien vraghen der witten, als hi daerom vraechde, so leerde hi se; want hi wijselike vraghede. Alsen die moeder in den tempel sach, alse weder levende werde, verblide haer ende sprac Gode lof. Ende dat kijnt Jhesus, alst sijn moeder sach, quam hi tot haer ende si ontfencken blidelic ende custen vriendelic ende sachen aen ende seyde hem: kijnt, wat hebste ons ghedaen? Ic ende dijn vader hebben di mit droefheden ghesocht. Ende hi hem weder antwoerde ende seyde: waerom hebdi mi ghesocht? en weti niet dat mi behoerlic is te wesen in dien dat mijns Vaders is? Ende onse Heer daerna versoent met sijnre moeder, keerde weder mit haer te Nazareth. Want omdat hi God ende mensche was, so toende hi ende wrochte bi wilen hoghe werken na sijnre godheit, ende bi wilen laghe na sijnre menscheit; waerbi hi alse Gods Soen inden tempel woende ende als eens menschen soen hi mit sinen ouderen na haren ghebode weder thuus keert ende was hem onderdanich, waerin hi ons toende dat wi onsen ouderen onderdanich wesen sellen, waerof die leraer Anselmus spreect: ende doe du dine eerste kijntsheit hadste overbracht, bewistu ons exempel oetmoedelic die waerheit te leren; wanttu niet en saetste in den raet der ydelheit, mer midden onder die leraer ende vraechste hem ende hoerste van hem, noch-

1) Men hem.

2) Zij vond hem.

tan dattu waerste Heer der consten ende wijsheit Gods, dijns Vaders. Mer du bewijste ons een vorme der ghehoersaemheit, doe du, Heer der werelt, ghehoersaem waerste den gheboden dijnre ouders. Wat mochte onse Heer in dien drien daghen doen? Sich dat ende merc mit eernste hoe hi des nachtes hem keert tot enighen hospitale der armer ende [mit] scaemte daer herberghe bidt, ende daer at ende herberchde mitten armen die arme Jhesus. Sich hem oec aen ende merken sittende onder die leraers mit enen behagheliken eersamen aenscijn, ende hi hoerde ende vraghede hem, of hijs niet en hadde gheweten, dat hi van oetmoedicheden dede, ende oec dat si hem niet scamen en souden op sijn antwoerden. Du moechste oec merken in desen woerden voersproken drie merkelicke dinghen. Teerste, dat dieghene die Gode dienen wil, onder sijn maghen niet wanderen en sel, mer van hem sceyden; wantet kijnt Ihesus sine lieve moeder van hem liet gaen, als hi aen woude denken die werken sijns Vaders, ende wat si en sochten onder sijn maghe ende vrienden, hi en was daer niet ghevonden. Dat ander, [dat] dieghene die gheestelike leeft, blijft hi bi wilen van droegher herten sonder devocie of inicheit, hem niet daerom dunken en sel laten, dat hi van Gode ghelaten is; wanter moeder Gods dat ghevallen is; ende hy sel hem dan daerom in den moede niet en bedrucken, mer eernstelic hem soeken in stadigher oeffeninghe des gheesten, in heylighen ghedachte ende in goeden werken te dueren; hi sellen wedervijnden. Dat derde, dat nyemant wesen en sel sijns eyghens willen ende sinne; want onse Heer Ihesus seyde dat hi denken moste aen den werken sijns Vaders, [ende hi] altehans sinen raet ende sin wandelde [1] ende volchde na der moeder wille, ende ginc mit haer ende mit Ioseph ende was hem onderdanich, in welken du verwonderen moechste sijnre oetmoedicheit, van welker oetmoedicheit wi hier naest segghen willen.

---

1) Veranderde.

BIJLAGE VI.

Het sinds 1487 gedrukte Leven van Jezus op Ludolphs naam.

Van dit hoogstbelangrijk boek, dat, gelijk ik reeds vroeger opmerkte (zie boven, bl. 44 en 45), een der beste stichtelijke werken is, welke onzen voorvaderen sinds het laatste gedeelte der vijftiende eeuw ten gebruike stonden, zijn negen verschillende uitgaven, allen in klein folio, te mijner kennisse gekomen:

1. Antwerpen, G. de Leeu, 1487.
2. Delft, H. E. van Homberch, 1488.
3. Antwerpen, Claes Leeu, 1488.
4. Zwol, Peter van Os, 1495.
5. Antwerpen, H. E. van Homberch, 1503.
6. Antwerpen, A. van Berghen, 1510.
7. Antwerpen, H. E. van Homberch, 1512.
8. Zwol, Peter van Os, 1515.
9. Zwol, Peter van Os, 1519.[1]

Van al deze uitgaven eene breede beschrijving te leveren, acht ik onnoodig. Slechts omtrent de drie oudste teeken ik het volgende aan. Die van 1487 heeft tot titel: „Tboek vanden leven ons Heeren Ihesu Christi,” daaronder eene ruwe, gekleurde houtsnede, voorstellende: Christus met een nimbus, wereldkloot en opgeheven regterhand, om het hoofd de woorden: *ego sum via et veritas et vita*. Het werk heeft 303 bladen (606 bladzijden) in twee kolommen gedrukt met de zoogenaamde Duitsche letter en met zeer vele ruwe, gekleurde houtsneden tusschen den tekst. Op de laatste bladz. staat: „Gheprint Tantwerpen by my Gheraert de

1) Van de uitgaven 1, 2, 3, 6, 7, 8 vindt men exemplaren in de Koninkl. Bibl. te 's Hage, en van de uitgaven 5, 9 exemplaren te 's Hage en daarenboven in de Boekerij der Maatsch. van Letterk. te Leiden (zie *Catalog*. D. I. bl. 177). Van uitgave 4 zag ik een exemplaar bij den Boekhandelaar F. Muller, te Amsterdam, die het uit de verzameling van wijlen den Heer J. Schouten had aangekocht.

Leeu int iaer ons Heeren mccccLxxxvij den derden dach in November." De voorrede noemt het werk „een sonderlinghe waerdich, precioes ende seer profitelijc boek, ghetrocken ende ghetranslateert uten boeck des devoten ende gheleerden mans Ludolphi vander Carthuser oerden, twelk vanden doctoren in theologien auctentijck ghehouden wert." Gelijk het werk van Ludolph is ook dit in twee hoofddeelen verdeeld, waarvan het eerste 89, het andere 85 kapittelen bevat. De stof is, gelijk ik reeds vroeger deed opmerken, grootendeels oorspronkelijk en bewerkt in den vorm van een doorloopenden dialoog tusschen *die Mensche* en *Scriptura*. De stijl is duidelijk en klaar en de schrijver heeft hoofdzakelijk praktische bedoelingen gehad, zooals reeds blijkt uit den aanvang, waar niet als bij Ludolph hooge beschouwingen worden gevonden over Gods eeuwig raadsbesluit, de incarnatie enz., maar eenvoudige en lezenswaardige beschrijvingen van Gods deugden, de schepping van hemel en aarde, 's menschen val, de noodzakelijkheid der verlossing enz., waarna onmiddellijk de geschiedenis wordt behandeld, beginnende met Marias geboorte en voortgaande, gelijk als bij Ludolph, tot het laatste oordeel. Het boek laat zich over het geheel met genoegen en stichting lezen en ademt op zeer vele plaatsen een regt evangelischen geest, waardoor het bij de voorgeslachten noodzakelijk veel goeds heeft moeten werken. De Delftsche druk van 1488 heeft tot titel: „Een notabel boek vanden leven ons Heeren Jhesu Christi." Op de laatste bladz. leest men: „ghepreyndt te Delff in Hollant int iaer ons Heren mccccLxxxviij den xxij dach van Meye." Deze uitgave is geheel gelijk aan die van 1487. De spelling is echter veranderd en de platen zijn, hoewel volkomen van hetzelfde karakter als die in vermelde uitgave voorkomen, op andere houtsneden getrokken. Aan het einde ontbreekt daarenboven het „scoen carmen vanden name Jhesus," dat de editie van 1487 op de laatste bladzijden heeft. De Antwerpsche druk van 1488 heeft tot titel: „Dat boeck vanden leven ons liefs Heeren Jhesu Christi, anderwerven gheprint, ghecorrigeert ende merkelijck verbetert met addicien van scoonen moralen ende gheesteliken leeringhen ende devoten meditacien." De houtsneden zijn dezelfde als die G. de Leeu in 1487 gebruikte. Op de laatste bladz. leest

men. „Tot love Gods ende tot heyl ende salicheyt alre kerstenmenschen soe is hier voleynt dat eerwaerdighe boec vanden leven, waerden passie, verrisenisse ende gloriose opvaert ons Heren — anderwerven gheprent in die seer vermaerde coopstadt Tantwerpen by my Claes Leeu int iaer ons Heeren mccccclxxxviij den twintichsten dach in November. Deo gracias.” De verdeeling des werks in twee hoofddeelen is hier opgeheven. De kapittelen loopen door, gezamenlijk 175 in getal. Na den korten prologus, die ook in de uitgave van 1487 gevonden wordt, volgt een schoon opstel, getiteld: „Hoe salich dat is die oefeninghe ende dat overdincken des levens Jhesu.” Dit stuk wordt besloten met deze woorden: „Ende opdat een yeghelick te bat ende te vyerichliker ende mit meerder devocyen mach contempleren ende andenckende wesen den sueten minliken aenschijn ende den persoon ons liefs Heren Jhesu Christi onsen Salichmaker, soe wort hier gheset die physonomie, dat is die ghedaente ende figuere ons behouders Jhesu Christi, ghelijck als men dat bescreven vyndet.” Op de keerzijde van het blad vindt men in houtsnede een dragelijk beeld van Christus, in den sinds vroegere eeuwen en nog heden gewonen typ, met het omschrift: *speciosus forma prae filiis hominis*, en op het volgende blad eene vertaling van den brief van Lentulus over ’s Heeren gedaante. De spelling is in dezen druk veranderd en somtijds ook de zinnenbouw. De bijvoegselen zijn enkele gebeden en meditatiën, waarin meestal een evangelische en verlichte geest heerscht en niet zelden krachtige aanmaningen voorkomen, om toch niet op eigen deugd en goede werken te vertrouwen.

Opdat de lezer gelegenheid hebbe nader kennis te maken met een werk, dat door onze voorouderen, blijkens de vele uitgaven welke wij vermeldden, zoo bijzonder ijverig plagt gebruikt te worden, laten wij hier het tiende, twintigste en zes-en-veertigste kapittel volgen, zooals zij in de editie van 1487 gevonden worden.

Hoe dat Christus Ihesus opten achsten dach besneden wert.

Die Mensche. o Lieve ioncfrouwe, segt mi doch voirt, wat hierna vanden kinde gheboirde.

Scriptura. Ick sal di alhier nu verclaren in dit capittel uuten Ouden Testamente, hoe dat der Ioden besnydenisse eerst bi Abraham ingheset is gheweest. Dus so yst gebuert, so die ghebenedyde Ihesus van Abraham ghecomen ende van sine gheslachte ende wette was, so is hi nader wette inden tempel ghebrocht geweest, om nader Ioetscher wette besneden te werden. Ende ghelijck den kersten-menschen op die fonteyne des doepsels haer namen inghestelt werden, so worden in dien tiden int besnyden den kinderen hare namen ghegheven ende inghestelt. Dus soe eest tot dien daghe dit ghebenedide kindt synen name ghegheven gheweest ende is ghenoemt gheweest Ihesus, ghelijc die heylighe enghel al dat voren bevolen hadt ghehadt. Dese naem gaet boven alle namen, want in desen namen soe werden alle knyen ende beenen gebuyghet, ende al dat so wel inden hemel, inder hellen als inder aerden; want al dat is, dat moet wesen ende is desen Heer Ihesus onderdanich, als hi wil. Ihesus in Hebreeuscher talen is in Latyne te segghen *Salvator*, ende in duytschen *Gesontmaker*. In desen name so hebben die apostelen ende heylighen den blinden siende, den doven hoorende, den cropelen wandelende, den stommen sprekende ende die doden levende gemaect. Soe wie desen naem in sinen laetsten aenroept, hi wert vertroost!

Die Mensche. Waerme soe sijn die maechdekens behouden gheweest int Oude Testament, doe die besnydinghe alleyne die manspersone aenginck, o Scriptura, als ick van u verstae?

Scriptura. Twas den vrouwen genoech, dat sy gheloofden aen God, die hemel ende aerde met al dat daer in is geschapen heeft, ende daerme ende met haer ouders ghelove ende offerhande, voir haer ghesciet, so bleven sy behouden.

Die mensche. Waerom so wilde dese Godssone besneden wesen? En was hi niet boven dese wette ende onghehouden van allen wetten?

Scriptura. Daer sijn vele saken geweest, waerom die Heere hem heeft willen doen besnyden. Eerst omdat hi hem wilde thonen te wesen van Abrahams gheslachte, den welcken dat hy selver bevolen hadde, dat men sijn luyden besniden soude. Hy en heeft niemant willen bevelen datghene, dat hi selver niet en heeft

willen doen. Ten anderen, want hi wilde in al ghelijck syne luyden wesen. Ten derden, hy wilde bewysen dat die wet, die God sijn Vader, die in hem was ende hi inden Vader, eerst inghe-set hadde, dat die goet ende duechtliken was. Ten vierden, opdat hi ons een exempel wesen wilde ende thonen dat wi die wette ende eeuwe[1] Gods onderhouden sullen. Ten vijften, dat hi die wette vervullen wilde. Ten sesten, hi wilde comen onder die wette ende die laste vander wet dragen, opdat hi ons ende den ghenen, die der wetten last niet wel draghen en moghen, dat hise vanden laste verlichten ende verlossen wilde. Ten sevenden, dat hi sijn ghebenedide, heylighe bloet voir ons storten wilde, soe wel int beghinsel van sijnre menscheyt als int eynde, so wel in kintscheyt als in sine volmaeckte oudtheyt. Ten achsten, dat hi thonen wilde, dat hi een volmaect mensche was, vleysch ende bloet hebbende. Ten neghenden, dat hi ons tonen wilde, dat wy afsniden sullen alle vleyschelike begeerten, besonder vander oncuyscheyt. Ten tienden, dat hi die wette Moysis een eynde maken ende afsnyden wilde, ons toonende dat wi ons inden geeste ende inwendeliken van alle quaden wercken besnyden sullen. Ende want die ghebenedide Godssone die oude wette voir ons allen vervult heeft, soe en is niemant tot dier wette meer ghehouden, ende alsoe dese oude wette in dese strenghicheyt ende pine van lichame ghestelt was, soe heeft ons dese Godssone, macht hebbende over den levenden ende den dooden, voer dese pine ende besnydenisse gestelt ende ghegheven een nieuwe wet van gracien, ghefundeert in reynicheyt, beginnende met dat heylighe doopsel, mitten welcken dat afghewasschen wert die smette vander erfsonden ende bereydt ons om doer die passie des Soens Gods inden zaele ende throone des ewighen levens te moghen comen.

Ghebeth. O goedertieren Ihesu, die vander maecht gheboren onder [die] wette hebbes willen sijn besneden, ontfarmhertighe Ihesu, wilt besniden die ghedachten, woirden ende wercken dijns knechtes, opdat ic niet doen en moet contrarie dynen wille, dinckende, sprekende oft werckende. Ende in mynen sin moet die ghedachte Gods sijn, ende dat lof Goods in mijn sprake. In sijn gheboden

1) Wet, instelling.

moeten gheschict worden alle mijn wercken. Siet, Here, wie dy sijn: mijn herte, mijn tonghe, mijn synnen ende leden! Sy arbeyden, maer bi hem selven en vermoghen sy niet. Heere, doet tgene dat sy niet en vermoghen, ende volmaect int goede die begheerte mijns armen sondaers, die pleghes den rechtvaerdighen hoer begheerte te gheven, Amen.

Van Ihesus vasten ende temptacye vanden duyvel.

Terstont als Ihesus ghedoopt was, twelc gesciede int xxxste iaer van synen gheboerte, inden derde indictie, opten lesten dach in Ianuario, die mane v daghen out wesende, soe wilde die suete Ihesus voer ons allen teghen den vyandt des menschen beginnen te striden. Ende alsoe hi voer ons allen alle onse crancheiden wilde verwinnen ende ons leeren, dat die ghene, die vryeliken tegens desen vyandt wil stryden, hem noot ende oerbaerlic is, dat hy vlye die werelt ende die wereltlike menschen, ende al daerom, als Ihesus ghedoopt was, so was sijn menschelicheit bi den geeste, dat is bi dat godlike ingheven daer hij mede vereenicht was, geleyt in dat desert, dat is dat onbewoende, eenighe lant, welck dat ligghende is tusschen Iherusalem ende Ihericho, om dies wil dat hi aldaer getempteert soude worden vanden duvel ende sijn becoringhe ende temptacye voir ons allen verwinnen soude, ende dat hi bi dien ons allen machte vercrygen ende gheven soude alle onse temptacyen ende becoringen te moghen verwinnen; want ghelijck dat die ghebenedyde Ihesus met sijnder doot ons vanden eewighen doot verlost heeft, soe heeft hi intsghelijcks met sijnder temptacien des duvels temptacie verwonnen. Die gebenedide Ihesus die heeft in dit desert, in deser eenicheit, voer ons allen willen penitencie doen, opdat hy ons exempel heeft willen gheven, dat wy intsghelijcs alleene ende in eenicheit, ende niet voer die oogen der luden, voer onse sonden penitencie doen selen. Ende als Ihesus gevast hadde xl daghe ende xl nachten, daerna so hongerde hem, niet van noodts wegen; want hi was machtich sijn lichaem sonder spyse gheonderhouden te hebben; mer hi wilde sinen lichaem gheven onder die menschelike gebreken, opdat hi hem thoonen soude volcomen mensch

te wesen, ende oec opdat hi den duvel sijn godlicheyt verhelen soude. Ende die duyvel, die becorer der menschen, siende ende vernemende dat Ihesus hongerende was, twifelende nochtans aen hem, oft hi die Godssone wesen mochte, so wilde hi ondersoeken oft Ihesus God ende mensche was, ende ginc tot hem ende besochten in drie manieren, ghelijc hi Adam gedaen hadde; want die mensche tot drien sonden seer gheneycht is, te weten ten eersten tot gulsicheit oft in lust van smake, ten anderen in ydel glorien oft hoverdyen, ten derden in ghiericheit oft begeerlicheyt des tijtliken goets. Adam die was becoirt met den smake des vruchts [ende] met idel glorie; want hi Adam toeseggende was: yst dat ghi van desen vruchte etende sijt, ghi selt wesen als een vanden Goden, te weten vanden meesten; ende ten anderen met hoverdien, seggende: ghi selt wijs ende wetende wesen. In deser manieren so heeft die duyvel Ihesum ierst becoirt gehadt mitten smake, seggende: ist dattu Godssoen biste, dien de menschen verbeidende sijn? Ic weet dattu verhongert biste! Maect van desen steenen broot! Spreect mer een woert! Ick weet dat dijn macht in dat geval so groot is, dat dese steenen terstond in broot verwandelen selen.

Die Mensche. Waerom soe wilde die duvel Ihesum meer becoren int maken van broode dan van ander dinghen?

Scriptura. Die duyvel die becoort den mensche allen tijt in tgeene al daer hij meest toe gheneycht is. Ende want Ihesus na sijnre menschelicheyt seer hongherich was, so wilde die duvel bi dien Ihesum ondersoeken, of hi een mensch was of niet; want hi wiste wel, indien Ihesus een mensche was, dat hem deten van node was ende dat hi broot gheringde begeren soude; ende en conde hi geen broot gemaken, dat hi alsdan bi dien weten soude, dat hi Godssoen niet en ware. Die eewighe wijsheyt dit hoorende die heeft hem geantwoirt in soedanige manieren, dat hi niet gheseit en heeft gehadt, dat hi die Godssone was oft niet, ende heeft gheseit: die mensche en leeft niet alleen bi den brode, mer hy leeft in oft bi alle die woerden, die gaende sijn uten monde Gods, recht of hi segghen wilde: die mensche en leeft niet alleene bi den broode, maer bi die wijsheit ende crachte Gods, twelc dat woert Gods es. Een mensche die is gemaect

van siele ende lichame, ende als die siele vanden lichaem verscheyden is, so en ist lichaem geen mensche, maer het is een pryde oft croenge [1]. Ende al daerom, ghelijc dat lichaem gheonderhouden wert mitten broode, soe wert die siele ghespijst mits dat woert Gods te hooren ende te ontfanghen, al waerbi wel claerliken te mercken is, dat die mensche niet alleen en behoeft spyse van brode, maer hi behoeft oec geestelike spyse. Ende bi desen so leert ons die Here Ihesus, als wi van onse vleischelike lusten getempteert werden, dat wi onse vleysch met vasten verwinnen selen, ende oft di duncket dat di dat vasten teghens dyne temptacyen niet helpt, het sal di sonder twyfel nochtans helpen om die temptacye te verwinnen. Ende als die duyvel sach dat hi Ihesum mit dit voerlegghen, draghende tot gulsicheyt, niet verwinnen en mochte, soe heeft hy en voerder ende met ydel glorien willen becoren, al waer toe die mensche wel seer gheneycht is. Ende hi nam den gebenediden Ihesum ende voerden in die heilighe stadt Iherusalem ende setten boven opt hoochste vanden dake vanden tempel ende wilde Ihesum aldaer becoren, ende hi seyde tot hem: eest dattu biste die Goodssone, soe laete dy hier neder vallen; want daer is doch gheschreven van dy: hy hevet sinen enghelen gheboden datse in alle dinen weghen di bewaren selen.

Die mensche. Ick hoore hier wonder! Waeromme en seyde hy niet: bistu Goodssone, so clymt opwerts, opdat die luden dijn crachten ende glorien sien selen mogen ende in dy ghelooven?

Scriptura. Die duvel die arbeit om den mensche allen tijt int nederste te werpen. Maer Goods wercke dat is, den mensche, die ghevallen is, op te heffen ende hem in die eewighe glorie te stellen. Ende opdat wy verheven souden moghen worden, soe heeft hi ons seker bevelen ende gheboden ghedaen, ende als wy al die naevolghende sijn, so werden wy van hem verheven. Ende al daerom soe antwoirde Ihesus den duvel ende seide hem: daer is oeck ghescreven: du en selste dynen Heere, dinen God, niet becoren. Ende als die duvel hem bevoelde bi deser antwoirden verwonnen te wesen, so heeft hi Ihesum ten derden male met

1) Een prooi, aas, of een kreng.

ghiericheyt willen tempteren, ende heeft hem weder genomen ende gevoert opten hoochsten berch, dien hi wiste, ende heeft Ihesum aldaer ghetoont alle die landen ende conincryken vander werelt ende alle die vruechden ende blijschapen van dien, segghende: ik sal di Heere van alle der werelt maken; du selste alle die vruechden vander werelt hebben, eest dattu neder op dijn knien valles ende my als dinen oversten aenbeden willes.

Die mensche. Dese duvel die slacht den minnaers, die den maechdekens vele loven, ymmer tghene dat sy niet en hebben, ende al dat opdat sy den onwisen bedrieghen moghen. Dese duvel die loefde die gheheele werelt, ende hi en heeft daer niet aen. Hi loeft blischap ende hi sidt selve in pinen ende droefheyt. Ende als die ghebenedide Heer hem aldus hadde laten tempteren, so heeft hi ons te voren des duvels temptacien willen verwinnen ende te neder werpen, ende hi heeft den duvel strengheliken toegesproken, ende al dat als een Heere der Heeren, macht ende moghentheyt over alle die duvelen hebbende, ende heeft hem geseyt: ganck, Sathanas, ganc in dat eewighe vuer! En weetstu niet, oft en wilstu niet weten datter ghescreven is: du selste alleen dynen Heer ende dynen God aenbeden ende hem alleen dienen? Recht of hi segghen wilde: du hebste mi te voren gheleyt dat ick dy aenbeden soude. Kent u selven! Ic ben dijn Heere, dijn God! Du moeste my onderdanich wesen. Ende als die duvel dese godlike stemme ghehoort heeft ghehadt, so heeft hi hem onderdanich moeten wesen, ende is van hem ghegaen gelijc die verwonnen ende beschaemt was. Ende die heilighe engelen die sijn voirt gecomen ende hebben den gebenediden Heere, haren schepper ende meester, ghedient, ende hebben hem spyse ende dranck ghebrocht gehadt om sijn menschelike nooturft te onderhouden.

Ghebeth. Goede Ihesu, die vanden geeste gheleyt inder woestinen, vastende xl daghen ende xl nachten ende daerna honger hebbende, dinen tempteerder verwonnen hebbes, gheeft mi, ontfarmhertige Ihesu, die duecht der abstinencien ende reynicheyt te vasten vanden sonden, honger ende dorst te hebben na die rechtverdicheyt, ende dat ick minen tempteerder, iae mijn tempteerders, die werelt, dat vleysch, den duyvel, God Heere, bi

dijnre gracien ende bi dijnre hulpen mach verwinnen; ende want becoringe is ons leven ende alleynde[1] opter aerden. Soe ghedenct, Heere, onser alleynden ende aerbeits, ende gheeft ons in die becoringhe niet te vallen, mer doer dijn becoringhe altijt te verwinnen ende ten eynde van allen becoringhen ontfermhertelic verlost te werden, Amen.

Hoe dat Ihesus verwecte die dochtere van Yayrus, opperste priester vander synagogen, ende oeck een ander vrouken, hebbende heymelike crancheyt.

Mits dat dit gheboerde so is die prince vander synagogen, genoemt Yayrus, eerwerdelicken tot Ihesum gecomen ende heeft hem aenghebeden, te weten nae onse maniere, nyghende oft knyelende ghegroet; biddende ende seggende: Heere, mijn dochter die is my aflivich gheworden. Wilt doch comen ende leggen u hant op haer, ende sy sal leven! Marcus die seyt, datse noch niet doot en was, maer int uterste van haren leven, soe dattet te vermoeden was, datse doot was. Het valt dicwil als men yemande seer cranc is siende, soe dat men geen troost van tleven en merct, dat men seyt: hi is doot. Ende Ihesus die is opghestaen ende is met synen discipulen metten vader van desen kinde ghegaen. Ende als Ihesus dus gaende was, so is hem gevolcht een vroukijn, die der vrouwen cranckeit xij iaer lanck gehadt hadde ende in medicinen alle haer goet verteert hadde sonder eenighe bate ghevonden te hebben, ende sy heeft hem geroert of ghetast aen die zoome van sinen cleede, segghende in haer selven: mach ick hem aen sijn cleet gheraken, ick sal ghesont worden. Die ghebenedide Ihesus, volende dat hi geroert was ende die cracht Gods van ende uut hem ginc, so heeft hi omghesien gehadt ende vraechde, wie hem geroert hadde? Syne discipulen seiden hem, dat hi vanden scharen der luyden also verdruct wert. Tvrouken, die wiste wat sy ghedaen hadde, die is vervaert geworden ende is hem te voete ghevallen ende heeft gheseit, dat sijt uut begheerten ghedaen hadde om ghesont te moghen werden, ende datse haer bevoelende was gesont ghewor-

---

1) Ellende.

den te wesen. Ende dit ghehoort hebbende, so heeft Ihesus tot haer gheseyt gehadt: heb betrouwen, dochter, u gelove dat heeft di gesont gemaect. Ende twijf die is op dier tijt ghesont ghe-worden. Ende als Ihesus metten vrouken dus sprekende was, so sijn eenighe boden uut des voerscreven princen huyse ghecomen totten prince, segghende: wat queldi den meester meer? Wat wildi hem meer moeyen? U dochter die is doot! Al twelc van Ihesu ghehoort, so heeft hi totten prince gheseit ghehadt: en hebbet geenen anxt, maer gheloeft alleen! Hebt goede gheloove! Ende Ihesus en liet niemant met hem gaen dan Peter, Iacob ende Ian, synen broeder. Ende als Ihesus ten huyse van desen prince der synagogen gecomen is geweest ende aldaer gesien heeft gehadt die poirteren oft burgeren vander stadt, in groter menichten vergadert ende weenende ende groten rou bedrivende, so heeft hi tot hem luyden geseit: waerom soe weendi ende drivet dus groot misbaer? Die maecht die slapet! Sy en is niet doot! Ende als sy luyden dit hoorden, so bespotten sy hem, ende Ihesus deedse al vertrecken ende nam met hem alleen den vader ende moeder vander ionger deernen ende die met hem aldaer gecomen waren, ende is totter deernen gegaen al daerse ligghende was, ende heeftse biden handen ghenomen ende ghe-seyt ghehadt: ic segghe di, Thabithacumi, dat is ionghelinge of deerne, stant op! Ende sy is haestelic opghestaen ende ginc. Sy was van xij iaeren. Ende sy sijn alle seer verscrict ende met groten wonder bevaen geweest. Ende Ihesus geboet, dat mens niet segghen en soude, ende dat men der maecht oft deerne teten gheven soude.

Die mensche. Waerom so wilde Ihesus alleen inder cameren totten doden gaen, ende alle die luyden buten laten bliven?

Scriptura. Si en waren niet waerdich dat groote teiken ende werken Gods te sien, om des wille dat sy hem bespottende wa-ren, als hi seide datse sliep ende niet doot en was; ende ten anderen, want Christus Ihesus ons leeren wilde, dat wi gheen groote goede wercken voer den bespotters doen en selen, ende ons met sodanige luyden niet verselschapen en selen.

Die mensche. Waerom so beval Ihesus, dat men haer wat teten gheven soude?

Scriptura. Omdat men sien soude, dattet gheen fantazye oft bedroch en was, mer dat se waerachteliken verresen was.

Die mensche. Waerom so verboet Ihesus, dat mens niet seggen en soude?

Scriptura. Om ons exempel te geven, dat wi in onse goede wercken gheen ydele glorie soecken en selen. Een mensch sal allen tijt goet doen. Die duecht die openbaert haer selven wel. Then is gheen noot, dat mense uutroepet; want hoe wel dattet Ihesus beval sijn goede wercken niet ghekundicht te worden, het worde nochtans al gheopenbaert in soedanigher manieren, dat al daer van so quam onder den luyden een groote sprake ende verwondernisse, ende al dat doer al tlant van Galileen; want al waest so dat die vader oft die moeder oft oec die discipulen dit myrakel niet segghende en waren, twerck dat geopenbaerdet; want die doot was, dien sach men dat levende geworden was.

Ghebeth. Heere Ihesu Christe! Ick aenbede die voeten dijnre ontfarmherticheit ende waerheyt, ende ick bidde di, aldergoedertierenste Heere, geneest met aentaste dijnder gracien mijn bloedige siele ende besmet met alderhande sonden, ende verwectse vander doot des quaden willen ende seer quaden ende heymeliken opsets, ende gheeft my over Gode, dynen Vader, biden welcken du my vercoren hebbes een kint onder dyne medeerfghenamen. En wilt niet ghedencken, goede Heere, dijnre rechtvaerdicheyt teghen dinen sondare, noch gaen teghen dinen schuldenare, mer weest ghedachtich dijnre goedertierenheyt teghen dijn creatuere ende dijnre ontfermenissen teghen dinen allendighen, Heere, mijn God! Amen.

BIJLAGE VII.

Brugmans Leven van Jezus.

Brugmans Leven van Jezus, dat aan Valerius Andreas, Foppens en anderen, die van zijne schriften gewag gemaakt heb-

ben[1], onbekend schijnt geweest te zijn, is in twee H. SS. tot mij gekomen. Het eene wordt bewaard in de, aan Manuscripten zoozeer rijke Bibliotheek der stad Deventer, het andere in de Boekerij van den Heer J. J. van Voorst te Amsterdam.

Het Deventersche H. S. (N. 1733 van den *Catal.*) is een boekske in klein 8°, groot 172 bladen (344 bladzijden) zwaar papier, dat even als de letter tot de laatste helft der 15e eeuw behoort. Waar en door wien het geschreven werd, is niet opgegeven; maar de eenvoudige bruin-lederen band, waarin het gebonden werd, en het eenvoudig karakter des geheels schijnt mijn vermoeden te wettigen, dat het, gelijk zoovele andere H. SS. der genoemde Boekerij, zijn ontstaan te danken heeft aan de pen van een der Deventersche Broeders of Zusters des gemeenen levens. De afschrijver of afschrijfster had eene vaste en duidelijke hand en gebruikte de in dien tijd gewone verkortingen, zoodat de copij zich met gemakkelijkheid laat lezen, wat echter nog

---

1) Valerius Andreas en Foppens berigten, dat Brugman een boek zal geschreven hebben, dat zij *Considerationes de passione Domini* noemen. Tot staving van hun berigt beroepen zij zich op het *Rosetum Spirituale* van Mauburnus en wel op de volgende woorden (zie de uitgave van L. de S. Martino, Duaci 1620, p. 567, waarvan mij een exemplaar uit de Utrechtsche Bibliotheek is verstrekt): *Et in fine decimi punctuli [rosarii de circumstantiis passionis] poterit annecti salutatio illa venerabilis Domini Johannis Brugman, qui in fine suarum considerationum illam adjungere solebat et dicere: laudo te, Domine, Deus meus, redemptor meus, miserator meus, misericors et longanimis et multum misericors, benedico te, adoro te, glorifico te et gratias ago tibi propter magnam ignominiam, quam tempore passionis charitative pro me sustinuisti, et nunc propter gloriam, quam ob eandem passionem a Patre in humanitate suscepisti; te obsecro, miserere mei, Amen.* Te regt heeft Paquot (T. X. p. 324) reeds ontkend, dat hier van een boek wordt gesproken. Ik denk dat Mauburnus, die zijne vroegere levensjaren gedeeltelijk op den St. Agnieten-berg bij Zwol doorbragt en veel omgang had met Brugmans geestverwanten, laatstgenoemde persoonlijk gekend en hem de medegedeelde doxologie heeft hooren gebruiken, als hij (Brugman) zich »oefende in het lijden." Intusschen is het mogelijk, dat Valerius Andreas hier of daar Brugmans Leven van Jezus ontmoet heeft, en dat de herinnering van het werkje, welks grootste deel aan de lijdensoverdenking gewijd is, hem verleidde de mededeeling van Mauburnus daarop toe te passen.

meer het geval zoude zijn, zoo zij met grootere naauwkeurigheid ware vervaardigd. Dat het afschrift niet altijd getrouw is, zal den lezer blijken uit den afdruk, dien ik straks laat volgen [1].

Het H. S., dat den Heer van Voorst toebehoort, was vroeger in bezit van den Heer Koning. Het is een boekske in klein 8°, groot 198 bladen (396 bladzijden) papier, waarop verschillende handen verschillende stukken, alle van geestelijken inhoud, hebben geschreven met letters, die evenzeer als het papier naar de laatste helft der 15e eeuw verwijzen [2]. Aan het hoofd van blad 27a leest men de woorden: „Hyr begynt ene suverlike ghedenckenisse vanden leven Marien ende voert vanden lyden ons lieven Heren Jhesu Christi." Zij vormen het opschrift van het werkje, dat op blad 98b geëindigd is, en tot naschrift heeft: „Hyr endet ene devoete materie vanden leven ende lyden ons Heren, ende is eensdeels ghenamen uut enen boeke dat die weerdyghe Vaeder Her Johan Brugman ghemaeket heeft, ende dat en is niet mit robrick [roodaard] doerscreven, ende eensdeels ist uut enen devoeten boexken, ende dat is mit robric doerscreven." Dat wij Brugmans Leven van Jezus hier niet volledig aantreffen, blijkt uit dit na-

1) Het zij mij vergund hier openlijk mijne erkentelijkheid te betuigen aan den Heer P. C. Molhuysen te Deventer voor de diensten, mij ten opzigte der uitgave van Brugmans werkje bewezen. Aan hem heb ik te danken, dat mij het H. S. bekend en ten gebruike verleend werd, en aan zijne vriendelijke tusschenkomst, dat Heeren Curatoren des Deventerschen Athenaeums mij met de meeste bereidvaardigheid toestonden den inhoud in het licht te geven.

2) In den Catalogus der auctie van den Heer Koning staat het H. S. onder den titel: *St. Bernardus van den Passien ons Heren, eensdeels ghenomen uut een boeke, dat die weerdige Vader Johan Brugman ghemaket heeft.* De stellers van den Catalogus deden hunne opgave met groote slordigheid. Zij verwarden het opschrift, dat zij op blad 1a vonden („Die prologhe inder passien ons Heren, welke passie gheset is van Sunte Bernardyno — in sijn boeck dat men heet dat ewich evangelium"), met het naschrift op het Leven van Jezus op blad 98b, en berigtten daarenboven zonder eenigen grond, dat het H. S. in 1450 geschreven is. De laatste dwaling bragt den Hoogleeraar Visscher (zie *Bekn. Gesch. der Nederl. Letterk.* D. I. bl. 136) tot de onbewezen stelling, dat Brugman zijn Leven van Jezus reeds vóór genoemd jaar zal bewerkt hebben.

schrift. De afschrijver had èn Brugmans „Oefeninge” èn een ander Leven van Jezus van een onbekende, dat met dat van Brugman veel overeenkomst heeft [1], voor zich, en compileerde uit beiden zijne „Ghedenckenisse.” Gelukkig echter had hij eerbied voor den naam van Brugman, en wat hij uit diens geschrift overnam — hij gebruikte het veel meer dan het andere — werd vrij getrouw door hem afgeschreven en daarenboven duidelijk onderscheiden van het overige, dat met rood onderschrapt is. Het boekske heeft mij een- en andermaal gelegenheid gegeven, om Brugmans tekst, zooals die in het Deventersche H. S. voorkomt, te zuiveren. Waar het mij aldus diende, heb ik het aangeduid met de letter V.

Aan de echtheid der „devote Oefeninge” schijnt om geenerlei reden getwijfeld te kunnen worden. Die het geschriftje leest en Brugmans Brieven, zijn Sermoen en vooral zijne laatste bewer-

---

1) Na de voltooijing dezer monographie is het mij gelukt ook dit Leven van Jezus te ontdekken in een H. S. van den aanvang der 16e eeuw, dat mij uit de verzameling van den Baron van Rhemen ten gebruike werd gegeven en vroeger aan het klooster te Diepenveen behoorde. Het opschrift van het werkje, dat 153 bladen (306 bladzijden) papier in klein 8° bevat, is: „Hier beghint eene alte devoeten sueten ende mynliken oeffeninge vanden oetmoedighen leven ende bitteren liden ons lieven Heren Jhesu Christi ende der hemelscher coningynne Marien sijnre liever moder.” Het karakter van het geheel is naar den vorm zeer gelijk aan dat van Brugmans opstel. Het bestaat uit vele korte artikelen, die aanvangen met Marias geboorte en jeugd en eindigen met het jongste gerigt. Slechts zeer weinigen zijn aan Jezus' jeugd en openbaar leven, de meesten aan 's Heeren lijden gewijd. De inhoud is minder bijbelsch en de stijl veel meer opgesmukt dan die van Brugmans „Oefeninge.” Zie hier tot proef het eerste artikel:

„Maria, dat alresuverlicste ionferken, apenbaerde in hoerre ontfenckenisse der verdwaelder werlt als die steerne baven den nevel ende als dat roesken baven den doerne, onbesmit vanden nevel der erfsunden ende ongeprekelt vanden doernen eyghenre sunden, gheheiliget in hoerre moeder lichaem. O devote siele, siet nu dijn ierste licht inder merghenstont, dat suete ghebaren kindeken, glorie der heiliger Drievoldicheit, blijtscap der heiliger engelen, vroude der patriarchken ende der propheeten, ende eer hoerre olders. Sie [*sic*] is ene poerte ende een wech der salicheit alre ghetrouwer sielen, die troest ende onderstant an haer sueken.”

king des Levens van Lidwina kent, vindt hier overal 's mans eigenaardigen geest en geliefkoosde gedachten weder. Mogt men een uitwendig bewijs wenschen, men zie dan op het besproken naschrift in het laatstvermelde Manuscript. De naauwgezetheid, waarmede de woorden, die niet van Brugman zijn, door de roode verw des compilators onderscheiden werden, kan niet anders dan vertrouwen inboezemen.

Hier begint ene devote oefeninge der kijnsheit, des middels ende des eyndes ons Heren Christi, na inholt des Evangelijs vergadert van Brueder Johan Brugman.

Inden name des Vaders, des Soens ende des Heiligen Geestes. Hier beginnen punten uut welken wi sijn Gode schuldich dancber te wesen, behalven ontellike ander punten of gaven, die den menschen van Gade bewesen sijn of gegeven int gemeen of oec enen yegeliken bisonder. Dits van dat eerste deel ten lave Gods.

Ten eersten saltu merken, dattet niet wal mogelic en is alle waldaden op te rapen, die God voer ons arme wichteren ende snode wormkens gedaen hevet; mer wi mogen raepen mit Ruth, die die aren achter den mayers las, ende die spaenres mitten vrouken van Sarepta, die krumekens mitter Chananescher moeghen wi begheren, ende die brocken mitten apostolen vergaderen, ende boven al so wilt doen als die gloriose coninghinne Maria, die al dat si hoerde ende sach van horen lieven kinde, bewarende ende overleggende was in hore herten, ende dat oec na onsen cranken vermoeghen.

Ten anderen male so saltu merken dat Salomon secht *in Canticis: fasciculus mirrae dilectus meus mihi inter ubera mea morabitur*, dats te seggen: mijn gheminde Jhesus sal mi wesen een busschelken der mirren, dat altijt tusschen minen bursten sal rusten ende bliven. Merkelic so secht hi busschelken, ende niet busch of bout[1]; wanttet onmoeghelic is te begripen ende te plucken uutten gaerden des levens ende lidens ons Heren al dat daer te halen is, mit claren verstande ende bernender minnen;

---

1) Moet men misschien lezen: hout?

mer een yeghelic neme dat hi vermach ende can, ende benunne [1] also vele als hem God gav.

Ten derden bidde ic allen goeden menschen, dat sijt int beste nemen willen datgene dat si hier lesen sullen ofte horen lesen, of te grof ende te eenvoldich is, of te luttel hem duch te wesen; want dat doe ic uut rechter gueder meninge, ende oec want ick slecht ende onbesocht bin, ende opdat niemant lastich en solde sijn mit lancheit der materien. Den verstandelen is goet genoech te doen mit kortheit der woerden. Ende oec of ic mi ontgae in enigen punten, des set ic mi onder correctie der geenre dent toebehoert. Doch uut mijns selves hoeft en denc ic niet vele te scriven. Hierom bid ic dat nyemant hierin mengge dat tegen die waerheit is of onredelic of onbewiselic mitter Heiliger Scrift ende contrarie den heiligen kerstengelove; mer een yegelic laet staen als hijt vint, tensi dattet hem toebehoert to corrigieren.

Ten vierden male so begeer ic enen yegeliken toe weten, die dit lesen willen, dat ic dit werc niet voer mi genamen en hebbe uut goetdunckenlheit of vermetelheit te scriven, mer uut rechter lieften Gods ende om salicheit der sielen ende bi bedwanc eenre ynniger maget, der welker mi niet en steet te weygeren, in corten punten te scriven, die si van mi ter eeren Gods ende om salicheit der sielen hertelike begerende is, angesien dat leider veel menschen Gods ende al sijnre waldaden vergeten hebben, Christus leven ende bitter liden versmadende ende sijn heilige woerde niet achtende, mer sonder verstant ende minlic bevoelen den beesten sijn gelijc geworden.

Een cort exempel mach ic scriven van enen geesteliken manne, den die Here van anbeginne sijnre bekieringe trecte tot enen stedigen overdenken sijns gebenediden levens ende lidens ende al des geens dat inden werke onser minliker verlosinge van anbeghinne ten eynde toe is gheschiet, onderscheidende ende deylende hem dat in seven delen of stucken, na den getale der seven dagen vander weken, dat mit eenre sunderlinger oefeninge sijns ghebenediden levens ende lidens becommerende [2]. Des manendages gaf hem die Here te overdenc-

1) Make zich ten nutte.

2) Overdenkende. Het H. S. heeft becommerde.

ken den ellendigen val des menscheliken kunnes onser eerste olderen ende die afgrondige goetheit ende bermherticheit ende minne Gods, die ons niet verdoemt en wolde laten noch onder geworpen den bosen viant, mer nederslaende die ogen sijnre goedertierenheit op ons, sine viande ende kijnder des dodes, verdreven uutten staet der salicheit ende der verdoemenissen verwesen, hevet menschelike natuere willen annemen, bereydende dat edel vat, den sconen tempel, dat heilige, ghewide tabernakel, die gloriose maget Maria, om hoer ghebaetscapt te werden ende in horen ioncferliken lichame overmids den Heiligen Geest ontfangen ende negen maenden besloten te sijn. Dit ende ander punten, die wi vinden inden heiligen Evangeli, hent [1] ter geboerten toe ons lieven Heren, plach dese geestelike man overmids trecken ende ingeven des Geestes opden manendach te overdenken. Des dinxdages toe middernacht vermaende hem die ghebenedide Jhesus, woe [2] dat hi om sinen wille vander ghebenedider maget Marien is gheboren in vreemden lande, in een woest, gemeen, vervallen huus te middernacht, in snoden doeken ghewonden, vanden engelen gekundicht, vanden hierdekens versocht ende inder kribbe gevonden; item hoe hi opden achten dach was besneden ende daerna vanden heiligen drien coningen gheeert ende angebeden; item gheoffert inden tempel, van Symeon mit groter ynnicheit ontfangen in sinen armen ende ghebenedijt, in Egypten verdreven ende na dode sijnre vianden wederomme gebracht in Galileen. Des wonsdages, spreket dese geestelike man, te middernacht liet ic mi dunken recht of ic den sueten Jhesum had verloren ende haestelic mit groter begeerten, mit bedroefder herten ende mit suchten ende tranen so sochte ic hem mit Marien ende wedervant hem inden tempel. Des mergens volgede ic hem na ter Jordanen, ende dan, als hi gedopet was, ghingen wi te samen in die woestijn, daer hi, vastende, wakende ende bedende ende mitten beesten blivende, becoert is vanden bosen viant. Des middages ghinc ic mit minen minliken gesontmaker vander eenre stat ter ander, horende sijn godlike woerde ende predicacie. Ic

1) Tot.
2) Hoe.

sach hem sine discipulen roepen[1] ende menigerley miraculen doen, ende des avents bleef ick bi hem opden berch van Thabor, siende sine transfiguracie ende claerheit, seggende mit Sunte Peter: Here, hier is guet wesen, etc. Des donredages gaende vanden berge, so toende mi die Here sine gloriose processie, als hi opden palmdach toe Jherusalem gebracht was. Ic sach dicwijl an sijn eselken. Ic sach ende hoerde alden strijt ende vervolginge, die hi vanden Joden leet. Ende des avendes at ic mit hem dat paschelam. Des vriedages alden gansen dach so en was ic niet allene gedachtich des lidens ende des dodes mijns Heren, mer oec liet ic mi dunken, dat ic den sueten, gebenediden Jhesum waerachtelike voer minen ogen sach, gevanghen, gebonden, gegeyselt, ghecroent ende den doot an dat cruce stervende. Des saterdages was ic mit Jhesum begraven, of nedergedaelt totten olden vaderen. Des sonnendages, als ic te metten opstont, so dochte mi dat in hemel ende in eerden gesongen waert: die Here is waerlic opverresen, Allelua! Ende alden dach prente die Geest des Heren in mijn herte die misterie ende werken sijnre verrisenisse, sijnre glorioser hemelvaert ende sendinge des Heiligen Geestes, also crachtelike als oft ict al gesien had ende bevoelt.

Voert opdat dese geestelike man ommer altijt, etende, drinkende, slapende, wakende, mocht mit Ihesum becommert sijn ende sijnre sueter gedenkenisse nummermeer vergeten, so plach hi alle dage sine seker maeltyden ende werscapen mit Ihesum ende Marien te holden, ende desgelikes ghinc hi mit hem alle avende tot sekeren plaetsen slapen, ende schrijft aldus van hem selven: des manendages hielt ic mijn maeltijt ende mijn convi-

1) Het woord: roepen, is in het H. S. uitgevallen. Ik neem het wederom op, en wel op gezag van een H. S. van het laatst der vijftiende eeuw, dat eerst onder het afdrukken dezer bladen in mijn bezit kwam. Het bevat vele gebeden voor verschillende heilige tijden en een klein gedeelte van Brugmans Leven van Jezus, namelijk een brok van den proloog en eenige artikelen uit het derde deel over de passie. Vanwaar dit H. S. afkomstig is, is mij nog niet gebleken. In alle geval levert het een nieuw bewijs, dat Brugmans werkje geenszins ongebruikt is gebleven.

vium in Zacharias huus, sittende tusschen der glorioser maget Marien ende Elyzabeth, tusschen Jhesum ende Johannem, ende des avents en mocht ic anders ghene herberge crigen, mer ic sloech mi neder bi Marien ende Joseph inden stal te Bethleem. Des dinxdages hovierde ic ende werscapte mitten nyen geboren coninc, doe ter tijt conincliken staet holdende inden sael des arme stals, daer hi te haven [1] genodet ende geladen heeft die heilige drie coninge. Ende daer worden mi voergesat menigerley costelike gerichte ende bisunder dat ioncferlike melc ende die meechdelike borsten der alresuetster maget ende moeder Marien, vanden hemel vervult ende vruchtbar geworden. Ende des avents inder nacht stont ic haesteliken op ende vloe mit Jhesus in Egypten. Des wonsdages hielt ic mijn maeltijt mitten hongerigen Jhesu inder woestyne, daer die heilighe engelen, als die bose viant verwonnen was, ter taeflen diende. Ende des avents, als die apostolen swaerlike royeden inder zee, so bleef ic alleen mitten gebenediden Jhesum opden berch, mijn knyen bugende ende minen hemelschen Vader mit hem anbedende. Des donredages at ic somwylen mit Jhesus in des pharizeus huus ende sach, hoe dat Maria Magdalena viel neder an die voeten mijns Heren, wasschende si mit horen tranen ende drogende mit horen hare, cussende mit groter ynnicheit. Daer hoerde ic aver maeltijt, hoe minlic die bermhertige, suete Jhesus Marien ontschuldichde ende toe genaden ontfenc ende, hoer alle hoer sunden vergevende, in vreden te huus liet gaen. Tegens den avent ghinc ic mit Jhesus te Jherusalem, ende hielt mit hem dat leste aventmael. Mine voeten liet ic mi wasschen. Dat heilige sacrament ontfenc ick mit begeerten van sinen hande. Ic hoerde sijn schoen sermone vander minnen, sine troestelike woerde ende sijn ynnich gebet, dat hi mit opgeslagene ogen sinen hemelschen Vader voer sijn apostolen ende ons altemale offerde. Ende also ginc ick mit hem vandan [2] totten berch van Olyveten, ende liet mi vangen ende binden. Des vriedages en luste mi niet toe eten natuerlike spise, mer ic at opden berch van Calvarien onder dat cruce dat broet des rou-

1) Ten hove.
2) Van daar.

wen ter tranen ende der drofenissen. Ic legede in mijn scotel die blodige, stompe negelen, die doernen crone, dat wrede speer, ende begoet se mitten warmen, gebenediden, preciosen bloede mijns Heren, ende als ic drinken wolde, so sette ic minen mont an die levendige fonteyne, an die opgelaken [1] side des sueten Jhesus, ende dranc doer die geopende ader sijns herten dat levendige water der gracien ende den edelen dranc der minnen. Des avents bleef ic bi mijnre liever, gebenedider ende bedroefder moeder Marien; want die minlike Jhesus se mijn moeder ende mi hoer kint makede ende ons malcanderen had bevolen; of ic bleef mit Jhesus [2] beslaten inden grave, of ic daelde mit hem neder int voerbrochte [*sic*] der hellen, ende also maecte ic des saterdages menigerleye maeltiden, ende des nachtes daerna verrees ic vander doot mitten gloriosen Jhesu. Des sonnendages so sat ic int middel der discipulen ende at mit minen geminden Heren. Daer liet hi mi sien sine gebenedide, ghewonde hande ende voete, ende ic stac mit Thomas minen vinger in sine gebenedide side ende taste sine salige wonden. Ende na middage voer ick mit minen gebenediden, geminden Here ten hemel, ende dicwijl hielt ic mijn aventmael mit hem inder rechterhant sijns hemelschen Vaders, alle die begeerten ende crachten mijnre sielen tot hem oprichtende ende in hem, die daer is die scat mijns herten ende al dat ic begeer, vestigende. Somtijt bleef ic in mijn gebet mitten apostolen ende mitter gebenedider maget Marien, moeder mijns Heren Ihesu Christi. Als mi dochte so ontfenc ic mit hem den Heiligen Geest. Voert soe spreket die geestelike man: ick rade allen goeden herten, al ist saken dat si claer vernuft ende hoge verstant hebben van anderen subtilen dingen dan hier gescreven sijn, mer cleynen smaec ende gevoelen, dat si die hoge, subtile dinghen laten [3] varen, hem oefenen in sympelen, oetmoedigen punten des levens ende des lidens ons lieven Heren Ihesu Christi mit drustiger [4] ende vueriger begeerten, wetende dat voerwaer, dat si niet

1) Ontsloten.

2) Het boven, bl. 290, n. 1, vermelde H. S. heeft: Jhesus lichaem.

3) Het boven, bl. 290, n. 1, vermelde H. S. heeft: somtijt laten.

4) Krachtige, *violentus* bij Kiliaan. Het boven, bl. 290, n. 1, vermelde H. S. heeft: dryftiger.

weerdich en sijn hem te oefenen in dat minste werck, dat die Here op eertrijc hevet gedaen.

Opdat alle sympele menschen, die geerne hoer herte solden mit goeden gedachten ende vurigen begeerten becommeren, ene cleyn forme ende onderwijs moegen hebben, anghesien dat ic niet saligers noch Gode niet angenamers en vinde dan alle tijt een punteken, eynter[1] vander kintscheit, of vanden leven, of vanden liden ons Heren inder herten toe dragen, ende sich den sueten Ihesum tegenwoerdich te bewisen ende oen an te cleven mit vueriger begeerten ende na te volgen in allen dogeden na menschelikér crancheit, hierom wil [ic v]an beginnen totten eynde vervolgen[2] dat geen dat mi God sal geven totter sympelre, eenvoldiger menschen-behoef, na minen vermoeghen. Ten lave Ihesu ende sijnre liever, glorioser moeder moetet sijn!

Ten j[n] als vander hoger, glorioser Drievoldicheit soe steet ons die sympelike toe gheloven, te eren, te dancken, te laven ende te gebenedien, al onse wesens, onse sinne, onse gevoelen ende verstant, lijf, siel ende al dat wi vermoeghen, al dat wi hebben ende besitten, den aelmachtigen Gode tot sijnre hoechster eeren te offeren, te schicken ende te ordinieren, als den ewigen beghinne, daer alle goet ende alle creatueren af gecomen ende uutgevlaten sijn.

Ten ij[n] sullen alle sympele menschen hem niet onderwinden diepe te grondieren die verborgenheit der heiliger Drievoldicheit, mer mit gansen gelove dat bevelen onser moeder, der heiliger kerken, ende den wisen, verstandelen, geleerden klerken; ende het mach genoech wesen datgene dat si vinden inden *Credo*, den men singet inder missen, oft willen se meer bescheides weten, inden symbel *Quicunque vult*, den Athanasius hevet ghemaect.

Ten iij[n] so geloeft, dat des Vaders ende des Soens ende des Heiligen Geestes een godheid si, gelike glorie ende gelike ewige

---

1) Of.

2) Het H. S. heeft: vervolgende.

moeghentheit, hoewal dat die Vader sijn wesen [van] nyemant en ontfanct, ende die Soen sijn wesen ontfanct vanden Vader, ende die Heilige Geest dat wesen van hem beiden.

Ten iv^{n} machstu oec dencken, dat van desen drien personen, als van enen waerachtigen God, hemel ende eerde, engelen, menschen, dieren ende al datter in is, gescapen is. Ende hoewal dat die moegentheit Godes onbegripelic is, soe heeft hi nochtan mitter selver mogentheit, wijsheit ende goetheit alle dingen gescicket ende gevoeget mit seker getal, gewichte ende mate, soet hem gheliefde.

Ten v^{n} so machstu overdenken, dat die engelike natueren gescapen sijn van God in edelre sympelheit des wesens, in persoenliker onderscheit, in claer verstandenisse, in vryen wille ende andere gaven, die te vele sijn te scriven, mer wandelber in hem selven; want al waren si alle gescapen vanden Here, nochtant mochten si hem weynden ende kieren tot dat alreoverste goet, of totten gescapen, wandelbarigen goede, in al sulker maniren, kierden si hem tot dat overste goed te minnen, dat si dan solden totten staet der gracien ende der glorie comen, ende kierden si hem totten gescapenen dingen ende wandelbaren te minnen, dat onder hem was, dat si dan terstont vielen in sonden ende in pinen. Ende want hem Lucifer sijns selves ere ende weerdicheit begeert hevet ende bemint, hierom is hi mit sinen anhangers ende gesellen gevallen in sunden, in dusternisse, in versteentheit, ende uutgesloten vanden bescouwen Gods, ende ongescicket ende verkiert in sinen werken, arbeidende ende pinende mit alre neernsticheit den menschen te verderven mit menichvoldigen bekorrnge, alst blict ende schijnt.

Ten vj^{n} machstu denken die edelheit dijnre sielen, als dat sy een edel forme of substancie is, wesende, levende, verstaende, vriheit of vrien wil gebrukende; mer dat wesen en heeft si niet van hoer selven; oec en is si niet gecomen vander godliker substancie of gevoelen, mer si is van Gode gescapen ende van niet. Mer dat lichaem des eersten menschen wert geformt van slijm der eerden, onderdanich der sielen, mit veel schoenre condicien verciert ende beghiftet. Desglijcs wert Eva gemaket, mer uutter siden of ribben des mans. Ende boven dit so is die mensche

gheset in dat paradijs van weelden of genuechten, ende onder al so hevet hem God een gheboet gegeven, dat hi vanden holt der kennissen goets ende quaets niet eten en solde. Boven dit dat God den menschen gescapen ende gemaect hevet in also groter eeren ende weerdicheit ende gesat heeft inder salicheit des paradises, so is segghende [1] die nydige duvel gecomen ende hevet anghenamen die gedaente der slangen ende heeft dat wijf eerst getemptiert, vragende: waerom hevet u God verbevalen oft verboden, dat ghi niet eten en sult, etc. Ten anderen soe hevet hi hoer toegesecht: ghi en sult niet sterven. Ten derden so heeft hi hoer to[e]gelovet, seggende: ghi sult wesen alse Gade, wetende goet ende quaet. Ende mit deser temptacien so was sine meninge dat wijf als die crancste eerst te verwinnen, ende mitten wive den man, als doch bider verhengenisse Gods leider geschiet is; want dat wijf [gaf] consent der duvelscher becoringe, begerende die kennisse goeds ende quaets, ende offerde [2] die vrucht des verboden holts horen man, die welke hoer niet straffen [ende niet] bedroeven en wolde, mer gaf consent ende smaecte vanden verboden appel, ende is gheworden een avertreder des godliken ghebodes.

Ten vij[n] so machstu denken, [hoe] die man ende twijf terstont nader sunden bevoelde pine der wederspannicheit ende der scheemten inden vleysche ende bedecte hoer schemelheit. Daer so wert den man bisonder toegeseit van Gode van anderen penen [3], ende oec mede der vrouwen bisonder, ende leider so is die eerste sunde geheiten erfsunde, Adams kinderen angeerft, so dat wi crancheit, onwetenheit, boesheit, quade begeerlicheit daeraf bevoelen ende menichvoldigen arbeit ende smerte. Oec so coemt ons daeraf die doot, ende dat Adams kinderen natuerliken wesende sonen des toerns Gods werden gebaren, ende oec ten laetsten, stervenden inder erfsunden, des godliken aensichtes werden beroeft. Hoe dat dit toegaet, als wi vander erfsunden uutden olderen in die kinderen... [4] daer en leget ons op dese tijt geen macht an, mer dat bevele wi den geleerden clerken.

---

1) Sprekende, met het vermogen om te spreken begaafd.

2) Het H. S. heeft: offeren.

3) Straffen.

4) Hier is door den afschrijver iets uitgelaten.

Ten viij[n] mael soe machstu denken, hoe dat die mensche voer den ordel Gods beclaget ende beschuldicht wert, als die gene die die waerheit vertoernt hevet, als die gene die hem tegen die goetheit ende bermherticheit Gods geset hevet, ende die rechtveerdicheit Gods versmaet heeft, ende den vrede, dat God is, grotelike mysdaen heeft. Niettemin al hevet hi die waerheit Gods contrarie hem, nochtan soe behelt hi op sine side die bermherticheit Gods ende die vrede, die ten besten spreken. Ende plat gesecht, het moet costen; want gheen mensche noch engel en mach dat volcomelic beteren, als een puer creatuer, dat God misdaen is. Daerom soe moet hi God wesen, die dat volcomelike beteren mach, ende mensche, diet schuldich is te beteren. Soe moetet dan gheschien, dat God mensche wert. Mer dat was noch verre te halen; want het beteemde dat die sijn eyghen scolt becende ende dat hi om hulpe roepen solde, om sine crancheit ende wonden te genesen, ende bisonder om sine onbegripelike [1] misdaet volkomelic te beteren.

Ten ix[n] male so machstu overdenken die goetheit Gods, den hi den menschen bewesen hevet, als Bonaventura int boec vanden boem des levens Ihesu secht: aldus van aenbeghinne der ghescapenre naturen der menschen ende dat onse oldere in dat paradijs gheset weren ende daerna overmids smake des verboden holtes daer uut gestoten worden, soe en hevet die overste bermherticheit Gods niet getoeft den verdwaelden mensche weder te halen. Ende opdat so grote weerdicheit ende genade Godes mit onwetenheit ende ondancberheit der menschen niet vruchteloes wesen en solde of crachteloes, soe en hevet die goedheit Gods niet afghelaeten na ghelegenheit der vijf tyden doer patriarchen, richtere ende priesteren, coningen ende propheten, van Abel, den rechveerdighen man, tot Sunte Iohan Baptisten toe, te voertkundigen ende te voren [te] figurieren die toecoemste des ghebenediden Soens Gods, opdat des menschen verstant overmids den ghelove opgericht solde wesen tot God inden hemel, ende opdat sine begheerte te bet ende te meer ontsteken worde mit vurigher minnen.

Ten x[n] so machstu overdenken die onsprekelike goetheit Gods

1) Onmetelijke.

ende onbedenkelike minne, die hi tot ons ghehadt hevet, inden dat die Soen Gods mensche werden wolde om ons te verlosen. Och hoe ongelijc is die godlike nature ende die menschelike nature! Want die gloriose ende ewelic levende [is], ende dese is cranc, snode ende sterflic. Des Conincs Soen is scoen, rijc ende edel ende wijs; mer des menschen natuere leider arm, slimich, cranc, lelic ende onwijs ende seer onwetende. Och wie sal dese twe vergaderen, dat is te verstaen des Conincs Soen ende dat swerte moriaenken [1], dat si malcander trouwen moeghen sonder ommermeer te scheiden! Och dat en sal niet doen der menschen heilicheit; angesien dat wi alle sundighe wormen waren ende kinder des toerns Gods in Adam, onsen eersten vader; ende oec teghen God en is geen cracht noch wijsheit noch loesheit, die hem crenken mach of bedriegen.

Ten xj[n] so machstu overleggen die heilicheit der alreeerster vaderen, als Abels, Seth, Enoch, Jareth, Matusalem, Noe ende veel anderen. Al hebbense ghebeden, gheroepen ende gescreyt om die toecoemst des vredemakers, nochtan en quam hi niet in horen tiden. Doch goeden troest hebben si ontfangen, ende sijn nochtans ter hellen ghedaelt. Ende sonderlinghe Noe, den rechtveerdighen vader, wert sonderlinge teyken ghegeven ende toeghesecht: minen bogen sal ic setten inden wolken des hemels, ende die sal wesen een teyken des verbonts ende des vreden tusschen mi ende der eerden, dats te verstaen tusschen den menschen; bi welken boghe wi moeghen verstaen den sueten Ihesum Christum, ant cruce ghenagelt.

Ten xij[n] male machstu in dijnre ghedachten overlegghen die heilich[eit] der patriarchen, als Abrahams, Ysac ende Jacob, etc. die welke mannen sijn gheweest vol gheloves ende bermherticheit, ende vol alre dogheden ende heilicheit, die nochtans gestorven sijn als die eersten. Nochtans soe riepen si ende begheerden die toecoemste des Heren, ende het en mocht hem in horen dagen niet geboren. Doch belofte is Abraham geschiet, dat in sinen saden ghebenedijt solden wesen alle gheslechten, bi den welken sade te verstaen is Christus Ihesus. Oec soe wert Abraham

---

1) Zie Brugmans Sermoen, boven, D. I. bl. 222, 223.

ghetoent figuerlike in sinen soen, die hi offeren wolde op den berch, wat die hemelsche Vader mit [sinen] Soen doen wolde op den berch van Calvarien.

Ten xiij^{n} mael so machstu overdenken die heiligheit der hertoghen of der richteren, als Moyses, Aaron, Josue, Sampson, Samuel ende dergheliјc; want dese hebben ghebeden ende gheroepen om die coemste des aelmechtigen verloesers in menighe manyeren; mer doch in horen daghen en quam hi niet die ghene daer si om riepen. Ghebade, sacrificie, ceremonien waren hem vele bevalen, ende die hebben si gheholden na horen vermoeghen; mer niet min en [sijn] si den anderen vaderen gevolghet int voerburchte der hellen. Doch die hemelsche Vader en is niet te vernughen inden bloede der calveren of der beesten, mer in dat bloet des onbevlecten lams Godes. So wolde hi ons brenghen uut Egypten der dusternissen int lant der claerheit of van beloften.

Ten xiiij^{n} mael soe moeghestu overlegghen inder herten die waerdighe hoecheit ende heilicheit der coninghen, als David, Ezechias, Josias ende dergelijc, die welke die ere Gods ende [1] sinen dienst gemeret hebben; want dese hebben geroepen, ghescreyet ende ghebeden in horen tiden ende daghen te crighen die toecoemest Christi, nochtans en is hi in horen dagen niet ghecomen, hoe seer dat hem oec verlangede. Beneden sijn si ghevaren mitten anderen knechten Gods. Doch boven al hevet David troest ontfanghen ende beloften, alst blijct in sinen prophecien [2]. Ende in dier tijt hebben si ghelevet op hape.

Ten xv^{n} mael soe machstu overlegghen mit minnen in dijnre herten die heilicheit der propheten, als Ysayas, Jheremias, Ezechiel, Daniel ende die anderen, derwelker hongerrighe begheerten seer groet is gheweest ende onbegripelic. Och, si hadden oec gheroepen, ghescreyet ende ghebeden om die toecoemste des Heren, ende so menigerley ghesproken, als apenbaer is inder Heiligher Scrift; nochtan so en is hi in horen daghen niet ghecomen noch gheboren. Ende hoe heiliglic datse leveden, hoe oetmoedelic dat-

1) Het H. S. heeft: die welke, en mist: ende.

2) Het H. S. heeft: propheten.

se baden, nochtant sijn si ter hellen ghevaren mitten anderen. Doch op hape sijn [si] verscheiden, rustende op die beloften ende prophecien, die die Heilighe Geest doer hem ghesproken heeft.

Ten xvj^{n} mael so machstu sluten uut alle desen, dat wi arme wichteren ondancber sijn ende onwetende, aenghesien die vuerige begheerte ende oetmoedighen versuchtinghe der voerscrevenre heiliger vaderen, welker verlanghende begheerte so menich dusent jaer ghestaen hevet sonder te verwerven die tegenwoerdicheit des vredemakers Christi Ihesu, van hoe vele ghelove, hape, minnen, dogheden ende rechtveerdicheit dat si waren, ende daer en boven int voerborchte der hellen ghevaren sijn. Och, wi arme, stinkende sunderen moeghen ons wel scamen onser groter snoetheit ende ondancberheit ende scendeliker traecheit, angemerket dat hi nu gheboren is ende ghecomen ende ons den wech des ewighen levens gheleert hevet ende in scriften ghelaten, den bitteren doot voer ons ghesmaket heeft ende ons soe costelic verloest hevet, ende wi nochtant also luttel na hem vraghen, so selden hem versoeken [1] ende so wenich hem beminnen ende alreminsten van sinen gaven hem bedanken. Och het was eene maghet, die ic inder tijt gekant hebbe, die van alreheiligen misse tot kersmisse sonder spreken plach te ligghen, mit ynnighen tranen, mit vuriger minnen hoer selven oefenende in desen punten, recht al[s] hadde si gheweest int ghetal der older voerscrevenre vaderen, op der eerden levende of int voerburcht der hellen, Christus toecoemste verbeidende. Mer als kersmisse quam, so wert si hoechlic vertroest, als mi wal kundich is in voerleden tiden.

Ten xvij^{n} mael moegestu overdenken die vurighe begeerten der lester heiliger menschen, als was Zacharias, Symeon, Joachim, onser vrouwen vader; hoe hertelic datse hebben ghebeden om die verlosinghe des menscheliken geslechtes ende der vrienden Gods; want een yegelic wat sunderlinghes troestes ontfangen hevet, als apenbaer is inder Heiliger Scrift; want Zacharias creech een soen, Jan Baptist; Joachim creech die gloriose, weerdighe dochter Maria; Symeon ontfinc troest ende antwoerden vanden Heilighen Geest etc., ende opdat wi den brudegom Marien niet en vergeten, Joseph, den sueten man, den God vercoren heeft voer enen

1) Bezoek brengen, namelijk met de gedachten.

besorgher ende opvoeder te wesen sijns ghebenediden Soens in ders[t]er tijt in sijnre kintsheit.

Ten xviij[n] mael so machstu mit groter ynnicheit overdenken die edel sceppinghe der glorioser coninghinnen Maria, als der gheenre die van dat alreheilichste bloet des heilighen vaders Abrahams ende uutten alreclaersten stammen der roeden van Yesse ende coninclike gheslechte des conincs Davids ghesproten is ende gheboren. In hoer sijn besloten alle perfeccien van allen goeden vrouwen des Olden Testaments, als Sara, Rebecca, Rachel, Judith, Herster mit vele anderen heilighe vrouwen. Si is die arke Noe, die ledder Iacobs, Aarons roede, Gedeons vlies, Salomons troen ende tempel. Si is dat teyken, daer Ysaias af sprac. Si is die nieheit die Jhremias sach, Ezechiels porte ende [die] gulden candeler of luchter, daer Sacharias af scrijft. In hoer sijn bescloten [veel] prophecien ende vele figuren ende veel bewiselike love der Scrifturen. Dese gloriose maghet, uutvercoren uut dusent der dusenden ende boven allen ghescapen menschen, hevet mit vueriger herten hoer gebet ghesant, mit alre oetmoedicheit biddende voer dat menschelike gheslechte, ende boven alre ander vaders ende heilighe menschen heeft sijt meest verworven, also veer alst puer creaturen mochten verwerven. *De congruo scz.* Want alst schint ende oec is inder waerheit, die Vader hevet hoer vercoren als sijnre lievester dochter, die Soen Gods heeft hoer anghesien als sijn uutvercoren toecomende moeder, die Heilige Geest heeft hoer uutghelesen te wesen sine bruut ende sine weerdighe tempel, daer hi wonder in werken wolde als in sijnre apoteken alre gracien ende alre dogeden. Het was behoerlic dat si maghet vercoren wesen solde, die die moeder des Heren wesen solde; want die Soen Gods natuerlic wesende sijns edelen Vaders Soen sonder moeder inder ewicheit, dat hi oec wesen solde natuerlic enich Soen sijnre edelre moeder sonder vader inder tijtlicheit. Reyn is hi gheboren van sijns Vaders herte. Het was oec behoerlic dat hi oec menschelike gheboren solde sijn van die suver maghet sonder corrupcie.

Ten xix[n] mael so machstu overdenken die gloriose, minlike boetscap, uut voerrade der heiligher Drivoldicheit geschiet totter maget; item hoe dat die baetscap bevalen is Gabriel, den princeliken engel; item hoe punteliken ende betemeliken dat die engel

Gabriel sijn baetscap ghedaen hevet; item hoe hoechlic, hoe salichlic ende hoe weerdelic dat die alresalichste, oetmoedichste maget consent ghegeven hevet totter begheerten der heiligher Drivoldicheit, seggende aldus: siet hier die dienstmaget des Heren, etc.

Ten xx^{n} mael so machstu overlegghen, hoe die ghebenedide Godessoen uutten hemel comet in die gloriose, suver maget, als een radie of strael der sonnen die schijnt doer een glas sonder quetsinghe. Snel was sijn spronc, wonderlic ende seer crachtich. Och, mit hoe groter minnen troude des alreoversten Conincs Soen dat oetmoedighe brunelken, [die] menschelike natuere! Hoe crachtelic heeft hi se omhelset, so dat hi nummermeer van hoer scheiden en wolde, als een brudegom van sijnre bruut, ende heeft mit hem ghebracht volheit des scattes in gracien, in wijsheiden ende alle gaven des Heilighen Geestes. Ende dese brulacht [*sic*] is gheschiet inden weerdighen tempel, in die alrereynste slaepcamer der soeter maghet Marien.

Ten xxj^{n} mael so machstu overlegghen, hoe wonderlike ende woe doerluchtelike dat die suete maghet Maria van binnen verluchtet was mit verstant, ende hoe crachtelic dat hoer begheerte ontsteken was inder minnen, ende hoe suetelic dat se ghedreven wert op te staen ende te gaen tot Elyzabeth, hore nichten, daer hoer die engel Gabriel af ghesproken had te voren; want si droech den ghenen die daer is die gheboren wijsheit des Vaders ende die fonteyne alles guedes, daer die voervaders vijfdusent iaer ende meer dan twe hondert jaer om gheroepen hadden. Nu comet die ionger totter older, die maghet totter gheenre die in der echt sat. Wonderlic[1] is die ontfanckenisse der maget; want si den Gods Soen draghet ende is moeder gheworden sonder man. Wonderlic ende boven natuerliken ghewoente ist oec dat die olde, onvruchtbare vrouwe een kint draghet! O wonderlike sceppinge des knechtes Godes ende der older vrouwe Elyzabeth! O diepe oetmoedicheit, dat die moeder ons Heren hoer gheweerdicht te vanden des knechtes Godes moeder! O wonderlike vroude inden Heilighen Gheest tusschen die twe moderen ende die twe kindere! Och merket dat onderscheit der namen des voerlopers Godes,

---

1) Het H. S. heeft: dat wonderlic. V heeft onze lezing.

Johannes Baptiste; want hi wert ghenoemt een stemme om dat woert der waerheit, ene bernende ende luchtende luchter overmids sijn goede exempel, Helias overmids neernsticheit der minnen, een enghel om die gave der suverheit, een bade des richters, een voerloper des Conincs, een vrient des Brudegoms, een doper Christi. Eer hi gheboren wert, is hi ghekundigt ende geboetscapt vanden engel. Sijn name wert hem ghegeven Iohannes. Vanden engel wert hi weerdelic ghepresen. Sijns vaders mont Zacharias wert sprekende. Dat volc wert hem verwonderende. Die onvruchtbarighe wert vruchtbaer uutter gaven Gods, ende vader ende moeder beide sijn olt van daghe. Siet an die ghiften menichvoldigher ghenaden, die den kinde gegheven was, als vervullinge der prophecien, als bevoelen der godliker teghenwoerdicheit ende des Soens Gods alreheilichste moeder, daer hi van ghevandet was. Merket dat na sijnre gheboerten Zacharias sprake wederom ghegeven waert, dat beide die olderen wederom prophetierden ende dat daer was ghemene vroude. O edel Zacharias ende Elyzabeth! Want beide waren si gheboren vanden gheslechte Levi, beide rechtveerdich voer Gode, beide holdende Gods ghebode, beide van goeden gheruchte sonder opsprake. Ten was gheen wonder, doe daer ghesecht wert: wie waent ghi dat dit kint wesen sal? Want dat Olde Testament daer af ghespraken heeft ende oec dat Nye Testament in teykenen ende in prophecien menichvoldich. Die enghel heeft hem gheboetscap ende ghepresen, die moeder hefter bevuelen der vrouden af, die vader prophetiert ende lavet Gode hoechlic, seggende: ghebenedijt sidi, God, Here van Israel, etc. Sijn leven wert bescreven vanden Evangelisten. Die ghebenedide moeder des Heren hevet sijn moeder ghevant ende is bi hoer ghebleven drie maenden lanc. Merct oec hoe cleyn dat hi hem selven ghemaket heeft, doe hem die priesteren ende leviten vragheden, wie hi weer, ende bovenal hoe hoechlic datten Christus Ihesus ghepresen heeft, segghende: onder die ghene die gheboren sijn van vrouwen etc., ende veel meer anderen.

Ten xxij^{n} mael so salstu overdenken mit alre weerdicheit die gheboerte ons Heren Ihesu Christi vander puerster, suverster, onbevlecter, reynre ende edelre bloyender rosen ende maghet Marien, somwilen diselven ghevende mit vresen ende weerdicheit in horen dienste. Want inder selver geboerten so hebben wi

menichvoldighe materie te overdenken ende te leren om na te volghen, te verwonderen, te prediken, te laven, te verbliden, te glorieren, sueteliken te eren, sueticheit ende smaeck te ontfanghen, melodie te hebben, inder minnen Godes te ontsteken, in dat minlike herte Ihesu Christi te rusten, [in] Marien der bloyender rosen vrienscap gevesticht te werden. Overlegghe in di selve die tijt der gheboerten, die arme stede daer hi was, die sunderlinghe manire sijnre gheboerten, die edelheit des kindes datter geboren wert, die sienberlike natuer des kindes, die edele, vruchtbarige moeder ende die suver maget Maria, hoe weerdelic ende hoe moederlic dat si hoer had tot horen kinde, den weerdigen dienst, lovesanck ende uutsprake der engelen, den blideliken toeloep der scaephierden, dat blidelike getuuch ende oerkont alre creaturen inder gheboerten ons lieven Heren!

Ten xxiij[n] so machstu sunderlinge voernemen den tijt der geboerten; want te midernacht so waert hi geboren, doe al die werlt bescreven wert onder eenen keyser des Roemschen rikes. Men mochte wal seggen dat vanden menschen staet gescreven int Evangelien: te middernacht is een gerucht geschiet; siet die brudegom coemt; gaet hem teghen! Och die Coninc der glorien hevet verborgen alle die teyken sijnre moegentheit ende hoeger claerheit, ende onder dat cruus der colder nacht ende ander armoede heeft hi se verdunkert. Nochtant also die geboerte ons Heren inder nacht is geschiet, so singet men, dat ons is opgegaen die claer lichtende dach. Ende wal macht dach heiten! Want hi vanden enghelen begheert is, die in den hemel waren, ende vanden menschen inder werlt, ende oec vanden sielen der vaderen, die int voerborchte der hellen waren ghedaelt, sine coemste verbeidende.

Ten xxiiij[n] mael so machstu sunderlinghe voer di nemen die stede daer hi gheboren was, Bethleem genoemt, als Micheas, die propheet, seghet. Och, hoe wal mochte dat kindeken segghen: mijn rijc en is van deser werlt niet, want dat betoen ic, liggende in dat ghemeen huus, inden stal, inden kribbe tusschen gheselscap der beesten. Och, laet ons gaen te Bethleem mitten heilighen hierden, ende laet ons sien dat woert dat ons gheschiet is vanden enghel of ghesproken is. Mer och, dat die menschen

van steden tot steden gaen om lijftocht te copen, om wat goedes te leren, om wat ghenuchten te rapen, om wat wonderlics te sien! Woltu dan copen? Ic weet di broet der enghelen veyl sonder geelt te Bethleem. Item wiltu wat goedes leren, so machstu gaen te Bethleem ende besien den oetmoedighen stal, daer die ghebenedide suete Ihesus in leecht, in arme doexken ghewonden, ridende ende bevende van colden ende screyende minlike tranen. Och leert daer minne; leert daer lidesemheit ende ander doghe-den! Item woltu ghenuchte rapen, ganc in Bethleem! Daer machstu sien die alresuetste ende onbevlecste moeder Maria, wesende een voerspreecster voer die sundighe menschen. Oec machstu sien den richter, een cleyn kindeken gheworden, onsprekende of swighende ende opschurtende sijn sentencie of ordel. Oec machstu merken dat alremildeste kindekijn, hoe bereyt dattet is di dijn sunden te vergheven; hoe minlic dattet di toelacht; hoe vrolic dattet di omhelsen wil ende sine weerdighe moeder mit hem desghelijcs, also veer als du di waerachtelic bekierste ende wesen wolte als een cleyn kindeken. Item woltu oec wat wonders merken, so machstu overlegghen die cracht Godes, werkende, niet als die gemeen natuer ghewoenlic is, noch sunder natuer, ghelijc alse Moyses roede een serpent wert, noch teghen natuer, ghelijc als die sonne achterwert ghinc, mer boven natuer; want ghen cracht der ghescapenre natueren dat volbrenghen mochte, mer die godlike macht alleen. Ende daerom sprac die engel tot Joseph: dat van Marien ghebaren is dat is vanden Heilighen Geest. Sijn weerdighe moeder heeft hem ontfanghen sonder vlecke ende gedraghen sonder swaerheit. Si heeft hem ghebaert sonder smerte ende sonder corrupcie. O wonderlike vereninghe; want God ende die eerde sijn vergadert in een persoen! Moederlicheit ende reinicheit sijn verenicht in eenre maghet. Ewicheit is gheworden nye [1]. Onbegripelicheit [2] is gheworden cleyn. Die schoenheit is ghecledet mit menscheliker formen. Die moegentheit is gheworden verworpen. Die wijsheit is gheworden stom. Stercheit is gheworden crancheit, die gherechticheit wil betalen voer den mista-

1) Nieuw.
2) Onmetelijkheid.

dighen. Die overvloedighe rijcheit is gheworden arm. Die glorie der engelen is gheworden screyende. Daer hemel ende eerde an staet hevet hem laten binden ende winden.

Ten xxv[n] mael so machstu overdenken die manier sijnre gheboerten, ende op dit machmen nemen dat inden derden Boec der Coninghen ghescreven staet: die coninc van Israel hevet sijn cleder verwandelt ende is gegaen ten stride, opdat hi niet bekent wesen en solde van sinen viande. Sijn moegentheit heeft hi ons verborghen, want hi cleynken is gheboren. Item sijn wijsheit hevet hi verborghen onder der kintsheit, sijn rijcheit onder die snoetheit der doexken. Sijn glorie hevet hi verborghen mitter kribben, die hoecheit sijns troens mitter leger oetmodicheit des stals. Die heerlike, statelike bediensteliсheit der heiligher enghelen hevet hi bedect mit die stomheit der beesten, sine rechtveerdicheit ende sijn strencheit onder die bandekens der luderen. Sijn godlike ruste ende vredesamheit hevet hi bedect mit enen nuwen annemen des strides teghens den duvel. Och edel kemp ende voervechter, ghebaren is hi in dieper oetmoedicheit! Dat bewijst ons die armoede sijnre moeder, snoetheit der plaetsen, soberheit der doeken. Item ghebaren is hi in vele armoeden. Dat bewijst ons dat vreemde huus, soberheit der doexken, koltheit der steden. Daer en waren gheen sachte bedden, daer en was gheen lecker spise, daer en was oec gheen groet vuer noch gheen warme stave [1]. Item ghebaren is hi in groter strencheit ende pijnlicheit. Dat bewijst ons die kolde lucht, hardicheit der cribben ende sijn edel, teder levende complexie.

Ten xxvj[n] mael machstu denken die edelheit des kindes datter ghebaren is; want hi is dat ewighe woert sijns Vaders; hi is die gheen bi wien alle dinghen sijn ghescapen, ende in hem mach men sien al dat ghescapen is. Hi is onse geestelike stuerman ende ackerman ghebaren. Hi is dat middel onser versoeninghe. Hi is dat loen onzer verlosinghe. Hi is dat lecker spise onser vermakinghe. Hi is een spieghel onser saligher ghebrukinghe, ende cort gheseit, hi is ons alle guet dat wi denken of begeren moegen.

---

1) Stove.

Ten xxvij[n] mael so machstu denken die sienber ende bevoelike natuer des kindes; want Johan secht, dat woert mensche worden is, welke niet cleyn en is den devoten menschen; want die Soen Godes hevet anghenamen menschelike natuer, bevoelic ende sienberlic; want als men die sonne in horen vollen lichte overmids crancheit der oghen niet sien en mach of verdraghen, ten waer dat se mitten wolken overtoghen worde, also was ons die Soen Gods in sijnre godliker natuer ende onsienberlic; mer die menscheit hevet hi aenghenamen, opdat wi hem sien mochten. Item dat en was hem niet ghenoech, mer hi wolde ons wesen *ghelijc* in natuerliker crancheit onser menscheit, uutghenamen dat hi niet aennam sunde noch onwetenheit. Item dat en was hem niet ghenoech, dat wi hem sien solden ende [dat hi] ons ghelijc wesen wolde, mer oec sterflicheit heeft hi anghenamen bi sinen eyghen wille, sinen Vader ghehoersam wesende totter galgen des cruses.

Ten xxviij[n] mael so machstu overdenken ende ansien die reyne maghet, die daer ghebaert heeft. Want [si was] sonder enige pine of smerte inder baringhe, ende si behielt den seghel der meghedelicheit; want sie hem ontfanghen had sonder vlecke of sonder smitte vanden Heilighen Gheest. Oec en wert si niet moede of vermoyet, mer si wert vrolic ende starc van dat anscouwen des kindes. Si hief hem op, vriendelic als een weerdighe moeder, ende si en behoefde niement vreemders. Sie aenbeden als een oetmoedighe dienstmaghet, horen God, horen Here, als hi was, ende si omhelsde hem vriendelic als een suver reyn vriendelike moeder. O suete, weerde kindekijn, hoe minlic hadstu vervult dat herte dijnre ghebenedider moeder, als ene coninclic sael, als een suvert pallaes ende een ghecierde raetcamer. Si was die refecter[1] van overvloedigher gheesteliker spisen, een crutcamer van veel walrukenden cruden, een beddeken mit bloemen gheciert, een claer spegel, een hoech stoel dijnre moeghentheit. In horen weerdighen lichaem hebstu willen wonen ende op dese tijt van hoer wesen geboren, dat is te kerstmisse.

Ten xxix[n] mael so machstu overdenken den weerdighen dienste, lovesanc, uutsprake der enghelen; want si saghen onse mensc-

---

1) Eetzaal.

heit verenicht an die godheit ende die gotheit verenicht an die menscheit, sonder veranderinge sijnre godliker natueren. Oec saghen se onse crancheit boven hoer natuere verheven. Hierom mit vloghelen hoers verstants ende des willen soe sijn si verheven om God te danken ende te loven, segghende: *Gloria in excelsis Deo*. Och die enghelen wisten wel wat si deden, erende ende anbedende die moeghentheit ende cleynheit, die wijsheit ende kintsheit, die rijcdom ende armoede, die glorie ende die vernietelheit, die gherechticheit of rechtveerdicheit ende die winderdoexken, dat ewighe, salighe lachen ende dat cleynlike screyen. Och hoe wal conden si weghen den hemel ende den stal, den throen ende die cribbe, dat ewighe woert ende die ionghe menscheit. Tot desen wonderliken groten sacrament der gheboerten Christi so worden die enghelen ghesant; want die enghel Gabriel onderwijsde Marien, eer si dat kind ontfanghen heeft. Die enghel onderwijsde oec Ioseph, dat hi niet en solde wesen verveert, doe Maria Ihesus droech. Die enghel onderwees die scaephierden, dat Christus Ihesus, dat suete kindekijn, ghebaren was, ende tot desen enghel hebben sich ghevoeget ene grote scare der enghelen, singhende: *Gloria in excelsis Deo, etc.*

Ten xxx[n] mael so machstu overdenken den blideliken toeloep der herdekens. Och hoe groet is die gracie ende ghenade, die in horen herten wrachte; want dat evangelium secht, dat die claerheit Gods hem omscheen ende dat se die engel stercte ende troeste, opdat se niet verveert en solden wesen, ende kundichden hem die blide gheboerte des lieven kindekens. Hoe si malcanderen noden toe gaen in Bethleem ende quamen mit vrolicheit te samen tot dat huus van Bethleem, ende hoe dat si vonden Marien ende Ioseph ende dat kint, datter was ghelecht inder cribben, ende hoe dat se Gode lovenden ende glorificierden in dat wedercomen, dat men vint int evangelio.

Ten xxxj[n] so machstu overdenken dat blidelike ghetuuch ende orkonde alre creaturen inder gheboerten ons Heren; want die hemelen blenken, die enghelen singhen, die leidesterrre der drie coninghen begonste te schinen, die fonteyne des olys liep, die tempel des vredes viel neder te Romen, die wijngaert Engadi gaf balsem, inden cirkel der sonnen wert Octavianus, den keiser, ver-

toent een maechtkin mit enen cleynen kindeken, ende Sibilla sprak, wisende dat si sach: dit is die alter des hemels, *haec est ara coeli*[1]. Verblijt u dan, o edele siele, want dit kindekijn is gheboren, datter nu screyet ende die meechdelike borsten suket[2]. Het lidet grote armoede ende kelde [*sic*] in dat arme huus, ende al dit te samen, o edel siele, nam hi an om dinen wil. Och lavet ende danct hem mit alre minnen, die di so grote teyken der minnen bewiset hevet. Hoe cleyn dat hi is, hi is wider ende breder dan die hemel van alre macht ende van alre perfeccien. Hoe deerlic ende yamerlic dat hi screyet, hi is nochtant een paradijs van weelden. Hoe armelike dat hi laet[3], hi is die scat alles goedes ende alre gracien. Hoewal dat hi niet en spreket, hi is die fonteyne der godliker wijsheit ende oec een richter der rechtveerdicheit.

Ten xxxij^{n} mael so machstu overdenken, hoe men mit desen kinde leven sal. Bidde die edel rose Maria, spreket tot hoer in dijnre herten mit ynnicheit: o moeder, ghif mi dinen soen; want dit kint is geboren ende dese soen is ons ghegeven! Ten is geen twivel, Maria en sallen di gheven. Mar luster wat si di seggen sal: nemet, mach si di seggen, dit kint ende voedet mi; ic sal di dijn loen bewerven of doen gheven. Och die dit kindeken voeden sal, die moeten winden, in die wieghe legghen. Hi moeten bewaren. Hi moeten uutter wiegen opheffen. Hi moeten baden. Hi moeten draghen. Hi moeten spisen ende laven. Item heefstu waerachtich berouwe, soe machstu sijn doexken wasschen. Sprekestu waerachtighe bijcht, so machstu die doeken droghen. Dan bereydestu den sueten Ihesus sijn beddeken, wanneer du dencste op Gode ende di hertelike becommers mit Gode ende mitter Heiligher Scryft. Hevestu minne tot God ende tot dinen evenmenschen, so nemestu den ghebenediden, sueten Ihesum ende legste hem mit beide armen te rusten. Ist dat ghi stille ende

---

1) Over al deze wonderen, die volgens de Apocryphen in den nacht van Jezus' geboorte plaats hadden, kan men lezen Rud. Hoffmanns *Leben Jesu nach den Apocryphen*.

2) Zuigt.

3) Laeten, *gerere se, apparere, videri*, Kiliaan.

ghesaet sijt in uwen ghemoede, sonder gestoertheit in die sinnen van binnen, ende dat ghi u herte bewaert ende uwe sinne van buten, datter niet quades of sundichs in en come, so bewaerstu dat kindeken wal van binnen ende van buten. Mer dan so wecstu den minliken Ihesum suetelic uutten slaep ende heffet hem op uutten rusten, wanneer du mit neernstiger ynnicheit ende devocie, mit vuerigher begheerten ende ghebede hem toesprekende biste. Item [ist] dat ghi hebt een guedertieren, suet, medelidsem, milde, ghenadich herte, ende dat ghi stantachtich[1] sijt van opsette ende volherdende, so moechdi dat kindeken baden ende wasschen. Ist dat ghi willich sijt ende ghehoersam ende behoet in allen uwen werken, so moechdi dat kindeken draghen voer uwe borst in allen steden. Ist oec dat ghi vol bermherticheit sijt ende vol sachtmoedicheit sijt, soe moechdi dat kindeken spisen laeven ende voeden. Aldus gaet uut, ghi dochteren van Syon, ende siet an mit dienstachticheit[2] den sconen, ionghen coninc Salomonem inden diademen ende inder cronen der menscheit, daer hem sijn moeder, die edele, bloyende rose ende maghet Maria, [mede] ghecroent hevet of ghecleet.

Ten xxxiij^n mael so machstu overdenken des sueten Ihesus besnydenghe. Och merke dat cleyne kindeken, daer dat ewighe woert Gods in is, dat in teghenwoerdicheit sijnre ghebenedider moeder[3] waert besneden an sijn ghemechteken, hoe deerlic ende yamerlic dattet screyet van groter pinen! Och dencket op dat yonghe, duerbaer bloet, dat ons ghescenket wort als ter eerster handgifte onser verlosinghe. Och sich an die ionghe moeder, screyende mit dat kindeken! Maria, stort vri dine tranen als een moeder, want dijn kint sijn weerdighe bloedeken stortet als Adams soenken. Och siet an hoe Maria dat screyende kindeken troest mit sueten woerden, mit vrendeliken cussen ende mit herteliken omhelsen, mit die meechdelike borstekens. Och wanttet aldus vroe roet heeft gheweest inden hemel des ghebenediden Ihesus inder morgenstont sijnre gheboerten! Hoe seer mostet bloet regenen uut

1) Het H. S. heeft: stantach.

2) Het H. S. heeft: dienstacheit.

3) Het H. S. heeft: in teghenwoerdicheit Gods sijnre ghebenedider moeder. Ik heb de lezing van V in den tekst opgenomen.

sinen weerdigen lichaemleden ende aderen opden goeden vridach inden claren middaghe! O Maria, seer vroe bestont dat sweert des rouwen dijn suete herte te steken mit bernender minnen. O siele mijn, denc dat dijn Here dit heeft gheleden om dinen wille, op dattu besneden soldes werden inden gheest. Weest niet ondancber! Ontfanghet die bebloede doecsken ende helpt screyen Marien ende Ioseph!

Ten xxxiiij[n] mael so machstu overdenken die gloriose weerdicheit des suten naemen; want dit is die naem, die hem sijn Vader ghegeven heeft, die enghel gheboetscapt hevet, den hem sine ghebenedide moeder hevet uutghesproken mit Ioseph inder besnidinge. Dese naem is vanden apostolen den menschen ghepredict. Dese naem is een toeverlaet denghenen die penitencie doen, den sieken een medicine, den stridenden een hulpe, den lidenden een troest, den cranken, amechtighen een staf, den belyende of denghenen, die sich des names niet en scamen mer belyen, is hi grote eerweerdicheit. Die predikers ende den leerres is hi die hoechste wijsheit; den andachtighen is hi een ynnich versuchten; den bevoelenden ende gheesteliken smake hebbenden menschen is dese ghebenedide name een vloyende olye ende balsem. Hi is die waerachtige leyder des volkes van Israel int lant van beloften, veel anders ende glorioser dan Ihesus name gheheiten Josue. Onse Here Ihesus hevet weder ghemaket den tempel der waerheit ende der gracien, annemende onse cranke menschelike natuer, in welker hi *holocaustum* [1] ende die alreedelste offerhande sijns herten ende sijns lichaems gheoffert hevet, veel bet ende volmaectliker dan Ihesus Iosedechs soen. Oec onse Ihesus is een veel meerre ende glorioser doctoer ende een propheet in werken ende in woerden dan Ihesus Sydrach. O alresuverste name, o minlike ende selighe name, om welkes wille ende eere so menich mensche sijn bloet heeft gestort, so menich prediken wort gepredict ende so menighe scone maget hoer reynicheit hevet beholden ende menich iongheline uutvercoren! In desen name boghen alle knyen, hemelsche, eertsche ende helschen.

Ten xxxv[n] mael so machstu overdenken, hoe dat drie conin-

1) Een volkomen brandoffer.

ghen sijn ghecomen om den ionghen gheboren coninc an te beden. Hier machstu denken vander steernen die se leide, vanden veeren wech den se quemen, woe stoltelic dat se in Iherusalem na hem vragheden, hoe wijsliken dat se raecten te Bethleem an dat arme, ghemeyne huseken, woe si Mariam mit dat kindeken vonden ende mit weerdicheit anbeden, item golt, wyroec ende mirren offerden. Merket hier hoe Ihesus geapenbaert is uutghelesen personen, vercoren van Gode. Eersten quemen die hierdekens, als Ioden die daer by woenden. Daerna quemen wise heyden ende mechtighe heren van veren lande, in teyken dat hi tot alre menschen behoef ende salicheit gheboren was. Merket, o mensche, dat dese drie coninghen hem niet en stieten aen die armoede des husekens noch des kindes noch oec der moeder, mer bovenal so deden si hem weerdicheit mit hoerre offerhande, bekennende dat hi waer een groet coninc ende een groet priester, nochtant sterflic na sijnre menscheliker natueren.

Ten xxxvj^{n} mael so machstu overdenken, hoe dat die suverlike maghet Maria ende gloriose moeder opden viertichsten dach horen kercganc dede mit Ihesus, horen uutvercoren, lieven kinde, ende begaf dat huseken van Bethleem. Och si en behoefde ghienen kercganc of suveringhe als ander vrouwen, mer si wolde wesen onder dat ghetal der vrouwen inden kergange, gelijc dat hoer Soen wolde wesen indat getal vanden kinderen der besnidinghe. Si was vol puerheiden, ende daerom en behoefde si gheen purificacie. Och si was vol oetmoedigheiden; want si en was niet verbonden onder die strencheit der ewen [1]. Si was vol heiliger armoeden; want si brachte armer lude offerhande. Si was vol goddiensticheit; want si quam inden tempel mit groter devocien ende mit ynnigher herten. O heilighe gheselscap der gheenre die in desen kercganc ghenoemt werden! Maria is die gheen die daer offert, ende dat kindeken is die weerdighe offerhande. Die olde vader lavet Gode mit groter vrouden, segghende: *nunc dimittis servum, etc.* Die olde, eerbaer weduwe Anna die ghebenedijt Gode ende belyet den kinde waerachtighe ghetughe ende lof.

Ten xxxvij^{n} mael so machstu overdenken die crachtighe woerde,

---

1) Wet.

die Symeon sprac tot Marien vanden kinde; want die vroude wert ghemenget in dat laetste mit Symeons prophecien, daer hijt in besloet, ende sprac tot Marien: dat sweert des rouwen sal dijn herte doersniden. O Maria, suete maghet, hoe mochten di die woerden ten herten gaen ende ander woerden, die daer ghesproken werden.

Ten xxxviij^{n} mael so machstu overdenken, hoe die maechdelike moeder mit horen lieven kindeken ende mit den heilighen man Ioseph weder ghegaen sijn toe Nazareth, daer se niet langhe en weren, die enghel sprac Joseph toe in sinen slaep, dat hi solde nemen dat kint ende sijn ghebenedide moeder ende vlien daermede in Egypten, om die toecomende vervolginghe des coninges Herodes te ontgaen. O goedertieren Ihesu, woe vroe wordestu vervolghet in dinen kintschen daghen; woe gheringe bistu pelgrym in vreemden lande ende ballinc gheworden! Och weget heernstelic mit hoe groten, swetighen arbeit Maria ende Ioseph dat kindeken hebben ghebracht al so langhen wech; hoe seer dat se besorget weren dat kindeken te bewaren voer regen ende van colden! Och wat sobere spisen ende dranc vonden si onderwegen ende hoe veel colder herbergen! Och water ende broet was dicwijl hoer beste spise ende dranc! Ende men mach wel vermoeden, dat dicwile die blote eerde hoer bedde was ende die herde stene hoer oercussen. Die ionghe moeder droech dat suete kindeken somwilen ende oec Ioseph, die weerdighe vader. Och mensche, ghedenc des arbeides dier dryer, der tranen ende der armoeden, die seer onsprekelike groet was. Och die hoer dat suete kindekijn had moeghen helpen draghen! Och die van sinre borst den kindekijn had moeghen een bedde maken! Och die voer die suete traenkens, die dat kindeken screyde, sijn bloed had moeghen storten! Aldus, o mensche, laet ons gaen mit desen drien in Egypten doer die bijster woestine der vreemder lande, ende doer dat bijster, bitter ende onbekent volc van vreemder sprake! Och hoe heymelic quamen se int lant! Hoe hielden si hem selven onder alle die vreemde menschen! Si en hadden gheen solaes noch scat van guede! Meer [1] een arm huseken mochten

1) Maar.

si hueren, ende vanden arbeide hoerre hande mochten si spaerlike teren, also blivende seven iair inden vreemden lande al onbekent:

Ten xxxix^{n} mael sa machstu overdenken, hoe di engel Ioseph weder toesprac ende hiet hem wederom gaen int land van Israel. Mer doch hier en tusschen is goet overdacht die yamerlike ende deerlike doot der cleynre ende onnoselre kinderkens, [die] die tyran Herodes dede doden om des sueten kindekens Ihesus wille. Och het is te vermoeden dat Maria uut ingeven des Heilighen Gheestes wal wiste, hoet mitten kinderen ende mitten moederen der kinderen ghelegen was. Och hoe vol medelidens was hoer moederlike herte ende hoer meechdelike gront [1]! Doch si mochte wal denken, dat die Godessoen ghebenedijt ende hoer weerde kindeken comen was in die werlt om bloemen te plucken [2], als lelyen der reynicheit, fioletten der oetmoedicheit ende rosen der minnen, in dat moerden der onnoselre wichteren, die Herodes gemoerdet hevet.

Ten xl^{n} mael overdenct die weerdicheit, trouwe ende arbeit des heilighen mans Iosephs! Och hoe weerdich moste hi wesen ende uutvercoren he[i]lich die [die] moeder Gods getruwet had, die dagelix mit hoer was ende woende ende hoer dagelix diende! Och het is te vermoeden, dat der patriarchen heilicheit in hem gheheel is vernyet. Hoe sympel ende hoe slecht dat hi hem hielt voer den menschen, hi was edel, van Davids geslechte, mer arm van eertschen haven, een schoen man ende niet te seer olt van iaren [3], als dat volc vermoedet. Nochtant so meenden die Ioden dat Ihesus Josephs soen weer; want hi hem in uutwendigen maniren bedienstachticheit [4] bewees, ere ende weerdicheit ende minlike ghehoersamheit. Och hoe dicwijl hevet hi dat kindeken ghecusset, omhelset ende gespiset in sijnre kintscheit! Aldus so come wi dan mit Marien ende Joseph ende mit den

1) Gemoed.

2) Toespeling op het lied van Prudentius: *Salvete, flores martyrum.*

3) Eene afwijking van de in Brugmans eeuw gewone voorstelling, die Jozef steeds als oud deed voorkomen, en dat wel om dogmatische redenen, gelijk men weet.

4) V heeft: dijnstachticheit.

cleynen kinde Ihesus int land der Ioden. Och denket oec hier des arbeits den si beide hadden mit den cleynen soenken, die bet[1] dan seven iair olt was; want hi was te groet altijt te draghen ende oec te cleyn den langhen wech te gaen. Aldus mach men denken, dat Maria ende Ioseph groten arbeit deden·int weder comen. O mensche en laet di niet verdrieten dit te lesen, hoe slecht ende sympel dattet ludet inden stinkenden horender herten oren; want als Sunte Bernaert secht, so sal ons lieven Heren kintscheit, leven ende sterven wesen die opperste philosophi des kerstenmenschen. Oec en is gheen twivel hi en heeft hoechlike verdient vanden eersten ogenblic, dat hi menschelike natuere ontfenc inder reynre maget Marien, hoe cleyn dat hi was van live ofte van leden, of hoe kintlike dat hi liet inder gheboerten of daerna inwendich of uutwendich mit sijnre moeder of mit yemant anders. Ende daerom sulle wi hem tot allen tiden ende stonden eeren ende laven ende danken.

Ten xli^n mael so machstu overdenken dat ghene dat daer in den evangelie navolget, hoe dat Ihesus woende int lant van Galileen, in die stat van Nazareth, ende doe hi olt was twelef iair, van Joseph ende Marien verloren wert in Iherusalem. Item hoe si hem sochten onder die maghen ende vriende ende niet en vonden, mer woe si hem vonden ten derden daghe inden tempel, sittende onder die leeres, die horende ende ondervraghende, etc. Hier began die ghebenedide Ihesus als een nye licht hemselven een luttel te kennen geven, dat hi was dat licht der werlt in sinen ionghen, kintschen daghen. Och hoe droevich was die weerde moeder; want al was si seer claer van verstande ende bescouwinghe voer ende na ende tot allen tiden, ommer so en wiste se niet inden drien daghen, waer hoer Soen was; want hoer God dat onttoech op die tijt te weten. Och overdenct dat claghelike vraghen der weerder moeder Marien tot horen soen, ende die wyse antwoerden die hi hoer gaf, segghende: wiste ghi niet, dat ic inden werken mijns Vaders wesen moeste? Ende si die antwoerden niet en verstonden. O droevighe verlies, o blide vont! Woe droevich mach wel een mensche wesen, die God ver-

1) Meer.

liest ewelike, anghesien dat Joseph ende Maria so droevich weren in eenre so corter tijt. Ende hoe vrolick mach wesen een mensche, die God inder ewicheit vindet, ende hoe dronken is die minne deser tijt; want die moeder Maria, so hoechlike verblijt, seggende sprac: Soen, wat hebstu ons gedaen, etc.

Ten xlij[n] mael so machstu overdenken datter na volget, hoe dat Ihesus mit hem beiden ghinc in Nazareth ende was hem onderdanich, ende hoe dat die weerdighe moeder onthielt alle dese woerde ende overleghede se in hoer herten, ende hoe Ihesus toenam in wijsheide ende in olderdom ende in gracien voer Gode ende voerden mensche. O Ihesu, edele bloeme, der edelre rosen bistu onderdanich Marien, ende inder bloemen, dat is in Nazareth, woldestu opghevoedet werden! Onderdanich hebstu Joseph ghewest volcomeliker dan enich kint sinen vader. Item hier machstu overdenken, waerom dat men niet en leest inden evangelio, wat Ihesus Christus dede van sinen twelef iaren tot sinen dertichsten iaren. Het is guet te vermoeden, dat hi levede in groter armoeden, in oetmoedicheit ende dienstachticheit, mitten werken bewisende dat hi namaels mitten worden predicte. Dat werkende leven had hi voerhanden, want hi stont onder ghehoersamheit sijnre olderen; want Basilius tughet, dat sijn olderen eerbaer [waren] ende rechtveerdich, mer arm van eertschen haven, ende daerom hoer broetken winnende mit groten, sueren arbeide. Ende als Bernardus secht: het is te gheloven dat Ihesus mit groten medeliden sijnre ghebenedider moeder plach te helpen dat water te halen, dat vuer te boeten [1] ende desghelikes. Oec en ist niet contrarie der gheloven, hi en plach Joseph, sinen beware [2], te helpen in tymmeren ende in arbeiden. Ende dat machmen merken of trecken uutden evangelio, daer ghescreven staet, dat die Ioden hem van spite hieten des tymmermans soen, ende op een ander stede in Marco hieten si hem een tymmerman te wesen, segghende: *nonne hic est faber, filius Mariae?* Is dit niet die smit of die tymmerman, Marien soen? Och merket dat hi sijn broet niet winnen en wolde mit lesen of mit anderen heerliken daden,

1) Onderhouden.

2) Bewaarder.

die men mit Gode ende mit groter eeren doen mach Gode te love, mer hi hevet ons ghegeven exempel der grondeloser oetmoedicheit ende vernietheit, dukende ende swighende totter bequamer ende gheordinierder tijt hem selven te vertonen. O hoverdie der werlt, hoe bistu hier bescamet! Christus en begheert ghenen menscheliken lof of ere, noch vrienden ende maghe en wil hi niet rijc maken, al heeft hijs macht. Heymelike heeft hi begheert eerst te leven ende Gode allene becant te wesen. Het en is geen wonder dat Ihesus van sinen vrienden ende van sinen maghen versmaet is gheweest; want si mochten ghehoert hebben dat gheschiet was inden tempel tot sinen twelf iaren, ende daerop hem verhapende dat hi wonder driven solde, ende dat hi se alle rijck ende salich maken solde ter werlt, des hi eene noch en gheen en dede na der werlt loep. Och woe bijsterlic saghen si toe ende hoe cleyn achten si hem, anghesien dat daer niet af en quam als si haepten! Och mensche, leer di vernieten ende denc hier op! Dit is die rechte voetpat der selicheit ende tot enen hoghen, beteren, gheesteliken leven. Deo gracias.

Hier eyndet die menichvoldighe, vuerighe begheerte dier older vaders des Olden Testaments tot Ihesus Christus toecomste ende gheboerte, ende van sijnre kintscheit besloten tot sinen dertichsten iaren toe. Nu willen wi vervolghen van sinen leeren ende leventot sijnre ghebenedider passien toe. *Nota bene.*

Ten j[n] laet ons gaen mitten sueten, ghebenediden Ihesus tot Sunte Iohannes Baptisten, die daer predicte den volke ende doepte se inder Iordanen. Het ghelievede onsen lieven Heren te seynden voer hem Sunte Iohan Baptisten, van welken hi ghedopet wolde wesen inder Iordanen; want hi alle watere rueren wolde overmids antasten ende rueren sijns alrereynsten ende suverste lichaems. Item laet ons merken, hoe die Vader hem vertoende in eenre stemmen, segghende: dit is mijn gheminde Soen; die Soen Godes in sijnre menscheit, ende die Heilighe Gheest in eenre ghedaente van eenre duven. O weerdighe cracht des heiligen doepsels, daer die hemelen den ghedoepten werden opghedaen, daer se werden gheestelike vercoren kinderen Gods ende tempelen des Heiligen Gheestes!

Ten ijn mael so laet ons gaen mit Ihesus in die woestijn om [te] vasten, om enich, verschieden leven te leyden. Een enich leven hevet hi anghenamen mitten dieren ende beesten inder wildernissen, opdat hi die menschen daermede trecken mochte ende oprichten totten hoghen loen ende tot meerre affeccien ende volcomenheit, ende bisunder gheestelike, gheoerdende menschen hevet hi sonderlinge daermede ghetroest ende ghesterct int ghemoede, die nu ghecruset werden mit honger, mit abstinencien, mit langhe te waken ende mit ghestedigen ghebede, ende oec om te troesten dieghene die van allen menscheliken troest verscheiden sijn. Oec heeft hi ons willen leren, dat die mensche eerst sal beleven dat hi anderen luden wil prediken ende leren.

Ten iij[n] mael so willen wi sien den vromen, ridderliken strijt, den Christus teghen den duvel heeft gestreden; want hi so langhe vastende ghetemptiert wert in drien maniren, als dat evangelium bewijst, vander gulsicheit, vander hoverdien ende vander ghiricheit; ende hoe hi mitter Heiligher Scrifte den duvel confuus makede, ende hoe hem daerna die heilighe enghelen dienden. Soe wille wi dan als sijn discipulen ons selven mit hem inden strijt setten ende sculen onder sijn vloghele, verwachtende alle striden, die ons opcomen moeghen, mit sijnre hulpen en mit claerheit der waerachtigher Heiliger Scryft. Item al werden wi somwilen temptiert ofte becoert in gueden werken, als in vasten, in beden ende waken ende in anderen goeden werken, so en willen wi ons niet opgheven, mer willen denken mit onsen voervechter Ihesus lijdsamheit ende verduldicheit toe holden in vasten, in beden, etc.

Ten iiij[n] mael so willen wi Ihesus gheselscap doen, die uutghegaen is om te kiesen ende te roepen apostolen ende discipulen; want dat wal beteemde, na strencheit der vasten inder woestinen ende na verwinninge der becoringhen, dat hi int apenbaer comen solde, hem selven der werlt toenende. Ende ons staet te weten, dat Christus Ihesus vercoren heeft arme, sympe[le], oetmoedighe, vernyete [1] ende arme, ongheachte visschers; arm van eertscher have, sympel ende oetmoedich ende eenvoldich van scrifte

1) V heeft: vermeten.

ende vander werlt suptijlheit verniet[1], als die gheen die vander werlt edelheit niet vele en hadden ende wenich of niet geacht en waren vanden menschen. Al sulc volc verkiest God ghemeenlic, die arm sijn van gheeste ende van guede, eenvoldich [van] sinnen, versmaet der werlt ende die die werlt versmaden, oetmoedich ende ghehoersam. Dese minnet hi sunderlinghe; mit dese bedrivet hi wonder in deser werlt, alst scinet; want mitten apostolen, die visschers hebben ghewest, hevet hi bekiert grote, wise lude ende clerken. Item˙ oec in dat Olde Testament heeft hi vercoren scaephierden tot patriarchen, hertoghen ende coninghen te wesen. O mensche, hoe luttel denct ghi wat recht niet ende vernietheit is, ende hoe veel is uwer die altijt wat begheerren te wesen ende wat te schinen baven anderen menschen, ende hoeseer werdi bedroghen van Lucifer, die oec wat wesen wolde in hem selven. Hoe yamerlic wert ghi mit hem ter hellen ghetogen!

Ten v[n] mael soe laet ons gaen mit Ihesu ende Mariën ende mit sinen discipulen ter bruloft wert in Cana Galilee, daer die weerdighe moeder Maria toende die grote minne, die si had totter menscheliker behoeflicheit, segghende tot horen kinde: *vinum non habent*, se en hebben ghenen wijn; ende daer die ghebenedide Soen Gods sijn godlike kracht toende, makende van water wijn. O hoe vroe began die salighe, ghebenedide moeder voer die menschen sorghe te draghen! Het was een teyken dat sijt langhe doen solde. Ende hoe wijslic sprac si totten dienres: dat hi u doen heitet, dat doet! Och hoe vroe was se gheloevet te wesen een voerspreecster voer ons arme mensche, ende daer mach quelke ghebrek sonder hulpe wesen, daer Maria wort ghenodet of angheroepen.

Ten vj[n] mael so laet ons gaen mit Ihesu, den gueden hierden, want hi te rechte sine scaep ghesocht hevet ende sijn leven daervoer gheset hevet. Hoe vrientlic dat hi dat sca[e]p ter weyden ghebracht hevet ende ghedragen, ende wat arbeides dat hi daervoer ghedaen hevet, dat mach een yeghelic denken, die mynsam is van gronde sijns herten. Een yeghelic mach denken, dat hi een

---

1) V heeft: vernyeten.

verdwaelt scaep was [1], etc. Och arme scaepken, luuster na dinen hierden, hore sine stemme, volghe hem na, schule onder sine bescherminghe! Laet di leiden, laet di spisen van dinen leidesman! Hi weet wat di noet is. Hi mach, hi kan, hi wil di vanden helschen wolven beschermen, ende oec soe waerscuwet hi di voer die grypende, menschelike wolven, die daer in clederen der scape gaen. Oec so verveerde hi dicwile alsulke wolven, dreyghende hem ende segghen[de] menichwerf: wee u, scriben ende pharizeen ende ypocriten, verleyderes!

Ten vij^{n} mael so laet ons denken, hoe minlick ende goedertierlick ende oec woe oetmoedelic dat hi die sundighe menschen, die verlaren scaepen, tot ghenaden ontfenc! Hi en versmaet noch wijf noch man noch kinder. Dat mach men merken andat Chananeesche vrouken, andat vrouken van Samarien, ander Emoroyssen[*sic*], an Magdalenen, anden tolnar Mattheus, an Zacheus ende an veel anderen, item die parabole vanden verlaren soen. Oec so liet hi die cleyne kinderken tot hem comen ende plach se om te helsen ende sijn hant op hoer hoeft te legghen. Oec so plach hi die pharizeen te verspreken om hore wreetheit wille ende scherpelic te berispen mit parabolen ende mit bewisen der werken, alst schint in dat vrouken, ghevonden in overspeel, die tot hem inden tempel gheleit wert, die hi ghenadelic verloesde.

Ten viij^{n} mael so wille wi gaen sien dat volc lopen Ihesum te horen prediken, ende hoe vuerichlike hi arbeide, gaende van lande tot lande, van steden tot steden, van dorpe tot dorpen, hem selven niet sparende, etc. Niet dat hi te peerde of te waghen ghereden heeft, mer mit sinen edelen, bloeten voeten heeft hi dat lant betreden, over haghen ende doerne, over berch ende dal, over steen ende steenrodse, sonder wapen, sonder staf, sonder golt ende silver ende sonder budele. Och siele, hi heeft [di] ghesocht ende niet dat eertsche goet! Om onser sielen ghewin wast hem ghedaen. Reghen, colde, hette, hongher ende dorst heeft hi gheleden; menighe colde herberghe hevet hi ghehadt; dicwijl is hi moede gheworden, alst wal. schint inden evangelio vandat vrouken van Samarien, dat daer quam om water te putten uut Iacobs putte, daer hi alleen vermoyet opsat.

1) V heeft: is.

Ten ix^n mael so laet ons luusteren, hoe hoghe dat Christus die armoede prijst. Onder allen dogheden, die die Soen Gods ter werlt heeft ghebracht [of] te kennen heeft ghegeven, also heeft hi ons ghepresen minne der alrehoechster armoeden, welke hi gheholden hevet in hem selven ende in sijnre alreheilichster moeder, ende oec mede sinen apostolen bewesen in sinen salighen rade, segghende: wilstu volmaect wesen, ganc ende vercoep al dattu hebste ende ghevet den armen; item en besitte noch golt noch silver, ende en draghet gheen male inden weghe! Oec hevet hi ghesecht ende bewesen mitten werke, segghende dat die Soen des menschen niet en hevet, daer hi sijn hovet op neyghen mochte, etc. Och hoe arm was hi in sijnre gheboerte; noch armer in sinen voertganc; alrebloetste inden uutganc sijns levens ander galgen des cruces.

Ten x^n mael so willen wi merken ende sien, hoe seer dat hi onteert wort, ende van hoveerdighe, ghyrighen, nydighen ypocriten; want si hebben hem vervolghet mit bosen ghedachten hoers herten, mit spitighen ende smeliken woerden ende heymeliken lachen, mit losen vraghen, mit spotten ende mit schempen achter rugghe ende oec in sijn ghebenedide aenschijn. Si hebben ghesecht dat hi een Galileus man weer van spotte; dat hi was een gheselle der apenbare sunders, dat hi een vraet ende een verslinder der spisen ende een vraet des vleysches ende wijnswelgher waer; dat hi een bedriegher ende een verleyder des volkes was, rasende ende buten sinnen ende beseten vanden bosen gheest ende een gheselle der duvelen; dat hi gheen Scrift gheleert en had noch gheen waerachtich Iode en weer, mer een vul Samaritaen. Ende in deser groter smaetheit heeft hi hem sedelic mit alre sachtmoedicheit verantwoerdet, mer seer selden. Och hoe menichwerf is hi lelic, smadelic ende seer spitelic vanden Ioden anghesien! Hoe dicwijl hebben si hem verordelt mit quader, venijnder herten; want si dochten dat hi Godes dienst hinderde ende een viant Gods [was] ende een overtreder der gheboden Gods, ende dat hi der werlt eere sochten ende niet Gods eer. Och hoe dicwijl antwoerde hi hem op hoeren gedachten; nochtant en mochtet niet helpen. Wie solde moeghen vertellen, hoe menighen doot si dachten hem an te doen, ende het was hem leet dat si daerin

ghehindert worden. Och nacht ende dach waren si daer op uut ende beten op hoer tande ende op hoer lippen ende si lachden sonder guede meni[n]ghe, sunderlinghe als hi predicte van hore ghyricheit, want si seer ghyrich waren. Ende cort ghesecht, alle sijn heilighe woerde verkierden si, waer si mochten, alle sine miraculen verduusterden si, sijn heilighe leven verordelden si int argeste. Si hatenden al man ende vrouwen ende vermalediden se, die hem lief hadden, ende sijn godheit, sijn moghentheit, sijn wijsheit, sijn goetheit ende sijn edelheit die vernyeten si ende blasphemierden in horen herten, in horen woerden ende in horen werken, alse serpenten ende draken, aderen, slanghen inder boesheit, dier si vol waren menichvoldelick.

Ten xj^n mael so wille wi gaen merken, hoe wonderlike, grote teykene dat Christus ghedaen hevet opder eerden, ende daeraf wille wi hem laven ende danken hoechliken, als den ghenen die ons van Gode, den hemelschen Vader, ghesant is opder eerden. Wi en willen sijn miraculen niet versmaden, als die scriben ende pharizeen. Over die elementen hevet hi gebodt. Mit luttel broeden spisede hi menich dusent menschen. Mit droghen voeten gaet hi over dat water. Hi stillet die waghen[1] ende ghelven der zee. Hi veryaghet ende dwinghet die duvelen. Hi suvert die malaetschen, Hi verwecket die doden. Hi maket die blinde siende, die doven hoerende, die cropelen gaende, die stommen sprekende, ende veel sieken maecte hi ghesont sonder ghetal. Dit sijn die werken, die ghetuuch van hem hebben ghegeven. Wat wille wi meer segghen? Mirakelen hevet hi ghedaen inden vigheboem, inden visschen vander zee, inden stormighen winden, in veranderinghe der menschen herten, behalve dat gheschiet is in sinen liden, als van eertbevingen ende int scoren ende bersten der stene ende dierghelijc. Och laet ons segghen mitten ghelovighen malaetschen: Here, wilstu, du machste mi ghesont maken, ende mitten Chananeuschen vrouweken: o Davids soen, ontfermet u over mi!

Ten xij^n mael so wille wi merken ende luusteren, hoe wijs ende hoe voersienich dat die suete Ihesus is in al sinen woerden gheweest. Och hi is antreclike ghewest ende suete gheweest van

1) Baren.

woerden, claer inder uutsprake ende crachtich inder wijsheit. Och sine woerden waren also suete, dat die knechten ende dienres der Ioden, die se uutseynden om hem te vanghen, alles dinghes vergeten ende int wedercomen tot horen heren segheden: nye en sprac mensche also, als dese mensche spreket! Item daer steet ghescreven, dat die schare of menichte des volkes verwonderden hem inden woerden der gracien, die uut sinen ghebenediden monde vloyeden, so suet, so bescheiden, so claer weren se. Oec weren se also crachtich ende bewapent mit wijsheiden, dat sijn wederpertye dicwijl hem scameden ende confuus worden, alst schijnt in menighen temptacien ende losen trecken, daer si hem mede meenden te begripen. Alle tijt bleven si inder scheemten ende Ihesus inder eeren voer Gode ende voer die werlt, hoewal dat se hem niet en beteren.

Ten xiij[n] so willen wi merken, hoe die suete Ihesus, onser alre beholder, een ghemeen leven gheholden ende gheleit hevet, den perfecten ende den volmaecten voergaende mit exempelen ende leringhe, somtijt ghebiedende sine apostelen hoghe volmaectheit, als noch gelt te draghen noch staf achter [*sic*] weghen; somwilen se sterkende om te verdraghen die tormenten der tyrannen, segghende: en wilt niet ontsien denghene die dat lichaem doden, ende dierghelic. Oec hevet die suete Ihesus den cranken toeghegeven ende te ghemoete ghegaen, alse in eten, in drinken, int vlien voer den doot ende in somighen aelmissen, die hi Iudas oerlofde te bewaren ter armer behoef ende ter noet. Sunte Iohan Baptiste en dranc ghenen wijn, mer Christus dranken wal. Sunte Iohan woende inder woestine, mer Christus wanderde onder den menschen. Item so moghe wi merken, dat Christus menigherley werken ghedaen hevet opder eerden. Somwilen hevet hi ghetoent sine hoghe moeghentheit, ghelijc als in sine mirakelen ende in sijnre transfiguracien. Somwilen heeft hi oec ghetoent sine hoghe wijsheit, alse in prediken ende in uutspreken der hemelscher verholentheit ende in dat bekennen der heymelicheit der herten, ende diergheliken. Somwilen heeft hi oec ghetoent die strencheit sijnre rechtverdicheit, alse mit uutiaghen der copers ende der vercopers inden tempel, ende int omstoten der stoelen ende der wisselbanken, ende doe hi so strenghelike versprac die prelaten

ende oversten der Ioden. Somwilen so toende hi die weerdicheit sijns ambochts of dienstes, als in dat heilighe sacrament te maken of consacrieren ende in dat vergheven der sunden. Somwilen hevet hi ghetoent sijn minlike toegheven, onser crancheit te ghemoete gaende, als doe hi schuulede inder persecucien of vervolghinge, ende doe hi sich verberch voer die gheen, die hem steningen wolde, ende doe hi bevede ende droevich was teghen ter doot, ende doe hi Iudas liet draghen dat ghelt of die aelmisse, ende doe hi badt sinen hemelschen Vader, dat hi hem den kelic sijns lidens afnemen wolde. Somwilen soe toenet hi ende wijst ons dat perfecste ende volcomenste leven, radende totter willigher armoeden, totter hoechster reynicheit, totter volmaecter ghehoersamheit, item in sijnre discipulen voetwasschinghe, item in dien dat hi hele nachte wakede in sinen ghebede, ende doe hi bat voer die ghene die hem cruceden, ende in dięn dat hi sterven wolde, ende oec voer sine viande. Dese punten moeghen wi volghen, willen wi staen inder hoechster volmaectheit.

Ten xiiij[n] mael so willen wi gaen inder berch van Thabor mit Ihesu ende Sunte Peter, Sunte Iacob ende Sunte Iohan, om te sien die glorie inder transfiguracien. Wie dat perfecste leven ons Heren navolghet, die mach daer bequameste [toe wesen] om die glorie Ihesu te sien. Onse lieve Here Ihesus Christus die had sinen apostolen sijn passie ende sinen doot te voren ghesecht, opdat se goeden moet hebben solden int verdraghen, ende opdat se niet verveert wesen en solden int liden. Daerom vertoende hi hem sijn glorie, recht of hi segghen wolde: lidet nu, ghi sult werden verblijt! O minlike aensicht ons lieven Heren Ihesu, hoe droncken maecstu Sunte Peter in dijnre claerheit ende sueticheit! O cracht mijns herten, die den doden Moyses ende levenden Helyas bi di gheveste te comen! O uutvercoren bloeme ende Soen Gods enich gheboren, die vaderlike stemme ende die Heilighe Geest inden wolken die tughen ons beyde, wie du biste!

Ten xv[n] mael so laet ons mit Ihesu gaen helpen hem die wake holden bi nachte in ghebede; want dat tughen die evangelisten, dat hi des nachts plach te beden, opdat wi exempel daeran nemen solden bi nachte te waken ende bidden, seggende: siet, waket ende biddet! Oec secht Sunte Lucas: daerna dat hi

ghewaect ende ghebeden had alle die nacht, alst dach was, so riep hi sine discipulen. Item daer staet inden evangeli, dat hi bi nachte plach uut te gaen ende bleef inden berch van Olyveten om te beden; dat teyken der waerheit is, want hi inden hof wakede ende swetede water ende bloet in sinen ghebede, ende onder allen woerden sprac hi sinen apostolen toe: waket ende bidt!

Ten xvj^{n} mael willen wi gaen ende sien wat Ihesus bi daghe dede; want hi doch vele te doen had ende nummermeer ledich en was, soe dat sine apostolen somwillen nauwelic tijt en hadden hoer noetdrufte te nemen, om des volckes willen dat tot hem quam om ghesontheit te hebben ende om dat woert Gods te hoeren, ende die quaden om hem te berispen, dien hi allen ghenoech doen wolde, als dat een yghelick toebehoerde. Ic late staen dat gaen ende lopen, daer hi hem selven mede crucede om die sielen mede te winnen. Och mensche en laet di niet verdrieten du en gheves di tot gheesteliker oefeninghe des ghebedes ende te overdenken die werken dijns beholders mit bescouwen, ist dat di God die gracie ghevet. Item hebstu dat niet, so oefen di selven mit singhen ende mit lesen in die godlike love, als in psalmodien inden dienste Gods, in knybughinge, in screyen ende in suchten, in herteliken roepen. Item hebstu dit niet, ghif di tot studieren in die Scrifture [1], die des menschen herte opwert trecken moghen in God, ende die ons leren onse ghebreken kennen ende den staet der doechden ende die articulen des gheloves ende die crachten der heiligher sacramenten ende die heymelike aenvechtinghe der duvelen [ende] ander salighe saken, die ons ende anderen luden van node sijn te weten. Ist dattu gheen van lesen drien en hebste, so ghif di tot dat hantwerc, dattu mit Gode ende mit eren doen moeghes voer die werlt, dat hem daer nyement an en stoete noch besundighen en mach.

Ten xvij^{n} male so laet [ons] gaen in die woestine, daer onse Here vijfdusent menschen versade ende spisede mit vijf gherstenbroede ende mit tween visschen. Och die arbeider die mach eten, ende die nyet en arbeit die en mach niet eten. Ihesus is

1) Het H. S heeft: studieren die selve Scrifture.

der sielen spise ende dat levende broet, dat vanden hemel ghedaelt is, dat daer sterket des menschen herte. Mer wie van desen broden eten wil ende der heiligher vijf wonden ghenieten wil, die moet gaen in Galileen, dat is hi moet achterlaten alle quade sorchvoldicheit, die hijnderlic, is ende moet Ihesum navolghen mit afghescheidenheit der valscher werlt, ende verenigen hem mit Gode, ende so moet hi sitten op dat hoey mit versterven sijnre vleyscheliker ende lichaemliker ghenuechten.

Ten xviij[n] mael so laet ons sien wat Ihesus bedrivet inder zee; want daer steet ghescreven, dat die apostolen anxt hadden, ende dat en was gheen wonder, want het was nacht ende si waren inder lastigher zee, ende het weyde seer contrarien wijnt. Die cracht ontghinc hem int royen, ende Christus Ihesus, hoer meyster, scheen veer van hem te wesen. Och het en is gheen wonder, dat een gheestelic mensche beanxtet wort, den dat licht der kennisse ontaghen is int verstant, ende hi die daer berovet is van inwendigher sueticheit, ende die dan anghevochten wert mit tribulacien van buten, ende gheen cracht meer en hevet van hem selven; want sulken menschen dunct, dat dat schepeken ondergaen wil ende verdrenken, so dat se bina mistroestich werden, recht of se van Gode vergeten ende begheven waren. Item merket dat die suete Ihesus sinen uutvercorenen vrienden laet veel temptacien overgaen, opdat se te hoechliker ende weerdeliker ghecroent sullen wesen ende namaels besitten dat rike Gods; item opdat die duvel te meer confuus solde moegen wesen; want hi siet dat hi verwonnen wort van ons eertsche wormen; oec dat wi ons te bet bekennen sullen ende roepen om hulpe toe Goede, ende om veel ander. Och hoe wal sijn si daer an, die Ihesum sien wanderen op die zee, welc gheschiet als wi alle tribulacie laten ongheacht ende vertreden die mit voeten, alse Christus ghedaen hevet. Ende dat was dat Sunte Peter sprac: Heer, ghebiet mi totti te comen opt water, of hi segghen wolde: bi mi selven en mach ic niet comen, het en si mit dijnre cracht, etc.

Ten xix[n] mael so willen wi gaen ende sien wat Ihesum werket onder den menschen. Onder allen willen wy den uutnemen, die sprac: Here, ist dattu wilste, du machste mi ghesont maken!

Ic duchte dat onser vele malaets sijn. Malaetscheit bedudet alle dootlike sunden; want ghelic dat die malaetscheit is een corrupcie, sculende van binnen ende blenkende van buten, also is die ghestelike malaetscheit ene ghemeen corrupcie der sielen in alle des menschen crachten. Item malaetscheit in ene clevende siecte; also is die hoverdie des menschen. Item se is bernende, alse die oncuuscheit. Item se maket den mensche dorstich; also doet die ghiericheit. Item si maket den mensche lelick van aensichte; so doet toernicheit of gramscap. Item se maket den menschen hatelic ende onghenuechlic; also doet die achterclap ende nydicheit. Item si maket den menschen onreyn; also doet die onnutte gulsicheit. Item se maect den menschen swaer ende onlustich; also doet tracheit. Die hier mede behepet[1] is, die roep an Ihesum, segghende: o Here, o suete Ihesu, wildi ende ghelievet u, ghi moeghet mi wal suveren ende ghesont maken!

Ten xx[n] mael so laet ons merken dat die ghebenedide Ihesus is een medecijn teghen alle siecten; want hi is een ghemeen medycine teghen die siecten der onbekentheit of onwetenheit of blijntheit der sielen. Dat moeghe wi merken uutten gheboren blinden, dien hi siende makede mit sinen spekel, mit eerden ghemenget, of mit slike van beiden ghemaect. Oec is hi een medicine der sielen teghen die ame[ch]ticheit of craucheit. Dat bewisde hi ons in die parabel vanden manne die daer daelde van Iherusalem in Yericho ende quam onder die rovers, die hem beroveden ende wonden totter doot etc., welc te lanc is te vertellen. Item oec is hi een medecijnmeyster teghen onbetemelike begheerlicheit des vleysches, des eertschen goedes ende tijtliker eren. Dat eerste wort ons bewesen in dat vrouken, die een heymelic ghebrec had twelf iaer, daer se Christus van ghenas. Dat ander wort beteykent inder ghesontheit, die God gaf denghenen die die verdroechde hant had. Dat derde wort beteykent inder ghesontheit des watersuchtighen int huus des princen der pharizeen. Item oec is hi medicijn teghen die valsche boesheit, ende dese hevet hi figuerlike ghesont ghemaect in dien man die doef was ende stom. Inder doefheit verstaet men die boesheit. Inder stomheit verstaet men

1) Behebt.

ghebrec des godliken gheloves. Item die doven dede hi horen ende die stommen spreken. Item wi moeghen merken, dat hi om die menschen ghesont te maken sprac somwilen sympelic een reden of twe, ghelikerwijs als hi dede totter Cananeascher, segghende: o wijf, groet is dijn ghelove! Di geschie also alstu begheert hebste! Ende toe den coninghe: gae, dijn soen levet! Item somwilen hevet hi die lude ghesont ghemaect mitter hant of mitten vingher, somwilen mit sinen spekel, ende in veel ander manieren, nadat hem beliefde.

Ten xxj^n mael so laet ons overdenken, hoe die suete Ihesus die doden verwecte; want hi drie doden sunderlinghe verwect heeft, die maghet, den iongheline ende Lazarum. Want men vint drie manieren van gheesteliker doot; want sommighe menschen sterven overmides consent ende bose wille des herten; die sommighe sterven niet alleen mitten quaden willen, mer oec doen si daer toe die sundighe werken van buten; die derde sterven gheesteliker doot uut aerdigher, vulre, quader ghewoenten. Die doot des consents inder herten wort ghefiguriert inder maghet, die doot lach in hoers vaders huus; die doot des werkes is ghefiguriert inden iongheline, die buten der poerten doot ghedraghen was; die doot der quader ghewoenten wort beteykent bi Lazarum, die daer lach inden grave ende stanc. Item bi deser maghet verstaet men den doot der gheoer[den]der luden. Biden dode des iongheline verstaet men den val der werliker luden. Biden dode Lazari verstaet [men] den val of die sunde der clerken. Item dese drie doden hebben onderscheit; want die maghet was doot inden huse, die iongheline uutter poerte ende Lazarus inden grave; want die sunden des consentes schuult inder herten; die sunde des wercs vertoent hoer buten int apenbaer; die sunde der quader ghewoenten die stinct ende doet stinken die lucht overmides quaet gheruchte. Item wi moeghen merken onderscheit der manieren, hoe se verwect sijn vander doot; want totter maghet sprac hi luttel woerde, ende se wert levende. Totten iongheline so wert hi beroert tot bermherticheit ende hi taste an die baer, daer hi op lach, ende sprac oec meer woerde; nochtant en stont hi niet op, mer hi sat op die bare. Mer doe Lazarus verwect wert, verscricte sich onse lieve Here ende wert screyende

grote tranen, ende riep mit luder stemmen: Lazare, com hier uut etc., in een teyken dat die lichtelic ghesundicht heeft mitter herten mach men lichtelic helpen, ende die mitten werken ghesundicht heeft veel swaerliker, ende die uut quader ghewoenten ghesundicht heevet alreswaerlicste is hem te helpen. Oec wert die maghet verwect vander doot voer seer luttel menschen, die iongheline voer vele menschen ende Lazarus voer menich dusent menschen, die uut veel lande ghecomen waren. Item die maghet was ionc van tweelef iaren, die iongheline was older, Lazarus was alreoldeste. Item merket dat gheen van desen dryen wert verwect sonder gebede; want die vader bat voer sijn dochter, ende die weduwe voer horen soen, ende oec Maria Magdalena ende Martha screyden voer horen brueder Lazarus. Aldus moet men helpen die gheestelic doot sijn mit ghebe[den] van goeden menschen, opdat se vander doot verrisen moeghen. Item oec so moeghen wi merken, dat die Ioden grote oersake namen hoers fenijnts om Ihesum ter doot te brenghen; want hi dat mirakel van Lazarum hadde ghedaen, dien hi so openbaerlic vander doot verwecte.

Ten xxij[n] mael so laet ons gaen ende besien, hoe minlic dat Christus den armen, sundighen menschen hoer sunden verghevet; want hi is dat lam Godes, die daer hevet ghedraghen onse sunden. Daer moeghen wi merken drye menschen, dien hi hoer sunden vergaf, die eerste Maria Magdalena, die ander die ghichtighe mensche, die derde is dat vrouken ghevonden in overspoel. Van Maria Magdalena sprect hoechlic dat evangelium, alse dat se quam tot Ihesum in Symons huus, des phariseus. Si was scoen van lichame, rijc van goede ende vry ende onbedwongen, welke drye ponten [1] goet schinen te wesen den ghecken deser werlt, mer leyder menich mensche bedroghen hebben, man ende wijf. Nu laet ons sien den voertganc hore bekieringhe; want also menichsyns als si hoer ontgaen had, also menichsins dede si sacrificie voer hoer sunden. Se toende schemelheit teghen die onschemelheit; want si stont achter Ihesum. Se toende oetmoedicheit teghen die voerleden hoverdie; want si viel neder voer ons

1) Punten, zaken.

lieven Heren voeten. Si toende innicheit teghen dat voerleden stolte ghesichte; want si began toe wasschen sine voeten mit horen tranen. Teghen die voerleden cierheit des haers so droghede se sijn ghebenedide voeten mit horen vlechten. Teghen dat ghenuechlike cussen des mondes so custe se des ghebenediden Ihesus voeten. Teghen die overvloedicheit der costeliker salven so bracht se salve ende storte se op die voeten des gebenediden Ihesus, ghenen cost sparende. Ende eer se van daer scheide so antwoerde se onse lieve Here Ihesus voer Symon den pharizeus, die se versmade in sijnre herten, ende Ihesus verantwoerde sinen blinden sinne. Och Maria Magdalena, al was si sundich, si sochter boete teghen ende arcenie of meysterie! Die pharizeus was sundich ende en sochte gheen meysterie; want hi veroerdelde den meyster ende die sieke sundersche. Ende dieghene, die mede bi ghenodet waren, die waren oec sunders, nochtan en sochten si ghene boete, mer si worden verarghert vanden goeden roke den Ihesus gaf, verghevende Marien Magdalenen haer sunde; want si blasphemierde ende segheden: wie is dese, die oec die sunde verghevet? Doch die goedertieren Ihesus ende die rechtveerdighe Ihesus vergaf Magdalenen hoer sunden. Hi beschamede of hi verwan ende confundierde des pharizeus homoet ende hoverdie. Aldus quam Magdalena tot aflaet van horen sunden. Die ander twe laten wi staen ende willen gaen in die passie ons lieven Heren.

Hier eyndet die wanderinghe ons lieven Heren Ihesu Christi mit somighen artikelen of punten besloten op dat corste. Ende veel is hier achterghebleven om cortheit willen der materien. *Nota bene.*

Ten j[n] soe laet ons int ghemeen overdenken die onbeghripelike ende onspre[ke]like boesheit der princen der priesteren ende der scriben ende der pharizeen, uut wat wortelen dat se quam ende uut wat gronde dat se comen is. Och se saghen Christus heilighe leven ende waerachtighe leringhe, die se niet berispen en mochten; item si saghen dat hi tijtlike, verganclike goede versmade, dat se leyder alremeest sochten. Se mercten dat hi hoer scalcheit ende boesheit apenbaerlic ende kloe[c]licke [1] ondecte ende

1) V. heeft: bloetelick.

teghen hoer grote ghericheit predicte; so beghonden si hem eersten te benyden. Item daerna so mercten se Christus oetmoedicheit, dat hi hoers selves hoverdie te scanden macte; so begonden si uut nydicheit[1] · hore fenindiger tonghen op hem te scerpen ende mit achterclap op hem te spreken. Item se saghen dat Christus sine leringhe stercte mit gloriosen miraculen, die si niet valschen en mochten in hem selven; doe pijnden se hem die te begripen, segghende dat hi die luden ghesont maecte op heilighe daghe ende dattet niet en beteemde. Ende als dit niet en bate, doe seiden si dat hi hem behalp mit des duvels conste ende mitten prince der duvelen; ende want se mercten, dat hem dat volc na liep mit groten scaren ende in Christo groet ghelove hadden, so hadden si hem te bet te bescamen mit woerden, te vervolghen mit werken, ende sochten hem te verdriven uutten lande, om den volcke vroet te maken dat hi een *verleider waer* ende een bedriegher der menschen. Item die hem volgheden ende sijnre becant wolden wesen, of wie hem dorste belien, die worden ghebannen ende uutten synagoghen gheholden, alst wal bliket vanden olders des ghebaren blijnden, die voer den princen ende pharizeen niet spreken en dorsten. Item wie Christum dorste belien, die hiete een Galileus mensche, of se heiten hem vermaledijt toe wesen, so dat luttel menschen sijnre int apenbaer becant dorsten wesen, sunderlinghe inden meesten laest sijnre passien ende sijns lidens; want alle man verloes die ghelove op die tijt, uutghenamen die weerdighe moeder Gods, Maria. Hierom dan bisonder so machstu beghinnen die passie ons Heren van Lazarus verweckinge vander doot; want men int ghemeen ghelovet dattet veertien nachte geschiede voer den goeden vriedaghe. Ende uut desen mirakel so worden se als verwoede honden teghen Christum ontsteken; want het was apelike ende apenbaer gheschiet voer so veel Ioden ende ander menschen, dat mens niet verswighen en mochte noch verduusteren. Se seghen dat die menschen hem bekierden ende mit groten hopen Christum naliepen. Item Lazarus was een edel man, van edelen, conincliken bloede ghebaren, ende dat volc liep om hem te sien; want dat mirakel groet was,

1) Volgens V. Het Handschrift heeft: uutwendicheit.

dat Christus over Lazarus ghedaen had. Item die felheit der princen vanden Ioden was soe groet, dat se Lazarum wederom wolden doden, dien Ihesus verwect had vander natuerliker doot.

Ten ij^{n} mael laet ons overdenken den valschen, venijndighen raet ende den bloetghirighen opset der Ioden, daer Cayphas dat slot [of] gaf, segghende dattet noet waer enen menschen te sterven voer dat volc etc., meynende onsen lieven Heren Ihesum Christum. O ghi valsche Ioden, bi dat grote mirakel van Lazarus en sidi niet verbetert, mer meer vererghert; daerom wildi totter doot brenghen denghenen die verwect is, ende dat en is u niet ghenoech, mer ghi wilt den verwecker Ihesum doden ende vermoerden sonder sake, om te holden u eyghen bate.

Ten iij^{n} mael so willen wi gaen ende doen Ihesum, onsen lieven Heren, gheselscap; want hi gaet int lant der woestinen int stedeken [1], gheheiten Effrem, daer hi bleef mit sinen discipulen omtrent viij of ix daghe, uut welken wi merken moeghen, dat hi voer hem selven ghene anxt en had; want hi willich was voer ons te sterven; mer hi heeft onser crancheit toeghegeven; want hi ons gheleert hevet inden evangelio, wanneer wi vervolget werden, so sulle wi vlien van die een stat in die ander. Oec so ist wijsheit somwilen te wiken den rasenden mensche ende voer die ghene die gheerne kyven ende onvrede maken.

Ten iiij^{n} mael so willen wi ons scicken weder to•ganė mit Ihesu te Iherusalem wert, om daer mit hem te sterven. Mer eersten so willen wi opden palmavent mit hem benachten toe Bethanien in Symons huus des malaetschen, daer die edel bloyende rose Maria ende veel andere weerdighe matronen vergadert sijn. Daer moeghe wi Lazarum sien ende horen spreken ende Martha, dienende ter tafelen, ende bisonderlinghe hoer suster Maria, hoe dat se salvet dat hovet ons Heren Ihesu Christi ende oec die voeten mit costeliker salven. Oec so moeghe wi daer merken, hoe Iudas murmuriert ende beclaghet den scade der ghestorter salve.

Ten v^{n} mael so willen wi gaen sien ende merken, hoe dat Christus des merghens vroe ghinc van Bethanien, ende siende die

---

1) Dus volgens V. Het Handschrift heeft: want int lant bider woestinen dat stedeken.

stat van Iherusalem so screyde hi daer op, als die ghene die sach wat hoer noch overcomen solde ende nakende was. O hoge wijsheit des Heren Ihesu Christi, die te voren bekende ende prophetierde! O blinde ghecheit dier van Iherusalem, die hoer ongheval niet te voren bedenken en wolden, mer alse bloetsupers der propheten ende moerdenaer der onnoselre menschen oec dorstich waren des onnoselens lemmekens Ihesu Christi.

Ten vj[n] mael so laet ons Ihesum sien sitten op dat arm eselken ende oec daerna op die ezelynne, mit so groter oetmoedicheit van gronde, na uutwisinghe der propheten, die daeraf ghespraken hebben. Och hoe weerdelike wert hi ontfanghen vander sympelre ghemeenten! Och hoe hoechlic wort hi ghelavet! Hoe cort duert die blijscap! Want die hem doe eerden in woerden des laves, ende die hem spreyden hoer cleder, ende die daer stroyeden die telgeren ende die ranken der palmen ende der bomen, ende die hem te ghemoete ghingen, op den sesten dach daerna se spotten ende schympten mit hem, daer hi henc anden cruce, ende blasphemierden hem menichvoldelic. Se ioochten, se riepen: cruusten, cruusten! Voer die groene telgeren so belasten se hem mitten swaren cruce. Voer die bloemen gaven se doernen. Voer die bladeren gaven se naghelen. Voer die palmen sloeghen se hem mit roeden. Och huden hiet hi een coninc van Israel, ende en goede vridaghe sal hi sterven twisschen twee moerdeners! O corte blijtscap der werlt, hoe gheringhe bistu verwandelt! Dat mach men hier nu wal merken. O Iherusalem, du hebste menich paeschlam ghegeten; dit is dat waerachtige paeschlam, dat voer di ende voer alle die werlt gheoffert sal werden buten dinen poerten!

Ten vij[n] mael so laet ons sien, hoe Ihesus hem tierde inden tempel tusschen dien copers ende vercopers, die hi daer uutyaghede, ende hoe scerpelic dat hi se versprac, ende hoe dat hi daer die blijnden ende cropelen ghesont makede, tonende die werken sijnre aelmechticheit.

Ten viij[n] mael so laet ons merken die boesheit der rasender Ioden, hoe si hem tierden! Want sie steken haer hoveden te hoep, segghende tot malckanderen: ghi siet, wi en konnen niet bedriven noch vorderen! Wi hebben besloten dat wi den men-

schen doden willen, mer wi en stellens niet toe werke! Siet, alle die werlt volghet hem na! Merket wat eeren si hem doen, ende dierghelike. Item hoe dat si verspraken onsen lieven Heren, dat hi sich lieten laven ende so grotelic eeren. Ende die suete Ihesus antwoerde minlike, slutende int leste: ic segghe u, dat die stenen sullen roepen, ist dat dese swighen. Item als Ihesus alden dach ghepredict had ende ghearbeit, so laet ons mit hem dorstich ende hongherich gaen tot Bethanien, mit hem [toe] benachten in Marthen huus, etc.

Ten ix[n] mael laet ons wederom gaen mit Ihesus in Iherusalem, ende laet ons sien hoe dat hi den vigheboem vermaledide; want hi ghene vrucht voert en brachte, mer allene blader, daerbi beteykent sijn menschen die scone woerden hebben, mer gheen gode [*sic*] werken. Oec laet ons merken, hoe neernstelic dat hi inden tempel predicte ende mirakelen dede ende die Scrifture verclaert, die van hem ghetuuch gheven dat hi Gods Soen is. Ende des avendes laet ons wederom gaen, hongherich ende dorstich in Bethanien, ende daer laet ons benachten om toe horen wat Ihesus sprac onder die devote herten, die daer vergadert sijn.

Ten x[n] mael soe laet ons wederom gaen mit Ihesu in Iherusalem, ende laet ons sien die stride, die hi hevet mitten scriben ende pharizeen, ende die valsche opsette die se sochten om hem te begripen, ende hoe redelic ende wyselic dat hi hem antwoerde op hore questien, hoe scerpelic dat hi die scriben ende die pharizeen versprac, segghende: we u, ghi ypocriten, etc. Item daer moechdi horen, hoe suetelic dat hi menighe scoen parabole uutlecht voer den princen der priesteren ende voer den ghemenen volcke, ende nochtan niet en baten wat hi hem predicte, dat is te weten den hoeftheren der Ioden, die sine vianden waren.

Ten xj[n] mael so laet ons luusteren na Ihesum, onsen meister, int uutgaen van Iherusalem to Bethanien wert, teghen den avent; want hi ghevet sinen apostolen te kennen, dat na twen daghen paschen sal wesen ende dat hi ghelevert sal werden den princen der Ioden ende dat hi ghecruu[s]t sal werden. Och hoe voersienichlike gaf hi dicwil te kennen, hoe hi verraden, ghelevert, ghegeyselt solde werden, bespeghen ende ghecruust solde werden, eert geschiede; want van aenbeghinne sijnre menscheit wiste hi,

wat hi liden solde voer ons arme, sundighe menschen. Ende daerom gaf hi dat dicwijl te kennen, dat hi liden solde, eert geschiede, opdat wi daerna daerop denken solden, wanneert gheschiet waer. Item hier staet ons merkelic over te denken ende te edercauwen dat Sunte Johan Guldemont seit: also langhe als die doot Christi Ihesu vervolcht wert mit menigherhande laghen ende verspidinghe der Ioden, so en hadden se ghene macht teghen hem yet te doen; mer vander tijt dat Ihesus selven den doot vervolchde ofte iaghede, noch gonste des ghemenen volcs noch die weerdicheit der stat van Iherusalem noch die heilicheit der hoechtijt van paeschen en mochte sinen doot int minste niet verachteren noch vertrecken. Ja het scheen dat hi den doot terghede ende iaghede mit scerpen prediken, mit grote miraculen ende mitter groter eren ende lave, die hem gheschiede opden palmdaghe vanden ghemenen volke. Ende hiermede laet ons weder gaen in Bethanien mit Ihesu ende bliven bi hem als te voren!

Ten xij^{n} mael so laet ons overdenken den valschen, venijnden raet der princen der priesteren in Cayphas huus. Och si toghent ter herten, dat Christus die drie daghe ghepredict had teghen hem soe scerpelic! Och, dachten se, hoe sullen wijt te werke brenghen? Want si ontsaghen die ghemeente, mer niet ontsaghen se God ende creghen den duvel te baten of Iudas, den verrader, daer die duvel doer wrachte; want Iudas gaf den duvel stede mit sijnre ghiricheit. Och, onschemelic is hi ghegaen totten raet der bosen Ioden ende hevet sinen lieven meister gheveylt ende vercoft als ene snode, veyle waer, om xxx penninge. Och, hoe blide waren die valsche Ioden; want se saghen dat se horen valschen wille mochte volbrenghen! Och hoe bloetdorstich waren se! Och hoe neernstich was Iudas stede ende stonde te vinden, dat hi sine verraderie mochte volbrenghen! Och wat doestu, du aerdighe dief, die daer te stelen pleghet die aelmissen der armer lude! O valsche apostel, di deinen meister verradeste! O snode hont, die den ghebenediden Soen Gods veyle makes om so luttel vermaledides geldes. Om den hongher dijnre ghiricheit te versaden vercoepstu den beholder der werlt, den waerachtighen Godssoen. Och, du biste manslachtich, godslachtich! Du bedriveste erghe symonie boven die verraderie. Du leverste dat onnosel lam!

Och, wat is di nakende! Want mistroesticheit ende verhanghen dijns selves is ende sal wesen dijn eynde! Och wat hebste menighe brueder op der eerden, die di volghen in sunden ende oec in pinen! Och die wortel alles quades is ghiricheit!

Ten xiij^{n} mael so willen wi sien die suete vergaderinghe, daer Ihesus, Maria ende sijn discipulen ende ander devote personen vergadert waren in Bethanien. Och, laet ons merken die vurighe woerde, ende leringhe, die Christus uutghevet nacht ende dach voer alle die goede menschen. Item laet ons merken die suete reden tusschen den ghebenediden Ihesum ende sijnre weerdigher moeder Maria. Tis goet te merkè, dat sijs niet vergheten eǹ had wat hoer die Heilighe Gheest gheleert had, doe se den ghebenediden Godssoen droech. Och se wiste wal, dat se hem ontfanghen had, omdat hi verlosen solde dat menschelike gheslechte. Oec soe en hadse niet vergheten Symeons woerde; mer dat moederlike herte mochte doch niet lieghen. O suete, vuerighe herte des Soens ende der moeder! O minlike ghelaet tusschen die twe! O diepe ghedachte! O bernende versuchten! O minlike stortinghe der tranen! O corte woerde! O afgrondighe sinne! O sedighe wesen hore beider! Och die[t] hadden moeghen sien!

Ten xiiij^{n} mael so laet ons denken, hoe die suete Ihesus des merghens uutsende twe van sinen apostolen, alse Sunte Peter ende Sunte Iohan in Iherusalem, om toe bereyden die ghewoente des hoechtides, dat paeschelam.

Ten xv^{n} mael so laet ons merken, hoe hi teghen den avent scheide van Bethanien. Wal is toe vermoeden dat die alreweerdichste maghet ende moeder Maria mitten anderen devoten vrouwen hem gheselscap dede to voer die poerte van Iherusalem, ende oec sine apostolen waren bi hem. Och daer ghinct op een swaer scheyden, want die moeder moste scheiden van horen ghebenediden Soen. Och der tranen ende der banghicheit was goetcoep an beiden siden! Och hoe wal wiste si, dat se hem niet eer sien en solde, hi en waer in lastighen liden tusschen die hande sijnre viande. Hier bevelen se malcanderen Gode, dat kint die moeder ende die moeder dat kint! Addeu, mijn uutvercoren kijnt! Addeu, mijn uutvercoren moeder!

Ten xvj^{n} mael so laet ons gaen mit Ihesu in dat huus, daer

dat aventmael bereyt was. Daer sulle wi horen die hertelike woerde ende begheerte, die hi hadde tot onser salicheit; want doe hi dat paeschlam eten solde, doe sprac hi: och mit hoe groter begheerten heb ik begheert dit paeschen mit u te eten, eer ic sterve ende voer mine doet! Want hijt doch hertelike mit groten verlanghen begheert had, als die leste scheidelmaeltijt mit sinen vrienden te eten ende te holden.

Ten xvij[n] mael laet ons luusteren ende horen naden yamerliken woerden, die hy sprac tot sinen apostolen, alse datter een waer onder hem allen, dien [1] verraden ende leveren solden. Och hoe bedroeft waren die ghene die sich onschuldich kenden! Och hoe stijf hielt hem die valsche verrader, recht of hi daer niet af en wiste! Och hoe stijf hielt hie [*sic*] hem in woerden, als sulke luden pleghen te doen.

Ten xviij[n] mael laet ons overdenken ende sien, hoe dat die oetmoedighe Ihesus als een worm crupet vanden enen apostel totten anderen, wasschende hem hoer voete. Och het is te vermoeden, datter drierhande water toe was: ten eersten dat ghemeen water; ten anderen die minlike tranen, die hem uut sinen bermhertighen oghen uut medelidender herten des vals sijnre discipulen nederlopen mochten; dat derde water mochte wesen die sweet, die van sinen ghebenediden aensichte overmids den arbeit vallen of driven mochte. Och mit wat groten exempel der oetmoedicheit dede hi dit, alst wal schint uut sinen woerden, die hi sprac na dat wasschen der voeten.

Ten xix[n] mael so laet ons sien die grote teykene ende bewijs der minne, dat Christus dede nader voetwasschinge. Het en was hem nyet ghenoech, dat hi dat paeschelam mit sine discipulen ghegheten had ende dat hi hore alre voete ghewasschen had; mer boven dat, uut rechter minliker mildicheit so hevet hi ghegeven sijn vley[s]ch ende bloet ende al dat hi had tot eenre spisen ende drancke der sielen, ende daer hi des anderen daghes sacrificie mede doen solden opden altare des cruces. Och wat mochte hi meer doen dan hi ghedaen heeft! Hi gaf ons al dat hi was ende al dat hi had! Och hoe wonderlike ende hoe suete is dit,

1) Die hem.

als men[t] overdenct! Oec ist wonder boven wonder, dat hi ons priesters die macht ghegeven hevet te consacrieren sijn weerdighe lichaem van brode ende sijn weerdige bloet van wijn, in ghedencnisse sijnre passien ende sijnre minne, recht of hi ons te kennen wolde gheven, dat hi bi ons ende in ons wonen wil, als een weerdich brudegom mit sijnre bruut ende mit horen kinderen.

Ten xx[n] mael laet ons merken ende ansien die neernsticheit ende die vliticheit, die Christus dede, om Iudas van sijnre boesheit te trecken; want hi hem eerste mit ghemenen woerden anghinc, so dat nyement sijn quaet opset gheapenbaert en worde. Daerna wiessche hi hem sine voeten, ende noch en batet niet. Daerna gaf hi hem dat heilighe sacrament, nochtans en wert hi des niet te beter. Ende in somighen anderen woerden gaf hi Iudas ghenoech te kennen dat hijt wiste, nochtans bleef hi in sijnre boesheit.

Ten xxj[n] mael so laet ons merken in dien selven aventmael, hoe dat die suete ende gheminde discipel Iohannes ruste op die ghebenedide, weerdighe borst ons lieven Heren Ihesu Christi; want die heilighe kerke singhet van hem: Dit is die selve discipel, die op die borst des Heren inden aventmael ruste ende die ryvieren der evangelien uutter heiligher fonteynen der borst ons Heren ghedronken heeft, ende dat hem die hemelsche, heymelike dinghen gheapenbaert sijn gheweest.

Ten xxij[n] mael so moeghen w[i] uut desen voerscreven punten merken, hoe wonderlic dat die slaep is ende die ruste der bescouwers, anghesien dat Sunte Iohan sliep op die burste ons Heren, daer onse Here nochtans wachtende was so groten liden. O weerdighe bescouwers, hoe hertelike sidi verenicht mit Gode, ende hoe sachtelike rust ghi op die burst ons Heren! In wat hogher eren sidi verheven! Hoe lieflic sidi vercoren! Hoe sterclic sidi ghewapent! Want ghi heitet ende sijt ghenoemet die gheminde des Heren, als David secht: och ghi die slapet enen sueten slaep, ghi sijt eerfghename des Heren! Ghi sijt die lovende vrucht der heiligher kerke, ghi die sonen ende dochteren, die vander werlt versmaet sijt, kinderen der apostolen ende der propheten!

Ten xxiij[n] mael so laet ons luusteren na dat weerdighe sermoen, dat die suete, honichvloyende Ihesus dede, na dat heilighe

aventmael. Nyement en scrivet dat dan die weerdighe vrient Gods, Sunte Iohan evangelist, die op die bursten ons Heren ruste ende den honichdranck der vloyende minnen Ihesu daer uut ghedronken hadde ende ghesoken. Och dat sermoen is also hoghe, dattet gheen menschelic herte beghripen en can, hi en moet des hoghen aerns vloghelen ontfanghen hebben. Och hoe vriendelic gheeft die suete Ihesus sinen discipulen te kennen sijn bitter passie om te sterken ende te troesten! Och hoe hoechlic apenbaert hi die heilige drivoldicheit, ende hi doet al dat hi doen mach om sine lieve kinderen teghens den tocomende strijt te wapenen.

Ten xxiiij^{n} so laet ons bisunder uut alle den woerden des sueten Ihesus uutnemen ende crachtelic in onse herte printen dat sermoen ende dat nye sunderlinghe ghebot der minnen, dat hi sinen apostolen beval, segghende: dat is bisunderlinghe mijn ghebot, als dat ghi malcanderen lief hebt. Item hoe dat hi alle oersake des onvredes ende der onminnen nederlechde tusschen den apostolen, twistende onder malcanderen wie van hem allen die meeste scheen te wesen. Item overdenc bisonder, hoe dat hi prijst der apostolen ghelove ende stantachticheit, segghende: ghi sijt die ghene die mit mi ghebleven sijt in minen becoringhe, dat is in mijnre vervolghinge, die mi die Ioden hebben anghedaen, ende [ic] beschicke u dat rike, ghelikerwijs alst mi die ewige Vader ghescicket heeft.

Ten xxv^{n} male sulle wi merken, hoe dat Iudas sijns weghes is ghegaen, om te bedriven sine verraderie, derwilen dat Christus dat weerdighe sermoen dede sinen uutvercoren apostolen; want dat onreyne vat en was niet weerdich te ontfanghen den costeliken balsem der godliker woerden, daer die suete Ihesus dat lieve gheselscap mede lavede, ende men en sal gheen peerle stroyen voer die vule, onreyne verken.

Ten xxvj^{n} mael so laet ons overdenken ende horen den swaren val der apostolen, den welken die ghebenedide Ihesus hem nu te voren te kennen ghevet, segghende: ghi sult noch al te samen in deser nacht u alte seer stoten an mi ende swaerlike vallen; want die hierde sal gheslaghen werden, ende die scapen des cuddes sullen verstroyet werden.

Ten xxvij^{n} mael so laet ons horen wat bisunder die suete Ihesus Sunte Peter heeft toghesproken, als dat hi voer hem ghebeden had, dat sijn ghelove niet en solde vergaen. Item dat antwoerde, dat Sunte Peter ontfenc, vermetende hem grote dinghe voer Christum te doen boven die andere apostolen, dat hi, eer die han twie[werf] creyede, solde hem driewerf versaken.

Ten xxviij^{n} laet ons merken, hoe dat Christus dispensacie gheeft vanden budel, spekende van dier saken ende der malen te draghen inder tijt der toekomender tribulacien ende vervolghinge, ende vanden tween messen, gheheiten int ghemeyne sweerden, al en werent geen sweerden.

Ten xxix^{n} mael so willen wi mit Ihesu Gode lave ende gaen buten Iherusalem over die torrente van Cedron inden hof biden berch van Olyveten, ende crupen mit Sunte Peter, Sunte Iacob, Sunte Iohan, die sijn heymelic discipulen weren, om te besien hoe Ihesus hem tieren sal inden stride; want wi dat hertelic ende grondelic dat ynnerli[c]ste ende binnenste der passien wil overdenken, die moet hem leren scheiden uutten ghemenen gheselscap der werlt, ende hi moet hebben gansen gheloven ende ghehoersamheit mit Sunte Peter, ende striden teghen der werlt ghiricheit mit Sinte Iacob, ende minnen die reynicheit mit Sunte Iohan evangelist.

Ten xxx^{n} mael so willen wi merken die grote drofnisse, swaerheit, bevinghe ende anxte, die onse minlike Here willens ende wetens mit voersatigher wijsheit uutwendich toent ende sinen drien apostolen oetmoedeliken te kennen ghevet, segghende: mine siele is droevich totter doot toe! Och hoe wal sach hi wat nakende was, ende hoe vlitelic hi begheert die bittere doot te sterven. Mer die swaerheit nam hi willens an hem selven, tonende dat hi waerachtich mensche was. Och hoe vele ende menichvoldich waren die reden ende saken, die hem daertoe toghen ende brachten! Och hi sach alle die sunde, die ye gheschiet waren, die doe gheschieden, ende die geschien solden. Hi sach ende bekende alle dat liden, dat hi liden solde, alle dat liden ende medeliden, dat sijn lieve moeder, sine apostolen [ende] martelers liden solden om sinen wille totten eynde toe vander werlt. Item hi sach die boesheit der Ioden, die hem den doot andoen solden.

Hi sach Iudas toecomende verdoemenisse ende der ongheloviger ende sundigher menschen pine, ende hi sach oec die ondancberheit der gheenre, daer hi den doot voer liden solde, ende veel andere punten beruerden den sueten Ihesum alsulke banghicheit an te nemen, die te lanc weren te scriven.

Ten xxxjn mael so laet ons sien, hoe oetmoedelic ende hoe hertelic dat onse lieve Here scheyde van sinen lieven drien apostolen enen steenworp weghes, ende bughede sine ghebenedide knyen ende viel mitten aensichte inder eerden, anroepende ende biddende sinen hemelschen Vader teghen die toecomende passie ende pine, die hi liden solde, settende int sluten alle dinghe inden wille sijns hemelschen Vaders. Och hoe swaer was die strijt tusschen die natuerlike sinlicheit ende tusschen den redelike wille! Mer die redelike wille behielt die overhant in hem. Och die suete Ihesus dede der natueren baetscap, alst behoerde. Och hoe vreselic ende verveerlic stont hem voer in sinen gheest die beldinghe [1] des bitteren dodes.

Ten xxxijn mael laet ons merken, hoe dat hi opstaet van sinen ghebede ende coemt tot sinen discipulen, die daer sliepen van droefheiden, ende sie hoe sachtmoedelike dat hi se toesprac, ende bisunder Sunte Peter, [ende] vermaende hem ende heit hem [2] te waken ende toe beden. Item hoe hi anderwerf gaet bidden sinen hemelschen Vader, ende hoe dat hi weder coemt tot sinen apostolen, ende vint se noch slapende. Och al was hem banghe inder natueren, nochtans als een goed hierde so en vergat hi sijnre armer scapen niet, hi en sprac hem toe die slaperich waren, soe dat se niet en wisten wat se hem antwoerden solden.

Ten xxxiijn mael so laet ons mit rechter andachticheit merken, hoe dattet nu gaet mit onsen lieven Heren inder derder reysen sijns ghebedes, daer hi die selven woerde sprac, die hy eerst ghesproken had, of den selven sin. Item laet ons merken, hoe dat die engel sienbaerlic, minlic ende hertelic hem troeste, ende sommighe vermoeden so wast Sunte Michael, die daer was prince der synagoghen, derwelker Christus Ihesus dat uutvercorenste,

1) Beelding, beeld.
2) Het H. S. heeft: heitende.

weerdichste lit was. Och wat mochte die enghel segghen tot sinen lieven Heren? O Here, dijn is die cracht, dijn is die moegentheit! Wiltu, du moegheste dat menschelike gheslechte verlosen, ende dierghelike. Oec so moeghen wi sien Ihesum inden uuttersten strijt, arbeiden[de] ende worstelende; want die strijt was onsprekelic tusschen die natuerlike lust ende die redelike wille of begheerte. O alrepijnlicste bangicheit des edelen herten Ihesu! Och hoe claer ende hoe levende ende bevoeliken stont di, o suete Ihesu, al dine pine voer oghen. Mer doch dijn ghebet en wort daermede niet ghehindert noch dine redene ende verstant. Och hi bat voer hem selven, als voer sine glorificieringhe, als die leeres segghen, ende voer die salicheit sijnre uutvercorenre. Och wille wi weten hoe vuerich ende hoe crachtelike dat hi gebeden hevet, siet an sinen swaren sweet, uutberstende over al sijn lijf, vanden hoevede totten voeten, ende overvlodelike drupende ende lopende totter eerden, als dropelen bloedes. Och het is te vermoeden, datter niet wenich sweets en was, wanttet ter eerden liep. O bernende, heite oven, daer sulke vonken uut coemen! O heite batstove, daer sulke dropelen uut liepen! O edel harte, o weerdighe aderen, o duerbar vat, daeruut coemt so costelic nat! Teghen die cracht der minnen en mach niet staen. Och [die] sinlike natuer bughet den hals; se wil staen bereyt te doen wat reden ende minne ghebiedet. Dat edel bloet, dat hi swete, tughet ons ghenoech die ghehoersamheit der natueren ende die grote minne, die hi had om ons te verlosen; want in hem en was oec ghene wedersporicheit.

Ten xxxiiijⁿ mael laet ons merken, hoe dat hi sijn apostolen ten derden mael wecket, die daer slapende waren, mer mit sueten woerde onder al seghende: staet op ende laet ons gaen te ghemoete denghenen die mi soeken! O edel kempe, onser alre voervechter! Du waerste waerachtich willich ende onverveert dine vianden toe ghemoete te gaen ende den doot voer ons te sterven, ende willich sacrificie dinen hemelschen Vader te offeren voer onser alre sunden!

Ten xxxvⁿ mael laet ons sien, hoe dat die suete Ihesus sine vianden verwachtende is, ende hoe dat die Ioden als verwoede honden comen inder duustere nacht mit stocken, mit

kusen [1], mit lanteernen, mit sweerden. Ende die valsche verrader Iudas ghinc voer hem, als een bose leydesman. Och hoe suetelic sprac die minlike Ihesus: wien suecti? Ende si antwoerden fellike: Jhesum van Nazareth! Ende hi seghede: ic bint! Ende se vielen achter rugghe ter eerden. O ghi valsche Ioden, waer is nu uwe macht? Moechdi wat, so toendet! Mer neen ghi! Och hoe lichtelic hadde hi se al moeghen verderven ende vernieten! Wat hadden se moe[ghen] bedriven, had hi sine mach[t] willen tonen?

Ten xxxvj^{n} mael laet ons die Ioden sien opstaen, bevende, verblint ende oec verslaghen van moede, ende hoe dat Ihesus anderwerf vraghede: wien suecti? .ende hoe dat die Ioden antwoerden, ende hoe dat Ihesus sprac: ist dat ghi mi suect, so laet dese mijn discipulen vrey en wech gaen! Och hoe solden se mit sinen discipulen gheleeft hebben, haddet Ihesus niet verhuet! Mer hi had in sinen ghebede tot sinen hemelschen Vader sijnre apostolen vermaent ende crachtelick voer hem ghebeden, als dat evangelium uutwiset.

Ten xxxvij^{n} mael laet ons merken dat valsche teyken, daer die valsche verrader Iudas sinen sueten meyster mede leverde inder Ioden hande; want hi verriet hem mit eenre grueten ende cussen des vredes. Ende die goedertieren, minlike Ihesus en heeft hem niet gheweygert den mont, mer sinen ghebenediden, honichvloyenden mont, daer ghene valscheit in en was, heeft hi vriendelike ghevoecht ende verenicht anden mont des verraders, die vol boesheiden was. Ende daerenbaven, o suete Ihesu, om te vermorwen dat versteende herte, so hebstu hem vermaent der older vrientscap, segghende: vrient, waerto bistu ghecomen? Ende want dit niet en halp, so hebstu, o bermhertighe Ihesu, hem scerpeliker toeghesproken, segghende: o Iuda, hoe dorstu den Soen des menschen mit enen cussen ende teyken des vredes verraden?

Ten xxxviij^{n} so laet ons sien die bose menichte der Ioden, hoe ghierich ende hongerich dat se waren, als rasende honde ende als grymmende lewen ende als gripende wolve om te vanghen, te gripen, an te tasten ende te verslinden dat onnosel lam Christum

---

1) V. heeft: kuesen = knodsen. Zie Kiliaan in v. kuyse en kudse.

Ihesum, ende hoe dat die elven apostolen bereyt stonden om horen lieven meyster te helpen, alst wal scheen in Sunte Peter, die Malchus sijn oer afsloech. Mer die goedertieren Ihesus benamt[1]; want hi hem geboet dat hi sijn mes in sijn scheide steken solde, ende daerenbaven sette hi Malchus sijn oer an, ondoechde mit doechde te lonen[2].

Ten xxxix^{n} mael so laet ons mit yamerliken bedrofden herten ansien, hoe dat die vermaledide, bose Ioden, niet achtende dat si twewerf ter eerden ghevallen weren in onmachte mit horen hernisse, faclen ende wapen, overmids cracht der sueter woerde ende claerheit sijns aenschijns, alse die sommighe segghen, ende oec versmadende die goedertierenheit Ihesu, die hi bewees Malchus sijn oer wederom an sette[n]de, so sloeghen se die felle, wrede, stinkende hande an dat suete, onnosel lam Ihesum. Och hoe wredelike saghen si hem an! Hoe venijndelike beten se op hoer tande! Och se briescheden alse lewen, also dat hi tot hem sprak: ghi sijt uutghegaen alse tot enen moerdenaer mit sweerden ende kusen om mi te vanghen, etc. O minlike Ihesu, hoe dicke ende menichwerve hebben die valsche Ioden bestaen di ter doot te brenghen; want alse nu wolden si di vanden berghe scuppen om di den hals te breken; alse dan wolden si di stenen; alse op een ander tijt senden si hoer dienres uut di te vanghen, ende nu desghelijcs. Mer si en hebbens gheen macht ghehad ter tijt toe dattu ghesproken hebste, segghende: dit is die ure ende die macht der duusternisse, die u mijn vader gheoerloft hevet uwen bosen willen te volbrenghen. Och die gripende wolve ende die alrefelste beeren ende die verwoede honde en pasten niet veel op die minlike vermaninghe, mer sie grepen di ende bonden di, o sachtmoedighe Ihesu, om di te brenghen in die stat van Iherusalem totten heren, die hem uutghesent hadden.

Ten xl^{n} mael so moghen wi sien, hoe dat die arghe, bose menschen inder donker nacht mit hem leefden. Och, als Bernardus secht, se worpen hem een yseren keten om den hals, ende alst goet te vermoeden is, so bonden si hem sine gebenedide

1) Belette het. Benemen, *intercipere* bij Kiliaan.

2) Het H. S. heeft: te lonende.

hande also wredelike, dat hem sijn ghebenedide bloet ten neghelen uut mochte bersten mit groter opswellinghen. Och hoe wert hi mit sinen sconen, weerdighen hare ende mit sinen sconen baerde ghetagen ende ghepluct, ter eerden gheworpen ende ghesleept ende mit voeten ghestoten! Och dat mach een yeghelic devoet herte wal denken, ende desghelijcs vele meer. Och se leveden also onmenschelike mit hem, dat sine apostole uut groten anxt ende drucke ghingen lopen; want sijs niet sien en moechten, screyende uut groter droefenisse. O soete Ihesu, een van dinen discipulen of apostolen hevet di verraden ende overgelevert, ende die anderen sijn van di ghelopen. Alleen bistu gebleven inden stride als een ghevangen man!

Ten xli^n^ mael so willen wi gaen totter weerdigher, glorioser, bedructer moeder Gods, Marien, besiende wat se maket; want het is te vermoeden, dat si al dit werk sach inden gheeste; want hoer God dat wal gheven mochte; ofte die engel mocht hoer segghen, of sommighe vanden vluchtighen discipulen. O Maria, dijn enige uutvercoren Soen wert gheleidet als een onnosel scaep totter doot! Si hebben hem ghevangen, ende hi en heeft des niet willen kieren. Hi is ghebonden, ende men en heeft hem niet horen murmurieren. Hi is gheleydet, ende hi en is niet achterwert ghegaen. Hi is ghetogen, ende hi en heeft niet gheclaghet, mer hi gaet daer heen als een sachtmoedich scaepken, hi swighet als een ionck lameken ende hi lidet hem verduldelick als een oetmoedich wormken. O Maria, aldus ist mit uwen lieven, enighe kinde ghelegen. Blivet daer ghi sijt tot merghen vro, dan sult ghi u lieve kint moghen sien!

Ten xlij^n^ mael so laet ons Ihesum volgen tot Annas huus ende laet ons sien, hoe spottelick, verveerlic ende scympelic dat hi ghelevert was voer Annas, ende hoe dat Sunte Peter volghede van veer ende die ander discipel, die men meent dat Sunte Iohan was; want se wat vurigher schenen te wesen inder minnen dan die anderen ende daerom weder quemen om hem te volghen ende dat eynde te sien. Och hier moghe wi denken ende sien die priesters, die scriben ende die oldermans der Ioden, vergadert, opgheswollen alse padden teghens Ihesum, alle van enen gheliken opsat hem te brenghen totter doot. Och hoe blide wa-

ren se ende hoe lachden se tot malcanderen, recht of se segghen wolden: hier is [hi], of wi hebbenen nu, daer wi langhe om ghearbeit hebben, ende veel desghelijcs. Och wat gheruchte, wat wolinghe ende wat bespottinghe was in Annas huus onder diegeen, die den ghebenediden Ihesum ghevangen hadden! Een yeghelick mochte hem beroemen vandat quaet, dat hi den sueten, ghebenediden Ihesum onder weghen ghedaen hadde.

Ten xliij^{n} mael so sien wy daer den ghebenediden Ihesum, staende mit ghebonden handen ende, als te vermoeden is, mit bloedighen voeten ende mit somighe anderen bloedighen leden; want se hem wredelike onder weghen stieten ende onder hoer voeten ghetreden ende mit yseren keten ghetogen hadden. Och daer staet hi voer den olden biscop, opgheblasen [1], vol symonien, vraghende hem na sinen discipulen ende van sijnre leringhe. Ende hoe minlike ende sedelike dat Ihesus antwoerde, om welke antwoerde Annas knech[t] so onschemelic, wredelic ende harttelic sloech den ghebenediden Ihesum an sijn minlike kinnebac. Ende als sommighe segghen, so wast die selve Malchus, dien Ihesus sijn oer ghenesen had. Item hier moeghen wi merken, hoe goedertierlic, hoe sachtmoedelic dat Ihesus denghenen mit reden betaelde, die hem soe wredelic gheslagen had, ende mitter herten bereit was an die ander kinnebac gheslagen te wesen. Och al wast dat hem sijn kinnebac seer we dede ende hem swellen mochte vanden slaghen der harder, wreder, vermaledide hant, nochtant en wert hi niet verstoert noch beroert in sijnre redelicheit of mit enigher onlidesemheit. Och hoe wenich was Annas gront [2] mit sijnre gheselscap, die dit saghen ende niet en berispten ende horende Christus onscolt niet en verantwoerden. Mer alsulken here alsulken knechte, ende hoe die here is so sijn die knechten. Dat mach men hier merken; want die knecht dochte, alst oec waer was, sinen meister seer lieve daer an te doen. Och wat valscher eynde wil hieruut comen, daer dat beghinne aldus arch, valsche ende bose is!

Ten xliiij^{n} mael laet ons overdenken, hoe dat die prince ende

1) Volgens V. Het H. S. heeft: geblasen.

2) Gemoed. De zin schijnt te wezen: hoe weinig gevoel was er bij Annas en zijn gezelschap.

dat hoeft der apostolen, Sunte Peter, die hem so grote dinghen heeft vermeten te doen voer sinen meister, hem driewerf so yamerlike versakede, recht of hi des mans nye ghesien en had. Och men mach wal denken, dat hi groet yamer sach an sinen meister, eer hi daertoe quam dat te doen. Och hi sach mannen ende vrouwen, ionc ende olt, op sinen meister ghestelt om hem dat argeste te doen, ende daerom wert hi wonderlike ende onbegripelick seer beanxt ende verveert ende bevende. Doch die suete Ihesus dede op die oghen sijnre bermherticheit ende sach Peter an, also dat hi uutghinc ende wert screyende.

Ten xlv[n] mael laet ons Ihesus gheselscap doen van Annas huus tot Cayphas; want hi ghebonden als toe voren tot hem ghesant wert. Och wat gheruchtes, wat ghescals ende wat runinghe [1] hadden si bi nachte op der straten, doe se hem leyde, etc. Daer moeghe wi sien vergaderen te samen die vette stieren *ende ossen*, die priesteren der Ioden, die lose scriben ende olde vossen. Hoer opset is dat se Ihesum ter doet willen brenghen, hoe sijt oec maken.

Ten xlvj[n] mael laet ons sien, hoe dat se valsche ghetuuch sueken teghen Ihesum ende hem valschelic beschuldighen ende beclagen; item hoe dat hi vanden oversten biscop Cayphas menichsins anghetaelt [2] wert, ende hoe die suete Ihesus op alle die woerde swighet ende lettet al over hem gaen.

Ten xlvij[n] mael laet ons horen, hoe dat Ihesus wort beswaren bi den levendighen Gode die waerheit to segghen van Cayphas, ende hoe minlic dat hi hem antwoerdet.

Ten xlviij[n] mael soe laet ons sien, hoe Cayphas, den ypocrijt make[n]de, sijn cleder scoerde voer al dat volc, recht of hi segghen wolde dat Ihesus had gheblasphemiert ende den doot verdient, ende sprac tot sinen valschen medeghesellen: wat behoeve wi meer ghetuge? Recht of hi segghen wolde: den doot heeft hi wal verdient, als ghi wal ghehoert hebt. Nochtans so scheent, dat die bose symonie des biscops sijnre ghesellen sin horen solde [3]. Si riepen alle, dat hi den doot verdient had. O lose biscop, o valsche raetsluden!

1) Geloop.

2) Aangesproken.

3) De zin is: nochtans scheen het, dat de simonie van den Bisschop

Ten xlix^{n} mael so moeghe wi merken, hoe dat Cayphas knechten, die Ihesum hielden dat hi niet wechlopen en solde, ende dier ander raetsluden knechten, die daer weren, bespotten ende begecten onsen lieven Heren, alsof hi geclike ende vermetelike of blasphemierende ghesproken had teghen God aelmechtich, ende begonsten hem te slaen in sijn ghebenedide aensichte ende op sijn hovet. Item se speghen hem in sijn aensichte, recht of hi een snode, stinkende mensche hadde ghewest. Item se gheven hem soe grote, wrede halslaghe, dat is te vermoeden dat sine ghebenedide tonghe ten monde uutghinc. Oec sloeghen si hem dwers mitter hant an sinen kynnebacken ende an sinen mont, dat men wal mach vermoeden sekerliken dat se seer gheswollen waren overmids herdicheit ende veelheit der slaghen.

Ten l^{n} mael so laet ons wal wegen ende merken ende overdenken die schoenheit, die hi gisteren had, ende [dat] ghebenedide aensicht, dat hi nu hevet. Och dat aensicht ende die hals sijn so yemerlic gheswollen! Oec is dat voerhovet, die mont ende die wanghen ende dat ghebenedide heel aensicht vol leliker cladden ende van snotte behanghen. Het is goet te vermoeden dat hem nese ende mont bloede, ende bi aventueren so en mochten si die lelicheit sijns aensichtes niet verdraghen, die si hem selven ghedaen hadden mit horen bespien [1] ende slaghen.

Ten lj^{n} mael so laet ons wal weghen, hoe dat [si] sijn minlike aensicht behiengen mit enen vulen clede, ende bespotten hem als enen sot, ende stietenen ende smetene ende riepen mit hem geckende ende segghende: prophetiere ons, Christus, wie is dieghene die di gheslaghen hevet? Recht of se segghen wolden: du gheveste di uut voer enen wisen prophete; rade nu, o arme sot, wie dieghene was die di gheslaghen hevet.

Ten lij^{n} mael so laet ons merken, hoe dit werc der dienres of der knechte horen meisteren seer wal behageden, ende hoe se ghingen, daer twe ende hier drie, [ende] hielden raet mit malcanderen, hoe si solden Ihesum moeghen brenghen ter doot voer

---

de mening zijner gezellen wilde hooren. Het woord simonie is hier, in ruimeren zin dan gewoonlijk, in de beteekenis van boosheid gebruikt.

1) Bespuwen.

Pylatum, ende niet veel en rusten van alle der nacht om dat ghebenedide bloet des onnoselen lams te storten.

Ten liij^n so is te vermoeden, dat die vule, bose ende onnutte knechten, oerlof hebbende van horen heren hoer hantspel ende spot te driven mit Ihesu, al totten daghe toe, ofte also langhe als sijt vermochten, niet en verminreden; want hoer opset was doch dat se hem doot hebben wolden, ende daer dede si hoer beste toe, behalven dat sijs niet en deden [1], overmids dat ontsich vanden Romeynen ende anxt des ghemeynen volkes Want dat evangelium van Sunte Lucas secht, dat se hem veel ander dinghen verweten, blasphemierende teghen hem, in dier nacht. Soe mach men oec wal merken, dat se hem veel [meer] andeden dan daer ghescreven staet. Oec hadden se anxt datten Pylatus bi aventueren quijt laten solde, of datten hem die ghemeente ontweldighen solde. Oec is die nacht omschemel ende *die boesheit* der Ioden was groet, ende die snoetheit ende boesheit der knechten was onsprekelic ende onschemel ende wreet. Och Ihesum en lieten si ghene ruste hebben!

Ten liiij^n mael laet ons gaen tot Marien, der bedroefder moeder. Och hoe wee is hoer te moede, alst wel te geloven ist. O Maria, dijn kijnt, die daer is dat licht, wort verdonkert der werlt. Sijn minlic, begheerlike aensicht dat is bespeghen ende ontreynt mitten stinkenden cladden. Dat ewighe woert ende wijsheit des Vaders die wort boeslic ende schentlic bespot. Die eengheboren Soen dijns meechdeliken ende ioncferliken lichaems wert wredelic ghehalslagen. Dat onnosel lam is onder die wolve ende onder die honden gheraect. Och hi is hem selven seer onghelijck! Maket vrede teghen die merghenstont; want men sal hem brenghen tot Pylatum.

Ten lv^n mael so laet [ons] besien, hoe dat die vianden Christi, die te samen gheslaten hebben den ghebenediden Ihesum ter doot te brenghen, des mergens inder dagheraet vergaderen om hem te leiden tot Pylatum ende mit valscher loghentael te beschuldighen ende te bedraghen, ende hoe dat se hem noch eens riepen in horen raet, hem vraghende of hi Christus waer. Ende dat deden

1) Het H. S. heeft: doden.

si; want si wisten wal dat Pilatus dat niet liden en solde willen, dat hem yement Christus maecte of coninc, om des keysers wille, wes dienre dat hi was.

Ten lvj^{n} moegen wi merken, hoe yamerlic dat hi ghebonden was. Mit harden, scerpen banden wert hi gheleit tot Pylatus huus. Ende hier moeghen wi oec denken, hoe dat die weerdighe, bedructe moeder Maria niet veer vander doren en stont om horen lieven Soen te sien; wanttet schoen licht dach was. Och se mochten sien; mer het is te vermoeden, dat se hem mitten eersten niet en kende, alsoe yamerlic ende onsprekelic was[hi] mismaect vanden fellen Ioden. Och wat spottinghe, wat stotinghe ende wat smerten mochten hem die vule, onnutte boeven andoen! Ende hoe moste die arme, bedructe moeder navolghen, siende die wreetheit ende boesheit die se horen lieve, uutvercaren Soen andeden! Item die evangelist secht hier van Iudas, den verrader, hoedat hi, merkende dat sijn meister, also yamerlic mismaeket, ter doot verwesen was, hem bedroefde ende sijn scolt bekande ende die penninghe van hem werp, ende hem selven verhenc ende barst middes ontwee, dat hem sine darme uut sinen lieve liepen.

Ten lvij^{n} so laet ons sien die princen der Ioden ende der priesteren, vergadert voer Pylatus huus, ende van ghevensder heilicheit en wolden si niet in dat huus [van] Pylatus gaen. O blinde boesheit! Si hadden anxt bevlect te werden van eens heidenmans huus, ofte des richters woninghe in te gaen; mer si en makeden geen consciencie te storten dat bloet des onschuldigen ende des onnoselen Godssoen ende Marienkint. O Maria, luustert ende siet wat uwen kinde overgaet!

Ten lviij^{n} mael so laet ons horen, hoe dat die Ioden, stoltelic ende lude roepende, Pylato den richter anghingen, segghende: waer dese niet een misdadich mensche, wi en haddens di niet ghelevert! Recht of si seggen wolden: wi sijn manne van conscienciën, die node teghens God ende sine ghebade doen solden. Wi hebben dat gheestelike regement. Wi sijn die gheleerdeste ende die oversten des volcs. Men solde billics ons gheloven sonder meer ander ondersuekens toe maken. Och Pylatus mochte wal vraghen, wat se teghen Ihesum te segghen hadden, angesien dat se hem leverden, gebonden als enen moerdener ende als een

misdadich mensche, die den doot verdient heeft. O Pylate, hoer se seggen dat hi een misdadich man is! Och vraghe of laet vragen na sinen werken, na sinen leven ende na sinen prediken! Laet spreken die beseten hebben geweest, die hi verloest hevet. Laet antwoerden die crancken, die hi ghesont gemaect hevet; die malaetschen, die hi ghesuvert hevet; die stommen, die hi heeft doen spreken; die dove, die hi heeft doen horen; die blinden, die hi heeft siende ghemaect; die lamen, die cropelen, die hi hevet gaende ghemaect, ende die doden, die hi verwect heeft. Laet dese antwoerde ende ghetuuch gheven, of Ihesus een misdadich man is, als die Ioden valschelic segghen ende liegen. Doch se beschuldichden ende beclachden Ihesum in dier saken, als men int evangelien merken mach. Item Pylatus seghede, dat se en nemen solden ende ordelen na hore ewe. Mer die arghe, bose scalke antwoerden, dattet hem niet toe en hoerde *yement* ter doot te brengen. Och se deden hoer beste! Oec en spaerden se namaels Sunte Steven niet, ende al sonder Pylatus. Ende si en hadden Ihesum niet gespaert voermaels, dicwijl bereit wesende hem te stenen, als dat evangelium secht, want si dedent of lietent doen na horen vermoegen; mer die tijt der doot Christi en was noch niet gecomen, nadat die heilige Scrift van hem sprac.

Ten lix[n] mael laet ons sien, hoe Ihesus wert geroepen int gerichte voer Pylatus ende wert anghespraken, als dat evangelium secht, of hi oec coninc der Ioden waer. Waerop hi antwoerde, sachtmoedelic als een lam, in teghenwoerdicheit der gheenre die hem beschuldichden ende gheaccusiert hadden, mit soe sediger stemmen ende mit luttel woerden, mit gheneygeden hovede, mit bevelliken aensichte, mit nedergheslaghen ogen, bereyt te horen alle die smaheit, die men hem oversegghen wolde, ende willichlic totten toecomenden slagen.

Ten lx[n] mael so laet ons merken, hoe dat Pilatus Ihesum ontschuldichde, segghende dat hi gheen sake des dodes in hem en vant; ende hoe die bose, rasende Ioden alse honden meer ende meer belasten ende beswaerden die saken, daer se hem mede beschuldicht hadden ende beclaget; ende hoe dat Pylatus Ihesum hiernae vraghede [ende] hem verwonderde, dat hi niet en antwoerde tot enighen woerde, dat hi hem vragede; ende hoe hi

int leste vernam, dat hi was van Galy[l]een gheboren, daer Herodes, die coninck, macht hadde.

Ten lxj^n mael so laet ons overlegghen, hoe Marien te moede was in horen herten, doe se alle dese accusacien ende beschuldingen hoerde over horen lieven Soen, ende se wal wiste dattet al valschelic ghebloghen was ende versiert[1], dat die bose ende valsche Ioden Pylatum anbrachten.

Ten lxij^n mael so laet ons Ihesum sien uutcomen om tot Herodes te leiden. Och men kaetschede mit hem als mit enen ballen, vanden enen richter totten anderen, mit groter confucien, mit groter sceemten ende mit groter smerten; want vanden gaerden, daer si oen vienghen, wert hi gheleyt eerst tot Annes huus, van Annes tot Cayphas, [van Cayphas] tot Pylatum, van Pylatus tot Herodes, van Herodes wederom tot Pylatum. Ende Pylatus brachten voert in schympe ende in spotte totten volke, als men noch bet horen sal, ende ten laetsten vandaer totten berghe van Calvarien. O Maria, weerdighe moeder ende bloyende rose, volget ommer na uwen ghebenediden Soen, dat onnosel lam!

Ten lxiij^n mael so laet ons bi Ihesum gaen staen voer den coninc Herodes, horende wat hi hem vraget ende toesprac; want hy mochte hem vraghen of hi die gheen weer, om wees wille sijn vader so veel kinderkens ghedodet had; item of hi dieghene was, daer Sunte Iohan Baptista so veel loves van ghespraken hadde, ende of hi Messias waer, die also vele mirakelen dede, daer hi so vele af had horen segghen; ende veel ander curiose vraghen mocht hi hem voer legghen, daer hem Ihesus niet op antwoerde. Item hi had ghehapet uut curioestheit enige mirakele van hem te sien, dier Ihesus een noch en gheen doen en wolde; want die tijt sijns lidens was ghecomen ende die tijt der mirakelen was opghecortet.

Ten lxiiij^n mael; laet ons sien, hoe verveerlic ende hoe wredelic, stoltelic ende boeslic die princen der Ioden stonden ende beschuldichden Ihesum voer den coninc, ende hadden yo anxt dat hi uut horen handen comen mochte of solde, ende datten Herodes verlosen ende quijt helpen solde. Item hoe dat Herodes,

---

1) Het H. S. heeft: visiert.

opgheblasen ende hoverdich van moede, Ihesum versmade, mit al sinen ghesinde, ende lieten cleden mit enen witten clede als een puer geck of dwaes; want hi niet en antwoerde noch en dede na sijnre begheerten. Ende sijn ghesinde deden hem daertoe alle versmaetheit ende bespottinghe, recht als enen onwetenden dwaes; want hi horen coninc niet gheeert en hadde, die hem also lichtelic hadde moeghen helpen, als se meynden.

Ten lxv[n] mael laet ons mit Marien gaen staen voer die dore of poerte, so moeghen wi den bespotten ende begecten ende mismaecten Ihesum wal besien mit andachtighen medeliden. Och hoe glorieerden die princen der Ioden; want se hem mit logentael ende mit valscheit van Herodes handen hadden weder vercreghen, hapende dat hi nu niet en sal moeghen ontgaen, malcanderen toestecende [1] dat se ommer vaste bliven solden in horen opset, totter tijt toe dat se den man ter doot mochten brenghen, ya niet anghesien wat Pylatus daerover wisen solde. Och hoe lieten se [2] op die straten voer den volke, recht of se segghen wolden: wi hebben di den man verwonnen voer Herodes! Wi en dorven niet sorghen, dat hi ons sal ontweldicht worden!

Ten lxvj[n] mael so laet ons Ihesum sien brenghen wederom van Herodes tot [Pylatum], also ghebonden ende mysmaket, ende sijn bedructe moeder hem navolghende, also na als se ommer mochte.

Ten lxvij[n] mael soe willen wi merken, hoe dat Herodes ende Pylatus overmids die sendinghe Ihesus ghevriende sijn ghewoerden; want se te voren viande waren; want lichtelic versuenen die quade honde, die bassende ende rasende waren, opdat se dat onnosel lam verschoren mochten.

Ten lxviij[n] mael so laet ons mit Marien staen ende merken, hoe dat die suete Ihesus voer Pylatus staet, ende hoe dat Pylatus Ihesum ontschuldichde voer die bose Ioden, bibrenghende dat oec Herodes hem hevet laten gaen als enen man die des dodes niet verdient en had, int leste slutende dat hi hem wil laten gheyselen ende castien, of hi wat misdaen had, ende dan vri

1) Volgens V. Het H. S. heeft: toestepende.

2) V. heeft: ghebeerden sie.

ende los laten gaen. Mer niet te myn, die Ioden en lieten hem niet ghenoegen; want si wolden al meer hebben, want si wolden sinen doot of sijn leven hebben, ende anders en wolden si niet te vreden wesen.

Ten lxix^n laet ons merken die anderde cloecheit[1], die Pylatus vant, om Ihesum uutter bosen Ioden handen te verlosen, ende sunderlinge hoe hi den Ioden voerleide van Ihesus ende Barrabas, welken van desen tween dat se quijt ende los hebben wolden; want Barrabas was een averdadich bose mensche ende een toestaker des oploeps ende twidrach der bloetstortinghe onder dat volc. Oec en had Pylatus nummermeer vermoet, dat se dien man quijt eyschen solde voer Ihesum, den onnoselen; want hi wel wiste, dat se hem uut nydicheit hadden ghevanghen ende ter doot brenghen wolden sonder enighe sake. Oec had hi dicwyle horen segghen van sinen mirakelen ende van sinen discipulen ende van sijnre wijsheit ende sijnre scoenre uutsprake, ende hoe scerpelic dat hi se plach te berispen, die overste der Ioden, ende dat se hem daerom haten en vervolchden.

Ten lxx^n mael so laet ons merken, sien ende horen, hoe dat die princen der Ioden als brieschende lewen begonden te swellen ende den volke toe te spreken ende toe te staken[2] segghende: eyschet Barrabam quijt, ende roepet al dat men Ihesum dode! Want dat ghemeen volc is lichtelic te verleiden bi sulken volc als die princen der Ioden weren; want se gheven hem eendrachtelic ende vuerichlike te verstaen, dat Ihesus een bedriegher waer des volkes, ende dat hi Moyses ewe te niete maecte, ende dat hi een blasphemiere Gods waer, ende [dat] van node waer voer dat ghemeen goet, dat se hem eyschen solden voer Pylatus, om hem ter doot te brenghen. Ende hierom riepen si alghemeenlic mit luden stemmen: doet desen en wech ende maecten ons quijt overmids den doot, ende laet ons Barrabam vri beholden. Item laet ons merken, dat si Ihesum noemden den man ende niet Ihesum[3] uut groter onweerdicheit, recht oft niets weert en waer. Och hoe onghelijc is die stemme een [*sic*] palmdage ende nu! O raserie ende verblintheit der Ioden! Wat begheerden si anders

1) List. Zie Kiliaan.

2) V heeft: toe te spreken ende toe te stoepen.

3) Volgens V. Het H. S. mist de woorden: ende niet Jhesum.

dan dat men dat lam doden solde ende den wolf solde laten lopen, ende dat men doden solde denghenen die die doden levendich ghemaect had, ende denghenen laten leven die die levendighe dode.

Ten lxxj^{n} mael so laet ons merken ende weghen in onser herten, hoe dat Pylatus noch een ander manier sochte Ihesum quijt te laten, of om hem te helpen. Wat wildi, sprac hi, dat ic doe mit Ihesum, dien ghi hebt beschuldicht ende bedraghen, dat hi hem vermetet Christum, den coninc, te wesen? Och si riepen alle ghemeenlic ende seer verveerlic als woedende honden: cruusten, cruusten! O Maria, bedructe moeder, hoert dese bloedige begheerte der boser Ioden ende hoeren veninighen opsat int alreargest, dat se uwen lieven kinde doen mochten!

Ten lxxij^{n} so wille wi luusteren wat Pylatus noch den Ioden voerleide; want hi sprac: wat hevet dese man misdaen, wes bloet ghi so ghirich sijt? Och hier secht Nycodemus, dat *die richter* Pylatus veel menschen sach staen screyen onder die gemeente, dier somich of waren die Christus ghesont ghemaect had, ende somich van dien riepen ende segheden, dat se van Christo ghesont waren ghemaect ende gehulpen, ende dat die richter bevende totten volcke sprac: wat wildi storten dat onnosel, onschuldighe bloet, etc. Doch wat hier af is, dat bevelic Gode en den clerken. Ic holdes mi an dat heilighe evangelium, daer wi in vinden, dat Pylatus ghene sake en vant om Ihesum te doden, mer hi wolden laten gheyselen, als hi te voren had ghesecht. Mer doe die Ioden dat hoerden, doe riepen si mit luder stemmen ende mit crachtiger stemmen, dat men hem crucen solde, recht of se segghen wolden: dat wi mit rechte niet crighen en moeghen, dat wille wi mit roepen vercrighen; daer en sal oec onder ons ghenen vrede wesen, tensi dat ghi den man dodet ende ons des verleiders quijt maket.

Ten lxxiij^{n} soe laet ons merken, hoe dat Pylatus hem bedachte den sueten Ihesum sijn cleder uut te trecken ende bloet te maken, toe binden ende gheyselen ander columpne, verhapende, als die Ioden sien solden dat hi so yamerlic begadet[1] waer mit geyselen, dat si dan aflaten solden.

---

1) Ontsierd. Leelick begaeden, *dedecorare, deturpare*. Kiliaan.

Ten lxxiiij[n] so moeghe wi hier setten dat wi lesen in Sunte Brigitten revelacien of openbaringe, als dat die gebenedide Ihesus, doe hi totter columpnen quam, dat hi sijns selves cleder willichliken uuttoech ende selven sine eerweerdighe hande ende arme an die columpne voeghede, ende sine vianden bonden se te samen sonder enighe bermherticheit, wredelike mit haerden ende scarpen basten[1]. Och daer stont hi also naket, als hi gheboren was, voer alle die gheen die hem sien mochten ende wolden. Het is te vermoeden, dat se alle daerna saghen, diet sien mochten, ende sunderlinge die sijns bloedes ghirich weren, dat se hem daer in verbliden. Och siet, hoe yamerlike wort hi ghegeyselt ende begadet vanden vulsten ende snodesten gheboefte, die tot sulken dinghen willichste ende bereydest waren dat te doen.

Ten lxxv[n] so laet ons wal grondieren in dat alrediepste ons herten, hoe scemelike dat die gloriose Ihesus stont voer also meni[ich] dusent menschen, daer hi en palmdaghe so veel eren of had ontfanghen. Item hoe pijnlic dattet was sinen edelen, ioncferliken, tederen lichaem, so wredelic ghegeyselt, te scoert ende gheslaghen te wesen. Item wat felre ende boser honden dattet waren, die hem dat andeden; want se buten ghewoenten ende boven beveel den ghebenediden Ihesum also onredelic ende also onscemelic gheyselden. Oec ist goet te vermoeden, dat se ghenoechte hadden int gheyselen ende die Ioden in dat ansien des bloedes, lopende van sinen ghebenediden lichaem.

Ten lxxvj[n] mael so laet ons sien, waer die gloriose moeder ende maghet Marie wesen mochte in deser uren, nu hoer lieve kint in so groter noet is. Och Brigitta in horen apenbaringe secht, dat se daer niet veer af en was, doe hi den eersten slach entfenc, ende dat se van hoer selven quam, recht of se doot had gheweest, ende doe se weder quam tot hoer selven, sach se sijn ghebenedide lichaem also yemerlic gheslagen, toe scoert ende ghegeyselt, dat men sijn ribben sien mochte ende dat die geyselen een deel des vleische[s] medename. Och daer stont die ghegeyselde Ihesus also yamerlic bebloedet ende sijn lichaem also deerlic inder huut ende inden vleische ghescoert ende te reten! Och

1) Touwen, stroppen, *laquei,* bij Kiliaan.

daer moeghen wi sien dat ghebenedide bloet, op der eerden ghestoert ende geronnen; want se in hem niet geheels ghelaten en hebben, also veer als se mochten, vanden hoefde totten voeten, als die ghene die sich in bloetstortinghe verbliden. O Maria, o Maria, hoe mocht u in dit werc toe moede wesen!

Ten lxxvij[n] mael so moeghen wi merken, dat in dier tijt dat dese bloetstorters hoer werk deden, doe quemen Pylatus knechten ende ontbonden Ihesum vander columpne. Brigitta secht datter een was onder den knechten, die beruert was van herten ende sprac: wat doet ghi? Wilt ghi den man doden, die noch niet verwist en is? Recht of hi segghen wolde, dattet soe niet en hoerde te wesen. Och hi sach wal dat se bloetdronken ende bloetghyrich waren alse rasende honden, want se niet op en hielden. Ende si secht, dat hi terstont ontwee snet die bande daer die suete Ihesus so wredelic mede gebonden was; item *dat Ihesus* ghebenedijt sijns selvens cleder so bloedich ende seer vermoyet wederom ande.

Ten lxxviij[n] so moeghen wi deerlike ende yamerlike merken ende sien, hoe die ghebenedide Ihesus nauwelic sijn cleder an en mochte doen of anghedaen en had, hi en was mitter haest ghestoten van sinen vianden ende ghetagen wredelike ende boeslike vanden wreden knechten; ende waer hi voertrat, daer bleven die bloedighe voetstappen staen. Och wie mach horen of lesen sonder screyen of sonder suchten, die dit werc in hem selven te rechte ansiet, die die maniere siet, alst gheschiet is, ende die denken kan, dat hijt selven is, daer hi om gheleden hevet? Ten laetsten soe wert die suete Ihesus ghebracht op ene plaets, daer men hem te degen ende apelike sien mochte. Ende dit deden si in teghenwoerdicheit van alden volke, diet sien wolden, ende vergaderden een heel scare van al Pylatus soldenres[1], opdattet hem te scandeliker ende spottel[i]ker wesen solde, als of se bewisen wolden: sich desen man hevet sich uutgheven voer enen coninc; wi willen hem doen die ere, die hi hevet verdient!

Ten lxxix[n] so moeghe wi sien, dat se hem sijn cleder uuttrecten, die overmids sinen wonden ende dat ghebenedide bloet

1) Soldaten.

an sijn lijf ghedroget waren. Och siet hem opt nye weder an bloede! Och merket, hoe hi spottelic mitten olden, versleten, purpuren clede wert omhangen! Item merket, hoe dat se vlochten vande biesen of doernen ene crone ende dructen die mit onsprekeliker wreetheit op sijn ghebenedide hoeft. Item hoe dat se hem geven een riet in sijn rechterhant. Och, dochter van Syon, siet nu an uwen coninc ende brudegom Salomon! Siet hoe hi bloset van verwen; want dat ghebenedide bloet lopet uut sinen hoeft in sinen baert, ende voert drupet op sine cleder. Och sieten aldus sitten ter staet ende toe spotte allen menschen! Och, Maria merket ende siet!

Ten lxxx[n] so laet ons merken, dat den bosen, ergen ende venijnden boeven niet genoech en is, dat se hem aldus uutgericht hebben voer al dat volc, mer boven dit soe moechdi merken die spottelike gruetinge, seggende: weest ghegruet, coninc der Ioden! Recht of se segghen wolden: wee ende tfijdi [1], du onselighe, dattu di beroemt hebste enen coninc der Ioden te wesen! Item se sloeghen hem wredelic mit horen herden, bloedighen handen an sijn ghebenedide wanghen. Ende dat en was hem niet ghenoech! Si nemen een hart riet ende sloeghene daermede op sijn ghebenedide hoeft, ende dructen daermede die doerne crone in sijn heilighe hovet, ende overmits die harde, wrede ende felle slage soe berst ende spronc dat bloet uut sinen ghebenediden hoefde ende liep nederwert totten oren ende ten ogen, also dat hi mit sinen ghebenediden vingheren dat bloet uut sinen ogen wisschede. Item boven dit so speghen se hem in sine ghebenedide aensicht die vule, onreyn stinkende cladden ende loncken of [2] spekel, recht of si daermede bewisen wolden, dat hi een snode, vermetel gec ware, ende tot meerre scande ende spijt, doe se hem staende bespeghen hadden, so bugheden si hoer knyen scempelic ende bovelic [3] ter eerden toe ende anbeden hem in spotte.

Ten lxxxj[n] so laet ons dit wal weghen: ten eersten, mit hoe

1) Foei u. V heeft: wee ghy.
2) V heeft: cladden ende stinckende.
3) Als boeven, op de wijze der boeven.

groter ghenoechten ende felheit die heydensche, wilde, onmenschelike, wrede soldeners dit bedreven. Ten anderen laet ons merken, hoe wal dat hi den bosen Ioden behagede, ende hoe se lachten in hore vust. Och, wie weet of se den knechten gelt in die hant gesteken hadden, dat se aldus mit hem solden leven; want se doch wal conden gelt gheven den ghenen die dat graf waerden, dat se swighen solden die verrisenisse ons Heren. Ten derden, hoe seer dat Pylatus hierin verbaest was, die dit verhengede dattet aldus geschien solde, meynende dat die bloetstortinghe der hondeschen Ioden hiermede te vreden solden staen [1] ende dat se niet veere begheren en solden. Ten vierden, hoe die bedructe, weerde moeder Maria in allen desen saken hoer hebben mochte of liden mitten anderen devoten vrouwen of personen, of horen of sien mochten. Ten vijften ende ten lesten moeghe wi ons wal scamen onser onwetenheit ende onser ondancberheit, als wi *dit* overlegghen in onser herten, dat hi dus veel om onsen willen gheleden heeft, ende wi so luttel om sinen willen doen willen.

Ten lxxxij[n] so laet ons dan wachten om te sien, hoe Pylatus Ihesum uutbrenghet voer al dat ghemene volc, so yamerlike begadet, bebloedet ende bespeghen, dragende een dornen crone op sinen hoefde ende een olt purper cleet over sine bloedighe leden. Onder allen woerden sprac Pylatus: siet hier den man ofte den menschen! Recht of hi segghen wolde: siet desen bedroefden, yamerliken, mismaecten menschen, ende laet u ghenoeghen! Want hevet hi u vertoernt ofte in enighen dinghen teghen u misdaen, hi heeftet genoech ende meer dan genoech ghebetert! O ghi Ioden, wat wildi meer eyschen? Hier is die schemel coninc, niet groet van machten, alst wal schijnt, mer vol versmaetheiden. Ist ommer dat ghi hem benydet, want hi hem coninc gemaect hevet, och weest hem nu ghenadich! Ghi siet doch, dat hi onschemelic veroetmoedicht is; dat hi daer ghe[ge]yselt is ende mit scerpen doernen ghecroent is, ende dat hi mit scempelike clederen omhanghe is ende met scempelike woerden bespot is; dat hi an sine kynnebacken wredelic gheslagen is, vanden hoefden totten voeten bebloet is ende ghewont is ende in sijn aensichte lelic

1) V heeft: weesen.

bespeghen is. Wat ist dat men hem meer eyschen sal? Want ic geen sake in hem vinde, daer hi den doot mede verdient hevet. Och wat moch die bedructe moeder Maria denken mitten anderen devoten personen, ende sunderlinghe Sunte Iohan evangeliste, Nycodemus ende Ioseph van Arimathia mitten anderen vrienden Gods, diet saghen an die een sijt ende hoerden an die ander sijt. Die princen der priesteren ende valsche Ioden riepen mit luder stemmen: cruusten, cruusten! Recht of se segghen wolden: dat en is ons niet ghenoech, mer wi willen dat hi een langhen ende scandeliken, spotteliken, bitteren ende apenbaren doot sterven ander galgen des cruces, als een vermaledijt mensche!

Ten lxxxiij[n] so laet ons horen, hoe dat Pylatus noch enen anderen wech sueket, segghende: neemt ghi den man ende cruusten! Ende hoe wredelike dat se antwoerden: wi hebben onse ewe, ende na onse ewe so moet hi sterven; want hi heeft hem selven die Soen Gods ghemaect ende daervoer heeft hi hem uutghegheven. Och hi en loech niet; want hi was die waerachtighe Godssoen!

Ten lxxxiiij[n] so laet ons toeluusteren, hoe dat Pylatus Ihesum toesprac ende vraghet hem, vanwaen hi is. Item hoe Ihesus niet en antwoerde; waerom Pylatus tot hem segghede: waerom en spreecstu mi niet toe? Weetstu niet, dat ic die macht heb di te crucen of di te laten gaen? Ende dat en wolde die soete Ihesus niet verdraghen, wanttet sinen hemelschen Vader anghinc. Mer hi seghede: du en soldes in mi ghene macht hebben, si en waer di van boven ghegeven. Ende dese antwoerde dochte den richter vol wijsheiden [te] wesen, ende dachte hem quijt te geven als enen onschuldigen ende rechtveerdigen, wisen man, als hi doch inder waerheit was.

Ten lxxxv[n] so laet ons merken die verwoetheit der Ioden; want doe se saghen datten Pylatus quijt wolden laten gaen, so sochten si enen anderen losen raet, roepende: gevestu desen man quijt, so en bistu des keysers vrient niet! Of se segghen wolden: sie toe wattu doeste! Wi mochten den keyser over di claghen! Want wie hem selven coninc maket, die wedersecht den keyser. Recht of si segghen wolden: dese bedriegher Ihesus hevet hem voer coninc der Ioden uutghegeven, waerom hi den doot wal

verdient hevet. Och, daer loghen si an; want doe hem dat volc wolden coninc maken, doe ontgync hi hem ende scuelde inden berch; want hijs niet wesen en wolde. Och wat valscher gronde ende wat loser vont der boser Ioden! Hoe wal wistense, dat Pylatus den keyser Tyberium, die sterflic was, meer ontsach dan God van hemelrijc, ewelic levende!

Ten lxxxvj[n] so laet ons sien, hoe dat Pylatus, verveert ende beanxtet wesende voer den keyser, gaet sitten te gherichte ende sprac totten Ioden: siet hier uwen coninc! Recht of hi segghen wolde, dattet hem scande waer den armen, verworpenen man ter doot te brenghen, die also yamerlic begadet was; want hi hem sel[ven] coninc der Ioden ghemaket hadde, als sie segeden. Of aldus: siet hier uwen coninc! Recht of hi segghen wolde: siet hier den man, daer ghi voer beanxtet sijt, dat hi coninc solde willen wesen over u, daer hi geen schijn of wesen na en hevet, dat hi enighe eertsche rijcheit solde willen nemen ende hem setten tegen den keyser! Och Here God, die Ioden en lieten van ghene geruchte af, mer si scerpten haer tonghen alse serpenten. Dat venijn der aderen ende der slangen lach onder haer tonghen; want si riepen lude ende wredelike: brencten wech! Doeten wech, desen man, ende maect ons des verleyders quijt ende cruusten! Hi is ons pijnlic an te sien! Ende doe Pylatus weder totten Ioden sprac, vragende: salic uwen coninc crucen? recht of hi segghen wolde: scaemdi u niet, dat icken audie galghe des cruces mit negelen hangen sal? doe antwoerden die princen der Ioden: wi en hebben ghenen coninc dan den keyser, ende nyement anders en willen wi hebben! Och ghi Ioden, wal te rechte suldi eyghen slaven sijn op der eerden; want ghi willens ende wetens verseket uwen Messyas, den coninc ende den beholder!

Ten lxxxvij[n] so laet ons merken, hoe die duvel Pylatus wijf toemaecte dat si horen man solde ontbieden, dat hi dat ordel niet geven en solde over Ihesum, ende hoe dat die leeres segghen dat die duvel Iudas toeghemaect had, dat hi Christum solde verraden ende leveren, ende woe hi die Ioden ghestaket had, dat se Christum ter doot brengen solden, ende dat hi sach die onsprekelike lidesemheit Christi ende vernam die vroude, die die vaders hadden int voergebrochte [*sic*] der hellen; so was

die bose viant beanxtet sinen roef te verliesen ende pijnde ende arbeide die passie te benemen ende te behinderen, toemakende Pylatus wijf.

Ten lxxxviij^{n} so laet ons merken, hoe dat Pylatus, siende dattet al niet en batede noch niet en halp, wat hi dede of sprac, ende dat dat geruchte ende woelinghe meere wert, so socht hij noch een ander cloecheit. Want hi wiesch sijn handen voer den volke, segghende: onschuldich bin ic vanden bloede des rechtveerdigen, onschuldigen mans; siedi toe wat ghi doet! Recht of hi segghen wolde: sijn bloet ende sijn doet en sal niet op mi comen; want ic heb sijn onscolt ghesocht ende daertoe voer u uutghesproken als ic se vant; dat betuge ic mit desen wasschen, dat ic sijns bloets ende dodes onschuldich bin. O Maria, mit alle uwen schemele vrienden luustert nu ende hoert dat geruchte, dat ghi horen sult! Och sie riepen mit wredeliker stemmen, al dat volc ghemeenlic te gader, als rasende, bloetghirige, verwoede honden: sijn bloet si op ons ende op onse kinderen! Recht of sy segghen wolde: is daer enighe sunde in ghelegen, dat men hem an die galge brenghet ende helpt, dat beghere wi van Gode over ons ende onse kinderen ghewraken te hebben. Och, dachten se, nu wi also vele van Pylatus hebben, nu sal hi doch sterven. Item het en was hem niet genoech, dat si die wrake begeerden over hem, mer oec trecten sy hoer nacomelinghe daerin.

Ten lxxxix^{n} so laet ons horen dat leste vondenisse ende ordel; want Pylatus wolde int leste den volke der Ioden genoech doen ende gaf Barrabas quijt, so se begheert hadden, den overdedighe doetslager, ende den ghegeyselden Ihesum verwees hi totter doot des cruces. O valsche sentencie, daer die richter den menschen meer ontsach dan God, daer die rugers[1] ende clagers valsch sijn ende daer die ghene, die beclaghet wort, ontschuldich is. Ende also wast! Hier wille wijt wal overdenken. Och wat spot, wat geruchte, wat scempe ende wat lachen was onder den Ioden, die horen bosen willen hadden! Och wat screyens ende wat droefheiden was onder die onnosele ende devote herten mit Ihesu ende sijnre bedructer moeder! Och die wolf gaet

1) Beschuldigers.

quijt ende dat lam moet dat ghelach betalen! Die heilige Ihesus moet staen voer den misdadigen Barrabas! Die nacht wort ghecaren voer den dach, die sunde voer die doghede, die doot voer dat leven, den slijck voer dat golt, die drec voer die edele peerlen!

Ten xc[n] laet ons sien, hoe Ihesus anghegrepen wert vanden bosen knechten, die totter tijt toe hadde ghestaen voer al dat volc mitter doerne crone ende mitten roden clede ende mitten riet in sijn hant. Ende dat rode cleet nemen se hem onweerdelike af ende cleden mit sijns selves clederen, opdat hi te bet bekent solde wesen vanden vreemden volke ende te meer confusie hebben solde op der straten voer al dat volc. Och daer ghingen si hem laden mit den swaren, groten, langen ende lastigen cruce op sine gebenedide sculderen, des se, alst wal te vermoeden is, den tween moerdenaers niet te voren en legheden.

Ten xcj[n] so laet ons merken, hoe Ihesus ghescyct[1] wort tusschen tween moerdenaers, recht of hi een prince weer der moerdeners, die des sonnendages daer te voren so devoteliken ende weerdelike quam op den ezel ghereden tusschen sinen apostolen. Och weget die weerdicheit, die hem gheschiede in Iherusalem, ende die scande, die hem nu geschiet! Want het is goet te vermoeden, dat wijf ende kint van veeren ende vreemden lande, ende sunderlinghe van binnen, die liepe om Ihesum te sien! Och hoe vol waren die straten, die husen ende vynsteren! Och hoe riepen die drenkers inden taveernen! Hoe wredelick ende spottelic stietene die ghene die hem leiden! Hoe crom ende verladen ghinc hi onder den cruce, ende hoe yamerlick steende hi; want hi seer ghekrenct was vander pinen, die hi gheleden had, als vander geyselinghe ende vander croninghe. Och tis meer te bescreyen dan te spreken, hoe si mit Ihesu leveden in so corter tijt!

Ten xcij[n] laet ons sien Marien gaen den cortsten wech, doe Ihesus, hoer lieve kijnt, wert gheleit doer die heerstrate tot sijnre meere confusien, omdat hy te bet ghesien solde werden van allen menschen. Och hoe banghe wert der bedructer moeder,

1) Geschikt, geplaatst.

doe si horen enighe lieven soen sach. Het is te vermoeden dat se van hoer selven quam ende beswijmde, doe se hem sach, so yamerlike begadet ende mitten cruce verladen. Och niet sachter en was Ihesus te moede in sijnre herten, doe hi sijn lieve, bedructe moeder sach; want men leset dat hi also cranc was, dat hi ghinc sitten op enen steen, die in den weghe lach.

Ten xciij^{n} so laet ons sien, hoe die wrede, bose Ioden Symonem Cireneum, die daer van buten quam, dwonghen dat hi Ihesum sijn cruce solde helpen draghen. Niet dat se medeliden mit hem hadden, mer se haesten hem den herden, bitteren, scandeliliken doot an te doen. Daerom en gonden se hem niet, dat hi also lichtelike sterven solde. Oec haesten se, want se hadden anxt dat Pylatus solde wederroepen sine sentencie, ende dat hi hem ontweldicht solde werden vanden volke.

Ten xciiij^{n} so laet ons overdenken die tranen, die daer ghestort worden vanden devoten vrouwen, die hem volgheden. Och die meeste hoep scaterde; meer seer wenich was dier die screyeden. Item, hoe die suete Ihesus antwoerde: ghi dochteren van Iherusalem en screyet niet op mi, etc. Recht of hi segghen wolde: ist also dat ic, die vol bin vanden Heiligen Gheest ende groen van allen dogheden ghecleet, aldus vele lide om ander lude sunde; wat sullen dan liden die bose, quade menschen, die dorre sijn ende onvruchtber, die den Heilighen Gheest wederstaen hebben ende vol sijn alre boesheit! Och, aldus so gaet Ihesus mitten cruce ter doot wert, als Ysaac, die patriarche, dede, gheladen mitten holte der offerhande. Abraham ghinc mit Ysaac; also doet Maria, die bedructe moeder, hore lieven Sone gheselscap, also na als si kan ende mach.

Ten xcv^{n} so laet ons hem volgen totter stat, die men hiet Golgata of Calvaria! Och wat armoede heeft hi gheleden in dat clymmen der berghen ende int nedergaen der dalen mit sinen bloedighen voeten! Och wat pinen, wat smerten, wat stotinge heeft hi gheleden vanden bosen knechten, die hem leiden, eer hi daer quam! Och hoe wredeliken worden hem sine cledere uutghetaghen, die ghedroget waren ende ghebacken waren an dat blodighe, gewonde lichaem, ende hoe yamerlick wert hi weder op nye bloedende! Och hoe yamerlic wert hi daer naket gheset op die

harde stenen, verwachtende hent dat dat cruce bereyt was. Och hoe veel volcs was daer vergadert om te sien dat eynde des mans, den sie [*sic*] hielden voer so groten prophete; want die sommighe niet ghemeent en hadden hi en solde wat wonders bedriven, die die doden verwect had, alst hem op dat leste weer, also vcer als hi Gods soen were, als hi oec was. Mer si en wisten niet die verhalentheit[1] Gods ende die wijsheit Gods, ende dat hi hem selven willens offerde totter dood om der menschen salicheit wille, ende dat hi macht had dat te kyeren, had hi ghewilt, in een ogenblic.

Ten xcvj[n] so laet ons int alrediepste ons verstans overdenken die woerde der hoechster minnen, als dat hi bat voer dieghene die hem cruusten, seggende: Vader, verghift hem, want si en weten niet wat si doen. Item so sullen wi overdenken den bitteren, galligen dranc, den se hem gaven te drinken, *dien, doe hi* en smakede, niet drinken en wolde.

Ten xcvij[n] so laet ons sien, hoe wredelick ende hoe yamerlick dat se hem an dat cruce brenghen; item, hoe minlike dat hi hem selven offerde an dat cruce om die minne onser salicheit, ende hoe vrentlick dat hi sine arme apende ende uutrecte om se an dat cruce laten te negelen ende vast to maken. O Maria, waer si di nu?

Ten xcviij[n] so laet ons doch mit bedructer herten, mit screyende oghen ende mit bloedighen tranen sien, hoe die ghebenedide handen mitten plompen nagelen doerghenegelt worden, ende daerna die heilige voeten so yamerlike doermoerdet ende doergraven, dat sijn heilige seenen bersten mochten. O Maria, ghi die saget dat hem sijn cleder uutghetagen waren ende dat die instrumenten sijnre passien bereyt waren, ende hoerde dat incloppen der nagelen, ende wal bedenken moeghet die berstinghe ende scorighe der senen ende der aderen, och hertelike moeder, hoe mochte u doe te moede wesen, doe ghi dit hoerden ende anderen ynnighen, devoten herten!

Ten xcix[n] so laet ons mit alre vliticheit ansien die oprichtinghe des cruces mitten swaren, ghebenedideu lichaem ende die neder-

---

1) Verborgenheid.

vallinghe in dat gat vanden steen, daer dat holt des cruces insloet, ende die berstinge der aderen des lichaems ende die uutlopinge des ghebenediden bloets uut alle den olden wonden, ende die scoringhe ende quetsinghe der senen inden handen ende voeten, ende die verscrickinghe der vergaederinghe[1] in allen leden, ende die grote quetsinge des halses, overmids dat hi ghene stotninge[2] en had, ende dat yamerlike verscricken al sijns ingheweides, dat in sijnre ghe[be]nedider borst ende buke was.

Ten c^{n} mael so laet ons merke, hoe dat daer twe moerdenaers mit hem worden gecruust, den enen [tot] sijnre rechterhant ende den anderen tot sijnre luchterhant, [ende] hoc dat Christus hienc int middel tusschen hem beyden, als een prince der moerdeners, recht of hi meere were dan een ghemeen moerdener.

Ten cj^{n} so laet ons hertelike overdenken ende ansien dat ghebenedide cruce, daer vierderhande holt an was, als cypressen, cederen, palmen, olyven[3]. Item dat weerdige holt des cruces snode ende scandelic hiete te wesen, eer der tijt dat onse lieve Here ghecruust was, ende onvr[u]chtber, onedel ende daertoe pijnlic. Mer na dier tijt dat die ghebenedide Ihesus sijn heilighe bloet daeran gestortet had, so ist gheworden precioes ende duerber, ende die onvruchtberheit is verwandelt in menichvoldige vruchtberheit; want menichvoldich is die vrucht des cruces, als die leres uutwisen. Oec is die onedelheit verwandelt in grote, onsprekelike edelheit; want des cruces en scamen hem nu niet die kerstene coninghen te ontfangen in hoer voerhovet ende te draghen, dat te voren was een torment der moerdenaers. Item die pijnlicheit des cruces is den kerstenen menschen verwandelt in sueticheit; want Christus hevet mit sinen cruce ende nagelen al onse liden versuetet ende verdrachlic ghemaket. O ghebenedide, edel Godes

1) V heeft: des gewychtes. Misschien moet men lezen: die verscrikkinghe der gewrychten.

2) V heeft: stoninghe = steun.

3) Brugman volgt hier de algemeen verbreide overlevering aangaande het heilige kruis. Die haar in bijzonderheden kennen wil, leze Jacobus a Voragine in de *Legenda Aurea*, c. 68, p. 303, ss. ed. Graesse. Vgl. [van Vloten] *Verz. van Prozastuk*. bl. 250.

Soen, uut dien dattu gehangen heves ander galgen des cruces, soe sijn dine kijnderen geciert, ghespiset, gehedelt, versuetet ende ghesterket in onsen liden.

Ten cijn so laet ons merken die uutgerecte bannyer van [1] edelre figuren. Hi hevet vier hoeken; want die macht des ghecruusten wedermaket ende vervult der engelen val, ende dat wort beteykent bi dat overste des cruces. Oec soe verloest dat cruce die vaders uut dat voergeborchte vander hellen, ende dat beteykent dat nederste des cruces. Die ander twee eynden of hoeken, als die rechterhant ende die luchterhant, beteykenen hoe hi die sundighe menschen roept tot sijnre ghenaden ende tot gracien te ontfanghen, ende an die ander sijt hoe hi bestrijt ende verwint alle sine vianden.

Ten ciijn soe laet ons treden in dat edel scip der heiliger kerken; want die mast ende dat seyl sijn opghericht, ende die edelste man is ghewest aldoen daeran. Wi willen mit hem seylen in dat ander lant! Och ghi, die daer dorstet, comet nu ende laet u laven ende drinket! Die edele taveerne is opghedaen! Hi tappet sijn ghebenedide bloet uut allen siden ende aderen sijns ghebenedide lichaems. Dit mach wesen die dach, daer Ihesus af ghesproken hevet, doe hi predicte ende riep: is hier yement die dorst hevet, die come tot mi ende drinke! O edele ridderen ende knechten, comet onder desen bannier, die nu opgerichtet is, van dryerhande verwen, ende siet hoe dat golt ende die alreedelste verwe verwandelt is ende so yamerlic verdonkert! Och siet an den edelen capiteynre ende hoeftman Ihesum, anden cruce ghenegelt, ende laet u gheene rediliker penitencien verdrieten. Weest cloec ende laet u therte niet ontswiken! Stridet vromelic teghen uwe viande, ende Ihesus sal u salighen ende cronen!

Ten ciiijn mael so laet ons merken, wat tytel dat op dat cruce gheset was overmids dat beveel Pylati; want daer was ghescreven: Ihesus van Nazareth, coninc der Ioden, in drien tonghen, ende hoe die Ioden dat verandert wolden hebben, ende Pylatus seide: dat ic ghescreven heb, dat heb ic ghescreven. Och het was al een werc des Heiligen Geestes ende al te voeren ghepropheticrt, dattet also wesen solde.

---

1) Het H. S. heeft: wat.

Ten cv[n] mael so laet ons sien, hoe die knechten, die hem soe wredelick ende yamerlic ghecruust hadden, deylden die clederen, hem te spotte ende te scempe. Och daer henc hi bloet ende mit bloede beronnen; want Sunte Ambrosius schinet te segghen, dat Christus al naect ende niet bedect [1] hinc anden cruce, ende dat hi also naect ghinc ligghen op dat cruce, als ons die natuere van onser moeder gheformet hevet, ende dat ghelijc Adam, die eerste mensche, inden paradyse naect woende, dat die nye Adam, Christus Ihesus, in dat paradys wolde ingaen naect. Och tis te vermoeden, dat sine cleder niet alte costelic en waren noch subtyl van draden noch van costeliker verwen; mer dat se weren simpel ende slecht, na der ghewoenten der Nazerenen of der older vaderen ende propheten. Oec en waren se niet costelic of curioselic ghemaect of gheneyet, mer also die suete maget ende moeder Maria die gemaket had mit horen heilighen, meghedeliken handen.

Ten cvj[n] mael laet ons inwendich denken, hoe dat se worpen dat lot om dien rock, die ghebreyt was ende niet gheneyet; want, als Crisostimus secht, arme luden pleghen in Palestina of in dat Iodesche lant al sulke cleder te draghen. Mer doch onse Here God had wat wonderlics voer mitten ongheneyeden rock; want hi wiste, dat hi onghescoert solde bliven van groter weerdicheit, ende dat hi figurierde die eenheit onser moeder, der heiligher kerken.

Ten cvij[n] mael so laet ons sien die boeven wachten, die onsen lieven Heren ghecruust hadden; want si hadden anxt ende sorghe datten yement afdoen of afnemen solde. Oec moeghen wi sien, hoe dat volc blivet staen gapen ende siet, hoet mit Ihesum eynden wolde.

Ten cviij[n] so moeghen wi hier op dese stede denken, wat spytigher ende leliker woerden dat hem die boeven gaven, ende dat meeste deel vanden volc gaven. Och, die ene seide dit, die ander dat, ende die bedructe moeder Maria mostet al horen ende liden, dat men daar sechde van horen lieven kinde. Och die somighe sechden, dat hi den doot bet verdient had dan enich

1) Ik nam het in het H. S. uitgevallen woordje: niet, uit V wederom op.

mensche op eertrike, daer hi nochtant nye sunde en dede noch en dachte noch en sprac. O hoe ongelijc sijn die woerden, die men nu ghevet ende op den palmdach! Item, ghelieftet yement die mach hier setten dat eerste woert vanden seven, die Christus anden cruce sprac; want somighe exponieres setten hier op dese stede dat woert, dat voergesecht is: Vader, vergeeftet hem, want se en weten niet wat se doen. Och, Zacharias, die heilighe man, doe hi gesteent wert inden tempel van des conincs knechten, doe bat hi onsen Heren God, dat hi sinen doot wolde ansien ende eyschen sijn bloet; Samson sprac oec al scerpelic: sterven moet mijn leven of mijn siele mit Philistini; item Abels bloet eyschede wrake; mer Ihesus, gherect ander galgen des cruces, en eyschede ghene wrake, mer hi bat voer sine vianden!

Ten cix^n so laet ons ynnichlike denken, dat Christus Ihesus ghebenedijt meer arbeide inwendelike ende uutwendelike, *bidden*-[de] ende smeykende, in alle der pinen ende smerten, sinen hemelschen Vader voer die ghene die hem cruusten; mer se arbeiden hem alle pine ende scande an te [doen]. Hi dachte den Ioden boven alle die pine goet te doen, voer se hertelike biddende; ende si dachten allen spijt, dien si vinden mochten, hem daer teghen an te doen; want dat bliket wal inden die daar seten ende gecten mit hem, baven dat se hem ghecruust hadden, ende in denghene die daer stonden ende schimpten vanden volke, ende dieghene die daer voerbi ghingen, al spottende ende blasphemierende, ende inden princen der Ioden of der priesteren, die dat alreargeste quaet Ihesum andachten ende spraken.

Ten cx^n mael so laet ons sunderlinghe merken den text, die secht dattet volc, dat voerbi ghinc, blasphemierde Ihesum, scudende hoer hoefde uut versmaetheit ende uut spite, recht of se hem verbliden in sijnre scandeliker, bittere pinen, seggende: vach [1], sie desen onsalighen, die daer verderft den tempel Gods ende in drien dagen wedermaect, etc. Help di selven, ist dattu macht hebste! Bistu die Soen Gods, so clim af vanden cruce! Recht of se segghen wolden: wanttu niet af en moegheste clym-

1) Vach of wach, een uitroep van smart, hier van smaad. Zie Kiliaan in v. wach-arme.

men, so schintet wal dattu die Sone Gods niet en biste, ende desghelijcs. Och hoe ghingen dese woerde in Ihesus herte ende sijnre bedructer moeder Marien! Want die blasphemie ghinc sinen hemelschen Vader toe na, daerom dede se hem al te veel seerre.

Ten cxj[n] so laet ons sien ende horen, dat die princen der priesteren ende den scriben niet ghenoech en was dat dit ghesciede vanden heiden ende vanden ghemenen volc, datter stont ende datter voerbi ghinc, mer si deden oec dat hoer daertoe ende seiden den gebenediden, sueten Ihesum toe: ander lude heeft hi verloest van horen siecten; hem selven en mach hi niet helpen! Item, is hi coninc van Israel ende Christus, die Soen Godes, so clim hi neder vanden cruce ende wi gheloven in hem; ende des ghelijcs veel. Och wat felre [1], nydigher herten hadden si totten ghebenediden Ihesum! Och hoe wal moste dat volc regiert wesen van sulken fellen, wilden draken! Och waer was hoer rijpheit int ordelen? Waer was hoer bermherticheit, die se den ghecruusten Ihesum bewesen, die daer so lelike blasphemie ghesproken hebben [2] over enen onnoselen man, die daer hienc ander galgen des cruces! Och se spaerden die bloedighe moerdeners, mer Ihesum, den onnoselen, en spaerden se niet. Si gaven hem stinkende, lelike woerden totter pinen, die hi leet ander galgen des cruces. O princen des volkes, o vaderen der Ioden ende der knechten Godes, ghi maecten huden merghen consciencie in Pylatus huus te gaen, alse rechte, ghecroende ypocriten, ende nu en scamet ghi u niet int apenbaer te comen op ene stinkende stede, daer men die luden dodet, ende op die heilige tijt van paeschen dit te doen voer al dat volc, dat daer vergadert is uut allen landen. Nu, men mach merken wie ghi sijt ende wat ghi suect, ende dat ghi suect Christus bloet ende sijn leven! Och nu mach men merken, hoe dat ghi ghelevet hebt mit hem int duster ende heymelic; want ghi dit doet int apenbaer ende u niet en scamet voer al den volke also te blasphemieren!

Ten cxij[n] so laet ons merken, hoe dat onse lieve Here Ihesus

1) V heeft: felre gronde ende.

2) Het H. S. heeft: wert.

mercte claerlic ende verstont dat dit des duvels stemme was, ende dat hi die vrucht sijnre heiliger passien behinderen wolde, angesien dat nyement beholden en mach wesen hi en moet volherden totten eynde. Hoe sal hi dan moghen wesen een volcomen beholder, tensi dat hi volherde totten eynde? Oeck, had hi gedaelt vanden cruce, so en had hi sinen hemelschen Vader niet ghehoersam gheweest totten eynde. O valsche Ioden, wat ist dat ghi u vermoet te gheloven, ist dat hi [1] vanden cruce comet of daelt? Want voer deser tijt hebt ghi veel meer wonderlicheit van hem ghesien ende gehoert ende meer mirakelen, dan of hi die naghelen dede springen uut sinen heiligen handen ende voeten. Ghi hebt doch ghesien, dat hi die doden verwect heeft ende die malaetschen ghesont ghemaect heeft, ende ander vele ontelike mirakelen, nochtant en hebt ghi niet willen gheloven, ende noch corts suldi meer wonders sien, mer nochtant suldi *onghelovich* bliven. O menschen, laet ons volstandich bliven ende laet ons volhardende bliven in onsen goeden werken; want Ihesus Christus is volherdende ghebleven ende stantachtich ghebleven anden cruce om onsen wille.

Ten cxiij[n] laet ons merken, hoe hem die soldeners of die heydenen smelike toespreken, spottende [ende] segghende: bistu der Ioden coninc, so help di selven! Ende boven al, dat alrequaetste is die moerdener, die an die luchterside hienc. Die sprac hem scandelic ende smelic toe, als die gene die in sijnre boesheit verherdet was, segghende: bistu Christus, so help di selven ende ons mede! Dit sprac hi als die ghene die inden afgront der sonden verseelt was ende verdiept was. O suete Ihesu, du moegheste wal segghen mit David: ic bin een worm ende geen mensche! Want somighe stonden ende basten op di als honden. Sommighe cnerceden ende beten op hoer tande als brieschende lewen. Die somighe bliesen op di, o suete Ihesu, alse serpenten. Si vermalediden di mit horen tonghen ende lippen. Si scudden hoer hoeft ende lachden. Si clopten hoer hande te gader van vrouden. Si spronghe op mit horen voeten, alse die van quaetheiden vrouden maecten; want si di saghen also begadet ende

1) Volgens V. het H. S. heeft: ghi.

ghenagelt anden holte des cruces. Ende wat se niet volbrenghen en mochten mitten werken, dat volbrachten se mitten valschen, venijndighen tongen als draken. Och het quam den Ioden al te hulpe, dat quaet ende bose was van gronde, alst wal scheen anden moerdener, die daer henc an die luchterside.

Ten cxiiij[a] so laet ons merken, hoe dat die moerdener, hangende an die rechterside, sinen ghesellen mit reden strafte ende Christum Ihesum ghebenedijt ontschuldichde, ende hoe dat hi onsen lieven Heren bad, dat hi sijnre ghedenken wolde, als hi queme in sijn rike, recht of hi segghen wolde: och lieve Here, tone dine bermherticheit in mi ende com mi te hulpe ende ghedenc mijnre; want ic dine hulpe begeer in dijnre groter pinen ende inder mijnre! Och hoe groet was sijn ghelove, die ghelovede dat hi Godes Soen was, die so scandelic, so yamerlic ende so cranclic daer henc anden cruce! Och hoe groet was sine hape! Want hi verhaepte salicheit te vercrighen vanden ghenen, die hem selven niet en halp inder uren! Och hoe minnende is hi in Ihesus minne; want hi sach den duerbaren doot des gheens die dat paradijs hem belovet had op te doen vanden daghen.

Ten cxv[n] so laet ons overdenken die privilegien ende sunderlinghe gave des moerdeners, daer hem God mede begavede. Ten eersten dede hi geselscap Christo Ihesu inder pinen. Mer doch die leet hi uut be[d]wanc ende om sine eygen sunden, al maect hi vander noet ene doghede; mer die suete Ihesus sterf willike ende alleen uut rechter minnen. Ten anderen so dede hi allene der bedructer moeder Marien gheselscap in rechten medeliden, dat si had tot horen Soen; want al had Sunte Iohan evangeliste ende Maria Magdalena ende die ander devote vrouwen groet medeliden mit Ihesu, doe hi in groter pinen was, nochtan en bescreyden si hem niet alse God of Godssoen, stervende voer die menschelike verlosinghe. Ten derden soe was hi die geen die alleen apenbaerlike predicte Christus onscult, daer hi van so veel menschen wert beschuldigt ende scandelic beroepen. Ten vierden so was hi daer die figure alre vercarenre; want hi apelike begeerde te wesen deelachtich der salicheit, die Christus stervende wrachte in dat middel van eert[r]ijc, ende want hi se begheerde oetmoedelike, so ontfienc hi se overvloedelike. Ten vijften is te vermoeden, dat

hi, die sinen ghesellle straffede, Ihesum blasphemierende, dat hi [die] wreetheit ende die boesheit der Ioden niet en spaerde. Item dat hi der bedructer moeder Maria toespreken mochte troestelike woerde, dat is wal te vermoeden; want hi langer levede dan Christus dede anden cruce.

Ten cxvj[n] so moeghen wi overdenken, hoe dat die ghebenedide Ihesus inder uren sijnre passien gaf die crone sijns medelidens sijnre ghebenedider moeder Marien; want se niet en was dan ene grote zee vol des bitteren lidens. Item hoe hi Sunte Iohan evangelist sine lieve moeder beval, segghende: wijf, sich hier dinen soen, recht of hi segghen wolde: desen gheve ic u tot enen soen in mijn stede; hi sal wesen u verware, u dienre ende troester! Ende totten discipel sprac hi: sich hier dijn moeder, recht of hi segghen wolde: mijn moeder bevele ic di, dattu die mit soenliker [1] minnen liefhebben salte ende salte die troesten, verwaren ende dienen! Och ic vermoede, dat wi arme wichteren daer niet uutgheslaten en waren. Wi sijn hoer oec ghegeven, al en waren wi op die tijt niet gheboren. Item al en heiten wi niet al Iohan bi namen, nochtans hapen wi bider ghenaden Godes dier gracien Gods te ghebruken, die bi den naem Iohannes is bedudet ende beteykent, ende willen gheerne doen dat Iohannes dede, dat is wi willen gheerne medeliden hebben mitter bedructer moeder Marien ende horen lieven Soen, als hoer schemele, onutte wichtere of kinderen.

Ten cxvij[n] so laet ons overdenken hertilike ende ynnichlic, hoe moederlike ende yamerlike dat se horen lieven Soen ansach, doe hi dese woerden sprac. Och hoe deerlick of yamerlic mochte hi weder op hoer sien! Och wie solde moeghen scriven of denken of spreken hore beider medeliden tot malcanderen! Oec so en riep Maria, die bedructe moeder, niet van onverduldicheit, noch si en makede gheen misbeer, als somighe dwaselike [ende] quelike spreken ende segghen, mer si stont oetmoedelike ende stantachtelike also na den cruce, als se konde, diep van gedachten, zedich van ghelate, hoghe inder minnen, sterk ende claer van ghelove, willich ende bereit te liden, niet alleen om hoers

1) Zoonlijk, kinderlijk.

lieven Soens wille, die daer sterf, mer bereit in hoer selven wat God mit hoer doen wolde. Mer doch, doe se den ghebenediden, sueten Ihesum droech ende ter werlt brachte, doe en hadde se noch pine noch smerte; mer het wort huden vermenichvoldicht in hoer ende overvloedelic ende grotelic in hoer verhenget ende betaelt. Oec en had hoer die cracht Gods niet begaeft of ghesterct in medeliden, dat moederlike herte en hads gheensins moeghen verdraghen. Item sie en was niet ghestoert of ghepassijt op die Ioden, mer si had groet medeliden mit hem luden; want si God so yamerlike vertoernden in horen lieven Soen. Doch dat moederlike herte en mochte niet lieghen, het en moste utermaten baven al menschelic begrijp bedruct wesen mit horen lieven kinde ende vol rouwen, mer sonder alle hat of nijt ende sonder enighe begheerte der wrake. Och se was so claer van verstande ende si sach so veer die toecomende dinghen! Oec so was si so diep van minnen, dattet gene ghescapen verstandenisse des menschen begripen en can, ende daerom laat ic[t] enen yegheliken menschen bedenken, liever dan ict scriven solde. Doch so segghe ict alle den die daer voerbi gaen biden weghe van Calvarien: staet ende siet Ihesum ende Marien beyde te samen, of men enighen rouwe vindet ghelijc den rouwe den se hebben; want inder waerheit nye moeder en was noch wesen en sal, die so groten rouwe heeft noch so grote minne tot horen soen; want also dicke ende menichwerf wert se ghewont inder herten ende inder sielen, als se sach dat hoer lieve kint ghewont wert in sinen ghebenediden leden. Och so menichwerf wert si ghemertelijt in hoers herten gront, als si menichwerf dat bloet hoers lieven kindes anscouwede.

Ten cxviij[n] so laet ons merken ende sien, hoe yamerlic dat Christus henc, bebloedet van buten, ende hoe screielic ende hoe beweghelic dat sijn herte was van binnen, ende hoe die tranen ligghen in die ghebenedide oghen, ende hoe die sonne verduussterde langhe tijt. Och het is te vermoeden datse al te samen vrese hadden ende beanxtet weren, hoewal dat die bose princen der Ioden hem niet en bekierden. Och wat meendi hoe die moederlike aderen of dat moederlike herte opt nye ghecruust wert van binnen mit medeliden hoers herten tot Godes Soen ende

horen stervende kinde, doe se sach dat die lichten der hemelen haer gheselscap dede in hore droefnisse ende hulpen hoer screyen. Item vanden eclipsis ofte gebreck der sonnen en willen wi niet scriven, mer wi bevelent den meisteren.

Ten cxix^n^ so laet ons andac[h]telike merke ende medeli[deli]-ken horen die yamerlike, crachtige stemme! Want hi riep mit groter stemmen uut groter, bernender minne ende uut groter pinen: Hely, Hely, lama zabathani, dat is mijn God, waerom hebstu mi ghelaten! Och dat mochte hi wal segghen, want dat lichaem mitter onderster cracht der sielen die waren ghebleven sonder troest. Item hi was ghelaten inden handen der boser moerdeners sonder hulpe. Item mit hem wert geleeft so scandelike, so bitterlike ende soe wredelike, recht of hi van Gode had begheven geweest ende geheel verlaten. Och dit druclike woert quam uutter menscheit ende gheperster sinlicheit ende niet uut desperacien, dats mistroesticheit, of uut murmuracien.

Ten cxx^n^ so laet ons merken, hoe dat die somighe, die daer omtrent stonden, begonden hem toe bespotten, segghende tot malcanderen: siet, die hem Gods Soen maecte, roept nu Helyam te baten. Bi aventueren si verstonden hem quelken ende meenden, dat hi Helyam gheroepen had. Doch anden woerden, die se na spreken, so hadden se daer ene valsche meninghe in; want die somighe seiden: laet ons sien of Helyas come om hem te verlosen of te helpen vanden cruce! Och wat Ihesus secht mit screyen, al bloedende, ende mit bidden, si bleven al verherdet in hore boesheit alse stene, ende der Ioden boesheit ende sundighe verkiertheit crucede onsen lieven Heren meer dan sijns selves pine, die hi leet inden cruce.

Ten cxxj^n^ laet ons wal horen ende weghen den pijnlike, herden dorst, den Christus leet anden cruce; want dat bloet was hem uutgheputtet ende van groter pinen was hi vermoyt ende verdroget, also dat hi riep: mi dorst! Ic mene dat ghien lichaem in desen leven yee[1] mit so groter pijnlicheiden dorste. Och hi mochte tot enen yegheliken kersten wal segghen: mi dorst, recht of hi segghen wolde: o mensche, siet dat inden werken mijns

1) Ooit.

lichaems niet smertelikers, niet scandelikers, niet pijnlikers uut minnen des menscheliken herten ghetoent en mach wesen, dan ic ghetoent heb; want mit sulker doot so betale ic dat ghelach; nochtant so dorstet mi noch uut minnen, die ic draghe, om meer te liden, weert noet. Item dit woert mochte hi spreken tot sijnre liever, bedructer moeder: o moeder, mi dorstet, recht of hi segghen wolde: dijn kint is tot dier armoeden ghecomen, dat hi verdroget is ende niet te drinken en hevet enen dropel waters. Och hoe sneet dit woert dat herte der moederliker moeder! Oec mach die suete Ihesus dit woert spreken tot sinen hemelschen Vader: mi dorst, recht of hi seggen wolde: Vader, ic heb ghetoent den menschen dinen name, ende dat werc, dattu mi ghegeven hebste, heb ic vollenbracht, etc.; nochtant so dorst mi meer te doen tot dijnre eeren, isset dijn wille. O ghebenedide Vader mijn, du hebste ghewracht dese grote victorie overmids die hant dijns knechtes! Och siet, ic sterve van dorste! Dese woerde sprac Samson naden stride, den hi ghevochten had. Item hi mochte segghen totten Ioden: o ghi bose verherden, mi dorstet na uwer salicheit, ende [ic] bin bereit meer te liden, ende u dorstet om mi scandelike ter doot te brenghen ende meerre pine an te doen!

Ten cxxij^{n} so laet ons merken die onsprekelike felheit ende wreetheit der gheenre die hem cruusten; want se namen ene sponge ende doepten se in edic ende staken se op een riet ende stieten se hem voer sine mont wredelike, recht of se wolden segghen: drinke nu! Och doe hijt pruefde en wolde hijs niet drinken, wanttet so suer was ende vergallet! Och hadden se hem doch colt water ghegeven! Meer neen se; want se en gundens hem niet. O ghi bose Ioden, scenct dit Pylatus, Cayphas, Annas, uwen heerscappe, ende besiet wat se segghen sullen; want se en solden niet willen dat ment horen honden gheven solde. Doch het moste al goet wesen inder heren of princen sinne, wat die bose knechten deden, ende wie dat Ihesum meer spottes ende onweerdicheiden bewisde, die verdiende den meesten danc. Och het is te duchten, dat Ihesus tonghe spleet vanden vergalden dranc! Och in al sinen lichaem en is niet meer geheels ghebleven dan allene die tonge, die nochtan der pinen niet ontbrac.

Ten cxxiij^{n} so laet ons luusteren wat die suete ghebenedide

Ihesus nu segghen sal. Och hi secht: het is al volbracht, al voldaen ende vervult, wat van mi die olde ewe te voeren ghesecht hevet, wat die sacrificien of offerhanden ghefiguriert hebben, wat die propheten van mi gheprophetiert hebben. Alle die begheerten der heiliger older vaderen sijn al volbracht. Alle datghene dat totter verlosinghe des menscheliken geslechtes hoert, dats volcomelike gheschiet ende vervult. O suete, minlike Ihesu, kier weder tot dinen Vader inden hemel! Doet ons op die poerte des rijcs dijns Vaders! Ganc ende verloes die ghevangene int voergeborchte der hellen, die so langhc na di gh[e]wachtet, ghesucht ende gheroepen hebben.

Ten cxxiiij^n so laet ons horen den gloriosen Ihesum, roepende mit luder ende crachtiger stemmen: Vader, in dinen handen bevele ic minen gheest! Recht of hi segghen wolde: ic dancke di, hemelsche Vader, vander zeghe ende victorie die du mi verleent hebste in deser uren. Och hoe cranc, och hoe bleec ende hoe crachteloes wolde hi wesen in dat scheiden sijnre sielen vanden lichaem, ende uut wat onbedwonghenre macht mit nedergheslagenen of mit nedergheneygeden hoefde, ende mit wat vryen wille gaf hi sinen gheest; want al so lange als hi wolde, had hi macht sine siele te holden sonder scheyden vanden lichaem. Mer die tijt was ghecomen, dat die twe lieve gheminden, als siele ende lichaem, solden van malcanderen scheyden een luttel tides overmits den bitteren doot. Dit was die ure, die hi langhe begheert hadde. Och hiermede seghede hi sijnre liever moeder goede nacht, ende als een vrome rose[1], na der crachtiger, ridderliker ende manliker stemmen, so begaf hi die werlt.

Ten cxxv^n so laet ons bedenken dat Sunte Paulus seit, hoe dat die suete, gloriose Ihesus mit enen crachtigen roepe ende mit tranen offerde sinen hemelschen Vader sinen geest. In welken ons staet toe merken, dat al Christus leven geheel was anders niet dan een geestelic screyen. Nochtans so screyde hi uutwendich in sijnre moeder scoet ende inder herder cribben. Oec screyde hi, doe hi besneden wert. Item hi screyde op die stat van Iherusalem, ende doe hi Lazarum verwecte, ende in dier uren doe hi sinen weerdighen geest gaf. O mine siele, bescreye dinen Heren, dinen

1) Moet men misschien lezen: reuse = held?

beholder ende dinen Brudegom; want salich sijn die tranen, die daer ghestort werden uut minnen des gecruusten Ihesu.

Ten cxxvj^{n} so willen wi ons yamerliken scamen, ansiende dat onse lieve Here Ihesus Christus so herden doot ghestorven is; want vanden planten sijnre voeten totter scheidel sijns hoefdes en was niet gheheels in hem ghebleven, dan allene was in hem ghebleven die tonghe, om te spreken die seven vruchtber woerde op den predicstoel des cruces. Ende die ghebenedide tonghe moste ten lesten last liden, eer dat herte berste. Och hi en is niet ghestorven op enen sachte bedde van plumen of van vederen, mer op dat herde holt des cruces; niet in enen huse of onder dake, mer op ene apenbaer stinkende ende versmaden berghe; niet in ene heymelike slaepcamer, mer an ene apenbare galge; niet int middel sijnre discipulen, mer int middel van tween moerdeners; niet inden armen sijnre liever moeder, mer anden armen des hoghen cruces. Och hi en had niet een luttel lakens tusschen sine lende, noch een wenich stroes, mer sijn bedde mocht al mit bloede besprenget wesen. Och sijn oercussen mochte sijn die doerne crone, ende die scoen sijnre voeten ende sijn hantscoen mochten wesen die grote, grave, plompe naghelen. Aldus is ghestorven die Brudegom onser sielen. Hi en mochte hande noch voete rueren om hem om te wenden ofte om den doot een wenich te verlichten. Och van sinen gheminden discipulen was hi begeven! Alleen stont daer sijn arme, bedroefde moeder bi hem biden cruce mit Sunte Johan ende wenich vrienden! Sijn bedroefde moeder mochte screyen, mer se en conde hem niet helpen. Och si sach hem naect ende bloet daer hangen. Oec sach se hem bleeck werden ende sieltoghen, ende in dat leste saghen se hem ende hoerden hem mit eenre luder, manliker stemmen sinen geest geven.

Ten cxxvij^{n} so mach men hier sien ende merken, hoe dat cleet des tempels gescoert is in tween stucken, ende hoe die eerde bevede ende die stenen borsten ende die graven der doden sijn gheapent, in een teyken van groten medeliden hoers Sceppers. O verharde Ioden! O versteende herten! Yst ummer also dat die yamerlike pine ende die minlike woerde, die u ghegeven sijn vanden cruce, u niet bemorven en moeghen? Hoert doch ende siet die teykenen, die u vanden hemel ghegeven werden boven ende

benede op der eerden. Die elementen die dienen den gecruusten; want si tonen teykenen der bedroefnisse inder uren sijns dodes. Mer ghi blinde ende onsalighe lachet! Die sonne wort verduustert; want se en wil den doot ons Heren niet beschinen. Die eerde wert vreselic bevende, als die ghene die dat onrecht niet verdragen en mochte, dat men Gode andoet. Die stenen bersten crachtelike; want se medeliden bewisen horen Scepper. Dat cleet des tempels wort gescoert, op[dat] die heilige verhalenheit Christi int licht ende int apenbaer comen sal. Die graven der doden werden geapent tegen die toecomende verrisenisse, die gheschien solde binnen drien daghen, ende die ghi, valsche Ioden, niet hinderen en sult moeghen.

Ten cxxviij[n] so laet ons sien, hoe dat Centurio, een hoeftman van veel ghewapendes volkes, mit sinen ghesellen verveert wert overmids die verveerlike teyken, die geschieden; ende want die ghebenedide Ihesus so crachtelike roepende sinen geest ghegeven had, merkede hi wal dat Ihesus vele misdaen was. O Centurio, hoedanich ende hoe groet meendi dat dese man is, die aldus roepende sinen geest ghevet, in wees verscheiden hemel ende eerde screyen? Du moegeste wal segghen: voorwaer, hi is die Sone Godes ende hi is een rechtveerdich mensche! Scame di, scame di, o blinde Ioden; want die ongelovighe ende ongeleerde, heydensche mensche ende soldener belyet Ihesum Gods Soen te wesen ende rechtveerdich, dien du versaect ende gecruust hebste ende daertoe in sinen dode bespottet.

Ten cxxix[n] so laet ons druckeliken ansien dat simpele, gemeen volcsken der Ioden, dat daer ongeleert ende slecht was ende yamerliken bedragen ende toegestaket van horen oversten, om Ihesum anden cruce te brenghen. Och se sagen die wonderlike teykene ende dat hi so crachtelike, na al die onmenschelike piue, sinen geest also roepende ghegeven had, ende dattet boven alle ghewoente der stervender menschen was, dat een uutgeputtet, uutgebloedet ende uutgedroget, stervende mensche solde so crachtelike roepen in sinen verscheiden. Och daer clopten ende sloegen se voer hoer borsten ende togen hoer haer ende dreven groten rouwen! Och hoe yamerlic waren si bedragen ende verleydet vanden valschen ende gripenden wolven in dat storten des onnoselen bloets!

Ten cxxx[n] laet ons sien ende merken sine vrienden ende sommige vrouwen, die mit hem gecomen waren van Galileen in Ihe-

rusalem, hoe si inden verscheiden des volcs — want se wat ververret waren vanden cruce — nu wat nare comen. Och wat bescreyens moste daer wesen onder die devote herten, nu over Ihesum, die daer doot hienc anden cruce, nu mit Marien, die bedructe moeder, die onder dat cruce stont. Och mensche, sla op dijn oghen ende siet an dat holt des cruces, daer dijn salicheit an hanget ende die verlosinge der goetwilliger menschen! Och sijn ghebenedide hoeft is vol doernen beset! Sijn ghebenedide vel ende huut is al doerslaghen ende doerwondet! Dat aensicht is bespeghen, bebloedet ende opgheswollen! Die ogen sijn verdonkert ende en sien niet; nochtant en is sijnre godheit niet verborgen! Die oren en horen niet; nochtant weet hi alle dinc, eert gheschiet! Och die nese en ruket niet; nochtant geeft hi den bloemen sueticheit des rokes, etc. Och siele mijn, sie doch in dat aenschijn dijns ghebenediden Heren Ihesu Christi! Den smaec hevet hi verloren, die daer is dat broet des levens! Och hi en spreket niet, die daer is dat ewige woert! Dat aensichte, dat claerre is dan die sonne, dat is nu mitter dootverwen bevangen. Die ghebenedide handen sijn mit nagelen vaste doernagelt. Och die h[e]ilige knyen ende benen sijn verstorven ende verstivet! Och die aderen sijn gescoert! Alle die senen sijn ghequest ende alle leden sijn mit bloede beronnen, ende dat bloet is verherdet ende verdroecht! Dat lichaem is vol wonden! Also vele heeft hi geholden dat sijn ghebeente geheel is ghebleven, uut sunderlingher ordinancien Gods. O siele mijn, een dochter van Iherusalem, vraget di yemant, hoedanich dat dijn geminde is, so moechdi hem antwoerden, dat u lief, die ghisteren was blenkende ende blosende, uutvercoren uut dusenden der dusenden, dat hi nu is vael, bleec, dootverwich, besprenkelt ende beronnen mit bloede, sijn haer, sijn baert, sijn aensicht, sijn hals, sijn rugghe boven ende beneden ende tot allen uutwendigen leden, ende dat hi versmaet ende vertreden is gheweest boven alle menschen. Doch also dorre als hi is, verbraden int vuer der minnen ander galgen des cruces, so sal hi ons scenken den edelen dranc[1] uut sijnre ghebenedider siden. — [Nu] willen wi

1) Het H. S. heeft: traen.

een luttel verwachten ende verbeiden mitter bedructer moeder Marien ende mitten anderen devoten personen biden cruce.

Ten cxxxj^n so laet ons sien, hoe dat die verherde Ioden ghingen tot Pylatum, hem biddende dat men der hangender ende gecruuster benen breken solde, opdat men die lichamen af mochte doen om dier hoechtijt wille. O wat groter devocien was dat, dat se overmids den heilige dach van paeschen niet liden en wolden, dat die dode lichamen daer hangen solden! Doch se cregen oerlof, dat sijt doen mochten. Och wie weet wat si daerin sochten? Want het is te vermoeden, dat se verveert waren vanden mirakelen an die ene sijt, ende voer den oploep des volcs an die ander sijt, ende dat se daerom Pylatum baden, dat dit gheschien solde, opdat se te geringer sterven solde, als die benen ghebraken waren, ende si oec niet wechlopen en solden, al hadden si Ihesum mitten anderen vanden cruce ghedaen, ende opdat dat geruchte van sijnre doot te bet nedergelecht solde werden. O ghi valsche Ioden, ten was u niet genoech dat ghi sine siele sochten in hernen [1] sijns ghebenediden hoefdes, in bersten der aderen ende int recken der senen; mer ghi wolden si oec sueken in dat morch sijnre heiliger benen, opdat ghi se ommer scheiden solden vanden lichaem.

Ten cxxxij^n so laet ons sien, hoe dat die bose knechten hoer beveel volbrengen, daer se die felle Ioden toe gestoket hadden ende Pylatus geoerloft, eerst an die moerdeners ende ten lesten comende tot Ihesum ende hem doot vindende; wanttet van Gode so geordiniert was, dat men sine benen niet breken en solde, als ghescreven is. Mer nu laet ons merken, wat daer voer geschiet is den doden lichaem Ihesu gebenedijt. Och het is te vermoeden, dat die verherde, nidighe Ioden den ridder of den knecht toestokede uut rechter wreetheit, als die ghene die niet meer quades den ghebenediden Ihesum an en wisten te doen, recht of si daerbi tonen wolden: siet, hi is doot alst schint; siet, wi en moeghen an dat morch sijnre benen niet comen! Wi willen toemaken enen van Pylatus knechten, dat hi mit enen breden, scerpen, langen speer sijn siele sueke in dat diepste sijnre borste, opdat wi

1) Hersenen.

onsen willen hebben moeghen, ende dat hi ons niet meer en hinder noch en deer; ende wes wi hem niet levendich doen en mochten, dat willen wi hem ten minsten doen in sinen doden lichaem. Och wat gront, och wat hat ende nijt, och wat boesheit! Wat venijndiger bewijs was dat bose werck van hem selven! Och het mach wesen dat se den ridder wijsden mit vingeren, waer hi den speer setten solde; want men ghemeenliken secht dattet Longinus was, die crancsienich of blint van ghesichte was.

Ten cxxxiijn so laet ons merken, hoe dat die moegentheit Gods den wredeliken, scandeliken steke verwandelde in groter eeren ende weerdicheit Christi ghebenedijt; want uut dier ghebenedider wonden der siden Christi liep claer bloet ende claer water bescheydeliken ende onderscheydelike, dat men beide bisonder kennen mochte. Wie sach yewerlde claer, edel bloet lopen uut enen doden, gestorvenen lichaem, ende merkelike mit soe pueren water, als een fonteyne uutspringende?

Ten cxxxiiijn laet ons doch averdenken, dat dese wonde was die alrediepste, om een teyken onser verlosenisse te tonen uutwendelike alse van sijnre passien, die hi voer ons gheleden heeft; want daer toende hi mede die rechte fonteyne eenre onsprekeliker minnen. Och het is te vermoeden, dat dat herte gheraket was ende yamerlike doerwondet, als men ghemeenlike secht, mitten scerpe vanden speer. Och hoe wal wiste Christus Ihesus, eer hi sinen geest gaf, dat hem dese wonde na sijnre doot solde ghegeven werden ende wredelike ghesteken. Mer dit en is niet gheschiet sonder diepe verholentheit Gods, dat die ghebenedide side geapent is; want het is recht dat vinster der arke Noe, daer die duve in ende uutvliegen mach, hoer selven te ontholden. Och siele mijn, vlieget daerin ende maket daerin dine woninghe, so bistu be[s]cermt vanden duvel. Item uut der syden is ghelopen die fonteyne der gracien in die heilige sacramenten; want Sunte Augustinus secht, dat die sacramenten gevlaten sijn uutter syden Christi, slapende anden cruce. Och dat heilige, duerber bloet Christi heeftet al betaelt, dat wi schuldich waren, ende veel meer daer toe. Ende dat ghebenedide, claer water heeftet ons gewasschen van onser vulnisse der sunden ende onsprekelike lafnisse der gracien gegeven.

Ten cxxxv^n^ laet ons merken wie dese wonde daer meeste ter herten getogen heeft vanden gescapenen creaturen. Och, Iohannes sach dat speer ingaen ende mercte, als hi scrivet, bloet ende water uutlopen, ende het is te vermoeden dattet hem ter herten ghinc, als denghenen die vanden naesten bloede ende die gheminde discipel was ons Heren. Mer die ghebenedide wonde wert alremeest ontfanghen in dat minlike herte der sueter ende bedructer moeder Marien, die een vleisch ende een bloet was mitten ghenen die daer so wredelic ghesteken was. Och die ure was te rechte ghecomen, daer die olde vader Symeon af sprac, dat dat sweert des rouwen dijn herte solde doer sniden! Och si wiste uut wat fellen gronde dat die steke quam ende toghedreven wert. Oec so wiste se uut wat gronde hoer lieve kint den steke wachtende was voer sijnre doot, eer hi sinen geest gaf; want hi doch te voeren wal wiste dattet aldus ghescien solde. Oec so verstont se wat crachte, wat genaden, wat virtuten ende wat glorien dat daer den menschenliken geslechte uut comen solde.

Ten cxxxvj^n^ laet ons weghen dit mirakel mit den anderen mirakelen, die gheschiet sijn in sijnre glorioser passien; want ten eersten so genas die suete Ihesus Malchus oer, hem dat ansettende. Ten anderen so benam hi den Ioden dat gesichte, dat se hem niet kennen en mochten ter tijt toe, dat hi selven wolde. Ten derden, want hi mit enen sueten, sachtmoedighen woerde daer nedersloech die gewapende scare, die hem sochten om te vangen. Oec crech onse lieve Here ghetuges genoech van Pylatus, die dicwijl sijn onscult sochte voer den Ioden; oec van Iudas, die sprac: ic heb gesundicht, verradende ende leverende dat rechtveerdige bloet; item van Pylatus wive, die hem oec rechtveerdichheit te wesen; item vanden moerdener, die oec tugede dat Ihesus niet quades ghedaen en had; item van Centurio, die een capyteyne was, sprac dat hi die waerachtige Soen Gods was; item vander gemeenten, die groten rouwen dreven, ende ten lesten nu van Longinus, den ridder, die sine ghebenedide side apende ende siende gemaket wert, ende levede daernae heilichlic ende sterf voer dat ghelove Christi, een waerachtich marteler [1].

1) Zie over Longinus, zijne bekeering enz. Rud. Hoffmann, *Leben Jesu nach den Apocryphen*, s. 381, ff.

Ten cxxxvij[n] so laet ons wegen grotelic die leste wonde onder alle die wonden, die hi ontfangen hevet; want sie scoen staet als een rode rose in onsen oghen. Och Moyses, die knecht Gods, sloch den steen inder woestinen, ende daeruut vloyeden die wateren overvloedelic, ende dat volc dranc daeraf ende die beesten. Mer Longinus, die stolte ridder mit sinen speer, heeft den alreherdesten ende den alrestercsten steen ghesteken, Christum Jhesum, doe hi apende sine side, ende doe terstont daer uut liep water ende bloet, om te laven rechtveerdighen ende sunders, die die genade Godes begerende sijn. O stolte ridder, die ander gate en weren di niet wijt genoech, du mosteste dese wonde noch int leste steken! Och comet alle menschen ende drinket nu, want die tap is uutghetagen! Och die dore is opgedaen onser lustiger slaepcamer! Ganc in, ghebenediden des Heren! Waerom wilste buten staen? Och die fonteyne ende die ader des levens is opgedaen, die wech der salicheit, die kiste der walrukender crude, die fonteyne des olys ende der godliker rivieren comen ende vloyen uutten paradyse! Och mensche, sich in dat herte dijns Heren, dijns beholders, ende ghif hem dijn herte; want hi dat van di eyschende ende begerende is, als dat edelste dattu hebste.

Ten cxxxviij[n] so laet ons te gronde weghen die weerdicheit des cruces ende die gedaente of die gestaltnisse des gheens, die daeran hanct. Och dat cruce is dat holt des levens int middel des paradises! Het is des rechtveerdigen mans Noe arke of scip. Het is die hoep of dat gebont holtes, dat Abraham te samen bant om sacrificie te doen. Het is Esaus pylekoker. Het is Iacobs ledder. Het is Josephs nap. Het is Moyses roede. Tis Iosue voerschilt. Het is Samsons kynneback. Het is Gedeons sweert. Het is Jeremias wakende roede. Het is Ysayas hoge stoel. Dat cruce is Ezechias teyken. Het is dat cleijn steenken, dat die statue te niete makede. Het is Davids slotel. Het is Sunte Pauwels wijsheit ende glorie. Och inden cruce so hevet die godlike wijsheit den menschen verloest, menscheliken natuere verhoget ende verheven, den duvel nedergeworpen, die blinde werlt verlicht ende siende gemaket. O wonderlike voersienicheit Gods! O gheboren wijsheit des Vaders, sonder sake en wast niet dattu mitten cleynen onder Herodes niet ghedodet en woldeste wesen, noch afge-

worpen vanden berge vanden Nazarenschen, noch mit stenen doot geworpen vanden scriben ende pharizeen; mer den scandeliken doot des cruces hebstu angenamen te liden, als den stander ende voervechter der zegen of der victorien, ende als een teyken der volcomenheit ende der gracien. Och die maniere der spanninghe sijnre leden inden heiligen cruce die [is] alte bequame ende alte ontfankelic, alst wal schijnt; want hoe mochte die weerdighe Soen Gods meerre teykene der minnen voer ons bewisen, dan inder formen des cruces biddende sinen hemelschen Vader voer ons? Och hoe mochte hi bet [mit] minliken teykenen tonen die minne die hi droech tot sinen geminden, dan also mit gheneygeden hoefde, mit uutgerecten armen ende mit apenre siden anden cruce hangende? Och hoe mochte hi bequamer teykenen tonen den sondigen menschen, om die te omhelsen ende te trecken tot sijnre minnen, dan in alsulker manieren? Och in sinen wonden so moeghe wi alse cleyne pellicaenkens inden neste levendich werden. Oec so moeghen wi alse ionghe aernken inden neste versadet werden. Item oec moeghe wi alse ionghe vogelkens daerin nesten als in onse nestekens. Och dese boem mit sijnre edelre vruchte is recht die ghene daer die vogelen, dat sijn die menschen, in nestelen solden, alse vogelkens des hemels, muschen ende tortelduven, dat is te weten die gheen die penitencie doen ende in dat werkende leven sijn, [die] sullen [daer] broeden ende voeden haer iongen, dat sijn haer begheerten, ende oec die huusduven, dat sijn die bescouwende menschen, sullen daer hoer nestekens maken [1]. Inden gaten sijnre heiliger wonden willen wi sterven den vleischeliken leven ende willen een geestelic leven voertan leyden, seggende mit Iob: in minen neste wil ic sterven!

Ten cxxxix[n] so willen wi merken die grote devocie des edelen, riken mans Josephs van Arimathia, die goet was van gronde ende een heymelic discipel ons Heren Ihesu Christi, hoe stoltelick hi gaet tot Pylatum, biddende dat ghebenedide lichaem Ihesu. Och hi mochte wal stantachtich wesen van moede, doe hi

1) De afschrijver heeft dezen zin zeer bedorven. Ik herstelde hem, zoo goed ik kon, met behulp van het boven, bl. 290, n. 1, vermelde H. S.

sach alle die teykene ende mirakele, die ghescieden inder passien Christi. Oec moeghe wi denken dat Pylatus oerlof gaf, Jhesus lichaem vanden cruce te doen om te begraven. O Maria, u sal cortes toecomen die ghene die u uwen lieven Soen doot in uwen scoet sal leveren!

Ten cxl^{n} so laet ons sien Nycodemus, desghelikes een truwe discipel Christi, sine devocie ende innicheit; want hi voer Christus passie vromelike sprac voer die waerheit ende na sijnre passien, als die Scrift uutwijst. Ende nu so coemt hi mit hondert pont costeliker salven, om dat weerdighe dode lichaem te salven ende te begraven. Die een brenghet dat linen cleet, daer hi in ligghen sal, ende die ander crude of salve, die totter begravinghe dienen sal.

Ten cxlj^{n} laet ons dan hier sien, hoe die rechtveerdighe mannen mit horen knechten die ledder oprichten an dat cruce, die een an die rechterhant, die ander an die luchterhant, die ander an die ghebenedide voeten, ende hoe dat se die negelen daer uut togen, ende hoe weerdelike ende devotelike dat se dat dode lichaem afdeden mit hulpe hore dienres ende brachtent voer Marien. O ghebenedide vrienden Gods, o mannen der bermherticheit, die mit uwen Heren, uwen God, genadich geweest sijt, getrouwe sidi hem geweest inden leven, trouwe sidi hem inder doot! Och u herte en was niet mitten ghenen die hem ter doot brachten noch u consent; mer het bliket nu wal wat ghi gesocht hebbet.

Ten cxlij^{n} so laet ons ansien die grote devocie ende die weerdige minnen Marien, der bedructer moeder, ende der ander devote vrouwen. Och soe een yegelic minne draget tot Ihesum, so wort Ihesus geprentet in sijn herte. Die volmaecte minne Ihesu heeft die cracht, dat se die minnende herten uut hoer selven trect ende onsienlike transformiert of overvoert den minnenden in den gheminden. Och wat sal ic dan segghen van dier minnen, die was tusschen Ihesum ende sijn gebenedide moeder Maria? Och hoe crachtelike thoech se Marien uut hoer selven ende verenichde se mit horen lieven kinde Ihesum, daer se ghenen vleyscheliken vader toe en had, mer alleen enich ende reyne moeder of was. Och, ist dat David screyde om Absolon, sinen soen, ende op Yonatas, sinen gheminden, hoe voel saken hadde dan Maria,

die gloriose, bedructe moeder, te bescreyen horen enighe, onnoselen, uutvercoren Soen; want hi was hoer natuerliken, enighe Soen, ende menschelike substancie had hi alleen van hoer ontfanghen. Hi was die alrescoenste, die alrewijste, die alreedelste ende die alrebeste ende die alreghemindeste hoers herte. Och want die groetheid der minnen onbegripelic was, so was oec onsprekelic ende onbegripelic die druck des rouwen! O Maria, daer wert hi ghebracht voer u, die daer is van sinen vianden overal ghewont, ende niet min is u herte doerwont van medeliden! O Maria, hoe wordestu uut di selven ghetogen ende overgeformet in dinen gheminden! Och cussen ende omhelsen nu, want hi moet een wenich tides van di scheiden! Och hoe vole tranen vloyeden uut den alrereynsten oghen! Hoe heite dropelen hiengen an dine alreheilichsten wanghe! O reyne lippen, op des doden Ihesus wonden ghedruct! Och hoe hertelike nam se hem inden arme, die ghebenedide vrucht hoers bukes! Och dat en mach geen herte ghedenken!

Ten cxliij[n] so laet ons gaen tonen onse devocie voer Marien ende die ander devote personen. Gaet nare, o mine siele, ende cusse die rode wonden dijns Heren Ihesu Christi! Och, doe hi anden cruce hienc ghenegelt, doe en mochtstu an hem niet comen! Nu leecht hi voer sijnre bedructer moeder ende voer die andere heilige, devote personen, opdattu hem te bet soldeste moghen cussen. O lieve ghesellen, al sijn wi sundighe menschen, men sal ons niet versmaden, want si is daer vele te suete ende bermhertich toe, dat se ons solde versmaden!

Ten cxliiij[n] so laet ons beghinnen te cussen an die heilige voete ons Heren, begherende ghenade voer alle die sunden, die wi gaende of staende moegen ghedaen hebben. Ten anderen mael so laet ons cussen sijn heilige, oetmoedighe knyen, voer alle die sunden ende traecheit, daer wi ons in Gades dienst mede versumet hebben. Ten derden mael sinen heiligen buuc, daer hi die scerpe gheyselen in ontfenc, teghen alle gulsicheit daer wi ons hebben in ontgaen. Ten vierden mael laet [ons] cussen die alreweerdichste side ons Heren, voer al dat ghene daer wi die broederlike minne mede ghequetset hebben. Ten vijften mael sinen alreweerdichsten rugghe, voer al die onverdrachlicheit ende onlijtsamheit,

daer wi ons in ontgaen moeghe hebben. Ten vj[n] mael die doergheboerde handen, voer alle die boese werken, die wi moeghen ghedaen hebben mit onsen handen. Ten vij[n] die suver ende puer borsten ons Heren, voer alle die quade ghedachten, die wi ghehadt moeghen hebben. Ten viij[n] den dorren hals, voer al dat ghene dat wi mit ydelre glorien ofte in tonen ons selven ghedaen hebben. Ten ix[n] den alresuetsten mont Christi, voer dat ghene dat wi misdaen hebben in eten ende drinken, in woerden, in lachen ende in anderen manieren moeghe gesundeget hebben. Ten x[n] mael laet ons cussen dat alreedelste aensichte, tegen alle misdaet, die wi tegen sine godheit misdaen hebben of sijn vaderlike aensichte vertoernt. Ten xj[n] die salige oren, voer alle die ydelheit, die wi gheerne gehoert moeghen hebben. Ten xij[n] die claer oghen, teghen alle die vlecken ende smitten, die wi mit onsen oghen ghedaen moeghen hebben of ontfanghen. Ten xiij[n] dat eerweerdighe hoeft, dat vol scerper doernen geweest is, voer al die misdaet, die wi mit eygentheit der synnen des willen ende der minnen teghen God misdaen moegen hebben.

Ten cxlv[n] so laet ons sien, hoe weerdelike dat Joseph ende Nycodemus dat lichaem namen mit horen hulpers, ende salvedent mitter salven, ende bewondent nader Ioedscher manieren mit costeliken linen laken, ende brachtent also mit groter weerdicheit te grave mit groten rouwe ende mit yamerliken tranen. Och wat rouwen was onder die ynnighe, devote herten, ende hoe spotten die valsche, bose Ioden, die dat saghen! Och hoe weerdelike ende ynnichlike ende hoe willichlike gaf Ioseph, om Ihesum te begraven, sijn nye graf, dat hi voer hem selven ofte voer die sine ghemaect hadde, daer nye mensche te voren in ghelegen en had.

Ten cxlvj[n] so laet ons sien, hoe dat se Ihesum mit alre weerdicheit ende reverencien namen ende leechden hem in dat graf, also ghewonden ende gesalvet als hi was. Och wat rouwen was daer, doe dat graf was gheslaten, ende alremeest doet op een scheiden ghinc. Och hoe vriendeliken mochten se oerlof nemen vander glorioser, bedructer moeder Marien! Addeeu, edel moeder der edelre vrucht, mochten se segghen. Och die weerdige moeder was diep van ghedachten, wenich van woerden; mochte se anders spreken; mer si was dancber ende ghelatich in allen saken. Danc

hebt Joseph ende Nycodemus van dat ghene dat ghi ghedaen hebt, toenende uwe minne ende goedertierenheit inden enighen Soen Marien. Ic segghe u, o edel mannen, dat ghi van desen werke sult gheeert werden van Gode ende vanden menschen, alsoe langhe als die werlt staen sal ende dat kerstenghelove dueren sal. O eerber mannen, den doden hebdi weerdelike begraven, mer ghi en gheloeft niet dat hi macht heeft te verrisen! Beydet totten derden daghe, ghi sult wonder sien ende horen! Doch dat graf wert gheslaten, ende si ghingen hore straten te Iherusalem wert. Een goet werc hebben si ghedaen. Hoer loen sijn se verwachtende in ewicheit.

Ten cxlvij[n] so laet ons weghen mit rechter ynnicheit, dattet nu geschien sal dat die prophete ghesproken hevet vander sepultueren of begravinghe ons Heren Ihesu Christi; want gheen patriarche of coninc en hevet alsulke sepultuer ghehadt als die glo-riose Ihesus doet. Dat mach men merken uutten versoeken der menschen uut allen riken ende landen; want edele scyltknechten, ridderen, banrodsen, greven, hertogen, coninghen, keiseren, prelaten, mannen ende vrouwen sonder ghetal hebben dat graf versocht ende versuekent noch alle daghe ende sullent versoeken, also langhe als dat heilige ghelove staet, ende sullen segghen: hier heeft Ihesus lichaem gherust! Hier is die gecruuste Ihesus gelecht gheweest! Hier wert hi beclaget vanden devoten vrouwen! Hier wert hi ghewacht van Pilatus knechten! Hier is hi des derden daghes opverresen! Hier omtrent wert hi gesien van Maria Magdalenen! Hier apenbaerden hem die engelen vanden hemele ende die hueders worden verveert!

Ten cxlviij[n] so laet ons gaen sitten bi die devote vrouwen, die daer gebleven sijn om Ihesum te bescreyen ende te beclaghen mit Marien; want dat evangelium seghet dat daerbi waren die vrouwen, die hem gevolget waren van Galyleen, sunderlinghe Maria Magdalena, Maria Iacobs, Maria Salome, sittende tegen dat heilige graf, ende se saghen waer ende hoe dat lichaem Ihesu ghelecht was; want si saten daer uut bernender minnen, ende si meynden corts weder te comen om dat weerde, heilige lichaem te salven, ende daerom sagen se, hoe dat se solde comen moeghen in dat graf. Och merket, hoe seer waren si bedruct,

doe se van hem scheiden mosten, ende dat hi daer bleef ligghen inden grave, om wes wille se alle dinc versmaet hadden; want se hem so neernstelike ende so menige mile weghes nagelopen hadden, ende soe mildelike hem van horen aelmissen ghedient hadden! Och se conden soe quelke van hem scheiden, ende hoe die minne groter was ende crachtiger, hoe dat gescreye meerre ende bittere was!

Ten cxlix^{n} so laet ons overlegghen die boesheit der Ioden, hoe se Pylatum anbrachten, dat hi solde ghebeiden ofte bevelen dat men dat graf bewaerde, segghende: here, wi sijn ghedachtich dat die verleider ende die bedrieger ghesproken heeft, doe hi noch levede, dat hi na drien dagen verrisen solde, etc. Och nu heiten se Pylatum here, want hi Ihesum ter doot gebracht hadden na horen willen. Mer daer was cleyne minne ende liefte tusschen Pylatus ende den Iodesschen volke, want hi gheen Iode en was. Oec so haddet hem onweert, dat si Ihesum noemen solden bi sinen rechten name, daerom seiden si: die verleider. Och ten was hem niet genoech, dat se hem gedaen hadden bi sinen levendighen live, mer si mosten noch dat venijn schieten na sijnre doot.

Ten cl^{n} so laet ons merken, hoe dat Pylatus willich is gheweest ende bereyt horen willen te doen, ende gaf hem ghewapent volc, diet lichaem Ihesu bewaren solden also nauwe als se conden, ende dat deden si; want si quamen mit groter macht des selven dages ende teykenden of segelden den steen, die voer dat graf lach, ende dat gewapende volc bleef daer ende waerden hem, etc. O ghi valsche Ioden, ten batet gheen raet noch gheen cloecheit tegen God! Dat geprophetiert is dat moet gheschien. Ende wetet dat voerwaer, hoe ghi dat graf vaster toesegelt ende hoe ghi hem nauwer waert, hoet meer voer ons ghelovige menschen te glorie sal wesen, ende ghelovet des vriliken, hi en sal niet van sinen armen discipulen ende onnoselen visschers ghestolen werden. Ghi soldet geerne van hem een bedriegher maken; mer die ghebenedide Here, den ghi wredelike ende scandelike vermoerdet hebt, die sal des derden dages glorioselic verrisen, als hi gesproken heeft.

Ten clj^{n} so laet ons Marien, der bedructer moeder, gheselscap doen! Och hoer herte dat bleef daer, ende hoer gheest ende hoer

minne bleven begraven mit horen lieven kinde, al moste si lichaemliken scheiden vander stede, daer hi begraven was.

Ten clij^{n} soe laet ons sien mit wat wemoediger, devoter, ynniger herten dat Maria, die weerdighe, bedructe moeder, opsach, doe se voerbi ghinc dat heilige cruce. Och hoe weerdelike sach si op den gloriosen tytel, die op dat cruce stont; want si uutten gheeste wal verstont wat dat bedudet dat opscrifte: Ihesus van Nazareth, coninc der Ioden. Oec verstont se die glorie ende vrucht des cruces, al wort ons weynich daeraf ghescreven ende dusentwerf min dant is.

Ten cliij^{n} so laet ons sien, hoe bewegelike ende druclike dat se wederom geleit wert toe Iherusalem, ende hoe die arme, simpele vroukens quemen hoer te gemoete, screyende ende medeliden mit hoer hebbende. Och hoe menichsins wert se beclaget mit horen Soen! Och doe mochten die herten vander devoter Marien alle bemorwet werden tot screyen! Och laet u screyen, ghi vroukens, Maria, die weerdige moeder, weet wal wat si denct! Hoer kint sal verrisen mit groter glorien ende eeren ende mogentheiden. Mer dit is u, vroukens, quaet vroet te maken! Brenct Maria, daer se sal benachten mit Sunten Iohannes, horen geminden soen.

Ten cliiij^{n} so laet ons die bedructe moeder Maria mit Iohannes, horen soen, in vreden laten bliven. O Maria, ontfanget mine woerde, die ic tot u beiden spreken sal int scheiden! O uutvercaren, gloriose, weerdige moeder, neemt desen weerdigen, gheminden discipel uwes lieven kindes mit moederliker herten; want hi u van uwen natuerliken Soen so bewegelic ghegeven is. Hi is Iohannes, die heilighe apostel, uutvercoren maget[1] ende onder die anderen meest ghemint. Hi is suet van seden, goederhande van spraken, schemel van aensichte, manierlic van ghelate, sober van noetdruften, oetmoedich van clederen, bequame van dienste, bereit, goetwillich ende gehoersam. Hi is die alreghemindeste ende minnende discipel uwes lieven kindes. Van bloede is hi u neve. Hi is claer van geruchte. Hi is reyn van herten. Hi is megedelic van lichaem. Hi is Gode ontfanclic ende den menschen an-

1) Men denke aan den bijnaam ὁ παρθένος, aan Johannes gegeven.

genaem ende ontfanclic. Hi suect die glorie Gods. Om dese punten ende meer anderen so sal hi u wesen een lieflic soen, een trouwe dienre ende een reyne bewaere, etc. Spreket tot Sunte Iohan: o heilige Iohannes, ontfanget nu den begheerliken scat, die di bevalen is! Ontvanget die alreweerdichste moeder Ihesu, die coninghinne vrouwe der werlt, dine gheminde moeye, dijnre moeder suster, die heilige maghet, ontfanc se van sunderlinger gracien voer dijn weerdige moeder, ende besorget se als een lief, uutvercaren kint! Ontfanct se in dine hoede, want ghi sijt beide reyn van herten, Ihesum minnende, die werlt versmadende, suet van seden, ghesaet van ghemoede, vry van geeste, puer van consciencien, berve [1] van leven. O mijn uutvercaren Iohannes, staet in Iosephs stede! Het en is niet cleyne, dat di bevolen is. Och uut horen woerden saltu gheleert werden, van horen exempel saltu gesticht werden, bi horen gebede saltu ghehulpen werden, bi hore vermaninghe saltu verwect werden, bi hore devocien saltu getoghen werden, bi hore minnen saltu ontsteken werden, mit hore bescouwinghe saltu verheven werden, mit hore blijtscap saltu vervult werden, bi hore hemelsche weelden saltu dronken werden! Wees hoer trouwe, heymelic camerlinc! Bewijst hoer eer ende weerdicheit! Helpet hoer in hore crancheit! Screyet mitten screyenden! Suchtet mitten suchtenden! Gaet mitten gaenden! Staet mitten staenden! Sittet mitten sittende! Vervult die werken van bermherticheit in hoer; want se dijn moeder is, ende also du se gheleit hebste totter begravinghe hoers natuerliken Soens ende se weder ghebracht hebste totter stat, soe hoert di oec toe se te brengen in een huus onder dack om te rusten. Och troesterinne alre bedroefder herten, weset hoer een engels dienre dese reyse, al is si ongelic beter dan du biste ende oec weerdiger; want Christus, dijn meister, hoer natuerlike Soen, die liet hem sterken, doe hi inden gaerden was in sinen ghebede, vanden engel, wattan hijs niet en behoefde. Ende al en behoefde si des niet, nochtant doet als een trouwe soen tobehoert sijnre moeder te doen! Och du salte noch wesen hoer heymelike secretarius! Du salte horen uut horen monde die godlike wijsheit! Du salte leren ver-

1) Braaf?

borghen dinghen! Du salte vernemen wonderlike saken! Du salte verstaen onsprekelike leringhe!

Ten clv^{n} so laet ons sien, hoe die devote Marien gaen hene ende copen reescap om salve te maken, opdat se Ihesum mochte salven inden grave, welke materie te lanc waer te exponieren ende te beduden. Daerom laete ic dat den devoten herten verstaen ende versinnen, na dien dat enen yegeliken gracie is gegheven.

Ten clvj^{n} so laet ons overdenken, hoe dat die gloriose siele ons lieven Heren, verscheiden van horen lichaem, terstont quam int voergeborchte vander hellen, om die salige sielen der heiliger older vaders te troesten. Och wat laves, wat vrouden ende wat blijtscapen was daer! Och hoe claer scheen die edele, gloriose ende victoriose siele! Och hoe minliken troeste hi dat lieve gheselscap, die so menich dusent iaer daer gheseten hadden, sijnre toecoemste verwachtende. Och minlike hevet hi se gevandet mit tegenwoerdicheit sijnre godheit.

Ten clvij^{n} so laet ons merken die hoge, weerdige lave, die Adam, Abel, Set ende Noe mitten anderen uutgaven ende bewesen Ihesum, horen gebenediden verloser; daerna Abraham mitten patriarchen; ten derden male Moyses mitten princen; ten iiij^{n} Aaron mitten priesters, ten v^{n} David mitten coningen; ten vj^{n} Ysaias mitten propheten; ten vij^{n} Zacharias, Symeon ende Ioseph mit horen vrienden; ten viij^{n} die alreheilichste man Iohannes Baptista; ten ix^{n} die onnosel kinderkens, van Herodes ghedodet om Christus wille; ten x^{n} Eva mitten devoten vrouwen, die ghestorven waren tot dier tijt toe; ten xj^{n} alle die anderen uutvercoren sielen worden seer verblidet; ten xij^{n} alle die int vegevuer saten, hapende op die genade ende bermherticheit ons Heren; want het is te vermoeden dat se des bloets des groten conincs ghenaten hebben ende dat se wat crumekens begheert hebben van des groten coninghes tafel.

Ten clviij^{n} soe laet ons overdenken, hoe dat die helsche duvelen verwonnen worden ende beheert vanden coninc der glorien, ende bisterlic mosten si tosien. Ende hoe verveert mochten si wesen, doe se saghen dat hi hoer ghevangen solde verlosen. Och die godlike moegentheit, die onder die crancheit der menscheit

verborgen had gheweest, wert doe apenbaerlic ghetoent, ende die helsche poerten en mochten niet tegen hem staen noch der duvelen cracht. Och hoe confus was doe die hoveerdige Lucifer, doe hi sach den ghenen comen mit groten zeghe ofte victorie, dien hi so loesliken ende so wredeliken had helpen toestaken, dat hi sterven solde den yamerliken doot.

Ten clix^{n} soe laet ons Sunte Iohan vraghen, wat sijn ghebenedide moeder Marie dede also langhe eer hoer lieve kint verrees. Och het is te vermoeden, dat se niet vele uutwendiger woerden of uutwendichs werkes en dede; want si en ghinc niet mitten drien Marien om salve te copen, anghesien dat se vast was inden ghelove sijnre verrisenisse. Oec en leest men niet, dat se vele woerde of clagens had mit yement op der eerden. Mer het is te vermoeden, dat se weynich laefnissen had ende ghebructe, ende dat hoer gedachten diepsinnich waren ende dat se dachte die olde dagen, ende dat se had in hore herten ewighe iaren. Och se was mitten herten alse nu int voergeborchte der hellen mitter glorioser sielen hoers lieven kindes, ende als se wolde, so was se mitten geeste bi hoers lieves kindes lichaem inden grave. Oec ist te vermoeden, dat se in horen gronde bedachte die Heilige Scrift der propheten; item die beloften die gheschiet waren den patriarchen ende den vaderen; item die sacrificien ende figueren des Olden Testaments; item bovenal so leghede se over ende vestichde se die werken ende die woerde ende dat liden Christi. Och het is merkelic te vermoeden ende ganselic te gheloven, dat die edel rose Maria, die die vandinghe ende versuekinge der hierdekens in dat huseken van Bethleem ghevesticht ende beholden had in horen herten, ende oec die woerde die die heilige Symeon had ghesproken tot hoer van horen lieven kinde, dat si die pine ende passie hoers ghebenediden Soens niet daer uut ghesloten en hevet. Oec ist wal te vermoeden, dat hoer die passie also levendich ende versch voer den oghen hoers herten stont, na dat se geschiet was, alst was doe se lichaemlic daerbi ende an stonden ende alle dinc sach geschien mit horen vleischeliken ogen. Och die dat minste der kintscheit niet vergeten en heeft, hoe node solde se dat meeste der bittere passien vergeten, daer die hemelsche Vader so hoechlic in geeert was!

Ten clx[n] so willen wi Marien een luttel loven in dat sluten der passien. Wi laven ende glorificieren di, o weerde moeder ende reyne maget Maria, voer alle die gaven, doechden ende privilegien, daer di God boven allen heiligen mede begavet hevet op der eerden; want ghi die weerdige moeder Gods sijt gheworden ende den Soen Gods in uwen armen soe minlic gedraghen hebt ende bewaert. Ten anderen wi ghebenedien, love ende eeren di, o uutvercoren, natuerlike moeder ons Heren Ihesu Christi ende grondelose, oetmoedighe dienstmaget ons Heren, voer alle die minlike dienstachticheit, die du Christo, dinen Soen in den vleische, bewesen hebste, ende voer alle die persecucie ofte vervolghinghe, armoede ende arbeit ende moyenisse, die du goedertierlic mit hem gheleden hebste. Ten iij[n] wi ghebenedien di ende loven di, edel rose Maria, moeder ende dochter des ewigen conincs, voer alle die suete redene, die du mit hem ghehadt hebste, voer alle die godlike reden ende sermonen, die du van sinen monde wijslike gehoert hebste ende sueteliken inder herten edercauwet hebste, ende voer alle die consolacie, iubilacie ende vroude, die du van sijnre tegenwoerdicheit ende vant[1] ingeesten der gracien des Heiligen Geestes menichwerve ghebruket hebste. Ten iiij[n] so ghebenedien ende loven wi di, alreweerdichste ende suetste vrouwe, voer dat alrepuerste ende alreheilichste leven, dattu lange tijt gelevet hebste, in armoeden, in duken ende in swigen, in vele druckes ende menigerley wijs van tribulacien, in groter lidesemheit, allen kerstenenmenschen tot enen exempel. Ten v[n] so ghebenedien ende glorificieren wi di, o alresuetste ende alreynnichste moeder, ioncfrouwe Maria, voer alle die devote oefeninge ende voer die vuerige ghebede, voer die bewegelike tranen, voer die menichvoldige abstinencie ende vasten, die du geholden ende ghedaen hebste voer die arme, sundige menschen, ende oec voer die rechtveerdige menschen te sterken, voer dat hertelike medeliden, dattu ghehadt hebste mitten armen sunder, mitten cranken ende mitten becoerden sunder of mensche, voer die dorstighe begheerten der salicheit des menscheliken geslechtes. O al wistu wal, dattet menschelike geslechte moste verloest werden mitter bittere

1) Het H. S. heeft: van toc.

doot uwes lieven kindes, ende al wast also dattu hem onsprekelike lief haddes, nochtans en hebstu hem niet afgetoghen voer den eyseliken anganc des cruces; mer dinen Soen ende di selven hebstu gesat volcomeliken onder den liefsten wille Gods. Crachtelike hebstu medeliden gehad mit hem in al sijnre pijnlicheit, ende totter doot des cruces bistu dinen lieven Soen Ihesum nagevolget onverveert. Och du sageste niet an dat vlien der discipulen, noch du en waerste niet verveert voer die wreetheit der Ioden, mer bereit wesende mit hem den dood liever te liden, dan dinen lieven Soen in alsulker last te begeven. Ten vj^n so gebenedien ende laven wi di, o alretrouwest moeder Gods, hemelsche coningh[inne] Maria, voer dat volstandige gelove ende voer die perfecte ende volmaecte minne, die du hadste, doe die andere apostolen vluchtich worden ende dat ghelove verloren. Hoe groet, hoe swaer ende hoe lastich dat sijn liden was, dat licht dijns claren geloves en was niet gecrenket noch niet uutgeblasen! Oec stondestu in sinen meesten liden, ende na sijnre doot, sonder enigen twivel vast ghelovende, dat hi verrisen solde des derden dages. Doe alle die vriende Ihesu verstroyet waren, so bistu hem nagevolget mitter oetmoediger geselscap der devoter vrouwen totten berghe van Calvarien, dringhende doer die rasende scare ende verwoedende geselscap vanden Ioden, die ghewapent waren, opdattu alsoe vele te geringer soldeste genaken dinen Soen, dien men crucen solde, opdattu hem sien soldes of mochtes, eer hi storve, ende om te ontfangen een soenlic woert der goedertierenheit der bevelinghe. Ten vij^n soe gebenedien ende laven wi di hoechlike, o heilighe moeder ende onbevlecte maget Maria, voer dat deerlike ende yamerlike staen bi den cruce Ihesu, daer du lange ende bedrukt stondes, ende nader prophecien Symeons doer dijn herte dat sweert des rouwen ghinc; voer die smertelike tranen ende voer den swaren rouwe dijns herten, dien du hadste in sijn verscheiden; voer dat yamerlike gesichte, doe du hem ansageste, doot ende ontverwet voer dine ogen hangende; voer dat minlike cussen ende omhelsen, doe hi vanden cruce gedaen was; voer den soreyeliken ganc mit hem ten grave; voer al den spot ende schemp der Ioden, dien du gehoert hebste voer ende na dijns kindes dode; voer den yamerliken wederganc vanden grave

in Iherusalem ende in dat huus, daer du benachten soldeste mit dinen lieven soen Johannes. Och danc ende weerdicheit moetstu ontfangen, o alreghebenedideste maget, voer die trouwe bistandicheit ende weerdige uutvaert, die du dinen lieven kinde bewesen hebste van dijns selves ende onser alre wegen; wanttu onser alre devocie bewaert hebste. O alregoedertierenste, weerdige, suete vrouwe, o alreedelste rose, o alretruweste voerspreecster, wi bidden doer alle dine hoghe verdiensten ende doer al den dienste, die du dinen lieven kinde bewesen hebste, ende doer alle die bitter tranen, die du om sijnre bitterre passien gestort hebste, dattu onser armer wichteren wilste ontfermen ende moederlike in uwen herten mit Sunte Iohannes ontfangen! O enige hape onser alre, o uutvercoren, gloriose maget Maria, coemt ende toent ons dijn alreclaerste aensichte, eer onse siele sal scheiden vanden lichaem! O slaet u bermhertige ogen blidelike op ons, mit welken du Ihesum, die gebenedide vrucht dijns lichaems, dicwile mit vrouden hebste angesien. Och comet ons dan te hulpen, o alreheilichste moeder Ihesu, mitter sueter geselscap dijnre megeden ende mitter blider vergaderinghe alre heiligen, ghelijc alstu bistondes getruwelic tot inden eynde dinen alresuetsten Soen, stervende anden cruce; want wi naest hem ghenen meren troest en hebben noch en vinden, so groet noch so snel als du biste, o alreliefste ende minlicste uutvercoren moeder ende maghet Maria! Deo Gracias.

Hier eyndet die passie ons lieven Heren, sympelike bi articulen of ponten gedeilt. Ick bidde allen menschen, die se lesen sullen, dat si se niet en corrumpieren. Voert bid ick den geleerdsten ende den wisesten, vinden si yet dat quelke ludet, dat se dat uut minnen willen corrigieren; want uut minnen is dit vergadert sonder vele glosen of exponieringe, dat is uutsettin[ge] des textes, ende sonder curiose dingen daerin te trecken. Het is mi genoech dat, diet lesen, vinden moeghen enige corte artyculen uutten hope, daer se mede tot Ihesus minne of medeliden crighen moeghen.

Ten j^n so moegen wi denken, hoe dat Christus Ihesus ghebenedijt, als die waerachtige Samson mit sijnre doot sine viande verwonnen hebbende, ende als die lewe des geslechtes van Iuda

die ghevangen uutter hellen leydende, glorioes verresen is inden derden dage, als hi gesecht hadde, ende hoe datter een grote eertbevinge geschiet was, ende die engel Gods in witten clederen ende mit enen claren aensichte gedaelt is vanden hemel, ende hoe dat hi vriendelic scheen den goeden menschen ende wredelic den quaden, ende hoe dat hi die bose, ghewapende knechte verveerde ende stercte die devote vrouwen. O hoe glorioes is die suete Ihesus verresen mit enen gloriosen, glorificierden lichaem; want dat was noet, eerst om die Heilige Scriftuer te volbrengen, ende om die bedroefde apostolen te troesten, ende om vele ander redene, die hier te lanck sijn te vertrecken. Oec wast bequaem, dat hi des sonnendages inder dageraet verrisen solde, om seker redene, die oec te lanck sijn te scriven. Oec heeft hi getoent die waerachticheit sijnre verrisenisse in eten, int laten te tasten, in dien dat hi hem selven sienbaerlike toende ende sunderlinge sine ghebenedide wonden, ende die Heilige Scrifte apende. Och, dat gebenedide, glorificierde lichaem was begavet mit claerheiden, mit suptijlheiden, mit onsterflicheiden ende mit snelheiden!

Ten ij[n] mael so laet ons overdenken, hoe [hi] sijnre weerdiger moeder Marien hem selven eersten apenbaeren mochte, al ist dat die evangelisten dat niet en bescriven, ende daer sijn redene toe. Ten eersten, want nyemant weerdiger en was ghevandet te werden dan si. Die ander reden is, want nyemant vueriger inder reden ende inder begheerten en was dan si. Ten derden, want nyement crachtiger en was int bidden dan si. Die iiij[e] is, want nyement hem nare noch meer ter herten en was dan si. Die v[e] is, wantter nyemant ghesatiger en is noch rustiger en was int verwachten ende int verbeiden dan si. Die vj[e] redene is, want nyement meer medelidens en had gehad mitten gecruusten Ihesu dan si. Oec was si vast in dien gelove, dat hi verrisen solde, ende daerom en sochte si hem niet mitten drien anderen Marien inden grave; want hi in horen herten levede.

Ten iij[n] so laet ons overlegghen, hoe dat hi hem dicwile vertoende anderen menschen, ende sunderlinge op den paeschedach vijfwerve. Ten eersten Marien Magdalenen allene, als der geenre die hem hertelike lief had ende vuerichlike begheerde; oec vertoende hi hem gheerne den oetmoedigen ende vuerigen, die

geerne penitencie doen. Ten anderen so vertoende hi hem den drien Marien, doe se vanden grave quamen, in een teyken dat hi hem selven oec vertoent den devoten herten, die hem mit ynnicheit soeken. Ten iij^{n} so vertoende hi hem Sunte Peter, in een teyken dat hi hem selven vertoent den genen, die oec gehoersam sijn ende niet eenwillich. Ten iiij^{n} hevet hi hem gheapenbaert den tween discipulen, die daer ghingen in Emaus, in een teyken dat hi oec arme lude niet en versmaet. Ten v^{n} mael heeft hi hem vertoent den discipulen, die vergadert waren in beslotenre doren, in een teyken dat hi lief hevet religiose persone ende die eendrachtich sijn. Item opten achtenden dach daerna apenbaerde hi hem in tegenwoordicheit sijnre discipulen, daer Sunte Thomas bi was, in een teyken dat hi hem oec apenbaert den twivel[en]den, crancken menschen. Ten vi^{n} so apenbaerde hi hem sinen discipulen, die daer vischeden, bi welken beteykent werden die dat woert Godes prediken. Ten vij^{n} hevet hi hem geapenbaert sinen discipulen op den berch van Thabor, in een teyken dat hi hem apenbaert die bescouwende menschen. Ten viij^{n} apenbaerde hi [hem] sinen discipulen int huus, daer hi sijn leste aventmael dede, in een teyken dat hi sundige menschen somwilen genadeliken visentiert. Ten ix^{n} sinen discipulen op den berch van Olyveten, in een teyken dat hi die menschen lief heeft, die genadich ende bermhertich den armen sijn. Daer moegen oec ander apenbaeringe geschiet sijn, als Nycodemus scrift, seggende dat Ihesus hem oec apenbaerde Jacob, den rechtveerdigen, ende Joseph, den edelen, die hem in sijn graf halp begraven. Item hier mach men oec denken vanden doden, die mit Christo verresen, die hem dicwijl apenbaerden mitten lichaem den ghenen die noch leveden in Iherusalem.

Ten iiij^{n} moeghen wi merken, hoe dat die ghene, die dat heilige graf bewaerden, verveert ende verbijstert waren van sinnen; item hoe dat se quamen tot den princen der Ioden ende hoe seer dat se oec verveert ende begaen worden; item hoe dat se den boeven geelt gaven, dat se die waerheit verdonkeren solden ende die logentale voersetten, seggende dat sine discipulen bi nachte quemen ende stelen hem, doe wi slepen. Och hoe menich dusent sielen hevet dat vermaledide gelt ende die logentale ter hellen gebracht ende brenghet alle daghe!

Ten v^{n} male so moeghe wi overdenken, hoe die selige Maria Magdalena stont bi den grave ons Heren, seer screyende, ende hoe minlike dat haer die gebenedide Ihesus in die gedaente van enen hofman ofte gaerdener vertoende, vragende wien si sochten, ende, int leste, hoe minlike dat hi se vertroeste, se noemende bi horen name, seggende: Maria! Och hoe suetelike ende bewegelike ginc dit toe tusschen hem beiden, ende also moeghe wi denken vanden anderen apenbaringhen, isset dattet ons ghelieft.

Ten vj^{n} male soe moeghe wi overdenken die scoenheit des glorificierden Ihesu. Och hi was die edele bloeme, uutgecomen uutter wortel van Yesse, bloyende inder ioget ende voer sijnre passien, verdorret of verdroget inder passien, wederbloyende in sijnre glorioser verrisenisse, begavet mit claerheit boven der sonnen; item so subtijl ende geestelic, doe hi verresen was uuten grave, beslotens graves, ende tot sinen discipulen ingaende in beslatenre doren; item vierdich ende snel ofte gerasch, dattet niet te geliken en is, nu hier wesende, als daer hem selven dan apenbarende, als nu hem selven vertonende als een hofman, alse dan gelijc enen pelgrim, ende op allen steden ende in allen manieren, alst hem geliefde. Oec so was hi onsterflic, want gheen dinc en mochten hem deren of quetsen. Aldus heeft hi ons getoent in sijn persoen die glorie sijnre verrisenissen, opdat wi vast moegen geloven ende hapen die glorie onser volcomeliker verrisenisse ten ionxten dage.

Ten vij^{n} so laet ons overdenken, hoe minlike dat die suete Ihesus xl dage na sijnre verrisenisse mit sinen discipulen was, als een truwe henne mit horen kuken ende als een edel aern, die mit vliegen verwect sine iongen, nu vrindelic mit hem etende, alse dan minlike mit hem sprekende, ende hoe hi se dede comen in Galileen ende liet hem daer eere ende reverencie doen van sinen discipulen, seggende dat hem allen macht gegeven was in hemelrijc ende in eertrijc. Ende in[t] sluten sprac hi, dat hi bi hem was ende bi hem bliven solde tot int eynde der werlt. Och hi was een ander edel, waerachtich Ioseph, prince ende vorste gemaect over al hemel ende eerde, hellen ende allent dat daer beneden God is; want hem moeten alle knyen bugen inden hemel, op der eerden en inder hellen.

Ten viij^n so laet ons merken, hoe dat hi sine apostolen op den xl^n dach begeven wolde. Ende eersten apenbaerde hi hem selven sinen elven discipulen, ende at mit hem ende sprac crachtige woerde ende beval hem, dat se niet van Iherusalem scheiden en solden, mer dat se verwachten solden die beloften des Vaders. Ende ten lesten hiet hi se gaen op den berch van Oliveten; want vandaer wolde hi varen ten hemel wert tot sinen hemelschen Vader.

Ten ix^n so laet ons hier denken, hoe dat Maria Magdalena, Sunte Iohannes ende vele andere devote herten menich süete callinge ende sprake mochten hebben mitten sueten Ihesum ende menige consolacie van hem ontfengen, die beter sijn mit devocien overdacht dan dat men se scrive. Item daer moeghen wi denken, hoe dat die schare der heiliger vaders ende der saliger geesten of der engelen al om staen, ende hoe die gloriose Ihesus int middel staet, bereit tot sinen hemelschen Vader te varen. Oec en ist tegen dat gelove niet, dat die gloriose maget Maria ende die apostolen somighe vanden heiligen vaderen sagen, die mit Christo verresen sijn. Och hoe mochte Marien te moede wesen, doe si hoer lieve kint mit so groter eeren sach opvaren! Och hoe wonderliken sagen die apostolen toe, doe se sagen horen lieven meister, opvarende tot sinen hemelschen Vader! Och wat vrouden bedreven die enghelen ende wat iubilacien hadden die heiligen, doe si horen Heren geselscap deden ende doe die hemelen voer hem opgingen, ende worden so minlike ontfangen in die vroude des hemelschen Vaders, die daer so lange ballinghe hadden gheweest des ewigen levens.

Ten x^n so laet ons sien den gloriosen Ihesum, die en goede vriedage hienc ander galgen des cruces, sittende ter rechterhant inder glorien sijns Vaders. Och daer sit hi, als een advocaet voer ons biddende sinen hemelschen Vader; want hi beholden hevet die licteyken dier vijf wonden in sinen sconen, glorificierden lichaem, om te crachteliker gehoert te werden voer ons ende tot onser behoef. O hemelsche Vader, alle tongen moeten di danke ende laven van dier onspre[ke]liker gaven dijnre overvloediger minnen; wanttu dinen enigen Soen dijns herten niet gespaert en hebste, mer voer ons allen gegheven inder doot des cruces, opdat

wi hem hebben solden enen truwen advocaet voer dinen vaderliken oghen inden hemel.

Ten xj[n] so laet ons merken, hoe dat die edel coninginne Maria mitten andere vrouwen, ende oec die apostolen ende die discipulen, die mede uutgegaen waren op den berch van Olyveten, mit groter blijscap wedercomen sijn in Iherusalem; want het is goet te vermoeden, dat se spreken van Ihesus. Och wat sueter colacien [1] is onder dat gebenedide geselscap; want het is goet te vermoeden, dat si spraken van Ihesus hemelvaert. Och het is te vermoeden, dat se weinich rusten se en spreken vanden sueten Ihesu, horen lieven meister, als van sijnre leringhe, van sinen miraculen, van sijnre passien ende doot, van sijnre verrisenisse ende van sijnre hemelvaert.

Ten xij[n] so laet ons dat lieven geselscap sien sitten, die weerdige, gloriose moeder ende maget Maria mitten anderen vrienden ende devote vrouwen. Och daer sit si als een henne onder horen kuken ende als een moeder onder horen uutvercoren kinderen; want si was onser alre moeder ghemaect, ende si droech ons allen een trouwe ende een moederlic herte toe. Och dat heilige geselscap, als se inden tempel quemen, si laveden ende gebenediden God, ende bieen wesende int groet huus des aventmaels, so waren se eendrachteliken volherdende in horen gebede. Och dit was dat weerdige, salige huus, daer Christus Ihesus sijn leste aventmael in dede, daer hi dat paeschlam in at, daer hi der apostolen voeten wiesch, daer hi dat heilige sacrament ofte sijn gebenedide lichaem gaf sine apostolen, daer hi die priesterscap maecte, daer Iudas scheide van sinen lieven meister Ihesu ende vanden apostolen, daer Sunte Iohan evangeliste ruste op des gebenediden Ihesus burste, daer die suete Ihesus dat weerdige sermoen dede sinen apostolen, daer hi voer sinen vriende badt hertelike sinen hemelschen Vader, daer Christus lestewerf na sijnre verrisenisse spise nam mit sinen geminden, daer dat lieve geselscap vergaderde na sijnre hemelvaert, om die gelofte des Vaders te verwachten, ende in dit huus so wert Sunte Mathias vanden Heiligen Geest vercoren in Iudas, des verraders, stede te staen, die hem selven

1) Zie boven, D. I. bl. 12, n. 1.

verhangen hadde, wes buue geborsten was als des gheens die sinen Heren ende meister verraden hadde.

Ten xiij[n] mael so laet ons dat heilighe geselscap merken, hoe dat se na seven weken, nadat ons lieven Heren verrisenisse geschiet was, ende tien dage nader hemelvaert, toe samen wesende, in abstinencien bereit, in vuriger begheerten ontstekende, ontfingen den Heiligen Geest, ende datter een geluut geschiede vanden hemel, etc. Dier menschen was hondert ende xx, op welken hem die Heilige Geest apenbaerde in vurigen tongen ende gaf hem sine hoge gaven, als vurige minne inden begheerten, ende claerheit des lichtes int verstant, ende uutsprake alre talen ende stercheit int gemoede ende inden werken, alst wal apenbaer wert int vervolch; want se cleeyn int getal wesende ende sympel ende slecht, eensdeels mit vuriger leringe, eensdeels mit hoers heiligen levens exempel, eensdeels mit wonderliken miraculen planten dat heilige kerstengelove, of die heilige kerke, over al der werlt.

Ten xiiij[n] mael so laet ons ynnichliken denken, hoe dat die macht of crachte ons lieven Heren Ihesu Christi, die verborgen scheen te wesen, doe hi hienc anden cruce, vertoent wert inder hellen, doe hi den roef haelde. Oec wert si geclarificiert int heilige graf, doe hi glorioselic verrees vander doot. Oec wert se verclaert inder werlt, doe hi die herten sijnre discipulen vast makede int gelove sijnre verrisenisse. Oec wert se getoent inden hemel, doe hi aensiender ogen sijnre apostolen mit dat lieve geselscap der engelen ende der heiligen apenbaerlic opsittende an die rechterhant sijns Vaders, sienliken nederseynde den Heiligen Geest ende begaefde die herten der geminder overvloedeliken.

Ten xv[n] so laet ons merken, hoe dat, gelijc ons dat gebenedide hoeft der heiliger kerken, Christus Ihesus, van sinen hemelschen Vader geset was in menichvoldiger, ontsprekeliker tribulacien totter tijt dat hi sinen geest gaf, also hevet God verhenget dat sine bruut, die heilige kerke, tot int eynde vander werlt tribulacie hebben sal tot hore purgacien ende suveringen ende totter hoger weerdicheit der glorien Gods. Want van beghinsel der werlt so sijn die vrienden Gods, patriarchen, profeten, apostolen, mertelaren, confessoren ende mageden ende alle dieghene

die Gode behaechlic sijn geweest, mit vele tribulacien overgevaren, ende dat sal oec wesen totten ionxten dage toe.

Ten xvj^n^ so laet ons merken, hoe dat die gloriose maget Maria hoer stichtige leven op eertrike geleit heeft, nadat hoer lieve kint ten hemel is gevaren. Och wat wil ic daervan scriven meer dant gescreven is van denghenen, welker voete ic niet weerdich en bin toe ontscoen. Mer na minen duncken so en scrift noch en spreket vander glorioser coninghinnen Marien nyement devoteliker, nyement vuerichliker, nyement dicker, nyement overvloedeliker, nyement hoger, nyement sueter, nyement om die sundige herten te trecken totter devocien Marien of te verweccken, dan die gebenedide, geminde, honichvloeyende leere Bernardus. Och die gloriose maget Maria was volmaect in beiden leven, als in dat scouwelike leven ende in dat werkelike leven, ende dat wort bewesen in dat evangelie, datter spreket van Martha ende Maria Magdalena. Och si droech hoers lieven kindes Ihesu Christi woerde ende exempele, sijn miraculen, sijn leven, sijn liden ende sijn sterven in horen herten ghegeyselt ende gheprent!

Ten xvij^n^ so laet ons mit oetmoediger ynnicheit overlegghen, hoe dat die alresuetste Ihesus sijn ghebenedide moeder vriendelic genoedet hevet bi hem te comen; item hoe hi se hoechlic verheven hevet; item hoe hi hoer statelic ende coninclic te gemoete ghinc; item hoe hi se vrolic, begeerlic ende hoechlic glorificiert hevet; item hoe hi se mechtelic gecroent hevet; item hoe hi se boven alle choren der engelen bi hem gheset hevet; item hoe hi hoer die fonteyne sijnre overvloediger gracien ontslaten heeft. Het is wal te denken, dat ghenen pueren creatuer inden hemel alsulke glorie ghegeven en is gelijc als hoer is ghegeven; want gelikerwijs als si was overvloedich van alre gracien boven allen heiligen in deser tijt, also is si oec begavet overvloedelike mit blijtscap int rike der hemelen boven allen heiligen ende engelen.

Ten xviij^n^ so laet ons overdenken, hoe crachtelike dat die heilige apostolen dat woert Gods gebreydet hadden over alle die werlt, ende die glorie des gecruusten Ihesu; item hoe glorioselic dat die heilige martelaers, mannen ende vrouwen, hoer bloet gestort hebben voer dat gelove der kerstenheit; item hoe die heilige

doctores ende leeres geciert hebben die heilige kerke ende dat kerstengelove int verklaren der Heiliger Scriftueren; item hoe dat die heilige vaderen inder woestinen een engels leven geleyt hebben; item hoe die heilige vadere, als Sunte Augustinus, Basilius, Benedictus, Franciscus, Bernardus ende vele anderen, so vele heilige vergaderingen ghemaect hebben ende een heilich leven geleit hebben totter eren Gods ende hore sielen salicheit ende der onser mede.

Ten xix^n^ soe moeghe wi overdenken, hoe dat overmids hoverdie, ghiricheit ende oncuusheit der menschen dat gloriose, heilige leven Christi ongeacht was geworden ende versmaet, sijn heilige leringe, sine bitter passie vergeten, ende hoe Sunte Dominicus ende Sunte Franciscus, alse vrome, trouwe ridderen ende knechten Gods, ghesant sijn geweest van Gode om die menschen te leren ende te stichten mit woerden ende mit exempelen, ende hoe dat hi Sunte Franciscus begavet hevet mitten heilige vijf wonden, als dengenen die dier bittere passien gedachtich was ende geprent droech in sijn herte, welc herte ontsteken was inder minnen des gecruusten Ihesu.

Ten xx^n^ soe laet ons beclagen ende bescreyen den weerdigen wijngaerde der heiliger kerstenheit, die so yamerlike verbijstert wort huden des dages in menigen menschen, vrouwen ende mannen, in iongen ende olden, in heren ende ondersaten, in geesteliken ende werliken; wantter vele is die kersteliken ende geesteliken schijn hebben ende soe yamerliken daerin leven. Och laet ons onsen lieven Heren bidden, dat hi alle goetwillige kerstenmenschen in doechden ende in sijnre gracien sterken ende ontholden wil, ende alle verdwaelde scape op den rechten wech brengen wil ende sunderlinge die beveel hebben over die scape ende lammeren Christi, opdat si mit ons ende wi mit hem in der minnen Christi ontsteken moeten werden.

Ten xxj^n^ so laet ons voer ogen hebben Antecristus coemste, sijn vule, snode ende bedriechlike leven, sijn valsche miraculen ende sijn wrede tyranscap, ende dat grote yamer dat dat kerstengelove sal liden, ende hoe hi in sijn eynde quelke, scandelike ende vermaledidelike sijn leven sluten ende eynden sal.

Ten xxij^n^ so laet ons God laven vander overvloediger gracien,

die dan gestort sal werden in die menschen, die volstandich sijn gebleven inden gelove, ende over die ghene die die Heilige Geest bekieren sal totten waerachtigen gelove; want dan salt wesen ene coye, dat is een scaepscot, ende een ghebenedide hierde overal.

Ten xxiij[n] so moege wi verwachten die teyken, die gescreven sijn inder Heiliger Scrift ende sunderlinge inden evangelio, dat se gheschien sullen voer den lesten ordel; item dat vuer sal voer gaen, item die vreselike stemme: staet op, ghi doden ende comet totten ordel; item die verrisenisse der doden ende die verveerlike bevinge der quader menschen.

Ten xxiv[n] so sullen wi voerdachtich sijn dier coemste des richters in sijnre moegentheit, daer nyement tegen staen en mach, die oec also wijs is dat hi alle saken doergronden sal, oec also rechtveerdich is, dat hi groet noch cleyn, rijc noch arm sparen en sal. Hi en sal een yegelic lonen na sinen werken; want die boeken der consciencien sullen op een cort daer geapent ende gelesen werden. Och daer en sal gheen cloecheit baten noch appelieren! Men sal daer gheen stat hebben noch versekeringhe noch beschermiuge, ende nyement en sal daer moegen sculen noch ontslopen.

Ten xxv[n] soe sal die banghicheit so groet wesen, wanneer dat die rechtveerdige menschen an die rechterhant staen sullen ende die quaden an die luchterhant, dat se sullen moeghen segghen ende begeren, dat die berge op hem vallen willen ende die hovelen se bedecken willen, etc., ende dat overmids ontsich ende anxt des richters, dien si vertoernt hebben; want boven hem sullen sie sien enen vertoernden, scarpen richter, beneden ofte onder hem enen verveerliken ende leliken afgront der hellen, an die rechterside die wroegende sunden, an die luchterside ontellike vele duvelen. Och waer sal dan die arme, sundige mensche moegen sculen? Och nergent; want Sunte Peter secht, dat die rechtveerdige nauwelike beholden en sal bliven. Och wi moeten dan reden gheven voer al dat wi van Gode ontfangen hebben, van siele, van lijf ende van goede, etc., van ydelen woerden, lachen ende boerten ende van verlorenre tijt.

Ten xxvj[n] so laet ons horen die sentencie of dat suete von-

nisse, dat gaen sal over die goeden, die daer wesen sullen an die rechterhant, ende die verveerlike sentencie, die daer gaen sal over die quaden ende verdoemden. Och dan sal vervult werden dat die Scrift secht, dat die rechtveerdige menschen sullen hoer handen wasschen in dat bloet der sundiger menschen. Item dan sal dat suete, victoriose Lam setten sinen vianden een voetschemel sijnre voeten. Dan sullen die Ioden sien denghenen dien se gecruust hebben, over hem macht hebbende. Item die heiden, die hem bespot hebben, die sullen dan bevoelen sijn moegentheit, ende die valsche, bedriegelike kersten van quaden leven die sullen dan bevoelen sijn strenghe rechtveerdicheit.

Ten xxvij^{n} so sullen wi denken, hoe vreseliken ende hoe eyseliken dat die boese duvelen mitten bosen hèle hoep der verdoemder vallen ter hellen in ewige vuer, daer nummermeer eynde wesen en sal noch verlosenisse, mer altoes een beghin.

Ten xxviij^{n} so moeghe wi merken, hoe dat die sonne ende mane ende alle die elementen verenicht sullen wesen, ende alle dinck sullen gesuvert ende gepurgeciert werden, wanneer dat die weerdige bruut, dat is te weten die heilige kerke, gheciert ende glorificiert wesende, geesteliken ende lichaemliken mit horen gloriosen, weerdigen Brudegom opvaren sal in Iherusalem daer baven; want dan sal men singen over al die straten van Iherusalem: Alleluya! Och wat vrouden ende wat feesten sal dan wesen in die grote, hoge bruloft! Wat lof ende weerdicheit!

Ten xxix^{n} so moeghe wi oec overleggen die ewicheit der pinen der hellen, die scerpheit ende menichvoldich [is]; item dat verveerlike geselscap ende die lelike stede der hellen. Och nyement en ghevet daer den anderen troest, noch die vader sinen kinde noch dat kint sinen vader. Och daer sal wesen ewigen brant, ewige colde ende ewige nacht ende ewich knagen des wormen der consciencien, ewige hamerslage, ewige bande, ewige vervulinge, ewigen stanc, ewige sceemte ende scande, ewige verveernisse, ewige gesichte der leliker duvelen, ewige doersnidinge des herten, ewich ende ontroestelic screyen! Och het en is niet toe bescriven noch mit herten te overdenken, die pinen die den verdoemden overgaen sullen an siele ende oec an live, achter den ionxten dage!

Ten xxx[n] ende ten lesten soe laet ons begheren mit alre oetmoedicheit die crumekens der glorien, die daer boven is in dat ewige leven! Och hoe groet is die glorie der cleynre kinderkens, die hoer doepsel ontfangen hebben; die glorie der menschen, die waerachtige penitencie gedaen hebben voer hoer sunden; die glorie der geenre die hoer echtscap wal geholden hebben; oec die glorie der gheenre die horen weduwenstaet wal geholden hebben. Item oec soe is sunderlinge groet die glorie der gheenre die horen magedom geholden ende bewaert hebben totter eeren ende totten lave Gods. Och hoe groet is oec die glorie der confessoren, der heiliger priesteren, der prelaten ende der princen, der anachoriten of der heremiten, die glorie der doctoren of der leeres der heiliger kerken! O hoe groet is die glorie der heiliger martelaren, der heiliger apostolen, der heiliger propheten, der heiliger patriarchen ende der glorioser, heiliger engelen ende archangelen. Och boven alle dese vrouden ende glorie so gaet boven die glorie der weerdiger, gebenedider ende glorioser coninghinnen Marien, ende die glorie ons alregebenedidesten beholders, Ihesu Christi, in sijnre menscheit, die daer sittet als een glorioes Brudegom ende als een coninc, des oversten conincs Soen, die in sijnre godheit mitten Vader ende mitten Heiligen Geest levet ende regniert inder euwicheit,

A M E N.

Ghebenedijt moet sijn die suete name ons lieven Heren Ihesu Christi ende dier alresuetster maget Marien, sijnre moeder, ende al die hemelsche hof moet gebenedijt sijn ewelike ende ommermeer, Amen. Die milde maget Maria mit horen goedertierenen kinde moet ons ghebenedien,

A M E N.

Hier eyndet een devote oefeninghe der kijntsheit, des middels ende des eyndes ons Heren Ihesu Christi, na inholt der evangelien vergadert van Brueder Johan Bruggeman, om beden wille eenre devoter maget, die hoer daer stedeliken in oefende. Deo gracias.

BIJLAGE VIII.

Devote zamenspraak tusschen Jezus en de ziel.

Wij hebben boven, bl. 185, gewag gemaakt van de liederen onzer vaderen, waarin de Zaligmaker voorgesteld wordt als een Heer die, door liefde tot zondaren gedreven, den mensch tot bekeering roept en in zijne vermaningen daartoe volhardt, totdat de geroepene zich ootmoedig aan hem overgeeft. Een voortreffelijk lied van dien aard laat ik hier volgen, gelijk ik het gevonden heb in het vroeger (zie bl. 150. n. 4) vermelde H. S. van den Heer J. J. van Voorst. Aan het begin staat, dat het gezongen kan worden op de wijze van *Conditor alme siderum*. Of het ooit in zijn geheel werd gedrukt, is mij onbekend. Het reeds dikwerf door ons gebruikte *Hofken der geestelijcker Liedekens* heeft van de 23 slechts 10 strophen, die deze aanwijzing aan het hoofd dragen: „dit liedeken gaet op de wyse: *Christe, qui lux es et dies.*"

Iesus sprect totter sielen.

Heft op dijn cruys, mijn lieve bruyt,
Ende volch my na, ganc dijns selfs uut,
Want ic gedragen heb voer dy.
Hebstu my lief, so ganc na my.

die Siele.

O Iesu, alderliefste Heer,
Ic bin noch ionc ende daertoe teer.
Ic heb di lief, dats ymmer waer,
Mer tcruys dat valt mi veel te swaer!

Iesus.

Ic was oec ionc, doen ik dat droech;
Claech niet, du biste sterc genoech!
Veel teeder was ic oec dan ghy.
Ganc voert ende swijch ende siet op my.

die Siele.

Och sal ic moeten viren, vasten
Ende screyen, bidden, luttel rasten,
Versmaet ende ongheachtet sijn —
Dat sal my een swaer cruce sijn!

Iesus.

Dat heb ic al om di geleden,
Vroech ende spay tot meniger steden,
Ende oec daertoe den bitteren doot.
Coem voert ende denc op myne noot!

die Siele.

Sal ic dan ymmer moeten striden,
Van ur tot ur, van tijt tot tiden?
Sal ic dat sware cruce dragen?
Ic mach wel suchten ende clagen!

Iesus.

Ten baet geen suchten of geen clagen,
Du moetste hier dat cruce dragen!
Gods ordel salse na verdoemen,
Die sonder cruys ten ordel coemen.

die Siele.

Hoe mach ic liden dit bedwanc?
Die last is swaer, die wech is lanc!
Ic bin des cruces onghewoen.
Och spaer my, Heer, Marien Soen!

Iesus.

Ongewoent beswaert den moet,
Mer liefte maket al dinc goet.
Omdat du bist van minnen cout,
So hebstu tcruces gheen gewout.

die Siele.

Dijn vrienden gheefstu wenich rasten.
Mi gruwelt voer des cruces lasten;
Ic sorch ic salt niet mogen harden.
Here Iesu, wat sal mijns gewarden?

Iesus.

Dat cruce is so duren pant,
Dat ic dat niet dan vrienden sant.
Wilstu hebben die vrientscap mijn,
So moetstu hier gecrucet sijn!

die Siele.

Och Here, hoe bistu mi dus hart?
Dat cruce doet mi grote smart.
Men leest doch inder Heiliger Scrift:
Dijn bord is soet, dijn last is licht.

Iesus.

Waentstu dan in die rosen te baden,
Du moets yerst doer die dornen waden.
Wat hebstu noch voer my geleden?
Och wenich hebstu noch gestreden!

die Siele.

Och Here, hoe laetstu mi dus swaer?
Dat cruce gaet mi alte naer.
Mi dunct, ic sal daer onder sterven.
Och Here, en laet my niet bederven!

Iesus.

Hoe machstu clagen aldus seer?
Du houts di selven veel te teer!
Sich [1] aen dijn cruys ende sich dat mijn,
Hoe ongelijc swaer dat si sijn.

die Siele.

Och Here, ghif mi een trostlic woert,
Ic sal te bet geraken voert!
Du bist doch also minnentlijc.
Och Here, ic blijf anders int slijc!

Iesus.

West duldich ende welgemoet;
Dat nu is zur, dat wert noch soet.
Druc, liden, rou ende ander pijn
Sal noch in vroechd verwandelt sijn.

die Siele.

Ic coem noch vort [2]; ic ducht te vallen.
Helpstu mi niet, ic leg mit allen;
Want al mijn cracht begevet my.
Sich na mi om, des bid ic dy!

Iesus.

Als di dat cruys ter herte gheit,
So denc wat ic di heb bereit.
Daer boven inden hoghen troen
Gheef ic my selven dy te loen.

die Siele.

O lieve Here, oft wesen mach,
Des cruces naem ic wel verdrach [3];

---

1) Zie.
2) Waarschijnlijk moet men lezen: Hoe coem ic vort?
3) Verdrach nemen = uitstel nemen.

Mer wilst dat hebben ende moetet sijn,
Dijn wil ghescie ende niet die mijn!

Iesus.

Des cruces wech ende anders gheen
Die leit tot hemelrijc alleen.
Dijn welvaer ende oec al dijn heil
Staet aen dat cruys. Nu kies of deil!

die Siele.

Soud ic, o Here, dijn hulde verliesen...
Ia dusent crucen woud ic kiesen!
Ghif mi doch min ende lijdsamheit,
Ende cruyst mi wel, tsi lief of leit!

Iesus.

Ic gheve arbeyt ende raste;
Betrou op my, so staetstu vaste!
Wilstu lijdsam ende vrolic sijn,
Sich altoes op dat cruce mijn!

REGISTER

OP BEIDE DEELEN.

C.

D.

E.

F.

G.

LIJST VAN WOORDEN EN ZEGSWIJZEN

UIT HET

SPRAAKGEBRUIK DER DEVOTEN.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

VERBETERINGEN. [1]

I Deel,	blz.	XXII,	regel	14	v. o.	de leidraad, lees: den leiddraad.
»	—	»	17,	» 14	v. b.	opwakend, lees: ontwakend.
»	—	»	38,	» 14	v. b.	allerwege, lees: allerwegen.
»	—	»	43,	» 10	v. o.	Herman, lees: Hendrik.
»	—	»	56,	» 6	v. o.	twee, lees: drie.
»	—	»	69,	» 10	v. o.	aanknopen, lees: aanknoopen.
»	—	»	70,	» 1	v. o.	1816, lees: 1818.
»	—	»	81,	» 9	v. o.	dagelijksch, lees: lang.
»	—	»	95,	» 1	v. b.	Bonavertura, lees: Bonaventura.
»	—	»	126,	» 8	v. b.	heenwijzing, lees: verwijzing.
»	—	»	128,	» 12	v. b.	in de, lees: in den.
»	—	»	154,	» 5	v. o.	van der Meulen, lees: Vermeulen.
»	—	»	158,	» 6	v. o.	gedurends, lees: gedurende.
»	—	»	173,	» 16	v. b.	hoordde, lees: hoorde.
»	—	»	179,	» 10	v. o.	tot, lees: tot ons.
»	—	»	182,	» 15	v. b.	heenleiden naar, lees: leiden tot.
»	—	»	230,	» 9	v. o.	gesaemt, lees: gesaet [zedig].
»	—	»	244,	» 1	v. b.	si selven, lees: si [hem] selven.
»	—	»	249,	» 8	v. b.	van den monden. Misschien is door den auteur oorspronkelijk geschreven: van der mouden, d. i. van de aarde.

1) De schrijver heeft zich beijverd het oud Nederduitsch in de aanteekeningen en bijlagen naauwkeurig weder te geven, gelijk hij het in de Handschriften vond. De inconsequentiën in de spelling en de zonden tegen de oude taalregelen laat hij voor rekening der auteuren of afschrijvers.

I Deel, blz. 254, regel 17 v. o. stantastelic, lees: stantaftelic.
» — » 263, » 6 v. b. sindet, lees: snidet.
» — » 264, » 9 v. o. sinden, lees: sniden.
» — » 267, » 14 v. o. Ihezus, lees: Ihesus.
» — » 271, » 7 v. b. lytsamheyt, lees: lijtsamheyt.
» — » 272, » 1 v. o. stralen, lees: straal.
» — » 274, » 5 v. o. pyn, lees: pijn.
» — » 286, » 14 v. o. hy, lees: sy.
» — » 305, » 2 v. o. wijsheit, lees: wijtheit. De noot bij het woord: breetheyt, moet wegvallen.

II Deel, blz. 35, regel 2 v. o. Gothische, lees: Duitsche.
» — » 108, » 3 v. o. Kilian, lees: Kiliaan.
» — » 129, » 7 v. o. de zerk, lees: de zerk van arduin.
» — » 149, » 9 v. o. Sie, lees: Si.
» — » 195, » 8 v. b. zij, lees: hij.
» — » 207, » 12 v. o. zoo, lees: so.
» — » 225, » 1 v. o. blz. 120, lees: blz. 89, 90.
» — » 234, » 3 v. b. konvent, lees: convent.
» — » 237, Aan noot 1 toe te voegen: en in Leibnitii *Script. Brunsv.* T. II. p. 939.
» — » 261, » 7 v. b. kneeht, lees: knecht.
» — » 287. Men leze noot 1 aldus: Waarschijnlijk moet er staan: bont, of: gebont. Zie hierachter, blz. 383.
» — » 313, » 3 v. b. sa, lees: so.
» — » 405, » 17 v. o. ontslopen, lees: ontlopen.

